Мих. Старицкий

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

Твори у восьми томах

Видавництво художньої літератури
„ДНІПРО"
Київ — 1964

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

Том четвертий

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Видавництво художньої літератури
„ДНІПРО“
Київ — 1964

Упорядкування та підготовка текстів
І. І. Стешенко

Примітки *Н. І. Падалки*

Редактор тома *Н. І. Падалка*

КИЇВСЬКА КНИЖКОВА ДРУКАРНЯ № 4

Богдан Хмельницький

Історична драма в 5 діях
і 6 одмінах з апофеозом

ДІЙОВІ ЛЮДЕ ДО ПЕРШОЇ ДІЇ:

Зіновій-Богдан Хмельницький — сотник Чигиринський.
Тимко — його син, козак 20 літ.
Андрій — } теж сини 12 і 8 літ.
Юрась — }
Катря — дочка Богдана, 16 літ.
Ганна Золотаренко — вихованка, небога 23 літ.
Єлена — літ 18, полячка, вихованка Богдана.
Богун — молодий, завзятий козарлюга.
Чарнота — за 40 літ, з січовиків.
Бандуриста — сивий дід, старець.
Глоба — з козачої старшини.
Барабаш — старий, похилий полковник.
Чаплінський — підстароста Чигиринський.
Пробощ — єзуїтська фігура.
Домаха — господиня стара при будинку.
Джура — козачок, літ 12.
Юзя — служниця у Єлени.

Наймички, козаки і козачки, гайдуки, музика.

Діється 1647 року в новім будинку Богдановім, при Чигирині.

ДІЯ ПЕРША

Розкішний садок. Зліва на переднім кону — альтанка; од неї іде вглибину тіниста тополева вуличка. Праворуч широка луговина, обсаджена геть бузком; за нею навдалі став з млином на тім боці; далі видко Чигирин. Між тополями і луговиною тече струмочок, через який перекинуто мостик. На луговині справа — фасад будинку з кружганком. Внизу широчезний рундук.

ВИХІД І

Домаха, джура, кілька дівчат і козаків.

Домаха *(до дівчат, що накривають на рундуці столи)*. Пересунь скатертину рівніше! Так!

Перший козак. А ці жбани і кубки куди?

Домаха. Сюди, сюди на стіл — посередині; а кубки розставляйте біля мисок.

Джура. Пан господар казали, щоб вийняли срібні полумиски й тарілки.

Домаха. Ет! Витребенькує!

Джура. Та щоб уточили найкращого венгерського та запіканок, наливок,— щоб усього було вволю, бо ждуть якихсь поважних гостей... Либонь, чи й сам прибуде ясновельможний пан полковник.

Домаха. Якраз упору! Хіба, може, по покійній жінці обід справля? Царство їй небесне, голубочці!

Прислуга те, друге вносить, прибира.

Джура. Так, тіточко, щоб все гаразд було; перекажіть і панні...

Домаха. Якій?

Джура. Панні Катерині.

Домаха. Я думала — Єлені...

Джура. То панія...

Домаха. Щось мов не те... Ох, прости господи согрішенія наші!

Джура. Хі, що се я балакаю, а мені загадано ще по бандуристу бігти та по співаків...

Домаха *(б'є об поли руками)*. Світе-боже! Царице небесна! Що ж се він — здурів, чи що? Сороковуст ще не вийшов, а він і співи, і танці! Тут щодня тільки й чуєш про грабежі та про гвалти... Церкви замикають... нещасний люд то по лісах ховається, то по шибеницях гойдається. А старшина бенкетує! Ох, матінко! Чи не пошився він у кателика?.. Через ту панію... Тепер про всіх така чутка йде... Пропащі ми, пропащі! Наступа, певно, страшний суд!

ВИХІД II

Ті ж і Тимко; між тополями Богун і Ганна.

Тимко *(хутко)*. Панни Єлени не бачили?

Домаха *(грубо)*. Там, шпацирує десь з своєю варшав'янкою...

Тимко. Де ж саме?

Домаха. Та до ставка повіялась... *(Виходить)*.

Тимко. Ага! *(До джури)*. Скажи стаєнному, щоб сивого огиря осідлав; нехай готовий у стайні стоїть!

Джура. От тобі й положи ноги на плечі: мов шалені сьогодні — то туди, то сюди, то он куди! *(Побіг)*.

Андрій *(вискакує на ганок)*. Тимко! Тимко! Візьми й мене з собою.

Тимко *(йдучи до ставка)*. Одчепись!

Андрій. А в мене сагайдак є! Я й до тебе стрілкою докину! *(Стріля і ховається)*.

Тимко. От я тобі! *(Заходить)*.

Богун і Ганна наближаються до альтанки.

Богун

Дивуєшся, моя кохана панно,
Що тягне все мене сюди?

Ганна

Нема
Для лицаря-славути в нас примани...

Богун

Чому нема? Хто зна...

Ганна

Тут монастир...
І похоронний дзвін іще не змовкнув;
Немає в нас ні герців запальних,
Ні бенкетів...

Богун

Зате тут любий спокій...
І в серці знов так лагідно стає,
Як після бурі в ясний, тихий вечір...
От і тепер, як з панною іду,
Мені ввижається, мов у тумані сизім,
Моя матуся; чеше гребінцем
Голівку синові та сльози ронить:
Все плакала, голубила мене...
А то пісень журливих ще співала,
І хороше ставало так мені...

Ганна

Давно було?

Богун

Давно... а все той голос
Отут дзвенить... *(Показує на серце)*.

Ганна

Любила вас вона!

Богун

Либонь... Забув... Чи то пак і не знаю,
Що є воно... як мати, чи сестра,
Чи дівчина?.. Зоставсь я сиротою —
І матір'ю вже стала мені Січ:
Пестив мене у полі буйний вітер,
Мив дрібен дощ, чесали лиш терни...
А доброму учила шабля гостра...

Ганна

А братчики?

Богун

О, їх я полюбив;
Та-і вони мене, як брата, друга!

Ганна

Що дивного? Не мав би той душі,
Хто б не злюбив завзятого юнáка,
Покритого вже славою...

Богун

Не всі
Так думають... а панна?

Ганна

Ех, козаче,
Що варта я для вояка-орла,
Та ще в таку злетяжкую годину?
Тобі — святий Вкраїни заповіт
І любая лишень вояцька втіха!

Богун

Так, панно, так! Я геть жену нудьгу
І радісно цим серцем розцвітаю,
Коли зачую гомін січовий:
У куряві летиш конем, як вихор,—
Напружені і серце, і рука,
А у грудя́х кипить окропом сила...
І весело ж кирпату дратовать!
Або на морі, як, бува, скажене
Звірюкою застогне, зареве:
То здіймешся, злетиш на чайці вгору,
То в прірву знов пекельну упадеш,
А буря, знай, на клоччя рве вітрила
Та щоглу гне, аж ралить по воді...
І любо ж так!

Ганна

От бачиш, мій козаче,—
Душею ти в завзятті потонув,—
Ніщо другé не вдовольнить...

Богун

Одначе...

Ганна

Украї́ні належить серце се!

Богун шановно цілує їй руку.

ВИХІД III

Ті ж та Андрій.

Андрій *(вибіга)*. Галю, Галю! Я горобця влучив!

Ганна. Не стріляй, голубчику, по пташечках: вони ж тобі нічого злого не чинять?

Андрій. Е! Горобчики кричали «жив, жив!», як жиди Христа мучили!

Ганна. То вигадки!

Андрій. Та вони й злодії: соняшники п'ють...

Ганна. Усякому їстки хочеться...

Богун. Ти от краще стріляй вепрів, вовків...

Андрій. Я і ведмедю стрельну ув око! Ось подивись, як я влучаю...

Богун. Ходім, ходім! Похвались!!

Заходять з Богуном в садок за будинок.

ВИХІД IV

Ганна і Катря.

Катря *(виходить назустріч)*

Голубочко, Ганнусю, розкажи,
Що сталося тепера з нашим татом?
Зовсім не той...

Ганна

Його гризе нудьга,
Що повстає з усіх усюд недоля...

Катря

Се знаю я, і про Варшаву ще...
Там про якусь зневагу... Але, рибко,
До нас він став не той... та і вона,
Єлена б то...

Ганна

Про цеє, зірко, годі!
Хто його зна... Лихе панує скрізь...

Катря

Ти наздогáд... Мені б хотілось знати...

Ганна

Ох, серденька живого не вражай:
Ти перший цвіт прибить морозом хочеш!

К а т р я

Ти щось таїш?

Г а н н а

Ні!

К а т р я

А чого ж сама
Сумна, бліда, немов з хреста ізнята
З того часу, як тато повернувсь?
Я бачу все... Ач, он бринить сльозина
На віях в тебе...

Г а н н а *(змахує)*

Ет, нічого... так...
Журюся я... що звідсіля поїду...

К а т р я

Куди? Куди?

Г а н н а

До брата.

К а т р я

Ох, не їдь!
Не кидай нас! Ти нам як рідна нењка!

Г а н н а

Ви всі мені... А зоставатись тут
Несила більш... Так важко, так нудливо...
Ти відпросись до нас...

К а т р я

А як брати?

Г а н н а

Заберемо; там буде безпечніше.

К а т р я

Андрійка — ні, не пустять...

Г а н н а

Ну, Юрка...
Ходім, ходім! Ще пакуватись треба!

Йдуть у будинок. Дівчата тим часом прибрали і стелять килими.

ВИХІД V

Єлена *(іде між тополями й зупиняється край альтанки)*

Ах, нудно як в сім хуторі самотнім
Після осель варшавських чарівних,
Де, мов в раю, я розцвіла душею...
Не до смаку тут все... і цей садок
Мені тепер здається диким гаєм...
Черемуха а чи канупір тхне?
Та медом ще одгонить... Душно! Скучно!
Невже мої тут літа пропадуть
Дурнісінько? Невже я свій віночок
За марево Богдану віддала?
Невже жага підтоптаного діда
Задовольнить моє серде́нько вкрай?
Я важила, що розумом і статком
Він осягне і владу, і почот
Та зробиться ясновельможним паном;
А він зовсім не те на думці ма,—
Шепочеться з голотою, з попами
Та молиться все нишком по церквах...
Не приятель він Речі Посполитій,
А ворог злий! Так і жалкуй же сам:
Чого мені морочитися з дідом?..
Тимко — юнак завзятий, запальний...
Як неук той, що викохавсь на волі,—
І молодий, і перший хорошун...
А все ж йому далеко до шляхетних!..
Чаплінський пан, наприклад... Ні, краси
Не потоплю я марно в цім болоті!

ВИХІД VI

Ті ж і Юзя, а потім — бандуриста, Богун і Ганна.

Юзя

У нас сьогодні старшина: когось-то
До себе ждуть...

Єлена

Мені обридли страх
Ці бенкети і буйні, й небезпечні,
Де зараз гвалт і співи за ковшем.

Ю з я

Та тут гуляють по-мужичі, грубо...

Єлена

Запевне. Ах, моя Варшава! Там
Все чарівне, і делікатне, й пишне!
Магнатський смак! Як злотосяйний сон,
Мене все те проміннями окрило!

Ю з я

А панія як сяла там...

Єлена

Мовчи!
Не говори, бо, далебі, заплачу!

З-за рундука виходить Богун з бандуристою. Розмова ведеться учотирьох, тільки різною мірою.

Богун *(край рундука)*. Так нема радості, старче божий?

Бандуриста. Біда! Біда! Такий скрут, такі злигодні скрізь, що останні часи настають... Нема просвітку!

Богун. Що ж тут коїться? У нас на Запорожжі щось непевне гудуть...

Бандуриста. Що коїться? Грабіж іде, гвалт реве, стогін по лугах розлягається... Нема вже у християнина ні жінки, ні сестри, ні дочки! Наліта з ватагою пан... і тільки попіл та крів'яні калюжі зостаються від людської оселі!

Заходять далі.

Ю з я *(край альтанки)*

А як впадав за кимсь вельможний пан
І як дививсь у вічі моїй пані...

Єлена

Ох, не дратуй!

Ю з я

А пан той близько... тут...

Єлена

В Чигирині?

Ю з я

Либонь, що...

Є л е н а

Годі, годі!

Я збожеволію...

Ю з я *(крадькома)*

До пані ось де лист.

Є л е н а

Од пана?

Ю з я

Так!

Є л е н а

Чого ж ти затаїла?

Ю з я

Забулася...

Є л е н а

У, вредна! Ну ж, давай!

Ю з я *(дає)*

До горниць ще пан кликав паню...

Є л е н а

Далі!

Я хочу тут помарити сама. *(Читає листа).*

Юзя відходить.

Г а н н а *(виходить на ганок, зажурена)*

Прощай, прощай! Садочку мій розкішний,
І квіточки, що я садила, й гай,
Де я гулять любила в самотині...
Як все врослось у мою душу тут!
Які ясні, щасливі дні снувались
Недавно ще! Як тіточка мене,
Хрещеницю, любила, пестувала,
Як дядько мій, дорожчий над усе,
Мене кохав, ділився думками навіть...
А от тепер... якась сліпа жага
Величний дух і розум оп'янила
І серце те украла хижо в нас!

(Пауза).

Але мене пече... невже б то рвія
І заздрість до панянки?.. Боже! Гріх
Який тяжкий! І я його зігріла?!
Тікать, тікать... Царице, сили дай!
Ох, тяжко ж як з гніздечком цим розстатись...
Але ще тяжче зоставатись тут!
(Витирає сльозу й схиляється журно).

Елена *(дочитавши листа, цілує його)*
Мене коха... і визволить з темниці
На пишний світ!.. Він буде, буде мій!!

ВИХІД VII

Тимко, Елена, Богдан і Ганна.
(Знов ведеться разом дві сцени: одна — край альтанки, а друга — край рундука).

Тимко
Скрізь виганяв... Насилу-силу пташку
Піймав...

Елена
Тимко? *(Ховає, змішавшись, листа).*

Тимко
Я, зірко, я!

Елена
Підкравсь!

Богдан *(виходить смутний)*
На терези сьогодні свою долю
Я кину... Ох, куди нагне вага?

Тимко
Ти лист, чи що, тут цмокала?

Елена
Цікавий!

Тимко
Ти вся як жар... тремтиш...

Елена *(заграючи)*
А винен хто?

М. Старицький. *Фото 70-х років.*

Богдан

А ще й тепер дали б мені магнати
Високий почт, щоб став на їхню руч!

Тимко

Дай руку!

Єлена

На!

Тимко

Не ту!..

Єлена

Ще й вередує...

Тимко

Голубочко!

Єлена

І жодної не дам! *(Насупилась)*.

Богдан

Невже про свій живіт я тільки й дбаю?
Невже засів у серце сатана?!

Ганна, запримітивши Богдана, сходить з ганку і тихо до його наближається.

Тимко

Дратуєш?

Єлена

Я ненавиджу цікавих...

Тимко

Так тут кипить!

Єлена

Окропу ж я й боюсь!

Ганна *(до Богдана)*

Я, таточку, прийшла прощатись...

Богдан

Як-то?

Ганна

До брата їду...

Б о г д а н

Галочко! Чого ж?

Г а н н а

Так.. час...

Б о г д а н

Тебе чи не образив, доню,
Хто тут?

Г а н н а

Ні, ні!

Б о г д а н

Ану, у вічі глянь!

Дивиться, гладить по голові; Ганна припада до його.

Є л е н а

Ну, годі! Ну ж! *(Сіпа)*. У шийку мене цьом!

Т и м к о

Отрута!

Є л е н а

У, сердитий! Не люблю!
Як хмуришся! Ріднесенький, коханий!
Хлопчинонько! Ну, цьом іще!

Т и м к о *(цілує)*

Не муч!
Скажи, що там?

Є л е н а *(розсердилась)*

Е, це уже занадто!..

Пішла. Тимко їй услід.

Б о г д а н

Побудь ще в нас... Ти найрідніша тут...

Г а н н а

Ви всі мені... *(Втерла сльозу)*.

Б о г д а н

Без тебе діти гинуть...

Г а н н а

Пустіть до нас.

Богдан

Та се гаразд; але
Чого ти нас, лебідко, кинуть маєш?

Ганна

Тут тяжко... ще не заросла... сира
Могила неньки нашої...

Богдан

Нещасна,
Вона страждала довго...

Ганна

А тепер...
(Плаче).
Простіть сльозам, що самохіть...

ВИХІД VIII

Ті ж і Домаха.

Домаха *(виходить на рундук)*

Там люди
Ограблені прийшли... без хліба й свит —
Забрали все харцизи!

Богдан *(до Ганни)*

От де горе...
В вікно скака, а я вагаюсь ще!
(Домасі).
Звели бідах нагодувать, зодіть...
Та запроси на трапезу сьогодні
Усіх старців, незрячих і калік,
Та обділи їх щедро... Хай благають
Творця за нас, бо слушний час настав!

Домаха пішла.

Ганна

Сподіється на батька на Богдана
Весь люд...

Богдан

А я достоїн зняти меч?

Чи по руці мені він? О, страшенна
То боротьба!

Ганна

Але без неї годі
І жити нам!

Богдан

Без неї нам повік
Рабами буть...

Ганна

Ох, милосердний боже!
Невже така нам доля? Краще смерть!

Богдан

Так, рибко, так! Не згине наша неня,
Коли таких дочок-лицарьок має!
Ховай тебе від лиха, милий боже!

Ганна

Ні, тату! Хай Богдана криє бог!

Богдан обнімає її.

ВИХІД IX

Ті ж і Єлена.

Богдан *(до Єлени)*

Нас Ганна кида...

Єлена *(підходячи, заздро)*

Що ж! Не вік тут жить:
За панною в тривозі брат...

Ганна

Він зна,
Що я в сім'ї, де наша друга мама...

Єлена

Де тато ваш другий...

Ганна

Так, пані, так!
Нам дядько був не другим — рідним батьком.
Ізмалку ще зі мною бавивсь він,
Учив співать про панські здирства думи,

Учив любить осиротілий край...
І та любов злилась з Богданом в серці,
Як пахощі ціновні та святі;
Не сором їй себе з'явити миру,
Бо не лукавство, не користь, не лжа
Її зростили... Прощавайте, пані!

(Виходить).

Єлена

Мене у вас всяк обража...

Богдан

Сама
Вразила ти її, Олесю, й дарма!

Єлена

За неї пан... я знаю...

Богдан

Не гаразд,
Моя красо! У неї щире серце...
Свята душа!..

Єлена

А в мене лядська?.. Так?

Богдан

О ясочко! Хіба ще ти не знаєш,
Як заздрісно, шалене й боляче
Тебе люблю, кохаю страшним палом
Остатньої, пекучої жаги...

Єлена

Не видко щось... А шлюб?

Богдан

Не час...

Єлена

Ба, пізно!

Богдан

Олесечко!

Єлена *(пестуючись)*

Пробач мені, прости,
Мій таточку, мій любий, мій коханий!

Ревнива я... а ти ще, мов на злість,
Ганнусю все голубиш, хвалиш... Орле!
Я б під крилом твоїм і день і ніч
Сиділа б все... *(Лащиться)*. О вуси мої любі!
Ну ж, не журись! *(Цілує руку)*.

Богдан *(обнімає)*

Зозулечко моя!
Багато дум і горя за плечима...

Єлена

Ти поділись...

Богдан

Нащо тебе вражать?

Єлена

Не віриш все... не любиш ти поляків...

Богдан

Суди їх бог!.. А, ось і старшина!
Попорядкуй!

Єлена виходить.

ВИХІД X

Ті ж і Чарнота, Глоба, Богун, бандуриста і Тиміш.

Чарнота

Пану сотнику чолом!

Богдан обніма.

Богун

І наші голови!

Богдан *(обніма)*

Богуне! Брате!

Глоба

Господарю мир в хату і шаноба!

Богдан

Подай господь! Але не ті часи! *(Обніма)*.

Чарнота

Та через те ж не вип'єш швидко й чарки...

Б о г у н

А нахильцем? *(Обніма його).*
Ну, друже, будь здоров!

Ч а р н о т а

Бувай! Бувай!

Б о г д а н *(до бандуристи)*

А, в нас і старець божий?

Б а н д у р и с т а

З неділею святою!

Б о г д а н *(обнімає)*

Як живеш?

Б а н д у р и с т а

Та, нá лихо, ще дибаю, а очі,
Спасибі богу, сліпнуть вже...

Б о г д а н

Чого ж
Ти рад тому?

Б а н д у р и с т а

Того, що зріть не будуть
Нещасної України...

Б о г у н

Тепер
Усім би слід повипікати очі!

Ч а р н о т а

Щоб осліп пить?

Ґ л о б а

Чи в опанаса грать?

Б о г у н

Ні, щоб не мати сорому, панове,
Дивитися у вічі тим братам,
Яких до рук катюгам ми пустили...

Г л о б а

Хто попускав?

Б о г у н

А хто ж? Либонь, усі!

Якби не так,— коверзувать не стали б
Над нами тут ляхове та жиди!

Б а н д у р и с т а

Вже наступа кінець Вкраїні нашій!

Ч а р н о т а

Що ж ми згорнули руки? Та давай
Хоч у горілці потопляти горе!

Г л о б а

Піп про своє!

Б о г д а н

Прошу вас за столи!
За чаркою й стогнати легше... Джуро!
Хрещеної!

Ч а р н о т а

І плакать веселіш...

Приносять. Богдан налива кубки.

Б о г д а н

О господи! Пошли вдові нещасній,
Україні, не розгубить дітей!

Б о г у н і Г л о б а

І ворогів позбутися навіки!

Ч а р н о т а

І процвісти на славу всім!

Б о г д а н

Амінь!

П'ють і мовчки сідають за стіл.

Г л о б а

Ну, що в Варшаві?

Б о г у н

Як там наша справа?

Б о г д а н

Пропаща річ! Нема там ні суда,
Ні захисту, ні правди нам, братове!

Ч а р н о т а

Не я казав?

Б о г д а н

Я й в голову не клав,
Щоб сейм з таким презирством на нас
плюнув!

Б о г у н

О, діждуться!

Б о г д а н

На скарги всі мої
Вони сміялись прикро і кричали,
Що у раби повернуть козаків!

Б о г у н

Козак рабом не був ще споконвіку!

Т и м к о

Й не зігнеться, аж поки світ!

Б а н д у р и с т а

Ох, ох!
Хизуємось, а гнуть нас у три вирви:
Скрізь плач стоїть і лемент...

Ч а р н о т а

А король!

Б о г д а н

Та що король? Слуга покірний сейму,
Без голосу, без влади... Що хотять,
Те й чинять з ним... В яснійшого я був
І говорив про все: він щиро слухав
І признававсь, що сил йому дасть-бі
Поставити в своїм крулевстві правду,
Що любить він, шанує козаків,
Сподіється і сам на їхню поміч...

Б о г у н

Та що й казать, король вважа закон,
А королята...

Ч а р н о т а

Топчуть все під ноги...

Т и м к о

А шаблі де?

Глоба

Хоч молод, а козак!

Богун

Лицарський дух!

Бандуриста

По батькові!

Богдан

В Варшаві
Ограбили... Я там благав, щоб нам
Хоч предківські вже закріпили землі,
Так сейм мене підняв іще на глум,
І староста надав собаці владу,—
Чаплінському, що нищить, грабить люд,
Що відтягав у мене хутір, землі,
Що наших донь безчестить і ганьбить...
Так от яка розбійнику відплата!

Чарнота

Так що ж нам дальш терпіти?

Богун

Геть ляхів!

Богдан

Та й сам король мені казав ласкаво,
Що привілеї суть в Барабаша,
Та він ховає їх в догоду сейму!

Одні

Недоляшок і злодій!

Другі

Зрадник! Кат!

Бандуриста

О господи!

Усі

Смерть Іродову сину!

Богдан

Брати мої! Вгамуйте серця пал,
А розуму надайте волю: вбити
Смердючого пса буде час, а тра

Нам перш дістать від нього привілея,
Тоді-то з ним піднімемо меча!

Глоба

А як дізнать, де сховано?

Чарнота

Попарить
Окропами або нагріть вогнем...

Богдан

Тортури?! Ні! Ми гвалту тільки зчиним
І до часу покажем зуби; я
Придумав інше: Барабаш сьогодні
До мене в гості буде; ми його
Напоїмо...

Чарнота

До помочі я стану:
Хоч з шельмаком і пити не впада,
Та для України...

Глоба *(кепливо)*

Поступишся?

Чарнота

Та мушу ж!

Богдан

Так помагайте ж, братці; язика
Замкніть в зубах, а думку в серці, друзі,
Щоб за ковшем не розгубить...

Всі

Гаразд!

ВИХІД XI

Єлена, Барабаш, Чаплінський, джура, пробощ і перші.

Єлена *(входить з дверей на рундук)*

Шановному лицарству! *(Кланяється)*.

Всі *(кланяються)*

Пишній кралі
Чолом даєм!

Богдан

А ти нас почастуй!

Єлена наливає кубки, частує; зліва на тополеву доріжку до альтанки виходять Барабаш, Чаплінський, пробощ та гайдуки.

Барабаш

Чудовий сад! Розкоші!

Чаплінський

А Хмельницький

Ще скаржиться!

Барабаш

Та краще б жив в ладу

З магнатами, а не з козацтвом...

Чаплінський

Правда,

Тоді б усім і ласував...

Барабаш

Куди ж

Іти?

Гайдук

Сюди, полковнику вельможний.

Пробощ (*Чаплінському*)

На хвилю, пан...

Чаплінський (*Барабашу*)

Я зараз пану вслід.

Всі (*коло столу*)

Здоров'я панни!

Єлена

Й панства!

Джура (*вбіга*)

Пан полковник!

Прибув уже...

Богдан

О?! Так хутчій стрічай,

Єлено, їх; поклич і Катерину!

Пильнуйте ж час, товариші-брати!
(Шепочеться з ними).

П р о б о щ *(коло альтанки)*

Богдана слід од справ поспільних збити
І закрутить у власних...

Ч а п л і н с ь к и й

Але як?

П р о б о щ

У його єсть приймачка Леся...

Ч а п л і н с ь к и й

Знаю...
Розкішний квіт!

П р о б о щ

І пану до смаку?

Ч а п л і н с ь к и й

О, натуральнє!

П р о б о щ

Пан вчинити може
Послугу нам, ойчизні...

Ч а п л і н с ь к и й

В чім же річ?

П р о б о щ

Одбить у сивого красуню...

Ч а п л і н с ь к и й

Mógę, mógę! *

П р о б о щ

Жолнєри в пана? Sapienti sat! **

Наганяють через місток других.

Б о г д а н *(підходить ввічливо й гостинно до Барабаша, з котрим ідуть Чаплінський і пробощ)*

Шановний мій полковнику! Чолом б'ю
І дякую за ласку і за те,
Що вшанував мою убогу хату.

---

* Можу, можу! *(Польськ.)*
** Для тямущого досить! *(Лат.)*

Барабаш

Для мене честь, мій куме... Ось новий
Підстароста — Чаплінський пан...

Богдан

Я знаю...

Чаплінський

Свати були до позву...

Богдан

Божий звол!

Барабаш

Ксьондз-пробощ наш...

Богдан *(звонтпивши)*

Наш?! Дуже, дуже радий...

Барабаш

Всій старшині, панове, мій поклон!

Всі

Чолом тобі, полковнику, за ласку!

Богдан

Мій кумоньку! Венгерське посмакуй!
Ти знаєшся на винах і кобітах...

Барабаш

А! Добре! *(П'є)*.

Богдан

Призволяйсь!

Барабаш

Старіше нас.

Чарнота

Заховане в льохах...

Богун

Як привілеї!

Барабаш

Га?

Чарнота

Батьку наш, наливки посмакуй!

Б а р а б а ш *(смакує)*

Слив'яночка?

Ч а р н о т а

Аж чорна...

Б о г у н

Мов та совість...

Б а р а б а ш

Злипаються і губи... *(П'є)*.

Г л о б а

Ось скуштуй

Цього питва!

Б а р а б а ш

А! Запіканка польська?

Б о г д а н

Прошу, прошу! Мій куме, ушануй!

Б а р а б а ш

Та так мерщій уп'юся я, панове!

Г л о б а

Во здравіє!

Ч а р н о т а

Охоти піддамо!

Барабаш скида шапку; Богдан бере її з рук і передає нишком Тимку — до схову.

Б о г д а н *(до всіх уголос)*

Прошу за стіл пожити хліба-солі;
Вже вибачте,— що бог послав, те й є!
Бо не застав, вернувшись, господині —
Прийняв господь, а ці ще молоді...

(Показує на Єлену й Катрю, припрошуючи до столу гостей).

ВИХІД XII

Т і ж і Є л е н а з К а т р е ю.

Є л е н а *(глянувши на Чаплінського)*

Ой Єзус-пан!!

Б о г д а н *(їй тихо)*

Чого злякалась?

Барабаш

Панно!
А підійди! Красунечка... дочка?

Богдан (*ніяково*)

Ні, куме мій... годованка... Ось до́чка!

Барабаш

О, гарна й ця!! А де хрещеник?

Богдан

Десь
За горобцями...

Барабаш

Так і ми... А я вже,
Либонь, того... щось в голові гуде...

Богдан

З чого б нам, куме?

Чаплінський (*до Єлени*)

Ясна, пишна панно,
Дозвольте рончку...

Богдан (*Чаплінському*)

В нас того не слід...

Тимко

Се по шинках такий свавольний звичай...

Чаплінський

Цо, панє?

Тимко

То, що вже сказав...

Глоба

Гаразд!

Богдан

За простий наш обичай вибачайте...
А от пресвітлих, дорогих гостей
Припрошуйте, частуйте, панни, гойно!

Барабаш

Од краль таких солодчий буде й мед!

Є л е н а

Таким панам сповняти кубки — втіха!

П р о б о щ *(Єлені)*

Ти — квіточка, либонь, з райських садків,
Не тут цвісти їй мосці...

Б о г д а н

Що ж, панове,
Не гребайте, вшануйте нам хліб-сіль...
Ось добрий борщ і з потрібкою каша,
Он осятер дніпровський до сливок,
Там порося, тут смажені карасі,
Що не доїв іще лядський щупак...

Регіт.

Не поганьбіть, мосцивії панове,
А молодих вшануйте господинь!

Б а р а б а ш

Пампушечки...

Ч а п л і н с ь к и й

Смашнесенькі...

Т и м к о

Про віщо
Говорить пан?

Ч а п л і н с ь к и й

Про віщо? Гм! Про страву...

Т и м к о

А його мосць не пробував битків?

Ч а п л і н с ь к и й

Не пробував...

Т и м к о

То слід.

Г л о б а

Смашні!

Б о г у н

Давучі!

Регіт.

Богдан

Що ж ви, панни? Частуйте охвітніш!
Припрошуйте, щоб спорожняли кубки!
Венгерського, столітнього несіть...
Щоб у ковшах аж через вінця грало!
(Підніма свій).
За ясного полковника!

Всі *(п'ють)*

Віват!!

Барабаш

Спасибі вам! *(П'є).* Шумить вже...

Богдан

Пить, так пить!

Чарнота

Та це квасок... горілки б козакові!

Дехто

Гуляй, душа!

Богдан

Несіть усе з льохів! *(Підлива куму).*
Прошу, вшануй!

Барабаш *(п'є)*

Над силу...

Чарнота

Як? За наше?

Барабаш

А! Ще за вас! *(Знов п'є).*

Всі

Не оганьби... до дна!

Барабаш

Та чоловік же не скотина, діти,
Він більш відра не вип'є...

Чарнота

А відро
Подужа всяк!

Всі *(п'ють)*

Полковникові слава!!

Всі їдять і п'ють. Панни частують. Богдан з козаками іноді перешіптується. Чарнота все підлива Барабашу і смішить його; той регоче, втирається і роня хустку; Богдан крадькома її собі підхоплює. Тимко, завваживши, що Чаплінський сказав щось дуже люб'язне Єлені, ударив по столу кубком і мало на гостя не кинувся; його притримали. Єлена відскочила, а Чаплінський з пробощем відійшли в садок. Впродовж цих сцен в садку співа гурт.

Гурт *(співа)*

Ой сів пугач на могилу
Та і крикнув «пугу»...
Чи не дасть бог козаченькам
Ще хоч раз потугу!
Наші шаблі поржавіли,
Мушкети без ку́рків,
А ще серце козачеє
Не боїться турків;
Не так турка, не так турка,
Як ляха-магната,
Що віддана у оренду
Наша церква й хата...
Ой беруть за все побори
І за віру мито...
Та невже ж за то свавольців
Та не буде бито?!

Богун

Ех, пісня ця рве душу...

Кобзар

То не пісня,
А стогін наш...

Чарнота

От-от вже слушний час...
Розплатимось... *(Втира очі)*.
Запорошилось око...
Гуляй, душа! *(Підлива Барабашу)*.

Богдан

Брати, свати, не спать!

Барабаш

Пісень, пісень!.. Та не сумних... веселих,

Як у Варшаві... «п'єнкно-бардзо». Ах!
А «мазуречка-унєсення»... чудо!

(Вийма ключі і дзвонить, приспівуючи).

«Катажина панна
Пшишла до мнє зрана.
І в моєм покоє
Встало слоньцув двоє!»

Чарнота *(йому підспівує й видирає непримітно ключі; бряжчить)*

«Тра-ла-ла-ла, ла-ла!..
Встало слоньцув двоє!»
(Цілується з ним).

Барабаш

В Варшаві... ух! Співачки запальні...
А варшав'янки... гм!.. Біленькі... цяці;
Пампушечки... *(Зляга).*

Чарнота *(здійма у його тихо перстень, цілує)*

Цмок! цмок!

Богдан *(бере ключі й перстень)*

Тепер у нас все до спробунку... годі!
(Чарноті).

Коли господь попустить... Ти, як грім,
Впади на Січ хоч за день перед мене...
І приготуй... *(До Тимка).* А ти, синашу мій,
Лети хутчій з оцим до жінки кума,
Перекажи полковника наказ,
Щоб віддала тобі до рук ту скриньку,
Де сховані козачі пакти...

Тимко *(виходячи)*

Вмить!

ВИХІД XIII

Ті ж без Тимка.

Чаплінський *(наближається й відводить на передній кін Єлену)*

Чи любий я коханій пані й досі?
Чи тут зреклась?..

Єлена *(соромливо)*

Я серцем не мінюсь,
Але...

Чаплінський

Вважай, Хмельницького вже доля
Лежить в пилу... Моя ж зійшла зоря.

Єлена

Світ любий всім...

Чаплінський

Так завтра я по справах
Геть виряджу Богдана і Тимка,
А сам сюди з жолнєрами по паню...
Пакуй добро! *(Хутко відходить садком).*

Єлена *(сплеснувши руками)*

Ох, Єзус-матко!

Пробощ *(тихо)*

Знай,
Що ти дочка като́лицького лона,
І наш костьол на те благословля...
(Виходить за Чаплінським).

Барабаш

У! Варшав'янки лялі... бяле цяло...

Чарнота

Хропе уже!

Богдан

Тут удалось, а там...

Богун *(іде)*

Я виглядать піду мерщій на ганок.

Богдан

Чи ж вигорить?

Чарнота

Надія наша — бог!
(Кобзареві).
Гей, діду мій! Хоч тугу нам розбий,
По струнах вдар, щоб кров заграла в жилах.

Бандуриста

Та щоб недарма!.. Слухайте ж, орли!

(Приграє і співа).

Зажурилась Україна,
Ніде ся подіти:
Витоптала орда кіньми
Дрібненькії діти;
Ой дрібненькі витоптала,
А більших забрала,
Назад руки пов'язала,
Під хана погнала...
Були часи, були лихі,
Та настали й злії:
Чи вмирати ж нам, чи дбати
На живі надії?

Глоба

Спасибі, так!

Чарнота

Нам умирати? Годі!
Стонадцять куп чортів їм в зуби всім,
Поборемось з панами!

Бандуриста

Боже милий!
Скріпи їм дух і мужність дай серцям!!

ВИХІД XIV

Ті ж і Богун, а потім Тимко.

Богун *(з ганку)*

Летить Тимко з шкатулою!

Богдан

Хвала
Тобі наш боже!

Всі *(й Богун прибіг)*

Слава! Слава! Слава!

Тимко

Добув! Добув! *(Вбігає, показує скриньку).*

Б о г д а н *(кладе на неї руку)*

Се єсть нам меч на брань!

Б а н д у р и с т а

Тепер, Богдане, часу вже не гай!
Лети орлом на Запорожжа!

Б о г д а н

Сину!
Спровадь сю ніч до Хведора сім'ю,
Для мене ж хай готують зараз коні!..
Настав мій час... Поламано піхви...
На ворога меч голий треба зняти
І кинути на страшну гру кістки...
Подаймо ж ми на розставанні руки
На жизнь і смерть, товариші-брати!

Всі кладуть правиці на його руку при шаблі.

За наш народ ограблений, за віру,
За рідний край я голову несу,—
І хай господь розсудить наше діло!

З а в і с а

ДІЙОВІ ЛЮДЕ ДО ДРУГОЇ ДІЇ:

Настя Горова — шинкарка.
Перша, друга дівчина — наймички.
Нечай — козак у рям'ї.
Чарнота — козак у спідниці.
Кривоніс — козак з перебитим носом.
Перший, другий козак — запорожці.
Перший, другий лейстровики — з України.
Сулима — з козацької старшини.
Тетеря — курінний отаман, запорожець.
Богун — козак з Брацлавщини.
Богдан Хмельницький — сотник Чигиринський.
Тиміш — його син.

Козаки, запорожці, поронщики, музики, дівчата.
Діється в корчмі, на гряниці запорожських земель.

ДІЯ ДРУГА

Кін уявля глибокий узвіз; по кручах його густий ліс. Оддалеки синіє Дніпро; на другім боці мріють очерети. З правого боку, ближче до зрителів, корчма; перед ганком два столи й ослони; зліва корито, у яке вода джерелом б'є зі скелі; по дворищу розкидано каміння. Далі ліворуч, углибині,— повітки. За корчмою — кузня з станком до ковки коней; посеред дворища — слуп до прив'язі їх. Ціле дворище оточа острокіл.

ВИХІД І

Лейстрові — Сулима, Тетеря; запорожці — Нечай, Кривоніс, Чарнота; козаки й посполюд; наймички.
До підняття завіси на кону чути разом різкі співи і гам Лейстрові сидять за столами і п'ють; коло них і дівчата в'ються. Бідніші козаки й запорожці по дворищу лежать мальовниче, люльки курять; дехто сидить, порається, броню справля; дехто спить.

Лейстрові *(уже напідпитку, співають)*

Ой не шуми, луже, зелений байраче,
Не плач, не журися, молодий козаче!
Не сам же я плачу, плачуть карі очі,
Що не спали з лиха аж чотири ночі!

Голий *(співа впоперек)*

Ой дурні татари, голомозі:
Через вас у мене голі нозі...
Як я ноги оберну в солому —
Не втекти од мене вам нікому!

Химка *(галасує своє)*

Ой був, та нема,
Та поїхав до млина;
Бідна моя головонька,
Сама спати лягла!

Кривоніс *(затуляє їй рота)*

Цить!!

Ой був, та нема,
Поїхав на річку...

Голий *(кричить)*

Почекайте ж, бісові татари,
Дайте тільки справлю шаровари!

Сулима. Та цить ти, кухво обдерта! Слухай лишень, як козаки добрі співають.

Голий. Начхав я! Що ви, черевані, за пани? Що наділи жупани? А зась! Я сам козак вільний: ти собі що хоч співай, а я — впоперек; ти собі співай, а я — впоперек!

Чарнота *(у спідниці сидить, щось шиє)*. А й правда: у кожного горлянка своя і воля своя; твоя, значить, горлянка,— ну й репетуй!

Кривоніс. Та де там, братчики, у його своя горлянка взялась? Тепер наші горлянки у єзуїтів проклятих та у лядських панів, королят... пошкварив би їх любесенько!.. А він свою заставив ще Насті шинкарці...

Дехто. Чи й справді?

Кривоніс. А гляньте! Сидить у рям'ї та ротом ганя, чи не всипле хто туди ледащиці? *(Вийшов)*.

Чарнота. Е, так і я буду ротом ганять...

Дехто. Та тобі й слід з дороги...

Запорожець *(з бандурою до дівчини)*. Вийдеш, чорнобрива, в садочок,— розважити січовика?

Друга дівчина. Та вам же гріх з нами й балакати...

Запорожець *(приграє на бандурі)*

Ой надіну кармазина,
Бо в садочку жде Марина...
Коли й є на серці горе —
Дівчинонька заговоре!
  Од дуба та до дуба —
  Дівчинонько моя люба;
  Запорожця не лякайсь
  Та міцніше пригортайсь!
Козакові тільки й долі,
Як горілки є доволі
Та як часом кароока
Сяде нишком коло бока!

Дехто. Так, так! У Роздерирота до кохання охота!

Сміх.

Козак *(ззаду)*. Гей ви, дівчата! Устань котора та оброку коневі дай!

Друга дівчина. Іди до комори: зараз! *(Пішла)*.

Запорожець *(з бандурою, до Чарноти)*. Скажи мені, будь ласка, небораче: чого се ти одяг жіночу спідницю?

Чарнота. Од милої подарунок...

Запорожець. А що ж ти там шиєш?

Чарнота. Повилазило хіба? Зшиваю посередині, щоб штани вийшли...

Дехто. Ну й голова! От пройдисвіт, паливода!

Запорожець. А свої де?

Чарнота. Свої?! *(Свистить)*. Пропив!

Запорожець. Оттака ловись!

Тетеря. Це вже достоменно вийшло, що пропив штани та й у боки взявся!

Лейстрові *(з-за столу)*. Ха-ха-ха-ха!! Та скиньмось хоч по шагу та викупім у шинкарки штани лицареві.

Чарнота. Подавіться ви, гречкосії, своїми штаньми! В мене й без вашої ласки вийшли штани, ще й ловкі! *(Встає й показує)*. Он-то які!

Всі. Гля, братці! От мудрагель!!

Регіт.

Сулима. Нехай же він, братчики, і буде на прозвище «Бабій».

Всі. Нехай! Нехай!!

Чарнота *(Сулимі)*. Ти коли вже наважився хрещеним батьком бути, то справляй і хрестини: частуй, мовляв, і кумів, і хрещеника!

Сулима. Гей, шинкарко, шинкарко! Горілки і меду!

ВИХІД II

Ті ж і Настя.

Настя *(вбіга)*. Ач, хто гука! Розходився!

Сулима. Цуп сюди сулії та кухлі: хрестини справляємо... Та й сама не тікай!

Настя. Та я, мій орле, радніша, дак коли й туди тягнуть... Ну, вже й молодці юнаки, запорожські козаки! Просто доторкнутися страшно: так і шматують!

Голос *(з корчми)*. Насте! Насте!!

Настя. Зараз, зараз! Ну як мені одній на всіх настачитись! Хоч розірвись!! Гей ви, дівчата! Несіть сюди меду, і пива, і оковитої, та глядіть мені, щоб лицарство не нудилося!

Чарнота. А про нас, низовців, і не дбаєш? Гей ти, Насте шинкова, козача болиголова! Оддай мені зараз пістолі і шаблюку!

Настя. Навіщо вони Бабію?

Всі. Ха-ха-ха-ха!! І ця постерегла!

Сулима. Та ну, годі! Не сперечайтесь! Це, значить, кума... Ну так замість крижма подавай пістолі й шаблюку.

Настя. Задля такого кума зараз! Подайте!

Чарнота. От за це спасибі!

Сулима *(обнімає й крутить Настю)*. Ух, кума! Зведе хоч кого з ума!

Настя *(виривається)*. І самого чорта осідлаю!

ВИХІД III

Ті ж і Кривоніс.

Голос *(здалеку)*. Пере-во-зу — гей!

Голос *(з берега)*. Пожди!! Одпочину!!

Голос *(здалеку)*. По-ро-на да-вай!!

Голос *(з берега)*. Не лус-неш!

Кривоніс *(входить, набива люльку)*. Не чуєте? Адже на тім боці гукають! *(Сідає, креше вогонь)*.

Сулима. Та розштовхайте хто отих лежнів!

Чарнота. А ви, пане, чи не протрусили б самі свого черева, дарма що одпасли його на наших, а тепер би то на своїх маєтностях?

Сулима. Маєтностях! Пане!? Найшов чим вибивать очі, лежебока, п'янюга! Ми справунки правимо, землю пораємо, працюємо...

Чарнота. Так, так... тільки не своїми руками, а сусідськими... підневольними... на лядський кшталт...

Сулима. То тобі сп'яну здається...

Чарнота. Не бійся, ваша мосць, ми одно око заллємо, а другим все бачимо: заводиться у нас і кріпацтво... разом з шляхетчиною...

Кривоніс. Одпасуються на панський лад! *(Курить)*.

Перший лейстровий. Звісно, дармоїдам заздро, то й гавкають.

Чарнота. А щоб ти цілком опух, коли ми дармоїди; а за чиєю спиною усім вам, гречкосіям, безпечно сидіти?

Сулима. Та даймо... Тільки ви більше свою волю тішите...

Перший лейстровий. Іменно: не так оборона, як полювання на здобич...

Сулима. А через ті наскоки... часто здіймають ще на Вкраїну біду... байдуже їм до неї!

Чарнота. У вас вся Україна в кишені! Хіба ви дбаєте про неї? Старшина з ляхом наклада: он я вчора звідтіль прибув... Коли б ви бачили, братове, що там коїться?

Кривоніс. Там уже через польську шляхту та й своїх перевертнів — аж стогне поспільство.

Нечай. Не через ляхів, а через панів: прості ляхи — такі ж харпаки... ми б з ними жили й вік, якби не ті ксьондзи та не дуки...

Кривоніс. Іменно, що всі дуки одним миром мазані...

Перший запорожець. Одного дідька діти!

Другий запорожець. Потурають і ксьондзам, і магнатам!

Сулима. А щоб ви так потурали невірі: вам би хотілось усіх значних винищити, а з поспільством розбоями жити?

Кривоніс. З поспільством колись і погуляємо.

Перший запорожець. Доріка розбоями, а чим його й жити, як не здобиччю з бусурмена!

Нечай. І бог велів.

Перший лейстровий. Часом і наймитами стаєте бусурменськими...

Перший запорожець. Становимось, та все проти тії ж невіри, а не проти своїх...

Другий запорожець. А ви наймити панські! Позахоплювали землі, злигались з урядом...

Кривоніс. Ще й хизуються, недоляшки під'яремні, що в лейстрові влучили: надбали собі привілеїв, та й дмуться, як шкурат на вогні!

Сулима. Надбали чесно, а в ярмо шиї не вложили...

Нечай. А других упхнете? Записать у лейстрові всіх, та й уже!

Чарнота. Як у око, брате, вліпив: біди не буде!

Нечай. Пора завести вільність та рівність...

Перший запорожець. Та скасувати примхи значних!

Перший лейстровий. Так би то сейм і попустить!

Чарнота *(показує кулак)*. У нас свій сейм буде — ось!!

Сулима. Забули тільки другого кулака, над собою Кодака?

Нечай. А луснув би ти з ним!

Кривоніс. Зрадники! За ворогами радіють!

Сулима. Ми зрадники? До зброї!!

Кривоніс і Нечай. До зброї! Гиньте! *(Добувають шаблі)*.

Чарнота *(між них кидається)*. Стійте, братці!!

ВИХІД IV

Ті ж і Настя, за нею козаки й музики.

Настя *(злякано)*

Ой лицарство! На бога! Угамуйтесь!
Розвалите ще корчму! Годі чвар!
Хоч пошануйте Настю Горовую!
(Кланяється).
Нечаю мій! Ти як вогонь палкий,
Але в тебе добряче серце... Змилуйсь!
(До лейстрових).
Шановнії та славні козаки!
Не ремствуйте: у вас же сивий розум,—
Чи лейстровик, чи братчик — все козак,
Все велетень... Тут веселитись треба!

Запорожці

Ага! Тепер якої завела?

Настя

Я зараз вам вточу і меду, й пива!
(Бігає між козаків, частує, залицяється).

Дехто

Так би й давно!

Другі

А все провчити б слід!

ВИХІД V

Ті ж і Тетеря.

Тетеря *(виходить з корчми)*

Вгамуйтеся, панове і братове!
Де нелад є — там сили вже нема,
А у безсилого одніме кожен право.
Не в тому річ, щоб рівні всі були,
А в тому річ, щоб добре всім жилося:
Адже не всі на небі рівні й зорі?

Нечай

Так то ж на небі, а не на землі!..

Чарнота

Он коїться що в Польщі! Гвалт! Содома!
Своїх людей магнатство гне в раби:
Одні — пани від бога, другі — бидло;
Один — жируй, а другий, бач,— працюй!

Кривоніс

Такі ж і тут заводяться звичаї:
Ляшки-панки, як миші в ожеред,
До нас біжать, ламають наше право...

Перший запорожець

А наші пак значні не пнуться теж
Помазатись шляхетським миром?

Другий запорожець

Вірно!

Тетеря

А де ж, панове, хата є без сох?
Для чого й в Польщі збит закон під ноги,
Бо голови державної нема,
То й гине все у гвалті та сваволі:
Без голови те ж буде і у нас...

Чарнота

А ми ж нащо?

Тетеря

Ми Україні руки...

Чарнота

А голова ж їй хто? Мо, Барабаш?!

Кривоніс

Перевертень!

Нечай

Шкарбун і зух!

Чарнота

Ще й зрадник!

Перший запорожець

От кошовий наш...

Тетеря

Баба, кваша!

Другий запорожець

[А] Морозенко...

Тетеря

Ще не твердий розум...
Все зопалу... Нам треба ж голови
Освітньої у посполитих справах,
Щоб зналася на шаблі й на пері...

Чарнота

От Хмель Богдан...

Кривоніс

Нема, як він!

Нечай

Ляхове
Його бояться, як вогню!

Тетеря

Не всі:
З Яремою не зітнеться...

Чарнота

Чи й справді?

Тетеря

Побідник він на кволих...

Кривоніс

Не бреши:
Він бив татар та турків... а Ярему,
Собаку, я візьму на руки сам...
Життя своє заставлю...

Чарнота

Я Богдана
Сам добре знаю: ех, вояка він —
Палкий, стрімкий... і знається на пляшці...

Нечай

О? Значить, брат!

Чарнота

А розумом — за всі!

Сулима

А клопотавсь не хто, як він, в Варшаві...

Тетеря

За хутора свої та за значних...

Нечай

Не може буть!

Чарнота

Брехня та ще й велика,—
Я знаю сам...

Тетеря

Побачите колись!

Запорожці перший і другий

Перевелось козацтво...

Харпаки

Вже немає
Й заступника, либонь, нам...

Тетеря

Ні, брати,
Не згинула козача сила й слава,
І голова ще знайдеться; пильніш
Погляньте тут... надо́кола!.. Панове!
Дозвольте річ держати?

Кривоніс

Ну, держи!

Тетеря

На те й стоїть братерство наше славне,
Щоб славою Україну вкривать...
Коли б не ми,— давно б вже поглинули
Україну татари та ляхи,
Бо поки нас,— їй поти жить безпечно...

Кривоніс

Гаразд сказав!

Дехто

Мов з книги!

Другі

Голова!

Тетеря

Так, значить, нам про Запорожжя й дбати,

Бо як воно на силах упаде,
Го й Україна згине...

Чарнота

Правда, правда!

Тетеря

Так треба ж нам чимсь підживить себе?
Без здобичі охляли, підупали:
Ошарпані, обдерті... аж на сміх
Здіймають всі...

Кривоніс

Та він, присяйбі, діло
Провадить, бра! *(Набік)*. Тетеря щось снує...
Піймати б нитку...

Тетеря

Без війни, братове,
Де ж поживитись нам?

Нечай

Ніде, бо мир!

Тетеря

А для чого́ за морем є невіра?

Кривоніс

Щоб бить та вчить!..

Галас.

Лейстровики

Не можна з турком битись.

Запорожці

Чому? Чому?

Сулима

Річ Посполита...

Кривоніс

Цить!
А що нам Річ? Король хіба...

Чарнота

Він прагне
І сам війни...

Лейстровики

Що? Як?

Запорожці

Та цитьте!

Кривоніс

Годі!!

Тетеря

Послухайте...

Нечай

Не треба!

Кривоніс

Розумніш
Не скажеш!

Перший запорожець

В Січ рушай!

Другий запорожець

І гайда в море!

Більшина

Ну й молодець!

Чарнота

Чи ба, куди загнув!

ВИХІД VI

Ті ж і Настя

Тетеря

Так на почин же вип'ємо!

Чарнота

Це — діло!

Настя ввійшла.

Тетеря *(їй)*

Настусю, гей! І меду, і вина —
Всього таскай, аби було досхочу...
Частує всіх Тетеря...

Н а с т я

Ну, та й пан!
От ходить як, мій сокіл!

Т е т е р я *(тихо Насті)*

Пригадаю
Тоді тебе, коли моя зоря
Розвидниться... *(До всіх)*. Гей, друзяки, до гурту!
Геть набік сварки та беріть ковші!

В с і

Правдива річ! Бувай здоров, козаче!

Т е т е р я

За славоньку і за здоров'я всіх!

Н е ч а й

За віру перш!

К р и в о н і с

І на загин невірі!

В с і

За благочестя!

Ч а р н о т а

Так, тепер пісе́нь,
Щоб аж земля двигтіла!

В с і

Шквар, бандуро!

Г у р т с п і л ь н и й *(співа)*

Ой бре, море бре!
Хвилонька реве,
І реве, і грає,
Чаєчку гойдає!
Розженись, весло,
Хвилю бий на скло:
Он байдак леліє —
Серденько радіє!
Геть пливе другий...
Гиньте, вороги!
Люлька гасне в роті —
Зараз буть роботі!

Н а с т я

Ох, козаки, орли мої! Усіх,
Якби змогла, я б пригорнула разом!
Давайте й я ще пісню вам утну...

В с і

Гаразд, гаразд! Ану, піддай лиш палу!

Н а с т я *(співає)*

Спать мені не хочеться
І сон мене не бере,
Що нікому пригорнути
Молодую мене.
Нехай той мене голубить,
Котрий щиро мене любить;
Нехай той мене займає,
Хто кохання в серці має...
Ох, ох, ох, ох! Хто кохання в серці має!

Г у р т

Ох, ох, ох, ох! Хто кохання в серці має!

Н а с т я

Із-під хмизу на піч лізу,
Аж луна по хаті йде;
А мій милий, чорнобривий
І на печі — то знайде!
Я на піч, а він за мною,
А я вкрилась з головою:
Відчепися,— ти хоч гарний,
Цілувати незугарний...
Ох, ох, ох, ох! Цілувати незугарний...

Г у р т

Ох, ох, ох, ох! Цілувати незугарний!

Н а с т я

Я ж в морі купалася,
Я ж біди набралася;
Я ж море перебреду —
Яка була, така й буду!
Біс біду перебуде,—
Одна пройде, друга буде:
Як улізло в хвіртку лихо,—
Не зачинять її люди...
Ох, ох, ох, ох! Не зачинять її люди!

Гурт

Ох, ох, ох, ох! Не зачинять її люди!

Кривоніс

Ну й каторжна, як розпалила кров...
Музик сюди!

Тетеря

Настусю! Підківками!

Нечай *(бере бандуру)*

Троїста музика ввіходить.

Якби таки або сяк, або так...

Гурт

Якби таки запорожський козак!

Дівчата

Якби таки молодий, молодий —
Хоч по хаті б поводив, поводив!

Настя

Страх мені не хочеться
З старим дідом морочиться!

Гурт

Якби таки або сяк, або так,
Якби таки запорожський козак:
Якби таки молодий, молодий —
Хоч по хаті б поводив, поводив!

Музика підхоплює. Виступає до танців перш Настя, за нею запорожець, далі кілька пар. Потім танцюють самі запорожці, і, нарешті, знов Настя і всі.

ВИХІД VII

Ті ж і Богун, верхи перепливши Дніпро.

Богун

Здорові, гей!

Всі

Богун! Богун!

Богун

Він самий.

Нечай

Відкіль узявсь?

Богун

Прямісінько з Дніпра.

Чарнота

Дивіться, бра! Він верхи переплинув!

Богун

В вас діждешся поронщиків...

Тетеря

В шинках
Долежують.

Кривоніс

Ну й велетень!

Сулима

Скажений!

Перший запорожець

Паливода!

Тетеря

На фиглі молодець!

Нечай

От з ким іти на турка!

Другі

Правда! Правда!

Всі

Орел-козак! І в пекло проведе!

(Оточують Богуна, здоровкаються).

Чарнота

З'їв дутеля! *(Тихо, глянувши на Тетерю).*

Тетеря *(набік)*

Звіряйсь юрбі! За хвилю
Хто був божком — під лавою лежить,
А другий вже на покуті... Їм треба
Нових цяцьок, як блазню-хлопчаку,
Або кийка, як на дурну отару!

Б о г у н

Та стійте-бо, хоч чарку піднесіть!

С у л и м а

Шинкарко, сип!

Ч а р н о т а *(підставля й свій ківш)*

По купелі — до смаку...

Н а с т я

От лицар наш, січовиків краса!
Такому піднести — за щастя! *(Подає ківш)*.

Б о г у н *(бере)*

Годі!

(До гурту).

Здорові будьмо!

В с і

Пий здоров!

Б о г у н *(п'є і перевертає)*

За всіх!

В с і

Спасибі! Ну, тепер веди на море!

Б о г у н

Куди? Чого?

Н е ч а й

Провітриться пора
Та полататись чим-не-чим...

З а п о р о ж ц і

Ох, треба!

Б о г у н

Панове, ні! Не та тепер пора
І не до часу нам лицарські жарти:
Тепер склика Україна синів
І доруча свою нам долю-матір.

Д е х т о

Як так? Чого?

Д р у г і

Хіба там сил дастьбі?

Тетеря

Нам же ніхто не помага!..

Богун

Братове!
Хто матері цуратися здола?
І без того давно вона, вдовиця,
У чужаків як наймичка жила...
А от тепер женуть її вже з хати,
Пожарами освічуючи шлях!..

Дехто

Не може буть!

Другі

Такого ще й не чуто!

Богун

Всім треба стать нам, друзі, як один!

Тетеря

За себе всяк...

Богун

Так? За свої кишені?!
За спокій свій? Простолюду ж сльоза
Вам за нівець?! Через кого Трясило,
Тарас, Павлюк і Гуня полягли?
Через своїх: не встали з ними разом,—
І воякам за волю, за свій край
Прийшлось самим із жменею завзятців
Боротися супроти ворогів!

Кривоніс

То правда...

Чарнота

Ох, та ще й яка!

Сулима

Так що ж пак?
Стояли ми за Посполиту Річ!
Ляхи ж свої...

Богун

Як сором ваші очі
Не витягне спідлоба? Мало ще

Тих шуляків, що нищать нашу віру,
Що шарпають всі землі, то й своїм
Ще потурать в смертельний час...

Всі

Що кажеш?

Кривоніс

Ти не лякай, а толком розкажи!

Всі

Мерщій, мерщій!

Богун

Я тільки єсть предтека:
Он їде той, що вам оповістить!

ВИХІД VIII

Ті ж і Богдан з козаками.

Богдан

Козачеству, преславному лицарству,
Україна б'є до землі чолом!
Вона тепер, немов підбита чайка,
До матері на лоно припада...

Дехто

Хмель-батько тут!

Кривоніс

Здоровий був, Богдане!

Другі

Що скоїлось? Яке знов лихо там?

Богдан

Старе, брати, й поновлене...

Нечай

Що ж сталось?

Богдан

Козачество! Дозвольте річ держать!

Всі

Держи! Держи! Ми слухать тебе раді!

Богдан

Вже десять літ в неволі ми цілком,
І Маслів Став похоронив права нам...
З того часу нас ворог опряга
Й затягує ярмо на наші шиї,—
А от тепер таке в нас завелось,
Якого зроду ви єсте не чули:
Потоптані останнії права,
Зганеблена святая наша віра...

Всі

За віру — смерть!

Богдан

Ієзуїт розвів
Там унію до гвалту, до розбою:
Грабують скрізь у благочесних все;
Межує лях громадські наші землі;
Суда нема; скасовано закон;
Гвалтує пан, паскудить наші сім'ї...

Всі

Не може буть, щоб сміли?

Богдан

Але так!

Кривоніс

А ви ж чому безправ'ю потурали?
Побабились? Звелися на тхорів?
Чи пощербилася козацькая кривуля?

Богдан

Я скаржився і сейму, й королю:
На скарги ті сейм реготом одмовив...

Тетеря

А ясний круль?

Богдан

Ось що мені сказав:
«Я вам надав ще більше привілеїв
І доручив Барабашу!» Вони
Ось де! *(Показує)*. Тут певне наше право —
На волю, віру, землю, військо й лад!

Тетеря

Так і гаразд!

Богдан

Ех, тільки на папері!
Тому й додав мені яснійший круль:
«Безсилий я скрепить свої закони;
Коли цей сейм знищáє вам права,
То маєте ж шаблюки і рушниці?»

Богун

Так, маємо! І богом я клянусь,
Що ми дамо чортячу їм роботу!
Гей, козаки — лейстрові й низовці!
Під ноги геть топчімо хатні чвари,
На ірода всі станьмо, як один,
Щоб сатана аж затрусився в пеклі!

Всі

Так, брате, так! До бою всі!!

Богдан

Я знав,
Що низовці протягнуть зразу руку!.
Спасибі вам! Я кликачів послав
По хуторах і селах... Всюди стогін
І гвалт стоїть од лядського ярма...

Чарнота

Рушаймо, гей!!

Богдан

Тра помочі...

Богун

Ми й сами!

Богдан

Із спільником певніше: Крим піде —
Я з Тугай-беєм приятель...

Дехто

З невірним?
З поганином?

Другі

І віру боронить!..

Т е т е р я

Чудне немов...

Д е х т о

Та й гріх!

Ч а р н о т а

Гай-гай, та й годі!
Чи татарва ж зачепить що святе?
Поможе нам зігнуть магната-ката,
Що гірш невір... а там — пани вже ми!

Б о г д а н

Тра знищить впень... а Польща вельми дужа...

Б о г у н

А якби всі повстали?

Б о г д а н

Все певніш
Із спільником...

К р и в о н і с

Та хоч з рогатим чортом,
Аби лиш бить ляхів-панів!

В с і

Так, так!!

Б о г у н

Ну, так хутчій, бо вже сверблять і руки!

Б о г д а н

Сьогодні в Січ, а завтра в Крим...

С у л и м а

А ми
Вшикуємось...

Н а с т я

Козацтву до послуги
Моє добро: все на церкви даю!

П е р ш и й з а п о р о ж е ц ь

Ну й Настя, га?!

Д р у г и й з а п о р о ж е ц ь

Сестра, сестра козача!

Дівчата

Візьміть і в нас всі дукачі й персні!

Богун

От і жартуй з дівчатами! Та я
Готовий [вмить] на ворога ударить!

Одні

Та ще з таким от батьком на чолі!

Другі

Не згине Русь!

Всі

Богдан її звеличить!

Тетеря

При сонці враз погасли зорі всі,
А місяць-князь ще зможе посвітити
Позиченим хоч світлом. *(Богдану)*. Батьку мій!
Бувай здоров і хвален во вся віки!

Богдан *(обніма)*

А, пане брате любий, як живеш?

Тетеря

Учусь, служу козачій правді серцем —
І до землі я кланяюся їй...
(Кланяється Богдану).

ВИХІД IX

Ті ж і Тимко в човні.

Тимко

Насилу встиг... Нещастя, горе, батьку!
Я третього загнав уже коня,
Летючи вслід...

Богдан

Що скоїлось, мій сину?

Тимко

На дім новий Чаплінський наскакав,
Все зруйнував, спалив, добро пограбив,
Єлену взяв, а братик мій Андрій
Під канчуками вмер!..

Богдан

Небесні сили!
Де ж правосуддя? Боже правий, де?!
Невже в тебе святого гніву мало,
Щоб блискавицями напасників побить?
Невже ще плач і стогін твого люду
Не долетів до янгольських осель?
За що, про що замучено дитину,
Потоптано усі людські права?!

Кривоніс

На палі їх!

Всі

На муки, на погибель!

Тетеря

Хай нас веде на ворога Богдан!

Нечай

Так, братці,— це найщирше наше серце:
Славутою воно повніш за всі!

Чарнота

Він, як орел, на шуляків ударить!

Всі *(шапки вгору)*

Богдан Хмельницький! Гетьман наш! Хвала!!

Богун

О, затремтить тепер вся чорна кривда,
Охреститься земля в її крові!

Богдан

Спасибі вам, товариші-брати,
За шану цю! *(Кланяється).*
Росте і кріпне сила!
Я підніму бунчук за рідний люд,—
І все живе повстане скрізь за мною,
Підніметься, як хвиля навісна,—
І ворогів-напасників потопить..
До помсти ж, гей!

Всі *(добувають шаблі)*

За віру!! За наш край!!

Завіса

ДІЙОВІ ЛЮДЕ З ПЕРШОЇ ОДМІНИ ТРЕТЬОЇ ДІЇ:

Фірлей — вельми древній, регіментар.
Адам Кисіль — брацлавський воєвода.
Заремба, Ясінський, Ржевуський, Чаплінський — військова шляхетна старшина.
Єлена — уже жінка Чаплінського.
Юзя — її служниця.
Ярема Вишневецький — князь.
Гонець.
Гайдук.

Шляхта, військові пани й панії.

Діється у Збаражі.

ДІЯ ТРЕТЯ

Одміна 1

Кругла зала в Збаразькім замці. На першім плані — колони й склепіння. Попід колонами — канапи. Все вбрано зоружжям. Справа від зрителів — високе кріселко; поруч, через увесь кін, стоять півколом другі, нижчі. Двері просто — вхідні, праворуч — до молельні; ліворуч — до покоїв, з пишними завісами.

ВИХІД I

Єлена і Юзя. При піднятті завіси чути з молельні орган і гуртовий спів.

Гурт *(за коном)*

Під покров твій, свята панно,
Прибігаємо нещасні;
Борони нас од напастей,

Порятуй од стріл ворожих,
Крий од наглої нас смерті!

Юзя *(йде до молельні, мочить святою водою голову й стає на коліна)*. Пан Єзус! Матко свєнта, змилуйсь!

З молельні виходить в сльозах Елена.

(Піддержує її). Що з вами, пані кохана?

Елена. Ах, Юзю! Там правили літію... Пробощ ка́зань читав... щоб сповідались всі і готувались до смерті... Щось чекає страшне!

Юзя. Ох, Єзус-Марія! Пропащі ми! По місту стоїть лемент... Кара, кара божа!.. Усюди смерть...

Елена. Смерть?! Я не хочу вмирати!.. Рано... рано!.. Не нажилася я... життя мені слалось квітками... *(Ридає)*.

Юзя. Заспокойтесь, пані! Може, ще зглянеться над нами панна свята!.. *(Веде Елену і садовить її на канапі під колонами)*.

Чути спів.

Гурт

Коли й гріх на нас тяжіє,
Зглянься на наші дрібні сльози
І пробач рабам покірним:
Ти єси-бо ласка й милость
Споконвіку і до суду!

Елена. Ні, ні!.. Не зглянься!.. Я не можу нести щодня таку муку... Тремти за кожну хвилину... Прислухайсь до стогону, до пекельного гуку гармат... Ах! Чи ж сподівалась я такого?

Юзя. Хто ж міг і пречувати, моя пані ласкава? Спочатку складалося все так гарно й щасливо: вельможний пан навіть шлюба з панією узяв...

Елена. А як же б інакше?

Юзя. Ну, з бранками, пані, часом не церемоняться...

Елена. З бранками, з хлопками... а не з панею Еленою! Я знаю силу своєї краси і дешево б її не продала зроду! Я б і сивого, упертого Богдана заставила женитись... Тільки доля поманила на інше...

Юзя. О моя пані дро́га, маєш рацію! Такої ясної зорі на ціле крулевство нема... І всі мусили б перед панією до ніг падати.

Є л е н а. Я про те й марила, а доля мені зраду ковала. *(Замислюється)*. Жорстоко тоді Стась учинив: всю челядь перебив... А хлопчика Андрія на моїх очіх канчуками замордували... Стара няня кинулась обороняти... а їй проломили келепом голову... Ух! Я аж зомліла... Може, за це й кара?

Ю з я. За схизматів? Що пані гадає?

Є л е н а. Все ж люди... І от тепер страшний Богдан помститься і змива крів'ю весь край! І все те — через мене... *(Лама руки)*.

Ю з я. Не побивайтесь, пані кохана: то ж не по панській волі вчинилось...

Є л е н а. Але я вмовилась... втекла... і доля одурила мене, одурила, насміялася!.. Старий сич тепер гетьманом-королем, усе тремтить під його булавою, а мій магнат у пастці, мов тхір!.. Нам у вічі дивиться смерть або й катування лихі...

Ю з я. О Ченстоховська божа мати! Змилуйся!

Пауза. Орган грає.

Є л е н а. А як думаєш, Юзю: якби Богдан піймав мене,— убив би, замучив?

Ю з я *(зрадівши думці)*. Ні, пані! Як бога кохам, ні!..

Є л е н а. Але він ревнивий... гоноровитий... не переміг би безчестя...

Ю з я. Пан гетьман без пам'яті коха мою пані... Один погляд — і його серце розтане як віск...

Є л е н а. Його серце не з воску, а з криці...

Ю з я. У панських руках і криця розм'якне...

Є л е н а. Ох, чи так же?

Ю з я. Та чи відомо ж гетьману, що пані по своїй волі втекла? Паню взято насилком, гвалтом... Я б присягнулась...

Є л е н а. Та чи коха ще мене Богдан?

Ю з я. Чи ж здола хто панію зацурати?

Є л е н а. Ти підлещуєш... а коли б не так склалося, я б сіяла тепер владою... а тут... Ах, які докучливі думки печуть мені мозок!

Чути стукіт.

Ю з я. Ідуть сюди...

Є л е н а. Тихо!

Притаїлись.

ВИХІД II

Ті ж Чаплінський, Ржевуський, Заремба та Ясінський.

Чаплінський. Не знає панство, для чого нас заволано тут?

Ясінський. Військова рада.

Заремба. Ні, лицарство хоче пана *(показує на Чаплінського)* наставити гетьманом...

Чаплінський. Вєш, панє, цо? Я зміг би ним бути, бо єстем уродзоний, гоноровий шляхтич, а вацпану — зась!

Заремба. Та звісно, куди ж Волинському туру та пнутись до Литовської жертки!

Ржевуський. До правди! Чаплінських з п'ять пан за себе схова...

Чаплінський. Пане! Чаплінський ще не ховавсь ніде зроду!

Ржевуський. О? Так?

Ясінський. І по ровах бували-сьте, пане...

Чаплінський. Протестуюсь!

Ясінський *(підходить близько)*. То я лгу, пане?

Чаплінський *(ніяково)*. Я не кажу... але... пану, може... здалось...

Сміх.

Єлена *(до Юзі)*. З його кепкують... а він...

Юзя. То лицарські жарти.

Заремба. Одначе, панове, рада радою, а моя утроба теж просить ради: тра б по чарці...

Чаплінський. Пан тільки про черево й дба...

Заремба. А про ворогів панська турбація: за таким лицарем я можу спати спокійно!

Чаплінський. А що ж, пане, ваші Потоцькі та Калиновські наброїли? Одібрали єсте пам'яткового при Кумейках, Жовтих Водах та Корсуні...

Ясінський. А для чего ж пан не прилетів туди з своїм завзяттям і хистом, а десь тинявся по закутках?

Чаплінський. Я... при справі був... на Волині.

Ясінський. А не в Чигирині? Не при своїм старóстві? Гай-гай!

Єлена *(Юзі)*. Він мене рятував...

Юзя. А тепер на пана напасть...

Заремба. Пан з Чигирина тікав із здо́биччю...

Ржевуський. А! З красною Єленою? Але Парісові, коли ним стати хотілось, повинно б бути у першім вогні... а не по задвірках...

Чаплінський. То клямство, панє!

Ржевуський *(підходить)*. Цо-о?

Заремба *(теж)*. Чи пан не вкрав Єлени?

Ясінський *(теж)*. Чи не злодіяцьким гвалтом і нападом на самих баб?

Чаплінський *(одступа)*. Панове, проше! Що ж то? Чаплінському ще не впадало брати гвалтом серце кобіти: кожна сама кидалась... Звичайна шляхетська потіха...

Єлена, як опечена, схоплюється; Юзя удержує.

Ясінський. А через ту потіху ціле пекло спалахнуло!

Ржевуський. І через бабу... та шляхетська кров річками тече!

Чаплінський. Панове! Коли б я те пречував...

Єлена крикнула і закрила вид; але орган заглушив її покрик.

Ясінський. То зробив би пан друге паскудство?

Чаплінський. Я порахуюсь з вами, панове, за це опісля!..

Ясінський. Авжеж: перше Богдан Хмельницький порахується з паном...

Ржевуський. О, шкуру з живо́го здере!

Заремба. Ходім до костьолу: там і воєвода, і регіментар.

Всі заходять.

Чаплінський. Що ж це? Смерть? Неминучі тортури? О триста дяблів!.. Треба тікать... і найхутче!.. Дізнавсь про потайний лаз... Де моя Леся?.. Чи брати її?.. Певно, там... *(Іде в костьол)*.

ВИХІД III

Єлена і Юзя.

Єлена. Мене ганеблять! Усю ту кров на мою голову ллють? *(Істерично ридає)*.

Юзя. Пані! Ластівко моя! Не діймайте тим словам віри!

Єлена. Чого ж вони все на мене звертають, чого?

Самі розлютували звіра... самі запалили пожежу — і на мене! А мій Стась... ой, так не по-шляхетськи... терпить зневаги... хизується... Ох, як боляче! Отут горить... *(Показує на серце).*

Юзя. Пан не хоче дратувати їх, щоб на паню не ремствовали...

Єлена. Та пан сам готов у мене кинути каменем... Ні, Юзю, ні! Коли сміються над любим подружжям, то чоловік не рахує!.. Стась не любить мене... Жалкує, що взяв... У!! Дурна я, дурна!! Так мені й треба!!

Юзя. Пані здалось так...

Єлена. А коли любить, то ще гірше, ще гидше! *(Рве платок).*

Юзя. Заспокойтесь, пані!

Єлена. Не можу, не можу!.. Тхір! Курополох!!

Юзя. Пані себе тільки змордує...

Єлена. А-а! Прóклята я!! *(Зрива перли і кида).* Слухай, Юзю! Вони тут збираються... на раду... Я хочу знати... слухати... де б тут?

Юзя *(кинувши оком).* Пані за тими завісами може сховатись.

Єлена. Спусти їх! *(Ховається).*

Юзя, зачувши орган на відпуст, виходить у двері.

ВИХІД IV

Фірлей, Кисіль, Вишневецький, Чаплінський, Заремба, пробощ, Ясінський і друга шляхта.

Фірлей *(сідає на кріслі; поруч з ним пробощ)*

Шановнеє, ясновельможне панство!
Я скликав вас на раду військову,—
Держатись більш у Збаражі несила.
Бракує в нас і хліба, і води,
Та і припасу бойового — годі!
У десять раз сильніший ворог нас
Стис в лещатах; обвалені окопи
І ранами аж світять скрізь мури...
Що нам чинить, преславні воєводи?
Чи полягти усім тут до ноги,
Чи місто здать?

Чаплінський

Ганеба, встид, панове!

Ржевуський

Це наш Кодак!

Ясінський

Тут зброї повний склад.

Вишневецький

Цю тверджу здать — то відчинить ворота
У саме серце Польщі!..

Чаплінський

Єзус-пан!

Пробощ

O virgo divina! Pro nobis ora! *

Фірлей

Так що ж чинить?

Вишневецький

Коронне військо тут;
Ми злучимось і цей ворожий табір
Розірвемо на два шматки...

Фірлей

Я жду
Від короля вісток; але, мій княже,
У його сили жменя...

Вишневецький

А мої
Гусари?

Чаплінський

Я б і з жменею тих левів
Розпудив хлопів...

Заремба

Може, пане, баб?

Сміх.

Чаплінський

Цо, пане?

Заремба

То, що Збараж — не Суботів!

* О божа діво! За нас молися! *(Лат.)*

Пробощ

O illustrissimi!*

Фірлей

До ради вас прошу!
Єгомосць князь провадить ждати круля;
Але як ворог ждати не дає,—
І за годину, ясне панство, тут
Загоготить пекельний бенкет смерті!

Вишневецький

Її зустріть не хоче пишний пан?

Фірлей

Образа, княже! Ми не раз їй в вічі
Дивилися... Тут не про себе річ:
А чи гаразд останнє військо наше
На гибель дать?

Вишневецький

Так крижем полягти
Перед лихим бунтовником і хлопом?

Ржевуський

О, краще смерть!

Ясінський

Пся крев!

Чаплінський

На палі їх!

Заремба

Маш рацію, хоробрий пане; тільки
Зверши її...

Чаплінський

Не кат я!

Заремба

А Паріс?

Чаплінський

Я з паном завтра...

Пробощ

Не змагайтесь, діти!
Тяжку годину бог нам посила,

---

* О найясніший! *(Лат.)*

Що не сповняли ми наказів папи:
Не вирвали ми схизми, а вогонь
Очистив би їх, грішних, і настала б
Скрізь католицька віра...

Фірлей

З цього й брань
Знялась братерська...

Чаплінський

Як? Брати нам хлопи?

Вишневецький

Лайдаки! Бидло!

Фірлей

Добрі вояки,
Що боронили польський край від турка.

Вишневецький

У Польщі єсть лицарський славний меч!

Фірлей

Оборонив він нас при Жовтих Водах,
При Корсуні...

Вишневецький

Нєстети! Винні ви,
Пани мосциві, а не військо! Зроду
Ви про війну не дбали і в гадках:
На розкошах розпестивши всю силу,
За клоччя ви вважали козака,—
Мов на бенкет, ішли його карати,
А в клоччі тім з'явилась сила й вас
Перевернула та й пішла пожаром...
Хто на чолі поставлений був там?

Фірлей

Ті, що не раз служили Марсу славно!

Вишневецький

Та й віддались в лабети козаку...

Фірлей

Фортуна зла і ненадійна зрада.

Чаплінський

І необачний вибір ватажків...

Заремба

Але, панове, що було — минуло,
А ми тепер даремно гаєм час:
Богдан влетить і нас живих пошкварить,
Мені ж свого жаль сала, далібуг!

Ржевуський

А пан придбав його...

Ясінський

З цебер...

Заремба

Тим бардзєй!

Пробощ

Salutio ex coelo! *

Заремба

Треба нам
На час хоч замиритись.

Кисіль

Ясне панство!
Дозвольте річ держати.

Дехто

Хто? Кисіль?

Другі

Ми раді вчуть і пана воєводу.

Кисіль

Як ситая, незорана земля
Лиш будяки замість пшениці родить,
Так воля в нас безкрая, золота
Не на користь іде, а на сваволю...

Вишневецький

Зневага то!

Чаплінський

Ганеба!

Пробощ

Пан — схизмат?

---

* Спасіння з неба! *(Лат.)*

Кисіль

Так, я схизмат, я грецького закону,
А серцем я — щиріш за вас поляк
І боляче люблю свою країну!
Сто літ тому, перед Жігмондом ще,
Україна єднатись стала з Річчю —
І справа йшла любесенько, без чвар.
Ріднились ми, росла на силах Польща,
І багатів та цвів наш пишний край...
Коли це враз — чи то пекельна заздрість,
А чи пиха безглузда — збили гвалт:
Пани пішли забрать козачі до́бра,
Ксьондзи взялись їм віру поламать —
І занялося пекло! Панство, друзі!
Одумаймось, не лиймо дарма кров,
Одсахнемо́сь од гвалту та розбою:
Нехай любов приспить оту злобу
І заживить ойчизні тяжкі рани!

Вишневецький

Пан гетьман теж одної думки?

Фірлей

Так!

Вишневецький

Щоб бунтарям дать пільгу й одростити
Ще пазурі та зуби на панів?

Фірлей

Князь помиливсь... Тепер вони лиш можуть
Нам пільгу дать... а ваш вогонь та меч
Зміг роз'ярить приборканого звіра,
А не спинить...

Кисіль

Панове! Fiat pax! *

Вишневецький

Як мир? На чім? На тім, що Хмель з нас
правив?
Шляхетство дать значни́м лейстровикам,
Знести усі костьоли на Вкраїні
І вигнати католиків, жидів?

---

* Хай буде мир! *(Лат.)*

Пробощ

Єзусе-пане! Свєнта вяра гине!

Ржевуський

Знущаються над Sacramentum * пси!

Кисіль

А хто жидам давав церкви в оренду?

Одні

Ет, то пся крев...

Другі

Схизматам муки!

Пробощ

Amen! **

Фірлей

Король того не хоче...

Чаплінський

Цо там круль?!

Ржевуський

Ми сами крулі!..

Ясінський

Шляхтич на загроді
І воєводі рівен, пане!

Другі

Так!

Пробощ

Єдиний лиш над всі владика — папа.

Дехто

Схизматів бить! До пекла їх!

Чаплінський

Завстид
Лякатись нам!

Вишневецький

Тим бардзєй, що є поміч!

---

* Святощами *(лат.)*.
** Амінь! *(Лат.)*

Одні

По згоді в нас однімуть хутори
І все добро...

Другі

Ганеба! Veto! Veto! *

Фірлей

Панове! Дайте слово! Це не сейм!
Забули-сьте, що я коронний гетьман
І власть моя...

Більшина

Той зрадник, хто — за мир!

Конецпольський, Заремба, Кисіль *(встають і до шабель)*

До зброї!

Вишневецький та дехто

Вмент!

Пробощ *(стає між них)*

О найясніша панно!

ВИХІД V

Ті ж і гонець.

Гонець

Листа прислав ось найяснійший круль.

Фірлей

От певна нам і рада, і надія.

(Читає нервово).

Всі зразу притихли.

О, горе нам! Кара нас божий грім...
Розбитий круль!

Всі

Коронне військо згибло?!

Фірлей

Лягло усе... Може, й яснійший круль...

---

* Не дозволяю! Не дозволяю! *(Лат.)*

Всі
Погибель нам!!
Пробощ
Voluntas tua fiat! *
(Пауза).
Заремба
Що ж нам чинить?
Кисіль
З Богданом Хмелем мир!
Фірлей
Тим визволим ми круля із лабетів...
Заремба
Так нарядить до Хмеля посланця...
Ясінський
А підкупити б?..
Заремба
Хмеля? Там і прорва!
Він Польщу всю ковтне...
Ржевуський
А то татар:
Ті продадуть і батька за дукати!
Ясінський
Напевне, так, та треба і значних...
Пробощ
Виговського... він з шляхти...
Фірлей
Ні, Тетерю!
Чаплінський
І ошукати потім...
Пробощ
Клятву ту
З схизматами ламать зволяє папа...

* Нехай буде воля твоя! *(Лат.)*

Вишневецький

Шельмовство то!

Чаплінський

З-під гвалту слово — дим.

Вишневецький

Шляхетське слово єсть святиня, пане!

Фірлей

Що ж, лицарі?

Кисіль

Миритися мерщій!

Заремба

Щоб вимовить в Богдана хоч що-небудь...
Принаду б треба і йому...

Ясінський

Яку ж?

Пробощ

In coelo spes *.

Вишневецький

Не згоден я! Крізь лави
З гусарами проріжусь...

Кисіль

Марний бій...
Там сили — тьма!

Вишневецький

Мої гусари — леви!

Кисіль

І їх згубить?

Вишневецький

Зате славетна смерть!
(До Чаплінського).
Зі мною пан?

Чаплінський

То ризика велика...

---

* На небо надія *(лат.)*.

З а р е м б а

А як хваливсь!

Я с і н с ь к и й

Звитяжець баб, дітей!

З а р е м б а

Його б оддать Богданові в заставу...

Д е х т о

Він бучу зняв...

Д р у г і

Нехай і визволя!

Ч а п л і н с ь к и й

На бога, панство! Цо ж то?

В и ш н е в е ц ь к и й

Гайда в поле!
За мною!

Ч а п л і н с ь к и й

Там видима смерть...

В и ш н е в е ц ь к и й *(виходячи)*

У! Тхір!!

Д е х т о

Шкодливий кіт, а на розправу — заєць!..

ВИХІД VI

Т і ж і г а й д у к.

Г а й д у к

Ворожі скрізь шикуються повки
І оточають Збáраж!

П р о б о щ

Finis! Finis! *

О д н і

Рятуймося!

* Кінець! Кінець! *(Лат.)*

Другі

Погибель, смерть нам всім!

Кисіль

Спустити стяг!..

Дехто

Чаплінського віддати!

Чаплінський

Ой, змилуйтесь, мої пани ясні!
Тортури... смерть...

Пробощ

Панове! Слушна рада!
Чаплінського візьме для мук Богдан,—
І постраждать — то честь: єден — за множі!
Але щоб більш Богдана вдовольнить,
То віддамо назад йому Єлену.

Фірлей

Правдива річ, свята!

Чаплінський

Навіщо ж я?
Невже, пани... дасте ви... шляхту хлопу?..
Богдану треба жінки... хай бере!
Пошліть йому Єлену вже... на втіху...
На мене ж згляньтесь...

Фірлей

Жінку пан дає?

Чаплінський

Так, так... даю!.. Везіть йому Єлену!..
Наскучила... натішивсь — та й уже!!

ВИХІД VII

Ті ж і Єлена.

Єлена *(хутко і гордо виходячи з-за завіси)*

Я чула все — і сором криє щоки,
Що я змогла такого покохать!
Ви свій язик оманою мастили
І зброїлись у мужність хвастівну...
(Показує на серце)

А тут у вас — гніздо гидкої жаби,
Де кублиться зрадецтво, лжа і страх...

Чаплінський хоче щось сказати.

Від мене геть, мерзотний недолюдку!
Безчéсника не хочу й слухать я!!

Чаплінський пірнув у юрбу і втік.

А ви, мізернії нащадки сили й слави,
Звеличені безсиллям та стидом
І грізні лиш на похвалки та з кволим...
Ви дужому вклоняєтесь до ніг:
За спокій свій, за ласощі й розпусту
Готові ви оддати й честь свою,
І честь жони, і навіть доні цноту,
Аби самим закритись од біди...
Над іншим гвалт... неслава... і публíка
Вам за нівець... Що вам жіночий стид?!
Так! Я піду в ворожий стан Богдана,
І коли що в грудях його не лід,
То буду я над краєм панувати!

Всі остовпіли.

Завіса

ДІЙОВІ ЛЮДЕ ДРУГОЇ ОДМІНИ ТРЕТЬОЇ ДІЇ:

Богдан Хмельницький — гетьман.
Тетеря — полковник, близьке до гетьмана лице.
Виговський — писар при Богдані.
Богун, Кривоніс, Нечай, Морозенко, Чарнота — полковники.
Тимко — син Богдана.
Бандуриста — сивий дід.
Джура.
Ясінський — посланець польський.
Єлена Чаплінська — бувша коханка Богданова.

Козаки, гайдуки.

Діється під Збаражем.

Одміна 2

Середина намету Хмельницького, доволі розкішна: турецькі канапи, столи; багато дорогої зброї. Ввійстя вхідне і наліво до спальні.

ВИХІД І

Тетеря і джура.

Тетеря

Ясновельможний гетьман де?

Джура

В покої,

Я ось готую зброю.

Тетеря

Сповісти,

Що я прийшов...

Джура

В ту ж мить, вельможний пане!

Тетеря

А чи в гумóрі єгомосць?

Джура

Вони

Щось гнівались страшенно на Чарноту.

Тетеря

Візьми собі на шапку,— ось дукат...
Ти хорошун і славний в мене хлопець!
(Гладить).
Ну, а про що розмова йшла? Не чув?

Джура

Про то... Еге ж, здається... про-Чаплінських.

Тетеря

А сердився?.. Ось ще тобі дукат. *(Дає)*.

Джура

Либонь, про те, що він не розшукає...
Аж стукали по стóлу кулаком.

Тетеря

На стьожечку! *(Дає якусь монету)*.

Д ж у р а

Спасибі, ясний пане!
(Виходить).

Т е т е р я

Ну, це гаразд! Тепера знаю я,
Що в сивого горить вогнем ще рана
І не вгасив її побідний гук...
Се буде знов мені шляхом в те серце...

Д ж у р а *(ввіходить)*

Ясновельможний гетьман пана жде.

Тетеря йде до спальні, а джура прибира намет і вибігає часами у стан.

ВИХІД II

Б о г д а н, Т е т е р я і д ж у р а.

Г у р т *(недалеко за коном співає)*

Ой Богдане-тату!
Вернув нашу хату —
Щасти тобі боже!
Не забуде зроду
Корсунь, Жовті Води
Кодло все вороже!

Б о г д а н а г о л о с

Вина сюди і люльку!

Д ж у р а

Зараз, вмить,
Ясновельможний гетьмане і пане!

Г у р т

Та немає лучче,
Та немає краще,
Як у нас на Вкраїні,—
Що немає жида,
Що немає ляха,
Та не буде й унії!

Б о г д а н а г о л о с

Щоб румака готовили!

Джура

В сідлі
Вже він стоїть, ясновельможний пане!

Тетеря *(виходить улесливо за Богданом)*

Твої листи збентежили всю чернь:
Покинув скрізь славетний пан — крамницю,
Кравець — шитво, гончар — свої горшки,
А хлібороб — плуги й рала... і тільки
Лиш ковалі по кузнях, знай, кують:
На списи йдуть і лемеші, й черéсла!
Загонами шикується весь люд
І полум'ям шляхи собі проводить.

Богдан

Гаразд, гаразд! Хай світять ворогам:
Згадається їм унія й Суботів!

Тетеря

Одно тільки: озвірена юрба
З п'яних очей не розбира нікого...
І всіх панів — бодай би то й свої —
Упень руба, а добра геть руйнує!

Богдан

Що діять? В них — вся сила...

Тетеря

Та лиха!
Коли в греблях вода, то зерно меле,
А як прорве, то понесе і млин...

Богдан

Та млин отой з греблями й є неволя...
Нехай знесе — поставимо другий...
А паводі тепер спиняти годі!
Я обіцяв голоті всі права,
Зрівняти чернь з лейстровиками навіть.
І тим підняв супроти ворогів
Таку страшну, необориму силу...

Тетеря

О, що й казать! Твій розум, що орел...
Але ж і те: обіцянки — цяцянки!..
Бо сили ті, що ясний гетьман зняв,
На всі боки пекельні й небезпечні:
Татарин звір, розсатаніла чернь...

Богдан

Так скривдить їх іще небезпечніше!
З ляхом-панком тра впоратися перш...

Тетеря

Пожежа йде... Люд на татар лютує,
А старшина на люд... і гвалт росте...
Не захотять панства терпіть содому...

Богдан

Та так-то, так; але тепер не час
Вудилами спиняти буйні коні:
Іще кругом нас ворог оточа...
Звоюємо — тоді й за хатні справи...

Тетеря

Та чи дадуть же закріпити мир?
Загавкають...

Богдан

Чого?

Тетеря

Та на ту згоду:
Татари й чернь бажають Польщу всю
Розграбити...

Богдан

Я йду давить сваволю
Напасників — магната і ксьондза,
А не знищать безвинний люд і круля,
Обраного по нашій волі...

Тетеря

Так...
А є з старшин, що за розбої раді...

Богдан

Не зігнуть, ні! Цупкий удавсь Богдан!

Тетеря

Тобі господь надав високу долю:
Україну ти визволиш цілком,
Збудуєш тут велике, славне панство...
І хто то зна...

Богдан

Чим далі, брате, в ліс —
Тим більш думок непевних...

Джура

Ясний гетьман,
Полковники-пани...

Богдан

Проси, проси!

Тетеря виходить.

ВИХІД III

Кривоніс, Морозенко, Нечай.

Всі

Чолом тобі, ясновельможний батьку!

Богдан

Здорові, діти, лицарі-орли!
Що доброго?

Кривоніс

Од башти аж до річки
Ворожії гармати всі мовчать, —
Хоч зараз можна добувати місто.

Богдан

Заціпило?

Морозенко

Шкереберть всі!

Богдан

Гаразд!

Нечай

А я ще скрізь околиці пошарпав.

Кривоніс

От жаль, що я між вами там не був —
Ех, з хлопцями ми погуляли б ловко!
Що за бенкет, як місто все пала,
А вороги мов смерть бліді трясуться...
Запалиш люльку з вогнища та, знай,

Тільки кричиш: «А нуте, хлопці, шпарче!
Піддайте жару, не жалійте рук.
Та приговорюйте: «За те вам і за теє!»

Морозенко

Аж дух зрива! Так в січу б і махнув!

Богдан

Завзяті ви, полковники, занадто:
Як так чинить — пустиня буде скрізь...
Та й не впада, панове, буть жорстоким:
Лежачого уже, мовляв, не б'ють.

Нечай

А нас ляхи — як завжди шанували?

Кривоніс

Четвертували, шкварили в биках...
А надто той Ярема, пес пекельний...
Ну й допадусь!

Богдан

Так ми ж, бра, не ляхи!

ВИХІД IV

Ті ж і Богун.

Всі

Богун! Богун!

Богдан *(обнімає)*

Вітаємо звитяжця!

Богун

Товаришам і батькові чолóм!
Іще привіз братам я трохи слави!

Всі

Тобі хвала!

Богдан

Як справивсь, розкажи!

Богун

Під Зборовим було коронне військо.
Ми ж уночі болото перейшли

Та й вдарили нальотом з Тугай-Беєм...
Не ждали нас відтіль пани-ляхи —
Шатнулися урозтіч — і до лясу...
Всі кинулись... А ми їх навздогін
Давай локшить та сікти на капусту:
Все поле вкрив блават і оксамит,
Сто двадцять маж обозу захопили!

Богдан

Тепер, брати, вся Польща у ногах;
Здобудемо за дві години Збараж —
І до Варшави просто на їх сейм!

Всі

Хвала, хвала!!

Богун

Ух, славно, батьку любий!

Богдан

Венгерського нам, джуро, піднеси!

Кривоніс

Горілки краще, гетьмане!

Морозенко

А правда!
Вино — квасок.

Нечай

Не пройме козака.

Богдан

Ну, подавай скаженої, щоб грала
Та пінилась!

Кривоніс

Ця розворушить кров!

Наливають кубки, розносять. Видно, що за шатром Тетеря спиняє чогось Чарноту.

Богдан

За козаків, за славне Запорожжя!

Богун

За Україну-матір!!

Нечай

За наш стяг!
Щоб за годину над Збаражем маяв!

Богдан

Дай господи! Тепер на Збараж! Гей!!
Коня мені!

Кривоніс виходить.

ВИХІД V

Ті ж і Тетеря.

Тетеря *(хутко входить і тихо Богданові)*

Я маю новину...

Богдан

А що таке?

Тетеря *(одводить його наперед)*

Дізнався я, гетьмане,
Що в городі Чаплінські!

Богдан

О?! Невже?!

Тетеря

Їх видадуть гетьману, коли місто
Ощадимо...

Богдан

Що діяти?.. Біжи скажи мерщій,
Щоб привели... Хай посланці прибудуть...
Обох! Обох!!

Тетеря виходить.

Нечай

Що ж, батьку наш, рушать?

Богдан

Тривайте ще... Я дам, панове... гасло...

Богун

Тут вправитесь, братове, і сами,
А в поміч нам дай, батьку, тисяч зо три,
То короля в полон заберемо.

Богдан

Щоб маєстат? Його яснійшу мосць?!
Да не коснеться ваш повік і палець
Священної парсони короля!
Король — наш пан; йому — ми вірні слуги:
Не на його повстали ми,— на сейм!

Богун

А защо ж він ішов нас воювати?

Богдан

Ну... дуки всі... і Річ те вимага...

Нечай

Не вмер Данило — трясця задавила!

Богун

Ет, що й казать, хіба не один чорт,
Чи батька раз у лоба а чи й двічі?

Богдан

Ми захистим його крулевську мосць,
А він за те нас возвеличить гойно...

Нечай

Та ми тепер взяли права й сами!

Морозенко

А їх почот і шана на стобіса?

Богун

Нас звеличає шабля, а не круль!

Богдан

О сліпачі! Не меч царства́ будує,
А певний глузд у справах обчеських:
Без голови — нікчемні руки й ноги!
Я владою, наданою мені,
Всім бороню на короля вдаряти!
Тепер якраз нам можна мира взять,
Корисного для нас і для Вкраїни,—
Того я й жду від міста посланців...

Богун

Як? Зба́ража не будем добувати?

Нечай

Та ти ж подав до бою вже наказ!

М о р о з е н к о

Це штука!

Б о г д а н

Я... не хочу марно лити
Рідної крові... бо здадуть і так...

Б о г у н

Ей, гетьмане! Упустиш тільки добу
І час даси спочити ворогам.
А як, бува, лях в руки нас піймає,
То жодної ощади вже не жди!

Б о г д а н

Провчили ми магнатів... час і згоді!

Б о г у н

Уся Волинь, Україна й Подоль,
Коли зовсім ми не задавим ляха,
У пазурах застогне, й зарида,
І прокляне своїх братів навіки!

Н е ч а й

Ми власними кістками вкрили край —
І з півшляху звертати б то?

М о р о з е н к о

Не згода!
Упень рубать всіх наших ворогів!

Б о г д а н

Забули-сьте, панове, що я гетьман
І на війні мій голос — всім закон!
До лав усі! І ждать мого наказу!

Всі понуро виходять.

ВИХІД VI

Б о г д а н сам.

Б о г д а н *(вслід)*

Не похилить, панове, вам мене!
Згартована на крицю в мене воля,
І буде так, як порішить Богдан!
Вам хочеться гармидеру й сваволі,—
Не вдасться! Ні! Я певне право й лад

Постановлю, збудую на Вкраїні...
Вже кайдани розбиті... час, пора
Прикроїти їй власную одежу...
Тільки біда, що всяк бажа свого...
І мозок схне, як погодить бажання?

(Пройшовся, потираючи лоб, і сів, замислився. Пауза).

Чи не чиню я кривди?.. Та невже
За ту красу продам я Україну? *(Встає).*
О ні! Шельмовство пріч!.. Уже настав
Справдешній час дать мир... Я без принади
З них виправлю для України все!
У справах цих не зрушить мене баба...

(Пройшовсь).

Та й то іще: мо, знаджують ляхи,
Щоб виграти годину?.. О, не раджу
Мене дурить!.. Все в попіл поверну!!
Перетрощу остатнюю цеглину!
Живого пса і кішки не лишу!..
Ні, там вона!.. Як тут пече, у грудях...
Зірвали знов з старої рани струп...

ВИХІД VII

Богдан і бандуриста.

Бандуриста

Бувай здоров, наш батьку, наш гетьмане!

Богдан *(обнімає)*

А, друже мій! Відкіль? Коли? Куди?

Бандуриста

Із Києва сюди. Тобі владика
Благословення нерухоме шле.

Богдан

З смиренієм і благостю приймаю.

Бандуриста

Ти зняв меча за віру пресвяту,
За рідний люд, знеможений у муках,—
І по церквах знов дзвони загули,
І люд ожив, повеселів, одягся...
Вся Русь тобі низенько б'є чолом
І молиться за гетьмана-зборонця.

Богдан

Спасибі їй! Спасибі діточкам!
Для мене то найкраща нагорода!

Бандуриста

Тобі до рук господь дав грізний меч,
Так не зверни ж з високої дороги
Ні ради добр, ні ради власних втіх;
А пам'ятай, що лиш свята потреба
Здола замить пролиту людську кров.

Богдан

Твої слова цілющою росою
На душу впали...

Бандуриста

Там їх і ховай,
Та бережи, щоб не розвіяв вітер.

Богдан

Ховатиму.

Бандуриста

Спини ти татарву!
Розкинулось хижацтво геть по краю,
Плюндрує все і спільників своїх
Бере в ясир... Тікають бідні люди
Геть аж за Псло, в Московські вже степи...

Богдан

Біда із нею... поміч і руїна...

Бандуриста

Невіра, бач, і хрест...

Богдан

То до часу,
А ми тепер в колодочки вже вбились,
І без невір заміцнимо права...
Готую я щось інше Україні...

Бандуриста

Увесь народ надію поклада,
Що визволиш від рабства та неволі...

Богдан

Україну я високо здійму,
Дай тільки час...

Тетеря ввіходить.

Бандуриста

А вже б пора нещасній,
Зруйнованій, знесиленій в біді
Спочить певніш, загоїть тяжкі рани!

Богдан

Так... Але ти здорóживсь,— одпочинь!
Гей! Нагодуй і дай притулок, джуро!

Богдан обнімає старця. Джура виводить його під руки.

ВИХІД VIII

Богдан і Тетеря.

Богдан

Ну що? Як там?

Тетеря

Все сповнять, як бажав...

Богдан

Коли ж, коли?

Тетеря

Вже поїзд рушив з міста...

Богдан

Де? Тут уже?

Тетеря

Ще їдуть за валóм,
Але на башті білий стяг вже має.

Богдан

За півгодини... певно, будуть?

Тетеря

Так.

Богдан

А в поїзді...

Тетеря

Примітив, єсть і пані...

Богдан

І пані єсть? Мій друже, мій Стешкó...

Я щось хотів сказати... не згадаю...
Щось кров мені ударила в виски...
Перехилив венгерського над міру!

(Одкрива приполу й повертається до повітря).

Тетеря

Ох, боже мій! Може, подать води?

Богдан

Ні, байдуже! На вітрі зараз пройде...

Тетеря

Спочив би пан...

Богдан

Ото ще! Не малий! *(Підходить).*
Я дуже рад... тобі я дуже радий...
Умієш ти розважити нудьгу... *(Обнімає).*
На́ перстень цей від щирої любові...

Тетеря

О гетьмане, мій батьку дорогий,—
Для мене то, ясновельможний, щастя!

ВИХІД IX

Ті ж і джура, а потім Виговський.

Джура

До милості гетьманської прийшов
Виговський пан...

Богдан

А, писар? Хай іде!
(До Тетері, що хоче йти).
А ти куди?

Тетеря

На чати. *(До себе).* Не люблю я
Писарчука... За шкапу в татарви
Богдан узяв до послуг цього лиса...
Не всидіть нам обом в однім мішку... *(Пішов).*

Виговський *(низько кланяється).*

Величному, вельможнійшому пану...

Богдан

Здоров, здоров! Ну, як там в тебе, що?

Виговський

Молдавського господаря Лупула
Прийшли листи: віта тебе, як брат,
І помочі проти волохів просить,
Що нападом на край його ідуть.

Богдан

Послать мерщій господарю потуги:
Собратові докласти воза — слід!

Виговський

Воістину. Май, пане, на увазі,—
В господаря красуня є дочка...
Чи не гаразд було б з ним поріднитись?

Богдан

Тимка послать... Ця думка не пуста...

Виговський

За нею вслід ще лине ширша...

Богдан

Годі!
Ти знаджуєш...

Виговський

Я вказую мету,
Куди сягнуть могущим льотом можна:
Вчинивши мир преславний з королем,
Пан впорядить безладдя на Вкраїні,
Молдавію ще візьме під крило,
Заручиться сусідніми панствами
Й сю булаву зміня на... берло...

Богдан

Цить!
Не воруши таких гадóк, бо з чаду
Лиш голова макітриться...

Виговський

Слаба,
А не така, як в велетня — Богдана!

Богдан

Зміркуємо... Ти одпиши листа!

Виговський кланяється й виходить.

ВИХІД X

Богдан, а потім джура.

Богдан

А чом не так? Фортуна нам слугує...
Тимка женить... Молдавію здобуть...
Злучить Волощину, Мультанщину, Вкраїну...
Самому стать... Ху! Аж мороз пішов
І догори піднявся волос... Джуро!
Давай вина, бандуру!.. Що смутний?

Джура

Ясновельможний гетьмане, за домом:
Там ненька є, сестра... а чи й живі?

Богдан *(приграючи на бандурі)*

Не сором пак журитись козакові!
Повернемось ми з славою назад...
Розвеселись! Бач, гетьман твій радіє...

Джура

Дай господи нам швидше в Чигирин,
А славному ще більше, більше слави!

Богдан *(побренькавши, випив кубок, знов побренькав)*

Ні, щось мене не слухає струна,
Тремтить рука, тремтить щось тут у грудях...

Джура виходить; вбіга Тимко.

ВИХІД XI

Богдан і Тимко.

Тимко

Ти, батьку, знов догоджуєш ляхам?
І випустить їх хочеш із лабетів,
Коли й король...

Богдан

Про його й дбаю я.
Ми в вірності йому заприсягались!

Тимко

Всі ремствують, що гасла не даєш,
Що міста брать не хочеш через бабу...

Богдан

Заціплю їм! У пельку вб'ю поклеп!
Мені здають все місто... миру просять...

Тимко

Але дають Єлену ще за те...

Богдан

Украдене, своє я правлю...

Тимко

Тату,
Я б і не взяв, пробач мені...

Богдан

А як?
Лишив би там у ворога на втіху?

Тимко

Повісив би на шиї у ляха,
А злодія б посадовив на палю!

Богдан

І тільки б то? Злодюга того варт;
Але вона насилком, гвалтом взята...
Як боронить себе змогло б дівча?

Тимко

Вона сама втекла! По своїй волі...

Богдан

Не може буть!

Тимко

Я знаю, батьку, це:
Умовилась з Чаплінським...

Богдан

А-а! Гадюка!
Мені цього ти перше не казав!

Тимко

Не хтів вразить... Вона мене умисне...
Ні в чім не слід доймати віри їй!
Дурманить все...

Богдан

Але почім ти знаєш?

Тимко

Упевнився цим серцем... Ох, не вір
Ні пестощам, ані сльозам — одурить:
Пригорнеться, а ніж в руці хова —
І сонного зрадливо ним ударить...
Душа її невірна, як та ніч!

Богдан

Ти щось таїш? *(Скаженіє).*

Тимко

Не вір, не вір їй, батьку!
За пазуху гадюки не бери...
О, я б таких спік на вогні і попіл
Розвіяв би на вітрі по степу,
Щоб не було й зарази!

Богдан *(хапає його за руку)*

А! Тварюко!
Невже? Невже?

Тимко

Одвів мене господь...

Богдан

Уб'ю, як пса! *(Заміряється булавою).*

Тимко

Я не боюся смерті,—
Гріха не мав...

Богдан

Але на батька йшов!

Тимко

Не відав я..

Богдан

Так відала ж гадюка!

Тимко

Вона, либонь, щоб очі одвести...

Богдан

О, каторжні!!

Тимко

Я в тім безвинен, батьку!

Богдан

Клянись мені!!!

Тимко

Усім, що є святе,—
І матері могилою сирою! *(Пауза)*.

Богдан

Збирайсь мерщій, в Молдавію рушай!

Тимко

Чого?

Богдан

З повком господарю на поміч...
В його дочки ти серце завоюй!

Тимко

В пресвітлої? Це пóглум наді мною!
Чи гляне ж пак вона на козака?

Богдан

На козака? На гетьманського сина!

Тимко

Ярема князь туди небога шле...

Богдан

То що, як князь? Помірятись здолаю!
Я чоботом Ярему розчавлю,
Я поведу в Молдавію сто тисяч,
Я пишний край в руїну оберну,
А дочку ту в господаря дістану!

Тимко

Хай буде так, як твоя воля...

Богдан

Вмить
Готуйсь в похід!

Тимко

Прости й прощай, мій батьку!

Богдан

Бувай здоров!.. Я розпорядки дам...

Тимко виходить.

ВИХІД XII

Богдан і джура.

Богдан

Тимко поклявсь... Його язик ще зроду
Не знав брехні... Але вона, вона!..
З отцем жила, до сина залицялась,
А ворога манила до жаги...
І той влестив, підбив її до зради!
Ну, допадусь до харцизяки я —
У! Проводи у пекло бучні справлю!
На вугіллях пектиму день у день,
Мотатиму на мотовилах жили,
Собаками...

Джура *(входить)*

Жде пані й посланці!

Богдан

Впусти її, а посланців тих згодом...

Джура пішов.

Через хвилину, через мить одну...
Побачу знов мою побиту квітку...
(Хапається за груди).
Отут пече, немов смола кипить;
Але здавись і здержся в гніві, серце,
Помстись гаразд, не похопись судом!

ВИХІД XIII

Єлена і Богдан.

Єлена *(у французькій сукні, зап'ята чорним флером)*

Мій таточку, сподіваний, коханий!

Богдан

Подалі геть! Від пані ляхом тхне
І щоки ще палають од цілунків.

Єлена

О, я безвинна...

Богдан

Силою б то взяв?

Єлена

О, гвалтом!.. Я боролась до загину...

Богдан

Та й обняла в знесилоньці ляха
Зрадливою, продажною рукою,
Й на ліжко з ним покірливо пішла,
Всміхаючись, голубила катюгу?

Єлена

О боже, ні!.. Яка страдни́ця я!
Мене взяли як бранку до світлиці,
Сторожею обставили мене,
Щоб не змогла на себе зняти руки...
О, скільки сліз я нишком пролила
І скільки мук перенесла, мій орле!

Богдан

Подумаєш, як настраждалась — страх...
На ласощах ясновельможна пані!

Єлена

Я з голоду хотіла смерть принять,—
Аж десять днів і ріски в рот не брала...

Богдан

Не видко щось по панії поста...

Єлена

Мене слабу... без пам'яті звінчали...

Богдан

Ну, зараз же і розговілись...

Єлена

Ох,
Хоч пошануй мене, вельможний пане!
Ніхто мені там не подав руки...
Я день і ніч Богдана виглядала,
Щоб визволив нещасну із тюрми.
Я думками тебе шукала всюди,
Я серденьком з тобою лиш жила...

Богдан

Може, з Тимком? Чи не забулась пані?

Є л е н а

Тимко... як син коханого отця...
Був рідним теж... його любила кревно...

Б о г д а н

А більше ні? *(Люто)*. Як здержала земля
Тебе, лиху? У пеклі, в пеклі місце...
На покуті!!

Є л е н а *(гордо)*

Тепера мою честь
У багнищі, в смітті топтати вільно:
Хто захист дасть мені від клямства, лжі?
Я тут сама перед судом жорстоким...
Дави, топчи!.. Бо не яка й хвала
Над жінкою безсилою знущатись!

Б о г д а н

Лукавиш все! *(Тихо)*. Несила вірить їй,
А в душу крадеться той чарівничий голос.

Є л е н а *(на колінах)*

О гетьмане, мій соколе ясний!
Поглянь, поглянь на свою бідну Лесю!
Невже в тебе і жалощів нема
До ясочки, що так тебе кохала?

Б о г д а н

Кохала?! Встань!

Є л е н а

Не встану,— краще вбий,
А не карай мене презирством, пане:
Накатувалась я вже через край!

Б о г д а н

Устань, устань... *(Набік)*. Я з серцем не здолаю...
Ножами знов пробите скрізь воно...

Є л е н а *(рида)*

О каторжна, пекельна моя доле!
Од милого насилком одняли —
І той тепер ногою відпихає!

Б о г д а н

Скажи, чи є в твоєму серці бог?

(Хапає її за руку).

Чи хоч одна сльоза твоя правдива?
Чи з уст твоїх злітає тільки лжа?

Єлена

Клянусь усім,— тебе кохаю...

Богдан

Правди!
На маківку благаю правди я!
За неї все — і хутори, й палаци,
І всі скарби... й життя своє віддам!

Єлена

Тебе люблю...

Богдан

Поглянь мені у вічі!..
Як темно в них... ні променя...

Єлена

Тебе,
Мій соколе, носила завжди в серці...
Для мене ти... все щастя... цілий рай!

Богдан *(одпиха)*

І в рай отой другого ти пустила?
Ха-ха-ха-ха! Брехня! Брехня! Брехня!!

Єлена

Пропала я!

Богдан

Устаньте! Не впадає
Вельможній панії валятись у ногах!..

ВИХІД XIV

Ті ж та Ясінський, Виговський, Богун, Нечай і Тетеря.

Ясінський

Король і Річ преславна посполита
Ласкаво шлють вельможному листа.

Богдан

З шанобою й покірністю приймаю:

Я зняв меча на наших ворогів,
А королю я був слугою вірним. *(Чита)*.

Ясінський

Преславна Річ і ясний круль — одно!

Виговський

Як сонця світ і тучі-хмари — буря:
Те — поживля, а це — усе знища...

Ясінський

Та компарація ж — не рація, панове!

Нечай

Та рація — у нас у печінках!

Богун

Коли король і ви, вельможні дуки,—
Єдина річ, то й шана вам одна!

Богдан

Полковники, вгамуйте супереки! *(Цілує листа)*.
Яснійший круль ласкаво пише нам,
Що гніва він на нас не покладає,
А править лиш, щоб ми свій грізний меч
Усунули на спочив в шабельтаси...
До згоди ми й душею...

Нечай

Який мир?

Богун

Умовини які дадуть магнати?

Богдан

Побачимо... а поки що — вина!

Єлена

Пусти мене, вельможний наш гетьмане...

Нечай *(Чарноті)*

Це та?

Чарнота

Либонь.

Тетеря

Хороший шмат...

Богун

Бабій!

Богдан

Зостанься тут нам келехи сповняти...
Хоч панії Чаплінській і завстид,
Та що ж робить,— тра послужить і хлопам.

Богун

Кепкує він?

Другі

Так, батьку наш, гаразд!

Єлена

Хоч пошануй при людях... честь лицарська...

Богдан

Не вам про честь, вельможна пані, знать!

Єлена

Знущається! *(Плаче)*.

Виговський *(набік)*

Яка розкішна краля!

Богдан *(грізно)*

Вино піднось! Я двічі не кажу!

Єлена хитається. Джура і Виговський помагають.

Куди несеш? Незграбка! Білі руки
Не на путтятя викохувала ти!

Єлена

О, змилуйся! Повісь мене хоч зараз *(ридає)*,
Та не глузуй!

Богдан *(піднімає келеха)*

За здрав'я короля!

Всі

Хай вік живе й панує! Слава, слава!!

Богдан *(до Єлени)*

Візьми ковші!

Єлена

То джура твій...

Богдан

Ні тхни!

Єлена *(гордо)*

Я не слуга, я не проста рабиня,
Я шляхтича коронного жона!

Богдан

А гетьмана наліжниця!

Виговський *(сплеснув руками)*

Нещасна!

Єлена *(зомліла)*

Ой! *(Істерика. Коло неї Виговський і джура).*

Нечай

Добре! Так!

Чарнота

Як в око уліпив!

Богдан

А що ж Чаплінського не видко межи вами?

Ясінський

Чаплінського нема — утік...

Богдан

Утік?
Побачимо! Ну, де ваші уклади?

Ясінський

Прийми, вельможний пане... ось! *(Подає).*

Богдан *(тупнув ногою, мало їх не вириває)*

Не пан,—
Ясновельможний гетьман я!
(Чита з сміхом).

Богун *(з Нечаєм і Чарнотою осторонь)*

Ще й дмуться!

Ясінський *(тихо до Тетері)*

Де б з паном нам побачитись?

Тетеря

В яру.

Ясінський

Рятунок єсть?

Т е т е р я

Підмажеш,— то поїдеш...

Б о г д а н *(грізно)*

Жартуєте зі мною ви, чи що?
Щоб все було, як до повстання малось?
І пільги лиш,— що більш лейстровиків?!

Б о г у н і Т е т е р я

Не діждуться!

Н е ч а й і Ч а р н о т а

Не буде цього зроду!

Б о г д а н *(рве папір)*

От ваш уклад!.. Під ноги я топчу...
Не вам мені умовини писати!
При Корсуні, при Жовтих Водах я
Вам прописав їх шаблею своєю!

В с і

Так, гетьмане, так, батьку наш! Бігме!!

Б о г д а н

Я побреду в крові хоч по коліна;
Переверну Варшаву, Польщу всю,
А повалю в сміття вашу гординю
І настопчу ногою...

Є л е н а *(ламає руки)*

Єзус-пан!

Б о г д а н

Ви думали мене купити нею?
Даремна річ! Козацьку лиш пиху
Потішить хтів, аби шляхетна пані,
Паплюга крадена, за наймичку була!

Є л е н а

Ох, смерть моя! *(Падає)*.

Б о г д а н

Зомліла?.. Ніжна дуже!..

В с і

Душа козак! Хвала тобі і честь!!

З а в і с а

ДІЙОВІ ЛЮДЕ ДО ЧЕТВЕРТОЇ ДІЇ:

Богдан Хмельницький — гетьман.
Виговський — генеральний писар.
Єлена Чаплінська — жінка Богданова.
Ганна Золотаренко — вихованка його.
Хведір Золотаренко — її брат.
Катря — дочка Богданова.
Чарнота, Тетеря, Богун — полковники.
Заремба — посланець польський.
Пані Заремба — його жінка.
Пробощ — єзуїт.
Бандуриста — сивезний дід.
Гайдуки перший і другий.
Українки, панії, старшина, шляхетство, гості, музики.

Посланці — турецький і молдавський.

Діється в Смілянському замку після Зборовського миру.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Розкішна зала в ґусті ренесанса. Пообіруч од рампи йдуть углибину колони, між якими стоять фігури; посередині — водомет. За першою залою йде друга, обмежовуючись трьома аркадами; у тамтій залі видко накриті пишно столи; на них срібна і золота посуда, канделябри, кубки і інше. У першій залі на переднім кону справа рундук, на йому трон з балдахином, убраний стягами, корогвами, бунчуками; колони теж повбирані у одбиті ворожі корогви і зброю. Над аркадами хори, а на них музика. Посередині висить пишна люстра. Багато світла.

ВИХІД І

Богдан сидить на кріслі під балдахином, при всіх клейнодах, за ним татари, гайдуки й почет; далі, справа ж, півколом стоять Ганна, Катря, значні козачки, панії і панни; а побіч кріселка — Виговський і Тетеря. Навпроти зліва: перед троном — посланці, ближче ще — три джури з подушками, на яких лежать почотні подарунки Богданові — зброя, булави, мантії й т. п., далі за ними — значна старшина й козацтво. Просто супроти рампи — бурсачий хор. При піднятті завіси Богдан робить рукою знак; посланці, поклонившись, одходять, ніби після «прийому»; джури теж з подарунками відходять.

Богдан

Яснійшії, величні посланці,
Намісники преславних потентатів!
Шановная козача старшина
І дорогі та пишні мої гості!
Всіх дякую я щиро за ту честь,
Якою ви мене ушанували,
І радісно оповіщаю вас,
Що ми війну скінчили victorioso *
І всунули в піхви на спочив меч:
З поляками ми в Зборові недавно,
На славу нам, скріпили вічний мир;
А от тепер з господарем молдавським
Погодились і, коли бог зволя,
То маємо і поріднитись навіть,
На щастя — нам, Украйні — на добро,
Узять дочку господаря Лупула
За сина нашого, хороброго Тимка.
Пора прийшла спочити Україні
Від злигодень, напастей, мук і бід...
Привів господь вступить нам в свою хату...
Але не я це чудо сотворив:
Я тільки був слугою щиро-вірним
Громадській волі; підвелась вона,
Полинула на ворогів неситих —
І пала враз надломана пиха!
Вам — слава й честь! А нам — служить довіку
Моїй землі і возвеличить вкрай
Укохану і славну нашу неньку!

* Переможно (*лат.*).

Всі

Гетьманові і батьку слава й честь!!

Хор *(співає)*

Величає твою славу святоруський край,
Що скінчив війну криваву, спорудив нам рай!
Роздавив главу ти змію, зняв з нас кайдани
І натхнув в серця надію на щасливі дні!

Всі

Слався, слався, наш гетьмане,—
Визволитель християн!
І хвалу тобі, і шану
Шлють державці з усіх стран!

Богдан

Спасибі вам! Тепер, вельможне панство,
До трапези ласкаво вас прошу,
А опісля й ногам дамо роботу!

(Показує рукою велично на другу залу; пари пишно ідуть, за ними й хор. Богдан зупиня турецького посланця).

ВИХІД II

Богдан, Виговський і турецький посланець.

Богдан

Я з радістю й утіхою райсько́ю
Довідався, що прихиливсь султан
Узяти нас під свою дужу руку;
Але про це оголошу після.

Посланець турецький

Твій розум, пан, як місяць серед ночі!..

Богдан запрошує рукою, і посланець іде до другої зали.

Богдан *(Виговському)*

Ти приготуй султанові листи
Покірнії, ласкаві...

Виговський

Чи додати
Про молдаван, що воювали ми
Султанові народ підвільний?

Богдан

Треба;
Ти виправдись... на милость його здайсь...

Виговський

А князеві Рагоці що?

Богдан

Найщирше
Бажаємо з ним сили з'єдинить,
Щоб помочі давав нам всюди... Врешті
Пообіцяй йому... так... наздогад
І польськую корону...

Виговський

Ясний пане,
В тебе орлиний погляд... А ляхам
Що відписать,— і сейму, й Казимиру?

Богдан

Що ясний круль для нас од бога пан
І ми йому повік покірні слуги,
Що раді й Крим для його звоювать...

Виговський

А світлому московському цареві?
Від нього все ідуть до нас листи,
Що він би то сприяє нам всім серцем...

Богдан

А відпиши, що серце і душа
До світлого, немов до батька, линуть,—
Готові ми, мовляв, усіх невір
Величному царю під ноги кинуть
І преклонить своє чоло навік...

Виговський

Ясновельможний батьку, не цурайсь
Високої своєї долі! Вгору
Ти вознесеш себе і рідний край,—
Тільки не плюй фортуні добрій в вічі!
Приспи усіх, на силах окріпись,
А потім всіх пересвари,— то й зловиш
В коломуті рибину...

Богдан

А бува,
Щоб не піймати рака!..

Виговський

О гетьмане!
Невже тебе...

Богдан

Ні, бачу, що господь
Мені надав до рук стерно високе:
Молдавщина, Волощина — за нас,
Ясний султан дає свої потуги,
Із Польщею,— що хочеш, те й чини,
Україну хоч одягай в порфиру...

Виговський

Тоді вже ця залишня булава...

Богдан

І я б оддав її напевно пану...

Виговський

О гетьмане, мій доброчинцю! Час
Настав дерзать! Тепер, як дзвін, твій голос
Гуде й луна,— і від Карпатських гір
Його чутно́ аж до Дніпра-Славути;
Синоп сідий, Бахчисарай, Стамбул
Прокинулись од чарівного сону
Й, дивуючись, прислухують йому...
Москва схиля до нас прихильне вухо,
А пишнії Варшава, Краків, Львів
Тремтять з страху і ждуть нового пана...

Богдан замислився; Виговський тихо відходить за аркаду.

Богдан

Так, я стою при владі, на чолі,
Вознесений так високо над людом,
Аж голова йде колом од страху,
Щоб стрімголов з вершини не упасти.
(Пауза).
Чи думав я, безсилий лейстровик,
Окривджений, ограблений панами,
Осміяний в Варшаві й на суді,
Відпо́мстити в стократ своїм суцігам?

Чи я гадав, добувши в скруті меч,
Безсилою, хоч вірною рукою,
На ворога всесильного в бою,
Перед яким тремтіли маєстати,—
Щоб гору взять в нерівній боротьбі?
А от знялись зі мною разом хвилі
З пролитих тут людських кривавих сліз
І понесли мене на верховини...
Я клич гукнув — і люд увесь повстав,
Я меч підняв — і ворог впав од маху!
Я, мов Давид на Голіафа, йшов,
І янголи направили правицю...
Так! Бог мені судив високу путь,
І поведу я рідний край до слави!..
(Повертається і гордо йде до трапезної зали).

ВИХІД III

Заремба і пробощ.

Пробощ *(виходить з правої арки з Зарембою)*
Завважив пан — і трон уже воздвиг!
Постановив якусь почесну варту
Не з козаків, а з турків чи з татар?

Заремба
Іще б, мій ксьондже,— скрізь царська
пишнота:
Се Конецпольських палац. Взяв Богдан
Його з містечком Смілою за Збараж.

Всі *(за аркадою)*
За здравіє гетьмана! Слава й честь!!

Богдана голос
За здравіє усіх вас, пишні гості!

Музика гра.

Пробощ
Як пазурів люциперу не втять,
То проглине він Польщу...

Заремба
О, заміри
В його страшні! Хлописько, бунтівник,
Тепер царем зорить...

Пробощ

І Польща, й вяра
Загинуть вкрай!

Заремба

Наш сейм уже рішив
Зламати мир... Орудар Вишневецький...

Балакаючи, переходять залу і зупиняються наліво ближче.

Богдана *(голос)*

За рідний край! За славну його путь!

Чарноти *(голос)*

За козаків! За Запорожжя! Слава!!

Хор

Слався, слався, наш гетьмане,
Визволитель християн!
І хвалу тобі, і шану
Шлють державці з усіх стран!

Пробош

А збутись би... ad patres?.. * З ласки папи
Господь простить...

Заремба

О, трудна річ; хоч би
Нам язика тут мати...

Богдана *(голос)*

Де Єлена?
Гукніть мерщій вельможну до послуг!

Пробощ

От наш язик... Господь нам посилає!

Заремба

Довідайтесь про військо і про черньl

Заремба вертається до столу в ліву, меншу арку. Пробощ іде йому вслід і зупиняється за колоною край арки.

Богдан *(під чаркою, показується в середній аркаді)*

Чого ж не йде! Покликать мені зараз!

Джура побіг через залу.

---

* До предків *(лат.)*.

ВИХІД IV

Богдан і Ганна.

Ганна *(підходить)*

Мій таточку! Не звіть її на глум,
На привселюдний посміх, на знущання...

Богдан

А як вона зневажила мене?
Через гадюку...

Ганна

Так, але то рвія
Бентежить все зневажену любов...
Вгамуйтеся!.. О батьку! Дух величний
Нездатен же на помсту дріб'язну...

Богдан

Ти, горлице, за неї ще благаєш?
Ну, то нехай хоч вийде до гостей,
Та весело, без сліз!

Ганна

Я їй скажу це.

Ганна йде, ніби її стріти, а Богдан вертається назад.

Хор *(співа)*

Слався, слався, наш гетьмане,
Визволитель християн!
І хвалу тобі, і шану
Шлють державці з усіх стран!

ВИХІД V

Ганна і Богун.

Ганна *(зупинилась на переднім кону, зажурена)*

Її коха... То незагійна рана,
Як і моя... Ох дядьку, друже мій!
Тобі дарма і правда, й щире серце,
Тобі одна лиш примха дорога...
Без розуму ти хилишся до того,
Хто одпиха з ненавистю тебе,
А хто готов оддать і серце, й душу,
Й життя цілком за тебе,— то тому
В подяку ти чи й усміхнешся любо?

Що ж? Доля, знать, така!.. Живи, терпи
І хорони від миру в серці муки!..
(Замислилась).

Богун *(тихо надходить до Ганни з трапезної зали)*
Пробач мені, що нитку перерву
Твоїх думок, моя кохана панно!

Ганна *(здригнулась)*
Ах, лицарю, мій орле...

Богун
Так давно
Не бачив я тебе, що від гризоти
Аж занімів...

Ганна
Спасибі... я... не варт!

Богун
За цілий світ!.. Але ти стала тиха...
І мов смутна... змарніла навіть...

Ганна
Я?
То так... пусте... тривога в лихоліття...

Богун
Ні, горлице, я бачу, що гризе
Тебе нудьга... і в очіх одблиск муки...
Скажи мені, лебідонько, з'ясуй!

Ганна
Ти не вважай...

Богун
Може, яку зневагу
Ти терпиш тут? Хоч словом натякни,
І я тому зневажнику, клянуся,—
Хто б він не був, хоч перший побратим,—
А голову йому знесу за тебе!

Ганна *(полохливо)*
Ні, ні... не те!.. Хіба сами себе
Не можемо ми гризти?

Богун
Без причини —
Не думаю...

Г а н н а

Вам, славним воякам,
І в січах є розвілля та утіха,
І у ковші ви топите нудьгу,
А нашому серденьку — сиротині —
Судилася сумна самотина!

Б о г у н

Ти думаєш, що я за ці три роки
Одно — буяв? О, не дай бог кому
Те винести, що я ношу на серці!
Не відав я, куди шпурнуть нудьгу,
Чим одірвать гризоти в'їдні кігті?
Я кидався у пекло, у вогонь,
Між хмари стріл, між посвист куль ворожих,
Під блискавки гартованих мечів...
Так ждана ж смерть від мене скрізь тікала...
І от я знов, змордований, стою
Перед тобою, панно...

Г а н н а

Милий боже!
Що чую я? Невже, на горе й жаль,
Я наддала орлу-славуті муки?
Який же то недолі лютий жарт!
Чим відплачу вину тобі, козаче?

Б о г у н

Колись давно... я наздогад мовляв,
Що серце се тобою тільки й б'ється...
Мені ж на те сказала ти: «Не час
Про серце дбать, коли гуде скрізь буря!»
Але тепер та туча грядова
Пролинула і сяє знову сонце...
А з сонцем знов надія розцвіта...

Г а н н а

Коли вона морозом не прибита?..

Б о г у н

О, не вражай! Смолою тут кипить...
Мовчати більш не маю сили й волі!

Г а н н а

Не треба!.. Ой!.. Не говори!..

Б о г у н

Шкода́!
Мене в сю мить мовчання задавило б!
Тебе, тебе, мій квіте чарівний,
Кохаю я над все життя, над волю,
Над славоньку, над радощі земні!..
Твій образ жив давно в моєму серці,
Він грів йому до рідного любов,
Він поривав мене завзяттям в січі,
Він надихав на душу молитви...
Ні серед бур, ні серед хвиль пожежі,
Ні в галасі смертельної борні,
Ні в стогоні несказаної муки —
Він не зникав...

Г а н н а *(набік)*

О горе!.. Боже мій!

Б о г у н

Убий мене, це серце розшматуй,—
Над силу вже мені його носити —
Без пам'яті, шалено, запально
Одну тебе на світі я кохаю,
Тебе одну...

Ганна плаче.

Ти плачеш? Може, я
Чим уразив тебе?

Г а н н а *(утира очі)*

Ні, мій козаче!

Б о г у н

Так слово ж хоч промов мені... Скажи,
Чи розтрощить в череп'я мені буйну,
Чи одігріть надію в серці?

Г а н н а *(важко зітха)*

Ох! *(Пауза)*.

Б о г у н

Чого ж мовчиш? Не бійся, бий одразу,—
Стрічалися ми з смертю на віку,—
Не муч... скажи, який вирок я маю...
Надію хоч не одбирай...

Ганна

Як жаль
Мені себе, коханий брате, друже!
Які слова... який душевний пал!
Навіщо я так пізно їх спізнала?..
Але тепер те серце золоте
Водити гріх! Забудь мене, козаче!
Не можу я надії навіть дать...
Тебе люблю як велетня, як брата,
Для іншого ж я мертва...

Богун

І за те
Спасибі!.. Що ж? Спасибі хоч за щирість!
Не марити про щастя харпакам,—
Воно панам одсуджено в цім світі,—
Ми ж пасинки у долі... Ну, прощай!
Під шаблями знайду, либонь, пораду...
(Хутко виходить).

Ганна *(в розпачі)*

Ой! Що ж чинить?.. *(Ламає руки).*
Богуне! Друже мій!!
(Вибіга вслід).

ВИХІД VI

Єлена і пробощ.

Пробощ *(забачивши, виходить з-за арки назустріч Єлені)*

Святий отець, непогрішимий папа
Тобі своє благословення шле.

Єлена

О ксьонже мій! Тяжка мені покута!..
Богдан той — кат!! *(Плаче).*

Пробощ

Ти божий хрест взяла,
Виборнеє святої церкви чадо,—
І сльози ті, як перли дорогі,
Скрасять вінець царський святої панни...

Є л е н а

Нема вже й сил знущання тут нести!

П р о б о щ

Позбудь катів і визволи ойчизну
Від гибелі...

Є л е н а *(з жахом)*

Ай!!

П р о б о щ

Пригадай Юдіф...

На крик увіходить Г а н н а і зверта увагу, прислуха.

Г а н н а

Нема його... Але то з ким Єлена?

Є л е н а

Піднять ножа?.. Морозить серце жах!..

П р о б о щ

Юдіф піти в ворожий стан рішилась
На глум, на смерть — за люд і свєнтий храм —
І голову злобителю відтяла...
За те і нині, й прісно, і повік
Її ім'я шанує церква божа...
(Передає до рук їй в папірці отруту).
О, стань же ти Юдіф'ю й задля нас!
(Іде, оглядаючись, до трапезної).

ВИХІД VII

Є л е н а, Г а н н а і д ж у р а.

Г а н н а

Трутизна? О, злочинство! *(Подалась хутко вперед).*

Є л е н а *(стоїть з папірцем)*

Що чинити?
Тут смерть в руці... Тремтить у мене все...
І кригою узявся мені мозок...

Д ж у р а *(ставить жбан і кубки на столі)*

Ясновельможний наказав, щоб ви

Несли гостям на шану ції кубки...
Ось сповните і цей гетьманський ківш...

Є л е н а

Щоб я... сама? Йому?.. Нечиста сила
Цю руку пха...

Д ж у р а *(кепкуючи)*

Сьогодні ж свято! *(Відходить).*

Є л е н а *(рішуче, навіжено)*

Так!
Але бодай чи не прощальне свято?
Останній раз сей місяць, свідок злий,
Буде вбачать отут мою публіку...
Не раз, не два байдуже сонце те
Ховалося і з-за гаїв вставало,
Як сльози я ковтаю крив'яні
Та від образ кусаю собі руки...
Вас всіх втопить змогла б я в тих сльозах...
Настав же час і моїй помсті! Годі
Терпіти більш,— натерпілась украй...
Хоч цим життям огидлим посттаткую
Моїй землі, моїй ойчизні... *(Хоче всипати).*

Г а н н а *(поривчасто хапа її за руку)*

Стій!
Ти зрадниця!

Є л е н а *(кида папірець, який розпорошивсь)*

Ой, змилуйсь!

Г а н н а

Душогубка!
Наважилась кого ти отруїть?!

Є л е н а

О, пошануй! То порошок до перлів...
До золота...

Г а н н а

Довідаємось... Гей!! *(Руша вперед).*

Є л е н а *(заступа дорогу)*

Стій!.. Зглянься!! Тобі мене як раз згубити...

Г а н н а

А ти кого наважилась згубить?

Збавителя? Надію нашу й славу?
Те серце, що дорожче над усі,
Що билося за наше щастя й б'ється?

Є л е н а

За її мосці щастя...

Г а н н а

Хто б казав?
Прикинутись ще хочеться святою...
За її мосці! Так, як він тебе
Любив-кохав, та і тепер кохає,—
Ніхто б не зміг! А ти за те, змія,
Ненавидиш ще батька?

Є л е н а *(сатаніючи)*

Я ревную...

Г а н н а

Ха, рвія ще!!

Є л е н а *(зухвало)*

Ну й дарма!.. А за що ж,
За що ж мені Богдана так любити?
За те, що взяв дитиною мене
І спокусив лестивими словами?
За те, що серця молодого пал
Не помиривсь з морозом смертодайним,
Чи пак за те, що привселюдно, скрізь
Мене на глум, на поквіл він виводить?

Г а н н а

Не так, не те! Лукавиш, пані, все!
Чи не сама ж ти способів шукала
Збентежити його величний дух?
Чи не сама ж ти вкралась йому в душу
Принадами фальшивої жаги?
Для цього ти усі жіночі чари
Напружила: моторність, жарти, сміх,
Привабливі зітхання, скритий стогін
І продану за ласощі сльозу?
Ти всім отим причепурилась, пані,
Щоб досягнуть корисної мети!
Коли ж його, Богдана, щире серце
Спалахнуло під променем краси,

То чим йому віддячила за ласку?
Ізрадою гидкою?..

Є л е н а *(змішавшись)*

То напасть...
Там гвалт вчинивсь...

Г а н н а

А, чули ми і знаєм!
Такий же гвалт, як ниньки продаєш
Його й наш край...

Є л е н а

Навіки мене збутись
Бажаєш ти...

Г а н н а

Зрадни́ці плата — смерть!

Є л е н а *(гірко)*

Ха-ха-ха-ха!! Який вирок правдивий!
Ти сивому загоїш рану вмить,
Привабливі для його ліки знайдеш,
Яких він перш у мене лиш шукав;
Тепер тобі, мій безсторонній суде,
Утіхою вже буде моя смерть...

Г а н н а

Мерзота!..

Є л е н а

О, хапайся мене збутись:
Поміхою твоїм замірам я...

Г а н н а

Яким, яким?

Є л е н а

Помститись ти бажаєш
За любощі зневажені свої:
Тебе зрива і рвія, і жадоба
Через мій труп до булави сягнуть...

Г а н н а

Ти поклепом свою гидоту криєш!

Є л е н а

Так наступай ногою: я слаба,
Від катувань моя й краса злиняла,—
Ти ж дідові загари додаси

I чарами первотніми напоїш,
Як свіжа ще коханка...

Ганна

Пані, лжеш!
Богдана я як велетня шаную
I як отця, як божий дар, люблю;
Але не тим мізерним закоханням,
Яке на мить лиш гріє нашу кров,—
А всім життям і цілою душею,
Без заздрості до любощних утіх!..
До кари ти не підеш через мене —
Не плакався на руку цю ніхто;
Але його не дам я на погибель
I захищу!.. Коли ти хочеш жить,
То їдь мерщій на хутір, бо зрадниці,
Отрутниці не потерплю... Йди пріч!
(Показує рукою).

Єлена, схиливши голову, виходить.

ВИХІД VIII

Ганна, Богдан, Тетеря, Катря і всі гості.
Музика починає полонеза. За дверима гам.

Бандуристи *(голос)*

Мене пустіть!

Гайдук

Куди?

Бандуристи *(голос)*

Та вже ж сюди!

Гайдук

Нікого більш не велено пускати!
(Причиня міцніше двері).

Богдан виступа в першій парі; за ним — значне панство; Виговський з Катрею. Ганна стоїть осторонь.

Богдан *(по закінченні полонеза, кланяючись пані Зарембі)*

Учора Марс, а ниньки рай Кіпрідин...

Пані Заремба

Тут рай, а скрізь розводить пекло хлоп!

Богдан

Не може буть,— я строгі дав накази!

Пані Заремба

Либонь, за ніц гетьманський голос їм!

Відходять далі.

Катря

Я й танців сих не знаю...

Виговський

Ет, ходити...

Катря

Щось знай нове...

Виговський

Це ж польський полонез...

Катря

Ненавиджу... то через ту все... тато...

Виговський

І ремство скрізь...

Катря

О боже борони!

Заходять.

Ганна *(проходить з Богданом)*

Єлена проситься поїхати...

Богдан

У Польщу?

Ганна

На хутір хоч...

Богдан

А тут не до смаку?

Ганна

Пустіть її, мій батьку: від наруги
І збожеволіти вона ще може тут...
А там поки їй буде безпечніше...

Відходять.

ВИХІД IX

Ті ж і Чарнота.

Чарнота

Горілки ще! Геть к бісу оці вина!
По-нашому бенкетовать... не так!
Це лядщина!.. Бач, ходять полонеза!
Не треба! Годі!! Гей, музико, цить!!

Всі збентежені. Зам'ятня.

Богдан

Що там за гвалт?

Тетеря

Чарнота вельми п'яний...

Богдан

Вгамуй його!

Чарнота

Грай зараз гопака!
Ну ж, ріж!

Хведір *(значний козак)*

А правда! Тни, музико!
Ушкваримо, як любо козакам!

Дехто

Метелиці! Метелиці!

Тетеря

Панове!
Не подобá бешкетувати тут!

Хведір Золотаренко

Так к бісу вас!! *(Виходить геть)*.

Чарнота

Не хочу лядських танців!
Метелиці!

Тетеря

Горілки принесли!

Чарнота

Де?

Т е т е р я

Там!

Ч а р н о т а

Ходім, шляхетська глице!

Т е т е р я

Он, проведуть...

Ч а р н о т а

Ні, цуцику, йди сам!

Тетеря веде Чарноту в трапезну. Виговський підходить до Богдана, тихо балака. Музика гра.

ВИХІД X

Т і ж, без Чарноти й Тетері.

Б о г д а н

Нечинства тут! Шинок якийсь!

В и г о в с ь к и й

Чарноту
Допоють там до безчуття...

Б о г д а н

Було б
Спровадити к нечистій неньці...

В и г о в с ь к и й

Пане
Яснійший мій! Зчинили б гвалт страшний;
Тра обачніш поводитися з ними:
Козак привик до вільної гульні...

Б о г д а н

Але час знать, що я вже їм не рівня!
(Піднімає голос).
З усіх усюд я чую, що й тепер
Свавольства йдуть, розбої по Вкраїні...
Я закріплю і право певне, й лад!

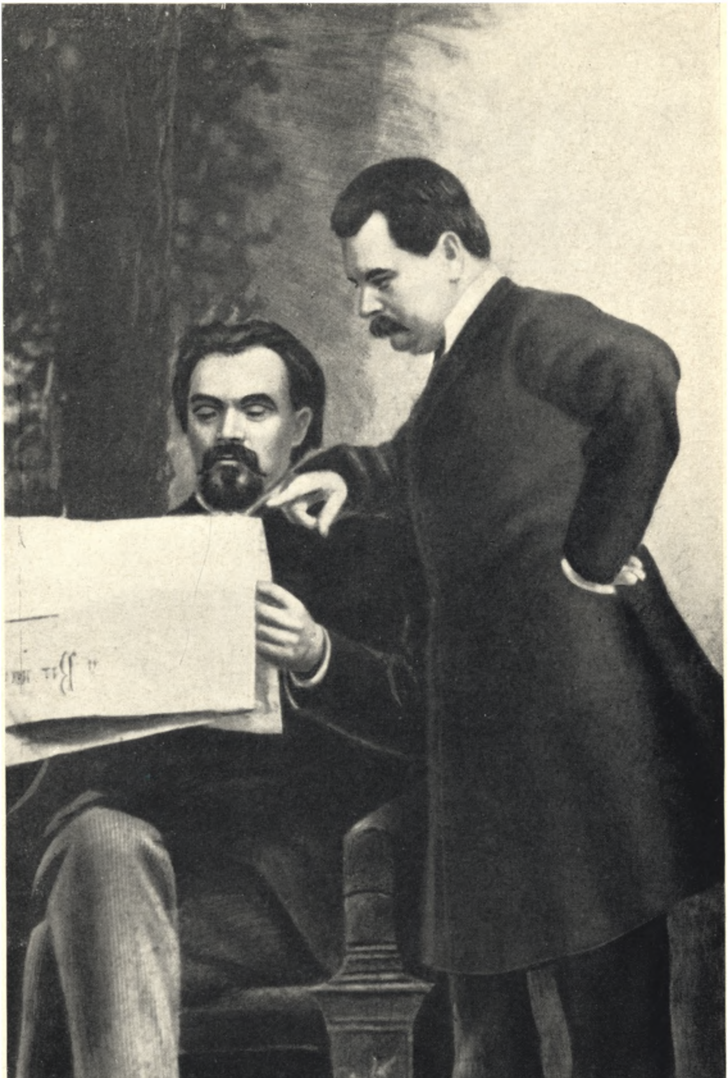
Д е х т о *(ззаду)*

Ого! Чи ба, як вишкіряє зуби!

Д р у г і *(глухо)*

Побачимо!

Відходять до другої зали, купчаться й гомонять.

М. Старицький і М. Кропивницький. *Фото 70-х років.*

ВИХІД XI

Ті ж та джура.

Джура *(подає листа)*

Від гетьманенка лист!

Богдан

А! Від Тимка?

Джура

Еге, ясновельможний!

Богдан чита. Виговський стоїть осторонь. В трапезній гомін росте.

Богдан

Так оттакі поплічники мої,
Помагачі моїм тяжким зусиллям —
Україну з .панствами порівнять?
Їм благо що? Свою лиш тішить волю,
Топтать закон; а хто стоїть над ним,
Той — ворог їм! Того вже геть під лаву?!
Я тільки й дбав — підняти їм права,
Нобілітас ще дати, як повсюди;
Я совістю своєю поступивсь
І слово те, що дав народу, сплямив,—
Все задля них, все їм же на користь,—
Вони ж за те на мене чернь бунтують...
Я їм гадав освіту дать і блиск,
Зрівнять цілком з лицарством найпишнішим,
Щоб в супрязі Вкраїну возвишать,—
Вони ж мене втопить готові в ложці...
От і звіряйсь — все зрада, всюди лжа —
І сам-один держись на високості:
Не вистачить ні влади, ні снаги
Те погодить, що погодить несила...
І крадеться в мій мозок вже мороз...
Що ж? Попустить вудила необачним
І відступить? Зректись тії мети,
Куди я брів в крові аж по коліна?
Ні, стрепенись, Богдане! Булава
На те в руках, щоб нею бить незрячих,
Озвірених сваволею... Бур'ян
З корінням рвуть на хлібородній ниві...
Карать на смерть — і завтра ж!

В и г о в с ь к и й (*підходить*)

Як? Кого?

Б о г д а н

Ізрадника гетьманського Сулиму:
Він посягнув на булаву мою
І хтів Тимка посадовить на чолі;
Але мій син його прислав сюди,
Відтявши перш ізводнику правицю...

В и г о в с ь к и й

Встає біда...

Декотрі наближаються.

Б о г д а н

Її ми опряжем!
У диби взять, гадюку! Завтра кара!

Д е х т о

На милость!

Г а н н а (*підбіга*)

Ой, яка там кара ще?
Мій таточку, голубчику!?

Б о г д а н

Нічого...
Звичайна річ... Пусте! Мазура грай!
Сьогодні ми зійшлись повеселитись,
А завтра вже про справи будем дбать,—
Бо кожному довліє дневі злоба...

Музика починає грати; але ніхто не рішається танцювати.

ВИХІД XII

Т і ж і Б о г у н т а б а н д у р и с т а.

Ч а р н о т а (*іде до дверей, за якими чути гам*)

А хто там, гей?! Ходи сюди на баль!
Тут панський пих...

Б о г д а н

Заціпте йому рота!

Б о г у н а (*голос*)

Як не пускать?

Гайдук

Не велено!

Богун *(розчиня натиском двері)*

Так вдерж!

Богдан

Хто сміє тут галасувати?

Богун *(підходить, за ним бандуриста)*

Я!
А чи тобі відомо єсть, гетьмане,
Що діється по Україні скрізь?
Вся старшина, і кателицька, й наша,
Поспільство знов у плуга запряга;
Хто самохіть в ярмо не ложить шиї,
Того на смерть катують шельмаки...

Богдан

А чинить що значним твоя голота,—
Не палить впень, не грабить, не вбива?

Богун

Що дивного! Бороniться від гвалту,
Напасникам вет за вет оддає:
Зламать ляха допомогло поспільство
І кровію купило всі права...
Його ж товчуть... Встає скрізь ремство, буря;
Люд скривджений з України тіка
В Московщину... Сулима теж не встояв...
Пробач йому: він чесний січовик!

Богдан

Він зрадник злий!

Тетеря

І гетьману, й Україні!..

Чарнота

Лисице, ш-ша! Не слухай, батьку... ні!
Сулима — брат... Тетерю хай на палю...
Хай крутиться... як крутить тут хвостом...

Виговський

Наш батьку, зглянься! Покарано Сулиму...

Б о г д а н

Що збувсь руки? То зраднику за жарт!

Г а н н а *(підбіга)*

О гетьмане! Май ласку! Через край
Вже напилась крові і сліз Вкраїна...
Прости, пробач Сулимі! *(Падає на коліна)*.

Б о г д а н *(підніма її)*

Зоре, встань!

Ч а р н о т а

Не бійсь, не дам я друга на поталу...

Ганна рида.

В с і

Ясновельможний! Всі б'ємо чолом!

Б о г у н

Коли душа твоя бажає крові —
Мене скарай: я краю послужив,
Так послужу ще й козаку-славуті!

Б о г д а н

Я розберу це діло...

Б о г у н

Ти ляхам
Звіряєшся знов, гетьмане наш любий,
І через їх набрéхи чиниш суд...
Не доконав дощенту ти магнатів
І миром дав знов силу ворогам,
А на твій мир не важать королята!

Б о г д а н

Не може буть!

Б о г у н

А вір мені, що так!
Ярема-князь які звіроцтва чинить:
Волинь усю геть виголив до пня —
І немовлят, і всіх старих катує,
Попів чесних змордовує на смерть,
Провірчує свердлами їхні очі,
Долóтами втина їм язики!

В с і

Страшенна річ!

Б о г д а н

Посланниче від Польщі!
Питаю я, що сеє визнача?

З а р е м б а

Я одібрав наказа в цю хвилину,
Яким король мене оповіща,
Що з гетьманом поламано вже згоду,—
І Польща вся на вас війною йде...

Б о г д а н *(люто)*

Іуди! Пси! Узять його в заліза!

З а р е м б а

Я — посланець!..

Б о г д а н *(тупа ногою)*

Закатувать на смерть!

Зарембу схопили; його пані ридає. Всі збентежені.

Ч а р н о т а

А що... звірявсь?

Б о г у н

Не докінчив?!

Б о г д а н *(хапається за голову)*

Шельмовство!!

Б а н д у р и с т а *(виступа посеред всіх)*

Тепера сам, одступниче, карайсь,
Бо преступив ти заповіт од бога:
Він дав меча за віру пресвяту,
За добуття побраттям меншим долі;
А ти свою гординю тішить хтів?
Ти не вважав, чого бажає матір,
Знеможена на ранах, на сльозах,—
І сам тепер накликав рідній муки.
Ну, і неси ж її все горе сам,
Не сподівайсь нізвідкіль милосердя:
На небесах гнів праведний достиг...
Вже одвернув господь від тебе око;
Ударить грім на голову твою —
І порохом розвіються заміри!

З а в і с а

ДІЙОВІ ЛЮДЕ ДО П'ЯТОЇ ДІЇ:

Богдан Хмельницький — гетьман.
Виговський — генеральний писар.
Золотаренко } полковники.
Богун } полковники.
Ганна — сестра Золотаренка.
Циганка — стара ворожбитка.
Джура.
Перший, другий, третій козаки.
Перший, другий, третій поранені.

Гайдуки, татаре, вістовники.

Діється під містечком Берестечком, в 1651 р.

ДІЯ П'ЯТА

Лагер під Берестечком. Річка Стир в крутих берегах, покритих лісом; навдалі мріє Берестечко. Справа — намет Богдана; зліва — менший намет; за ними — другі. Доба обідня. Спочатку ясно, а далі темніє від хмари і мли.

ВИХІД І

За Богдановим наметом стоїть татарська сторожа; деякі з них сидять, лежать і поють. Круг меншого намету й за ним розкинулись коло казанка мальовничими купами козаки. Далі по кручах стоять вартові.

Перший, другий, третій і інші козаки та татаре.

Козаки *(співають)*

Заспівач

Ой не знав козак, та не знав Сохрон,
Як славоньки нажити...

Гурт

Гей, зібрав військо, славне, запорожське,
Та й пішов орду бити.

Заспівач

Ой у неділю рано-пораненьку
Сохрон із ордою стявся...

Гурт

А в понеділок, в обідню годину,
Сам у неволю попався...

Заспівач

Ой і ти, козаче, козаче Сохроне!
А де ж твої прегромкі рушниці?

Гурт

Гей, мої рушниці в хана у світлиці,
Сам я, молод, у темниці!

Другий козак. Готовий куліш! Виймайте ложки!

Дехто. Горілки б хоч по чарці...

Перший козак. Он татарва лига чихир!

Третій козак. Який там чихир? Просто ракію!

Перший козак. Тобто нашу преподобницю?

Третій козак. Еге ж! І закону свого не додержують... Ну, як же на таких покладатись?

Другий козак. А козачий гетьман вже не козакам віри йме, а невірі...

Дехто. Ото-бо й ба!

Починають коло казана їсти. Татари частують вартових. Один татарин почина грати на зурні, другі підспівують.

Гурт *(татарський, співа)*

Мін ель хамде лільян
Туйганча осадим;
А шаб туй масан
Я лаб туй масан!

Перший козак. Ач, як виють, мов вовки у пилипівку.

Другий козак. Аж сум наводять...

Перший козак. Може, через них і Богдан наш завжди зажурений? То було перше бенкетує, співа; по-

веде оком — орел білозорець; гукне на коні — земля двигтить... а тепер усе осторонь...

Третій козак. І до війська не вчаща — все з знахарками та чаклунами: якась його дума гнітить, аж змарнів...

Перший козак. Я знаю яка: він потурчився і нас потурчити хоче, дак чорти тепер у печінках його й сіли... і вночі не дають спати...

Дехто. Невже? Свят, свят з нами!

Другий козак. Як? Нас потурчити? Що ти верзеш?

Третій козак. Ми билися за землі, за віру благочесну, грецьку, кров лили, щоб унії збутися, а тепер би то — на́ тобі! — в бусурмени пошитись?! Та такого б гріха не вдержала і земля!

Дехто. І пекло завалив би!

Татари п'яні лягають спати.

ВИХІД II

Ті ж і Ганна.

Перший козак

Он панночка, зірниця наша!

Другий козак

Правда,
Такої вже душі і не знайти:
Піклується про нас, як рідна ненька,
За хворими і день і ніч впада
Й смертельному натхне надію тиху...

Ганна (*кланяється*)

Добридень вам, братове! Хліб та сіль!

Всі

Чолом тобі!

Третій козак

От, хліб сухий...

Перший козак

Ой, з ласки б,
Хоч чим-не-чим горлянку промочить!

Ганна

В поході ж вам заказано вживати?

Другий козак

Ми стоїмо без діла...

Перший козак

Та й не всім:
Он татарві — так батько наш сприяє.

Другий козак

Невгодні ми... а ті аж попились
І розляглись, пробач, немов ті свині...

Третій козак

Ми батькові лобами здобули
І славу, й честь...

Ганна

І він вас всіх шанує...
Тепер же щось немов тільки слабий...
По чарці ж слід... *(Дає гроші)*.
Ось за його здоров'я!

Перший і другий козаки

Спасибі! От так панна!

Другі

Ге, сестра!

Всі

За гетьмана й за тебе, наша зоре!
(Весело гуртом виходять).

Ганна

Як ремство скрізь на батька накипа,
Зрина щодня наклеп, невдача, зрада...
Ох, одверни, мій боже, гнів од нас
І ласкою окрий твого вибранця!

ВИХІД III

Виговський і Ганна.

Виговський

Вельможная панянка моя знов
По табору, либонь, слабих шукала?

Ганна

Навідалась і, слава богу, трьох

Нечаяних вже бачила при ділі,
На милицях...

Виговський

Ти, панночко, свята
Заступниця нам, хворим...

Ганна

Годі, пане!
Я не люблю цих лестощів; усяк,
Хто чим здола, повинен послужити
Україні і сиротам її:
Ви — шаблями, ми — доглядом... а врешті,
Коли, бува, настане скрут страшний,—
Українки вмирати чесно вміють!

Виговський

Хвала, хвала!

Ганна

Що, гетьман як? Слабий?

Виговський

По тра́пезі заснув він... та натура
Міцна в його, як криця...

Ганна

Але й та
Зігнулася...

Виговський

Не тілом він недужий...

Ганна

Душею... так! І рана та тяжка!

Виговський

Пан гетьман сам...

Ганна

О, на орла, я знаю,
Коли йому пострелено крило,
Готові всі шуліки напосісти.

Виговський

У гетьмана суть певні друзі...

Ганна

Ні!

Одні його думок не розуміють,
Другі ж — собі на думці...

ВИХІД IV

Ті ж і Богун та Золотаренко

Виговський *(угледівши)*

А, Богун!
І Хведір!

Ганна

Брате!

Богун

Де гетьман ясновельможний?

Виговський

Ще почива...

Богун

А єсть недобра вість:
Ляхи ідуть; уже стоять за гаєм...

Золотаренко

А кримський хан непевний...

Виговський

О! Невже?

Богун

Кругом його так і витає зрада...
Хоч би прийшов з підмогою Тимко,—
А то сидить на хуторі без діла
Та мачуху від когось стереже...
А ми сами опинимось в лабетах!

Золотаренко

І хан продасть...

Ганна

О діво пресвята!
Це догризе Богдана!

Богун

Може, панно;
Але йде річ про військо наше все:

Тут тисячі, десятки тисяч марно
Погинуть враз,— і тяжкі кайдани
Навік тоді скують козачу волю!

Ганна

О, доля всіх — то перша річ...

Виговський

Пани
Полковники! Поки ясновельможний
Одпочива,— обрадимось; тобі ж,
Моя хороша панно, я б пораяв
З обозними до замку поспішить...
Тут небезпечно...

Ганна *(показує на Золотаренка)*

Я його сестра!
Брат не тікав іще ніколи з січі,—
Не буду й я ховатися з страху,—
І коли смерть, то сміло гляну в вічі!

Золотаренко *(обніма її)*

Ти честь моя!

Богун

І доля всіх! Коли
В українок таке левине серце,—
То ворог нам ніякий не страшний!

Виговський, Золотаренко і Богун з кону виходять.

ВИХІД V

Ганна сама.

Ганна

Повстало все... Знов лихо тяжке суне...
Невже талан Богдана відцуравсь
І батько наш, мій велетень, схитнеться
Від бур і хмар, що облягають край?
Не раз, не два він мірявсь з ними грізно,—
Чого ж тепер нудьга мене бере
І мов струна порвалась в моїм серці?

(Замислилась).

Не вірю я, щоб відступивсь Богдан
Од тих думок, які носив у серці!

То вигадки напасників лихих...
І не чужих, а побратимів навіть,
Бо заздрості жало їм дошкуля,—
Вони добро, що він вчинив, нехтують,
А вергають на його все лихе...
Така-то скрізь на сьому світі правда!
Чого ж Богдан немовбито глухий:
То не зверта уваги на наклéпи,
То у ковші розважує нудьгу?..
Його гнітить якась страшна гризота:
Чи серця жаль, а чи незбутність дум?
А може, ще все журиться за... тою?..
О доле зла, запроданко сліпа!
За віщо так мене ти не злюбила?
Одна нудьга і мука навісна!..
Рятуй мене від неї, мати божа!
Загой йому ту рану уразну,
Що день у день величний дух руйнує!..
(Пауза).
Ох, орле мій! Розправ ти крила знов
І ворогів шугни геть з України!
За тебе я молитись буду вік...
А ти не знав... не знатимеш ніколи:
Ти звірився зрадливійшій красі,
Що й зрозуміть величчя не здолала!
(Сіда зажурена. Кін від хмари і мли сутеніє).

ВИХІД VI

Ганна і Богдан.

Богдан *(збентежений)*
Гей, гайдуки! Де ви? Померли всі?

Ганна *(схопилась)*
Мій батьку!

Богдан
Хто? Хто там?

Ганна
Це я, небога...

Богдан
Ох, руку дай.. мені щось не гаразд...

Ганна

Крий господи! Я зараз... *(Хоче бігти).*

Богдан

Ні, не кидай!
Де джура мій?

Ганна *(б'є в долоні)*

Гей, джуро!

Джура *(вбігає)*

Я!!

Ганна

Мерщій
Води подай вельможному гетьману!
(Під руку садовить).
Спочиньте тут!.. Чоло у вас як жар...
Пропасниця чи, може, вогневиця?
Не дай господь!

Богдан *(до джури з водою)*

Постав тут ківш і йди!
(По виході джури).
Ох, тяжко як!!

Ганна

Та що вам є, мій тату?

Богдан

З того часу, як бандуриста-дід
Мені прорік небесний гнів і кару,
Душа моя бентежиться з страху...
На серці нуд, в очах криваві плями,
І стукотить сумління у виски...

Ганна

Бог жаліслив... Той не вчинив злочинства,
Хто визволив з неволі рідний край...
Не шарпайте зневір'ям свого серця,—
Зневір'я — зло...

Богдан

Несила! І вином
Не можу я залить страшного болю
Та тяжкого на серці пречуття...

От наступа рішуча мить у брані,
А я з нудьги і руки опустив,
І не знайду колишньої відваги,
Бо серце все сточили робаки:
Воно пита щодня і щохвилини,
Навіщо я змив крів'ю рідний край?
Чи визволив тим люд свій із неволі,
А чи завів ще в гірші кайдани?
І все мені перед очима мріє,
А надто ще на самоті, смерком:
То ніби я стою уже в Варшаві,
Прикований до карного стовпа...
Кругом — кати... кліщі... смола і палі...
Надокола гогоче хижий люд
І радо жде тих катувань...

Ганна

О боже,
Не доведи!

Богдан

А то немовби враз
З пекельних пут зірветься туча-буря
І розжене сполохану юрбу,
Мене ж знесе з майдану, як билину,
Й почне крутить у темряві німій...
Аж б'є мені у вуха дикий стогін,
По всіх моїх сўрелях оддає...

Ганна

Ви, батьку мій, думкам дали, знать, волю,
А їхній гвалт вогнем займає кров
І наклика хворобу...

Богдан

О, смертельну!..
А то мені ввижається, що я
Стою один на височезній скелі...
Ні хмароньки!.. І в ясно-сизій млі
Усі краї з'являються на очі:
На схід мигтить сивизною Дніпро,
На південь геть синіє Чорне море,
На заході сріблом блищить Карпат,
На півночі бори німанські мріють,

А навкруги красується, пиша
Розкішний край, окутаний гаями,
Вперезаний стежками ясних вод,
Оквічений вишневими садками...

Ганна

Україна?

Богдан

Але уся в крові:
Замісто сел — чорніють скрізь руїни,
Замісто нив — біліють скрізь кістки...

Ганна

Ворожі більш... але, мій батьку любий,
Як викупить ту волю без крові?

Богдан

Ох, рибонько, багато вже... занадто!..
Мені не раз здається, ніби тінь
Од хмар лягла по цілій Україні,
А придивлюсь — не хмари то сумні,
А сарана, крюки, шуліки, галич —
І всі летять на наш веселий край!

Ганна

О господи, мій милосердний боже!

Богдан

За ними вслід — плач, стогін, лемент, гвалт,
Хижацький крик і сатанинський регіт...
Вогонь пала, червоні язики
По хуторах і по садках мигочуть,
А дим клубком — задушливий, чадний —
Скрізь котиться, підноситься до неба
І стискує у персах моїх дух
Мов каменем могильним... Піт холодний
Вкрива чоло... а в серці ніби ніж...

Ганна

По знахарку піду я... хай одшепче:
Напасники на вас нагнали сум,
І він стиска кліщами ваше серце...

Богдан

О, так стиска, що я б радніший був
З моїх грудей те серце зараз вирвать

І розчавить ногами... бо на що
Воно здалось, нікчемне та безсиле?
Нікому вже воно не дороге!

Ганна

Ні, тату, ні!

Богдан

Мені всі зневіряють,
Я сам себе ненавиджу... З сім'ї
Лихі вістки, пекельні...

Ганна

Про Єлену?
Душею я давно постерегла,
Що через ту зомліли серцем... Тату!
Невже ланцюг навіки прикував
Ваш славний дух до отії нікчеми?
Та вас вона не цінить, не коха...
Крижина, лід у неї замість серця!

Богдан

О, лід!.. Змія! Гадюка! Тут, отут
Вп'ялась мені своїм жалом двоїстим
І труїть кров...

Ганна

Так одірвіть її:
Не варт вона, щоб ваш величний дух
Гризотами за бозна-що нудився,—
Богдана вся Україна коха
І простяга з заліз до батька руки!

Богдан

Так! Винен я, бо неньку забував
Я іноді для гадини тієї...
Я одібрав два тижні від Тимка
Листа отут: він про ту відьму пише,
Що мов вона... повія...

Ганна

Не нове!

Богдан

Ти знаєш що?

Ганна

А хоч би й пан Чаплінський!

Богдан

О, гаспид той! *(Скреготче зубами).*

Ганна

З очей полуду зняв...
Але ж вона на що зміняла батька?
На стоптану бридоту...

Богдан

І тепер
Спізналась, мов паскудниця, з гевалом...

Ганна *(сплеснула руками)*

О господи!

Богдан *(на серце)*

Так, тут кипить смола...
Я написав Тимкові, щоб дізнався,
Допевнився, піймав на вчинку злім
І сповістив... Але несила ждати...
Щось порива мене туди летіть,
Досвідчиться й натішитись на карі,
Та на такій, щоб сам Ярема зблід.
Ох, як вона мене катує люто,
Аж мозок схне!.. Тут доля на вазі
України, а я злиденним серцем
В Суботові... коло тії змії!
І не зберу думок, бо розлетілись...
Пекельний жарт! Я дужих подолав,
Перемогти ж себе не маю сили!

Ганна

Бо дужчі всіх...

Богдан

О, пекло! Всіх чортів
Часами я готов на неї скликать,
Щоб з ними враз закатувать лиху,
А потім знов, як ту красу згадаю,—
То і себе б для неї скатував...
Стидота, глум! Щоб козаку — за бабу...
Гидую я... банітую себе...
А от візьми ж!...

Ганна

То чари, тату, чари:
Вона, либонь, з нечистим наклада
І розставля пастки на вашу душу...
Вас окурить хоч ладаном святим
Та богові...

Богдан *(хмуро)*

Бог відступивсь від мене...
О, порятуй! Який страшний вирóк!

Ганна

Нема кінця безмежній ласці божій...

Богдан

Ти херувим... тебе послало небо...
Єдина ти утіха, вірний друг!

Ганна

Ох, орле наш! Розстав ти крила знову
І шуляків з України геть шугни!
За тебе я... й на тебе я молюся...

Богдан

О світе мій! Ти променем живиш
Мої тяжкі, непереможні рани,—
Ти, зіронько, у серці топиш лід,
Женеш з душі ніч темну, непрозору...
Нащо, про що... мені те пекло знов,
Коли тут рай? *(Тримає Ганну за руку)*.

Ганна

Ой боженьку! Дай сили!
Тебе весь вік...
(Цілує йому руку й вибіга).

ВИХІД VII

Богдан, Виговський і потім Богун.

Богдан *(злякано до Виговського)*

Га? Що? Лихе?! Давно ти
Вже не несеш одрадісних вісток...

Виговський

Чим винен я?

Богдан

Я, певно, винен — знаю:
Тепер за все, Богдане, одвітуй!
Ну, швидше — що? Бунти, свавольства, зради?!

Виговський

Жартують все з панами козаки...
Нечай спалив і сплюндрував Немирів,
Вернигора...

Богдан

На палі їх, катюг!
Вони весь край повернуть на руїну!

Виговський

Так, гетьмане!

Богдан

Вели мерщій!.. Тривай,
У справах цих — не потурати гніву,
А розуму спитатись перше тра...

Богун *(надходить)*

Ясновельможний гетьмане! Для чого
Ти одіслав від броду два повки
І одчинив ляхам ворота в табір?

Богдан

Там Тугай-бей з татарами...

Богун

А що,
Як він ляхів пропустить?

Богдан

Схаменися!
Мій побратим, мій спільник?

Богун

Нишком він
Стосунки ма з ляхами...

Богдан

Клямство, пане!

Богун

Ще мій язик від роду не брехав:
Я б вирвав сам його за теє.

Богдан

Брате!
Не може буть, щоб Тугай-бей, мій друг,
Якого я у смерті двічі вирвав,
Мене продав!

Богун

А як звелить Гірей?
Та й в Збаражі хто нас нагнув до згоди,
За лядськії таляри — чи ж не він?
Того й прошу, щоб свою власну варту
Туди послав...

Богдан

Я верховодар тут
І керувать не розучився, Йване!

Богун

Ну, так дивись, гетьмане; як, бува,
Не дай господь, нас Тугай-бей ізрадить,
То військо все погине і вина
Тоді впаде...

Богдан

На мене? Добре знаю:
Я всім — чоло!

Богун

Ми — серце, і вмирать
(виходячи)
За рідний край, за нашу честь ми вмієм...

Богдан

Невже і тут?

Виговський

Прийшов з Стамбула лист,
В якім султан корить тебе за зраду,
Що молдаван пошарпав...

Богдан

От в чім річ!
О, всі на нас!.. Так от які ми леви

І велетні, що марили сами
Перевернуть усіх народів долю,—
А нас цькують зусюди, мов собак!
Що ж діяти? Де наша буйна сила?
Хто вкрав її?

Виговський

Сусіди...

Богдан

Ні, сами
Розвіяли...

Виговський

Всьому виною зрада
Та спільники лихі.

Богдан

От в тім-то й річ,—
На спільників не покладайсь у справі,
А на свою лиш правду й власну міць...
А де вона, як в хаті пекло й чвари?

Виговський

Не прикрутив ти цупко...

Богдан

Чим і як?
Чи лейстрових поспольством, чи голоту
Лейстровиком? От тут-то й скрут! А ти б
Порадив чим? Мовчиш... Думки розбіглись!..
(Пройшовся).
Де б помочі?.. *(Пауза).* Ти вчора говорив,
Що від царя прийшли листи ласкаві...
Так! Тільки там!.. Самим — загин!.. Готуй
Ти посланців в Москву... мерщій; я зараз
Сам напишу до світлого царя
Про спілку з ним... Щоб швидше дав
підмогу

Виговський

В Москву послів?

Богдан

В Москву, кажу, в Москву:
Туди й без нас втекло пів-України...

Виговський

Ой, боязко з тим спільником...

Богдан

А з ким?
З католиком чи знову з бусурманом?
Не ввірилась ще їхня кривда, ні?
А тут скріпля єдина грецька віра,
За котру люд кістками полягав...
Доволі вже руїн, пожеж і крові!

Виговський

Як панський звол...

Богдан

Примушений... Хапайсь!

Виговський виходить.

Тепер всього від долі сподіватись —
І горлиці ще очі заклюють!
Давно було — весь Київ з корогвами
Мене стрічав; народ валявсь в ногах
І величав збавителем ойчизни!
А от тепер скрізь ремство та злоба,
І проклянуть ще свого батька діти!
Чого ж кругом з моїх думок росло
Одно лихе та невсипуще горе?
Так, я добра простоті не вчинив
І зважився лиш на свою гординю,
Що маревом все тішила пиху?
Від мене й бог одвів свою правицю,
І праведен твій присуд пресвятий!
Що завтра жде?! *(Замислюється)*.

ВИХІД VIII

Богдан, знахарка і козаки.

Перший козак *(тягне з другим циганку)*

Не опинайся, крале!

Другий козак

До дерева!

Циганка

Ой, змилуйтесь, пани!

Богдан

Що там за гвалт?

Перший козак

Піймали зараз шпига,
Вельможнійший!

Богдан

Ведіть його сюди!

Циганка *(в ноги)*

Зглянься, паночку! Нехай дітей не вбачу,
Нехай піском я розпадусь, коли
Й на думці що! *(Цілує ноги).*

Богдан *(про себе)*

Обличчя мов знайоме...
(До неї).
У Смілі ти була?

Циганка

Була, була!
І гетьман там так обдарив ласкаво...

Богдан

Се ти мені гадала?

Циганка

Я!

Богдан *(до козаків)*

Пустіть!
(Маха, щоб ішли).

Циганка

Ой господи! Ховай тебе від лиха!
Щоб щасним був та уродливим вік,
Щоб не взяла ні шабля, ані куля,
Щоб ворогів під ноги скрізь топтав!

Богдан

Спасибі! Встань! Колись гадала щастя...

Циганка

Ой гетьмане вельможний, шаблю дай!

Богдан *(собі)*

Чи знов зирнуть у вічі хижій долі,
Чи краще — ні?.. А може... *(До неї)*. На, дивись!

Циганка *(злива щось на шаблю)*

Ох, боже мій!

Богдан

Що, що?! Кажи!

Циганка

Не треба!

Богдан

Кажи, не бійсь!

Циганка

Не силуй!

Богдан

Смерть моя?

Циганка

Не те... не смерть... ти сам ще будеш жити...

Богдан

Так що ж? Кажи!

Циганка *(тремтить)*

Сьогодні хмара та
У знахарства всю одібрала силу...

Богдан

Я хочу знать! Велю! Кажи ж!.. Ні, цить!
(Махнув рукою).
Іди собі до отого намету.

Циганка пішла.

Як тяжарем гнітить мене мій гріх!..

Наступає хмара і мла. Чути часами здалеку гуркіт.

Біда гряде... Не смерть, а гірше смерті!
Вже, може, тут? Бодай би хоч скоріш
На голову упала мені кара!
Що часу ждать — втомилася душа...

Як мертво скрізь; насовується хмара;
Всю землю геть укрила сива мла
І коїться непевне щось надокіл —
Мов наступа день страшного суда!

Чути гуркіт.

Чи грім луна? Чи здалеку гармати?
Ні, тихо... *(Гуркіт)*. Знов! Гей, гайдуки, сюди!

(Стріля з пістоля).

Поснули ви? Чи кинулись навтіки?
Хтось тупотить? Як Каїн, я тремчу,—
Так все мене полоха і вражає...
Де ж сила, де? Невже її цілком
Загарбало поточене сумління?!

Козаки, гайдуки, вартові шикуються у лави. Грім і постріли.

ВИХІД IX

Богдан та гонець.

Гонець *(вбіга)*

Ясновельможний гетьмане! Ляхи
Ударили на табір наш з-за броду;
Вже Дженджелій січе їх.

Богдан *(до себе)*

Вдарив грім —
І суд настав! *(Кричить)*. Коня, коня! До зброї!!

(Сіда й добува шаблю).

Рушай у льот! За мною, козаки!
Згадаймо їм Кодак і Жовті Води!!

Всі за Богданом рушають; поруч його — стяг і бунчук. Який час на кону пусто; дехто перебіга. Чути гук січі, постріли, грім.

ВИХІД X

Ганна і циганка.

Циганка *(вибіга)*

Ой лелечко! Ой матінко! Куди
Сховатися? *(Біга)*. Скрізь скаженіє пекло!

Ганна *(вибіга)*

Всі кинулись у січу... Гетьман де?
Хто біга тут?

Циганка *(лама руки)*

Ох, смерть іде! Я, панно!

Ганна

Чого ти тут накликуєш біду?
Не гнулося лицарство й не погнеться:
Де гетьман — там і слава!

Циганка

Не тепер...

Ганна

Ти відаєш?

Блискавка.

Циганка

Я знахарка й гадала...

Ганна

О, горе нам!

Знов блискавка і грім.

Циганка

Ой, краще нагла смерть,
Аніж до рук тим ворогам упасти! *(Забіга)*.

Ганна *(з сльозами падає на коліна)*

О господи! На наші сльози зглянься
І поверни гнів праведний на ласку!
Своїх дітей від гибелі рятуй!
Пошли з небес на поміч херувимів
І ризою окрий твого раба:
Ти дав єси свій меч йому до брані,
Прости ж вини і дух йому озброй
На визвол нас од ворогів неситих!!

ВИХІД XI

Ті ж і козаки з пораненими.

Їх ведуть і несуть на марах.

Перший поранений. Братці!.. Добийте!

Другий поранений. Во-оди!.. Хоч крапелиночку!

Третій поранений. О-ох!! Не поминайте лихом... Смерть!

Г а н н а *(підбігає)*. Знахарко! Сюди! Мерщій! Несіть з намету того паси! Води! Сюди кладіть! *(Порається)*.

Ц и г а н к а *(надходить)*. Пусти, панно! Я вмію кров замовлять.

Піднімається буря і дощ.

Г а н н а. Гаразд! *(До другої юрби)*. Як там, братці?

Ч е т в е р т и й п о р а н е н и й. Золотаренко й Богун пробились до Дженджелія, але ворог перемага силою.

Г а н н а. А гетьман де?

Ч е т в е р т и й п о р а н е н и й. Там ріжеться... Його білий кінь блискавкою літа по ворожих лавах.

Г а н н а. Козаки ж не гнуться?

Ч е т в е р т и й п о р а н е н и й. Крий боже!.. Тільки Гурський щось не теє...

За пораненими біжать купи козачі. За третіми — найбільша.

П е р ш и й к о з а к. Під гетьманом коня вбито!

Г а н н а *(сплеснувши руками)*. Милосердний боже! А гетьман?

Д р у г и й к о з а к. Гурський подався! Пустив ворогів!

Б а г а т о *(біжать)*. Зрада! Зрада! Татари відсунулись, тікають! Хто в бога вірує, рятуйтесь!

Г а н н а *(вихоплює у пораненого шаблю і зупиня юрбу)*.

Куди, зайці? Своїх покинуть в скруті?
Товаришів?! Срамотний глум і гріх!
Назад усі до січі! Ані кроку!
Сам бог кара полохунів лихих!!

Юрба шарахнулась, розступилась півколом.

ВИХІД XII

Т і ж і Б о г д а н.

Завдалі посеред кола з'являється Б о г д а н; голова йому без шлика, пов'язана хусткою, в крові. За ним несуть коругов з розбитим держалном. Ганна, уздрівши, опустила й шаблю. Всі остовпіли. Буря, дощ, блискавиці; голос січі наближається. Від Берестечка заграва пожежі.

Б о г д а н

Погибель! Смерть!! Така пекельна зрада!
Іуда сам здригнувся б од жаху!

Не вірив я... Через мою гординю
Братерська кров річками знов тече!
Ламається там воля,— і кайдани,
Кайдани ждуть! Усім, усім — ярмо!
Будь проклят час, коли я світ побачив,
Коли мене вперш мати сповила!
Гей! Сповістіть Золотаренка й Носа,
Щоб одійшли від броду... Дарма лить
Не треба кров... Встояти ж нам несила...

Вістові біжать.

Ганна

Не побивайтесь, батьку! Воля божа:
Він побідив, та він і вознесе!

Богдан

Мене карай! За віщо ж їх караєш?
Чим винен люд? Хіба щоб їхня кров
Пекла вогнем жерущим моє тіло?!

Ганна

Не рвіть себе! Ох, лелечко! З чола
Аж рине кров... Я хоч обмию рану!

Богдан

Нехай горить, нехай вона зія,
Бо все їдно — чоло се палить сором,
А печінки — гадюча, чорна кров!

(Зриває пов'язку).

Публіка! Глум! До звіра сіроманця
Тікать в бори! Хай терен тіло рве,
Нехай знесе чуприну буйний вітер,—
Вона тепер ганеба на чолі!

ВИХІД XIII

Ті ж і джура з листом.

Джура

Яснійшому прибіг ось лист із дому!

Богдан

А! Знов... Подай! *(Бере).* Від сина, від Тимка...

(Зрива печатку, пробіга).

Перший козак

Либонь, спішить з підмогою...

Другі

Коли б то!

Богдан *(несамовито)*

Повісив?! Ай!! На матір руки зняв?!
Замордував син батька?! Пекло, де ти?
Сюди! До нас! Такого ще сміху
Над всім... святим... не бачило ти з віку!
(Сатаніє).
Коня мені! В Суботів! *(Ламає руки).* Ох,
дарма!
Нема її!.. Могила і публіка!
Куди ж мені? На що я? *(Добуває шаблю).*
Надто муки!

ВИХІД XIV

Ті ж і Богун з деким.

Богун *(вбігає скажено)*

Де той Богдан? Де гетьман славний наш?
Хіба на те тобі дали ми владу,
Щоб кидав нас невірі під ярмо?

Ганна

О, пошануй!

Богдан стоїть нерухомо.

Богун

Нечуте лиходійство!
Навмисно він поставив на крило
Татарина, що ткав нам нишком пута...
Не на братів — на Ірода звірявсь!
І от тепер, як скоїлося лихо,
Іще повки назад свої бере,
А нас, бійців, на смерть видиму кида!

Богдан

О, добивай! Твоя рука тяжка...
Не те я хтів...

Б о г у н

Про себе дбав, безумче?!
Іди ж поглянь на те, що ти вчинив:
Братів-орлів, зборонців чесних краю,
З усіх боків укрили вороги —
І з славою летять козачі душі
До праведних небес... ані один
Не відступа й на крок від того пекла!

Б о г д а н

Орли мої! О, проклят, проклят я!

Ю р б а к о з а к і в *(вбіга)*

Знов ворогів насунула тьма тем!..
Вже знемага у січі наша сила!

Б о г у н

А! Зраднику! Продав єси ляху
Через татар і волю, й Україну —
Здихай же й сам! *(Добува шаблю).*

Ю р б а

Смерть, смерть йому!

Г а н н а *(кидається; заступа Богдана)*

Мене
Ти перше вбий, а потім вдар у груди,
Які за нас він смерті підставляв;
Вкрий соромом бездолля!!

Б о г у н.

Ні,— могилу!..
Тепер — кінець!! *(Опуска шаблю).*

Б о г д а н *(рве на собі волосся)*

О, розступися, земле,
І проглини у надра мене, пса,
Щоб не бруднив і смітнищ своїм падлом!
Я — проклятий і небом, і людьми!!
Господь зміцнив потуги нам у брані,
А я... сп'янів од слави і хотів
Тільки собі украсти ласку божу!
Сліпий робак!.. Я в думку собі взяв,
Що сам здійму на плечі Україну,—
І нахопивсь на тисячі ножів...
Та ще вмішав до них і власні муки...

Я меч збруднив? *(Лама)*. Не гетьман
більше я!

(Оголя перса).

Як ласки жду — убийте мене, друзі!!

Всі *(зрушені)*

Живи, живи, наш батьку!

Ганна

І веди

До пристані Вкраїну!

Богун

Твоя скорб

Знаймує ще душі велику силу:
Своїй землі послужиш ти... Брати!
За мною всі! На виручку гетьмана!!
У! Дорого себе ми продамо!!

Кидається; за ним усі. Богдан хитається; Ганна, ридаючи, і циганка його піддержують.

Завіса

Апофеоз

По спуску завіси музика зараз проводить сумну мелодію, яка проясняється в широку течію з народних пісень і розростається до щиро-народного гімна «Гей, не дивуйте...». Тут з'являється пишна жива картина — «Переяслівська рада».

Завіса

*Київ, 12 січня
1896 р.*

ЕПІЛОГ

На першім плані середина — нутро піддашка; направо і наліво по дверях; просто зрителів замість стіни широка завіса; коли розгорнуть її, то за нею — майдан, оточений будинками і валом. Убрання в піддашку розкішне — східні пишноти: килими, срібло, дорога зброя, клейноди. Направо — кріселко, коло його стіл, застелений кармазином, на йому на великім папері уклад, тут же і булава; а зліва стіл, уставлений кубками. Ранок.

ВИХІД І

Богдан сам.

Богда́н *(спершись руками на стіл, чита уклад)*

«Єднаємось навіки, як брати;
Але як вільний з вільним, рівний з рівним».
(Замислився, і зрушено).
Хвилини йдуть... ударить швидко дзвін,
І сповниться щербата наша доля...
Ох, що ж то жде Україну мою?
Чи за царем — жаданий миром спокій
І розвиток громадського добра,
Чи ка́їнське знасилля необо́ре?
Туман в очах... а далі — темна ніч...
(Пройшовся по кону. Пауза).
Знемігся я, мене зігнуло горе
І всипало морозами чоло:
Лежить в землі моя гординя й слава...
Одружений з короною Тимко,
Який би дав Україні порфиру...
Зоставсь лиш син нездатний і слабий,
Що не здола й піднять моїх замірів...
Куди йому Вкраїну захистить!..

(Замисливсь).

Чи я ж таку для неньки прагнув долю,
Чи я ж туди хотів вести свій люд?
Яке жалкé твоє жало зневір'я,
Як в груди ти гадюкою вп'ялось!

(Палко).

Невже та кров, що пролили ми в полі
За лáгоду, за землю предківськý,
За зламані права наші, за віру,
Ще тя́жарем на правнуків спаде?
Невже свою укохану Вкраїну,
Настраждану матусю дорогу,
Син зраджує і продає за злото
З лобзанієм, яко Іуда той?!

(Пада на коліна).

О господи, владико наш єдиний!
Перед твоїм видющим оком всі
Стоять віки в черзі непоруши́мій;
Коли лихе мій люд нещасний жде,
То відведи правицею недолю
І розум наш на благо просвіти!

Молитовна пауза.

ВИХІД II

Богдан і Виговський.

Богдан

Ну що і як? Балакав з посланцями?

Виговський

Непевна річ; хоч всі панствá вража
Негадане з Москвою поєднання,
Але ніхто потуг нам не дає
Одбитися від ворогів окружних,
Бо віри вже ніхто нам не дійма...

Богдан

Брехнею, бач, геть світ широкий пройдеш —
Назад тільки не вернешся!

Виговський

Бува!..
Проте зavваж: хоча Москва й стверджає

Усі права і привілеї нам,
Але з речей Бутурліна я бачу,
Що то на час... а з Польщею тепер
Зробить уклад далеко корисніший
Нам самостійно б. можна...

Богдан

Марна річ!..
Все збреше сейм...

Виговський

То що, ясновельможний?
Хай польський сейм свавольний, навісний,
Але зате слаба на силах Польща —
І з нею нам боротися з руки;
А от тоді що станеться, наш батьку,
Коли Москві ми силу зміцнимо́
Та на себе́ ж ту силу й приготуєм?

Богдан

Не дай господь! Непевність скрізь... Але
І з Польщею єднатись люд не схоче:
Уїлися — і унія, й пани!

Виговський

Тепер вони вже обачніші будуть...

Богдан

Горбатого розправить лиш труна!

ВИХІД III

Ті ж і Тетеря.

Тетеря *(весело)*

Сейм надає шляхетство всім...

Богдан

І люду?

Тетеря

Ні, старшині й значним лейстровикам;
В сенат пуска... Твоїй гетьманській мосці
Дає скарби і булаву у рід...

Богдан

Не спокушай!

Т е т е р я

Ох, не цурайсь Варшави,—
Тепер її й доїти...

В и г о в с ь к и й

Як же буть?

Богдан вагається, мовчить. Чути дзвони.

Б о г д а н

Вже рушив люд... Хай б'ють у склик на раду,
І старшину оповісти...

В и г о в с ь к и й *(поклонившись)*

Іду! *(Вийшов).*

Т е т е р я *(до себе)*

Упартий чорт! Зірвав мої заміри!
(Пішов).

Б о г д а н *(згортає молитовно руки)*

Дух гордості від мене оджени!
(Схиляє голову на груди і безсило мовчить).

ВИХІД IV

Б о г д а н і Г а н н а.

Г а н н а *(увійшла з других дверей і по паузі)*

Чого єсьте смутні, мій рідний тату,
В такий великий день?

Б о г д а н *(цілує її в голову)*

Чого? Того,
Що скрут веде до шлюбу удовицю...

Г а н н а

Єдина віра манить всіх...

Б о г д а н

Так, так!

Г а н н а

Крім того, люд спокою прагне...

Б о г д а н

Знаю;
Чи діждеться тільки його?

Ганна

Бог дасть!
Він зглянеться на наше безголов'я;
Та й за що б він карав своїх дітей?
Хіба за те, що боронили віру?!

Богдан

Голубонько! Ти чистим серцем все
Надієшся на милосердя боже;
А я в борні й надії розгубив,
Як губить лист те дерево під осінь.

Ганна

Але не дуб...

Богдан

Який я дуб? Верба,
Поточена негодами й побита...
Один стою на цвинтарі німім...
В землі усе, що гріло думку й серце...
Товариші і друзі відійшли...
Недоля б'є... Одна лиш ти, утіхо,
До мене ще, як рідна...

Ганна *(чуло, з сльозами)*

Я б за вас...
Життя моє і душу!..

Богдан

О, спасибі!
(Притягає її за руку).
Без тебе я на світі сирота...
Вірнішої, щирішої людини
Нема ніде... Одна сліпа жага
Мене тоді розраяла з тобою...
А й я зазнав би щастя...

Ганна *(тихо плаче)*

Світе мій!

Богдан

Дала б мені ти силу,— не розраду...
І справі всій другий би був вінець...
Що ж? По́пуст злий! Така моя недоля...
Тепер би й рвавсь душею, та дарма:
Поточене кому потрібне серце?

Г а н н а *(палко)*

Поточене?! Величне й дороге!..

Б о г д а н *(чуло)*

Так ти б мене не зацурала?..

Г а н н а *(сплеснувши руками, закрива вид)*

Боже!!

Б о г д а н

Порадонько! Утіхо моя!! *(Пригорта)*.

Г а н н а

Ох,
Мій велетню, мій орле!.. Ні... над міру!..
Чи варта ж я?..

Б о г д а н *(поцілувавши, палко)*

О, зглянувся господь,
І пустку цю осяв небесний промінь!
Так будь же ти дружиною мені
І освіти мою темряву душу!

Г а н н а

Усе життя! *(Припада)*.

Б о г д а н *(пригорта міцно)*

Тепер я дужий знов!

ВИХІД V

Б о г д а н, В и г о в с ь к и й, Ю р а с ь, к н я з ь Б у т у р л і н, Ч а р н о т а, К р и в о н і с, Т е т е р я, Г л о б а, Б о г у н і д р у г і.

Ганна виходить за другі двері.

Б о г д а н

Приступимо ж во ім'я боже!

В и г о в с ь к и й

Зараз!

Бере папір і розгорта. Тим часом задня заслона розкривається і на очі з'являється переяславський майдан. Окопи й дахи вкриті снігом. Усюди повно козацтва і люду.

Б о г д а н

Козачеству і люду—наша честь! *(Кланяється)*.

Л ю д *(без шапок)*

Яснійшому гетьману вічна слава!!

Б о г д а н

Ось писар наш вам прочита листа,
А ви притніть і розумом, і серцем!

Л ю д

Ми раді слухать! Тихо!! *(Надівають шапки).*

Б о г д а н *(Виговському)*

Починай!

Поки Виговський розправля папір і тамується гам на майдані, Богдан здоровкається з Бутурліним і старшиною. Повертаються лицем до майдану, а до глядачів спиною — Богдан, Бутурлін, Виговський, Юрась, джура; а обличчям до глядачів на переднім кону дві групи старшин,— в одній Кривоніс, а в другій — Чарнота. Богун, хмурий, понурий, стоїть, згорнувши руки, осторонь.

В и г о в с ь к и й *(чита слово по слові, однотонно)* «Терплячи з усіх усюд шкоди і обиди многі, а не маючи зможності супроти напасників наших і гонителів благочесної нашої грецької віри силою своєю стояти, і пам'ятаючи, а що руський одновірний народ єсть кость од кості нашої, а плоть од плоті нашої, а що з Києва, матері городів наших, пішла єсть Руська земля, а що пресвітлого величества цар московський помазанець єсть од господа бога всевишнього на зборону віри святої і всього благочесного люду,— того ради удавалисьмо до пресвітлої царської величності, просячи о милость до нас, аби з ласки прийняв, яко рівних до рівних, яко вільних до вільних... З ласки божої, а за молитвами святих угодників печерських і чесного владики нашого, одібрали-сьмо тепер, через московського посланця, пана боярина, князя Бутурліна, од його пресвітлої царської величності, царя і державця Московії — Олексія Михайловича — грамоту: а що він жалує нас премногі свої милості, обіцяє від всяких ворогів і напасників нас боронити, змоцняє всі привілеї наші і права, старшину і козацтво із своєї казни жалованням жалує і зволяє нас під свою могутню руку прийняти на звеличаніє і славу християнської, благочесної віри...»

Впродовж цього читання йдуть почережно — і на майдані, і на переднім кону сцени.

На піддашку, на рундуку:

а) Направо.

Кривоніс *(старшині)*

Бач гне куди? І вірте, що недарма... [...]

Глоба

Хто зна про те?!

Старшина

Та що його й чинити,
Коли вузлом усеє затяглось!

Кривоніс

А не вертіть було хвостом!..

б) Наліво.

Чарнота *(до своєї старшини)*

Виговський
Скомпонував сю штуку...

Тетеря

До ляхів
Нам краще б: всім дають шляхетство.

Чарнота

Дурять!
Не вірте й слову ані сим, ні тим:
Пошиємось колись у дурні добре!

На майдані

Дід

Ох, господи! Помилуй грішних нас!

Козак *(бабі)*

Дитині рот заціп!

Баба

Цить, цить, коханий!.. [...]

На рундуку

Джура *(почувши щось од Богдана, до Ганни в дверях)*

Ясновельможний просить, аби кубки
Ви сповнили!

Ганна

Гаразд! А чим? Вином?

Джура киває головою. Ганна виходить і почина наливать.

Кривоніс

Чи ба? Купить нас хоче хаптурями?
Ні, не такі!

Старшина

А що ж? Права при нас!

Кривоніс

Побачите, при кому вони будуть?..
(Виходить). [...]

ВИХІД VI

Ті ж без Кривоноса.

Богдан

Преславнеє козачеє лицарство,
Шановная та чесна старшина,
Славетнії міщани й городяни
І благочесний, серцю рідний люд!
Господь схилив до нас ласкаве ухо
І після всіх напастей та скорбот
Нам благодать-розвагу посилає:
До Києва схилив Москву-сестру,
Любовію зогрів царево серце —
І рідний цар по вірі, батько наш,
Нас, як дітей, прийма до свого лона
І ризою од ворогів вкрива...
Чи волите, панове, під державу
Московського пресвітлого царя?

Голосун перший

Чи волите, панове, під державу
Московського пресвітлого царя?

Дехто *(несміло)*

Волимо... волимо!..

Голосун другий

Чи волите, панове, під державу
Московського пресвітлого царя?

Другі *(сміліше)*

Волимо!.. Волимо!..

Богдан

Чи всі за це, яко їден?
(Пауза).

Богун *(виступа хмуро)*

Не всі!

(Добува шаблю).

[...] На бенкетах кривавих січ раз по раз
І дратував, і грався з смертю я,—
На кий же край мене ти ощаджала?
Щоб власними очима я уздрів,
Як братчики, степів розлогих діти,
Що з буйним лиш змагались за права,
Стоять отут, мов вівці ті, понуро
І мовчки ждуть срамо́тнього кийка!

(Пауза).

З передніх рядів на майдані чути: «Правда, правда! Богун — душа, не козак!»

Богдан

Всяк поважа твоє завзяття, Йване!
Але вгамуй і славний серця гнів,
Та розумом притни́ до цеї справи:
Знемігся люд в пекельній боротьбі —
І вороги окру́жні, й хатній нелад,
І пишний край в руйновищі німім...
Без дужої спомоги — нам могила!
А цар скріпля усі наші права,
Та й віра в них одна і благочестя...

Богун

Не знаю я... Нехай воно і так...
Може, в Москві — єдиний нам рятуно́к,
Може, права й дістануться значним,
Але прощайсь з ними навік, голота,
Та й з волею, козачество, прощайсь!

(Втира сльозу).

Пробач мені, Богдане, прикре слово,
І ви, брати, пробачте мені теж:
Вершіть моїй Матусі рідній долю,
І хай господь її хова від бід... [...]

(Цілує шаблю).

Сестра моя, незраднице єдина!
З тобою я за волю порідcaptивсь,
З тобою я за неї й ляжу в полі!

(Хутко виходить).

Двоє старшин

Так, голубе! Прощайте! Й ми за ним!!

Виходять. Всі зрушені. Зам'ятня.

На майдані

Дехто

Ой, старшина пішла! Тут щось непевне...

Другі

Та вже, либонь, касують нам права?

Бандуриста

Що мелете? При вас вони!

Князь Бутурлін

Панове!
Наш государь, великий русский царь,
Всем милостив и нелицеприятен:
В обиду он не даст боярам чернь,
Как польский круль магнатам своевольным,
А козаков, как воинов лихих,
Еще казной пожалует он щедро...
Земель у нас просторно, сколько хошь,
Ступай, селись везде, кому где любо,—
Ни татарва не тронет, а ни лях!.. [...]

Більшина

Так, добре там!

Дехто

А мо, брехня?

Другі

Мовчіть!

Бандуриста

Хто сміє тут здіймать зрадливий голос,
Коли Україна вся господа блага,
Щоб рідний брат дав поміч їй і спокій?
Хто проти нас? Під берлом нечужим
Оддишемо, загоїм трохи рани,
Напасників позбудемось лихих
І пишний край окрасим знов церквами!

Всі

Всі волимо! З Москвою жити вік!!

Богдан

Звершилося! Тобі, царю небесний,
Моя душа молитву возсила:
Оборони народний дух од згуби
І милосердним будь йому повік!

Втирає сльозу і підписує уклад, потім обніма Бутурліна; за ним те ж саме робить старшина; а на майдані гомін росте і чути де-не-де сварку. Дзвони гудуть.

(Бере кубок і припрошує старшину, всі беруть кубки)

За нашого...

Чарнота *(попробувавши)*

Отрута там! Не пий!

Богдан *(упускає кубок; всі відхилили їх. Ганна вбіга злякана)*.

Не може буть, щоб у святу хвилину
Та хто здолав піднять на нас ножа!

Ганна

Пий, гетьмане: сама я наливала!
(Бере кубок і випива).

Чарнота

Та цей уклад його струїв до дна!
Я хтів себе перемогти, щоб випить,
Але пече... мов чую вже кнута,
Що стане нам порадником і братом...
Щасти вам бог!

Богдан

Чарното! Що ти? Стій!

Чарнота

І чаркою не знадиш мене, друже...
Бувай здоров! *(Виходить)*.

Пауза. Богдан глибоко зітха. Всім ніяково.

Богдан *(до Ганни)*

Ганнусю, дай вина!

Ганна наливає, підносить; всі піднімають кубки.

Брати мої і друзі! Ще багато
Нам випаде і злигоднів, і втрат,
Хоч до братів ми горнемося щиро... [...]

Поступимось і волею, й правами
Для спільного народнього добра...
А прийде час, настане час — те серцем,
Укоханий мій краю, чую я:
Настане час — і брат обніме брата,
Без каменя у пазусі, без лжі,
Без утиску душі його святині,
А з любою сльозою на очах
Вчуватиме і нашу пісню-тугу,
Широкую, безкраю, як степи,
І нашу мову, голосну, правдиву,
Та, взявшися за руки, піде враз
Широкою дорогою до слави!

Всі *(зрушено)*

Дай, господи!

Богдан *(повертається до майдану)*

За здравіє царя,
Пресвітлого московського державця!!

Старшина п'є. Народ здіймає шапки. Яса з гармат.

Завіса

Київ, 28 квітня
1895 р.

Маруся Богуславка

Побутово-історична драма
в п'яти одмінах

Пролог — «Продав брат сестру!»
І дія — «Зірваний рай».
II дія — «Потурчилась, побусурманилась».
III дія — «Материн присуд».
IV дія — «Єдина порада — смерть!»

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

Ганна з Богуслава — паніматка, вдова Хоч і літня женщина, але енергічна, ще при здоров'ї.
Маруся Богуславка — її дочка; молода, м'якої, ніжної вдачі.
Степан — брат її; завзятий, запальний козарлюга.
Охрім Колій — осавул наказного; поштивий, підтоптаний.
Сохрон Мальований — отаман курінний; Марусин жених.
Леся Кушнірівна — подруга Марусі.
Катря — наймичка у паніматки Ганни.
Андрій Лобань, Іван Карпенко — з козачої старшини, середніх літ.
Запорожець перший, Запорожець другий — невольники.
Гірей — мурза, а потім паша; Марусин чоловік. Красивий, палкий, поетичний.
Ахмет — старий євнух.
Іслам-бей — назорця над невольниками; молодий.
Хаїм — корчмар, жид.
Шляхтич перший і другий — багаті поляки-пани.
Панна перша й друга — вільні панянки, мешкають при корчмі.
Дід, Баба Варка, Парубок, Дівчина — челядь у Ганни, вдови.
Шляхта, музики, дівчата, козаки, запорожці, татаре, яничари, муедзини, одаліски Гірея, арапчата, черкеси, прислужниці, Марусині діти.

Діється в XVII віці.

Між першою і другою діями минає шість літ.

ПРОЛОГ

Середина великої корчми на грянині Буджацького степу з Польщею. На авансцені справа і зліва — по столу, під стінами лави. В глибині в кутку — дві бочки здорових, при них стільчик з посудом, лівар і т. п.; в другім кутку теж стіл. Ближче — характерна, висока груба з великим коминком. По стінах і над дверима картини (козак верхи на бочці, козак Мамай і др.). Праворуч від акторів — ванькир. Ніч. Світло — старі шандали на столах, а коло стойки каганець.

ВИХІД І

Шляхтич перший (товстелезний), шляхтич другий (як бич), Охрім і другі сидять за столом направо (від акторів), п'ють і в кості грають; наліво — на широкій лаві, на килимі сидить мурза (красивий, молодий), коло його крутиться корчмар-жид (в стародавній ярмулці, пейсах і лапсардаках), дівчата, прислужниці, поубирані в польські, українські і навіть турецькі убори — розносять кубки, підливають вино. Музика стоїть коло бочок, близь вхідних дверей.

Хор

Нема в світі краще втіхи
Над вино й дівочі сміхи,
З ними рай і день і ніч,
З ними смуток лине пріч.
Гей, красуні-любки,
Нам сповняйте кубки,
Щоб по вінця грало,
Щоб нас все кохало!
Гей, понурі і оспáлі,
Не цурайтесь пляшки й кралі,
Бо без цих присмак, либонь,
В серці згасне вам вогонь.
Гей, красуні-любки... *і т. д.*

Шляхтич перший. Гей, кохаймося! *(Обнімає панну)*.

Шляхтич другий. Гуляй душа без кунтуша!

Всі. Гуляй!

П'ють.

Жид *(одскакує од мурзи)*. Ой, веселе панство! Ой, слічне панство! А ви, панянки красні, наливайте всім меду, щоб келехи не вакували, щоб через вінця лилось... та й розважайте пишних гостей... Ой, щоб у мене антик, щоб корчму Хаїма всі знали!

Панна перша. Не турбуйсь, господарю! Не занудиться панство з нами!

Панна друга. Аби ми з ним не занудились!

Шляхтич другий. Ух, де там, моя кохана? *(Крутить вуса)*.

Панна перша *(спирається на плече першого шляхтича)*. Ану, мій ясний пане, на моє щастя!

Шляхтич перший. На сині оченята? Гайда шість дукатів!

Голоси. Пан має! Виграв!!

Панна перша. Половина ж моя, бо моє щастя? *(Обніма його)*.

Шляхтич перший. Все твоє, моя цяцяна... *(оддає гроші)* і серце, і все... Ей, аж горить... треба залить... Сип меду!!

Панни. Кому, пишне панство, меду, кому венгжини?

Пани. Просимо краще цілунків!

Сміх.

Другі. Гей, панове, ставте, часу не гайте — золото слічне кишеню тисне! *(Починають грати)*.

Панни обсідають.

Дівчина *(в турецькім уборі підносить мурзі питво)*. Найпишнішому променю сонця! *(Кланяється)*.

Мурза. Спасибі, квітко з Ай-Петрі!! І ранішній східний вітрець був би щасливий обняти тебе.

Голоси. Два пеци! П'ять!

Охрім. Десять талярів битих! Ставте! Щасливі! Як потяг жида за паса, так і душа побігла до ляса!

Сміх.

Мурза *(до жида)*. Маєш троянду з очима і з розумом.

Жид. Ой вей! Слово світозорого пана мене дурманить... У нас виборні красуні...

Мурза. Красунь моє око не бачить після тієї зорі, що променем своїх чар осяяла моє серце і отруїла... Такої краси не бачило сонце, хіба-но великий пророк може вбачати її під наметом едемських садків.

Жид. Ой-ой-ой! А де ж пробуває те чудо?

Мурза. В Богуславі... дочка їхнього муедзина... *(Прикладає руку до чола і грудей)*. Клянуся бородою пророка, нема такої перлини в синьому морі, нема такої на небі зорі!

Жид. Цц-цц-цц!! *(Чухає за пейсом)*. То світлий пан для того і коней там хоче куповати... ай вей, вей!! Хехе!! Але я сонцю красному раджу подивитись і у нашого панства коні... Ой коні, ой слічні коні!! Вогонь... Пекло!

Прислужниці потроху розходяться; за ними оддалі два шляхтичі.

Мурза. Можна подивитись і тут, коли твій язик був хоч на час у приязні з правдою.

Жид. Ой вей, не те, що в приязні, а у шлюбі!

Мурза. Слова твої долітають до мого вуха...

ВИХІД II

Два шляхтичі, змовляючись, виходять наперед.

Голоси. Гей, жиде!

Жид. Зараз, до послуги! *(Біжить)*.

Мурза. О аллах!.. О Магомет! Відбери у мене десять гурій на небі, та дай мені цю джаурку!!

Шляхтич другий. А що ж ти, шельмо, не бавиш нас?

Жид. Служу панству чим можу...

Охрім. То співай і танцюй!!

Жид. Який у мене, вельможний пане, спів? Мій тателе мав голос товстий, а моя мамеле тандитний, а як зложили докупи, то вийшло таке, що не варт його й слухати...

Сміх.

Таке, що нехай йому абищо, та й уже! А танцювати моя мамелє раз спробувала, так патинками так уда-

рила тателе, що він, жвиняйте, присів і довго не міг встати.

Всі регочуться.

Охрім. Та й мудра ж твоя мама!

Жид. А чим я винен? Хай краще панни заспівають і потанцюють...

Шляхтич другий. Ні, ні! Ти, жиде! Не то канчуками! *(Встає від столу)*.

Жид *(скорчився)*. Зараз, зараз! Не турбуйтесь, панную! *(Співає й пританцьовує, музика приграє)*.

Я жидочок зер хороший,
Тільки б треба більше грошей:
До послуги я панам...
За дукати все віддам!
Ой вей! Лапсердом!!
Скачи, враже, як пан каже
І задком, і передком
Перед паном Федірком!
Ой, геп, гоп!! *(Танцює)*.
Маю Хайку балабусту
І перин до лиха.
Ох і вей, на шабаш з нею —
Що за мила втіха!
Ой вей! Лапсердом *і т. д.*
Маю діти слічні, дивні,
Чесні, як у Лота:
Дам котрому в руку гривню —
Вишахрує злота.
Ой вей! Лапсердом *і т. д.*

Пани. Ха-ха-ха! Віват Хаїму! За його кошти венгжини!

Жид. Ох, сповняйте кубки!

Пани *(чокаються)*. Кохаймося!!

Всі *(співають)*

Поки кров не прохолола,
Кохаймося, пиймо згола,
Щоб позбутись всяких хмар,
Засипаймо серед чар.
Гей, красуні-любки,
Нам сповняйте кубки,
Щоб по вінця грало,

Щоб нас все кохало!
Віват!!

Другі *(підспівують)*

Гей, панове, ставте,
Часу-но не гайте.
Золото преслічне
Аж кишені тисне...
Віват!!

Жид. Уф! Уф! Ледве ходить дух! Трохи не вскочив у лихо, аж по нікуди... по самий гугель... *(До мурзи)*. Отой товстий пан програвся... а має слічні коні... Ой! Змії! Ходи, мій ясний світе, до тієї кімнати, а я туди запроваджу пана...

Мурза *(встає)*. Ходім.

Жид *(проводячи)*. Ой-ой-ой! *(Зітха, й до пана)*. Вельможний пане, ясний мурза чекає...

Шляхтич перший. А? Зараз! *(Пішов)*.

ВИХІД III

Ті ж і Сохрон з Степаном.

Степан

Ну-ну, весна!.. От сперіщив дощ... Як хлюща!
(Обтрушує кобеняк).

Сохрон.

А ти й розкис?

Жид вертається.

Степан

Не бійсь, не медяник.
А все ж охляв і дрижаків наївся,
Бо в животі сухісінько. *(До жида)*. Герш-ду!
Мерщій усип скаженої два кухлі,
Та доброї!

Жид *(підбіга)*

Вельможний пане, вмить!

(Маха на дівчат і опоряджа стіл, де сидів мурза).

Сохрон

Найперш біжи та коням дай оброку,
Опоряди й постав під накриття!

Ж и д

Вмить, пане!.. Гей! *(До прислужника).*
Ясновельможним корець
Горілки дать із бочки, що в кутку,
І привітать! *(Вибіга в сіни).*

П а н н а п е р ш а

(гостро усміхнулась і побігла)

Гостей ми пишних раді
Удовольнить.

С т е п а н *(розправляється і весело оглядаючись)*

Ну, богові хвала,
Що з степу нас накерував до корчми.
І тепло тут, і весело,— люблю! *(Сіда).*

С о х р о н

Та що й казать! Де гра, питво й жонота,
Ти б і днював...

С т е п а н

І ночував би навіть,
Як ось і тут!

С о х р о н

Ну, брате, не звикай:
Пробудемо малу ми тут годину,
Поки оброк...

С т е п а н *(збентежено)*

Та що ти? Схаменись!
У глупу ніч... у хлющу в степ рушати?
Удень надбаємо ми наш прогай!

С о х р о н

Та зроду ні! Й хвилини не прогаю,
І в корчму сю не завернув би я,
Коли б, на гріх, не підупали коні...

С т е п а н

Та не шалій! Чи ж Богуслав за морем?
Достанемось без похапу на шлюб;
За день і Буг, за ним Ятрань, Синюха,
А там і Рось, і славний Богуслав,
Де мешкає сестра моя Маруся.

Сохрон

Де сяє мій єдиний в світі рай!

Жид *(до себе)*

Ага! Вони!! На руку мов ковінька. *(Підходить до мурзи)*.

Степан

Який там рай дівоча красота?
Ударив дощ, обвіяв гострий вітер —
І по красі, по втісі.

Панна перша

Панству ось
Горілки жбан... *(Лукаво)*. Ще, може, чого треба?

Степан

Надумаюсь і шепітну...

Панна перша

Я вмить!
До панської послуги. *(Виходить кокетуючи)*.

Степан *(налива оковиту)*

От де рай,
Так на душі від його промінь грає,
І промінь той не зрадить...

Сохрон

Годі, цить!
Ти підсушись... либонь, намок занадто?
(Одпива трохи).
А про сестру недбало не верзи.
Її душа прозора, як кришталь,
А серденько доброт високих повне,
Воно весь світ скрасити може...

Степан *(сміючись)*

Ой,
Та не сміши, а то аж страх...

Сохрон *(гостро)*

Степане!
Вона мені жоною має буть.

С т е п а н

Ет, байдуже! Усі вони, красуні,
Із однії, мовляв, зійшли діжі,
І серце в них мінливе, як весна ця,—
То сонечко, то сльота, то крупа.

П а н н а п е р ш а, знов проходячи поуз, наблизилась.

С о х р о н

Ха! Ти, либонь, з таким товаром знався,
Що на торгах купується всіма,—

Панна хутко відходить.

То й чесних всіх заводиш в одну міру,
Але сестру...

С т е п а н

Та слухай, не гнівись,
Хіба тебе образити я хочу?
Сестра моя від тебе не втече...
Тільки чого ж хапатись так до баби?

С о х р о н *(сердито)*

Ух, річ яка! Коли до бруду звик *(п'є)*,
То не каляй ним мення найясніше...

Степан усміхається.

Чи ж знать тобі хвилини неземні,
Що душу нам до неба поривають
І пахощів їй надають райських?
Чи ж зрозуміть тобі те світле щастя,
Яке скраша веселкою життя
І променем живить задубле серце?

С т е п а н

Ха-ха-ха-ха! Неначе Ювенал,
Віршуєш ти жіночі теревені...
А я забув ті дурощі давно
І потопив зітхання у горілці,
Та лицарю й не до лиця вони!

С о х р о н

Не до лиця? Свята любов, кохання?
Хіба ж воно принижує наш дух?
Хіба знища завзяття і одвагу?

Степан

Фу, пишно як!.. Змагатися дастьбі...
Але чого твій порожнює кухоль?
(Налива).
Ну ж хильнемо за твій щасливий шлюб
І за сестру, на втіху й на здоров'я!

Сохрон

За неї рад! *(П'є до дна).*

Степан

От це хильнув гаразд...
Ну, я піду на коней ще погляну.

ВИХІД IV

Ті ж без Степана.

Шляхтич другий

А де ж сусід?

Охрім

Кишені спорожнив,
То, певно, вже шука поради в жида.

Шляхтич другий

Поради? Ет! За пейси стріпонув,
То й знайдуться, посиплються дукати.

Голоси

Ну, кидай кость! Сто злотих! Двісті!

Охрім

Ой,
Пан, певно, теж до жида має вдатись?

Сміх, а далі тиха гра.

Сохрон *(встає і по паузі)*

Моя красо, мій кроне золотий!
О, як тебе незмірно я кохаю,
Немов злились всі почуття мої
У це одно величне, світле слово;
Воно яскрить у серці кришталем,
Воно мене до тебе порива,
Зозулечко, моя щаслива доле...
О, як я рвусь душею в Богуслав!

Стрілою б я через степи полинув,
Щоб взять тебе за рученьку мерщій
Та й на рушник поставить перед богом,
Але лежить між нами далина,
І побороть її відразу годі;
Тож кожна мить, що барить зустріч нам,
Є ворог мій запеклий, ненависний,
А ворогу не раджу я тепер
Стать на шляху, спинить мене в дорозі!

(Виходить у сіни).

ВИХІД V

Ті ж і Степан з двома шляхтичами, без Сохрона. Степан стрівся з Сохроном, щось йому сказав, той одійшов; шляхтичі, непевно зирнувши на них, пішли до столу.

Жид *(підходе до Степана)*

Пан лицар мій прямує в Богуслав?

Степан

Так, жиде, так... В своє кубельце рідне.

Жид

Ой вей, яке ж те місце, знаю й я!

Степан

Бував?

Жид

Авжеж, не раз... і в панській хаті...
Рід знаю...

Степан

Як?

Жид

Хліб купував...

Степан

Ага!

Жид

Адже ваш дім у місті...

Степан

Пальцем в небо!
На хуторі, за містом...

Жид

Ой! Так-так!
За річкою, бік шляху, що у Луки...

Степан

Ха-ха! Брехня! Ну й жидюга!..

Жид

Вей мір!

Степан

Під дубняком, по другий бік од річки.

Жид

Ай, копф який порожній в мене... шлехт!
Сестра була у пана?

Степан

Еге ж, єдина...

Жид *(радо)*

Те-те-те-те! Ой слічна, ой краса!
Маненькою ще бачив... От такою. *(Показує)*.
І сяла вже, як сонечко ясне́...
Всі кликали Марусею, здається?

Степан

Так, так!

Жид

Брати, здається, теж були?

Степан

Ні жодного, пріч мене...

Жид

Батько й мати?

Степан

Вмер панотець... сама собі вдова...

Жид

Ох, ох, вей мір!.. *(Пауза)*. А сів би пан до столу!

ВИХІД VI

Ті ж і мурза та шляхтич перший.

Мурза *(до шляхтича першого)*

Так завтра я огледжу весь табун
І решту дам... *(Сідає знов на своє місце)*.

Шляхтич перший

Преслічно, світлий мурзо!
(Весело до жида).
Що ж тихо в нас? Гуляй! Співай! Танцюй!
Музик сюди! Мазура!!

Всі *(коло столу)*

Гей, мазура!!

Жид *(у сіни)*

Герш-ду, музик! І всі панни сюди.

Панни *(зібравшись)*

До панської услуги!

Шляхтич перший

Пийте, грайте,
Співайте! *(Заграє)*.

Шляхтич другий

О, як пан наш затина!!

Хор жіночий

Улани, улани,
Мальовані діти,
Кожна панна рада
За вами летіти;
Не одна панєнка,
Не одна і вдова
За вами, улани,
Полетіть готова!

Хор спільний

Не одна панєнка,
Не одна і вдова
За нами, панове,
Полетіть готова!

Хор хлоп'ячий

Ой кобіти пишні,
Мальовані пані!
Не один з нас, грішних,
Лихом вас спом'яне.
Не один пияка,
Не один гульвіса
Вас, красуні пишні,
Пом'яне у біса!

Всі

Не один пияка, не один... *і т. д.*

А жонота

Не один пияка, не один гульвіса
Од барил і пляшок
Піде геть до біса!!

Хор спільний

Гинь, нудота й смуток,
Лий венгжину в кубок;
Веселись-но, душа,
Гуляй без кунтуша!
Кохаймося, браття,
Цілуймось, кобіти...
Поки кров в нас грає,
Поти й втіхи в світі!

Під цей хор і музику танцюють мазура деякі пари, а решта підгукують, приспівують, притупують.

Степан *(або хто другий, не витерпів)*

Гей, шквар козака!

Закінчуються танці або козаком, або краков'яком, коли це можливо.

Шляхтич перший

Ну, досить! Гей!! До столу знов, панове!
До бою я всіх кличу!!

Шляхтич другий

Ой, біда!!

ВИХІД VII

Ті ж, без музик і панянок; на кону зостаються тільки **дві**, і з їх одна в українськім уборі. Жид підходить до мурзи, той показує на одну танцюристку; прикликають; мурза гладить по щоці, а потім розмовля тихо з жидом.

Охрім *(уздрівши Степана)*
Хі, знов земляк! Степан, либонь... Попенко?

Степан
Степан, Степан... як пан добродій зна?

Охрім
Ще з пуп'янку... Я сам з Великих Луків,
І панотця покійного зазнав...
То з сином вже й чоломкатися можна?

Степан
Авжеж! *(Обніма)*. Авжеж! Не те що
можна,— слід!

Охрім
А що, мовляв, до гурту, може, хочеш?
З фортуною погратися?

Степан
Чом ні?
Вже ж не така вона велика пані,
Щоб січовик не зміг її чіпать!

Охрім
Повія, бра! *(До гурту)*. Вельможне
добродійство,
Ось земляка до столу вам привів,
Бідкується, що у кишенях мулить.

Шляхтич перший
Так ми йому їх вмить спорожнимо...

Степан
Там хто кому?

Шляхтич перший
Ого, завзятий в ката!

Шляхтич другий
Держіть тепер міцніше череси!

Шляхтич перший

Так бій на смерть! П'ять сотень злотих ставлю,
Хто кида кость?

Голоси

Занадто дуже!

Степан

Я!

Шляхтич перший

Хвалю! Люблю!.. Дванадцять!

Степан

Двадцять двоє!

Шляхтич перший

Пан має, ось...

Голоси

Ну й ловко! І не зблід...
Мов три шаги поставив...

Шляхтич другий

Двісті злотих...
Хто йде?

Охрім

Я!

Голос перший

Я!

Степан

На них ще ставлю сто!

Шляхтич перший

А я на все, додавши зверху двісті!

Панна перша *(до Степана)*

Ох, пане мій! Який огонь в очах,
Яка краса в завзятті необорім!
На мене пан хай ставить...

Степан

Що ж за те?

Панна перша

Подяка... що ж?

Степан

І тільки? Мало, мало!

Шляхтич перший

Взяла сліпа... Перун її забий!
Ану ще раз...

Голоси

Знов виграв пан, от штука!!

ВИХІД VIII

Ті ж і Сохрон.

Мурза встає і б'є в долоні. Вбіга два татарчати. Мурза показує очима, один бере подушку, другий кальян.

Жид *(мурзі)*

Тут брат її, пресвітлий володарю,
І запаливсь, як порох у тій грі...
Ой вей, ферфал! Впаде, напевно, в пастку.
Все нам сприя.

Мурза *(ідучи до кімнати)*

Ля ілляга аллах,
У-могомед расуль аллах... Алейкум!!
Я золота не пошкодую...

Жид *(маха на прислужниць)*

Гіт.

Прислужниці несуть за ним кумис.

Сохрон

Гей, слухай-но... не знаю, як дражнити...

Жид підбіга.

Чи можна б тут мені купить коня?
Щоб взять під верх, а стомлених на повід...
Товариш мій другого візьме ще...

Жид

Ой лицарю вельможний, як не можна?
І румака, і огиря з Карпат,
І турського гонивітра Арапа,—

Я панові всіх ранком покажу,
І вибрати, напевно, буде з чого...

Сохрон

До ранку? Ні! Рушаю зараз я!..

Жид

У глупу ніч?

Сохрон

У глупу, так... От зараз
Бахметиків мені ти покажи.
Я й помацки коня пізнаю...

Жид

Добре...
А ліпше б тут підночувать...

Сохрон *(нетерпляче)*

От жид!
Кажу ж, що ні, що не зостанусь зроду,
А він своє...

Жид

Я падаю до ніг...
Вмить до послуг... *(Повернувся йти)*.

Сохрон *(за ним)*

Клади ж ціну помірну...

ВИХІД IX

Ті ж без жида й Сохрона.

Степан

Моя черга... Шість сотень злотих кіп!

Шляхтич перший

Накрив горбом... Ану, скачи, пся матір!

Голос перший

Ну й гра, як чорт...

Голос другий

А програє, як хлоп!

Шляхтич другий

Палений грач!

Охрім

Процвиндрив силу пеців!

Голоси

Дванадцять! Сім!!

Шляхтич другий

А в мене двадцять!

Голоси

Взяв!

Степан *(блідий, тремтить, б'є кулаком)*

А! Пекло! Гинь!!

Панна перша *(заграє)*

На мене став-но, пане!

Степан

Ей, к бісу! Геть! *(Одпихає)*.

Панна перша *(набік, одходячи)*

У, бидло!

Охрім

Став рівніш!

Дівчина *(в українському уборі)*

Хай пан не гра... Тут виграти не можна...

Степан *(дико сміється)*

Ага! Метці?

Дівчина

Не знаю... я мовчу...
Тільки не грай, он прислухають...

Степан

Пізно!..
Остатні ось дукати... Тілько три!

Голоси

Чи ж пан умер?.. Чи ставить що до кону?

Степан

Ось тут в руці! *(Кида кості)*.

Голоси

Аж двадцять три!

Ш л я х т и ч п е р ш и й

Пан ма!

Ш л я х т и ч д р у г и й

Ха-ха-ха-ха! На це число й три пеца!

О х р і м

Е, брате, зле! Якраз настав твій пас,
А ти спустив...

С т е п а н

На посміх! Глум, та й годі!
(До себе).
Що тут чинить? Фортуна надійшла,
Немає чим за хвіст її вхопити...
Ні шеляга... крім жовтяків шести...
В Сохрона б то позичити? Так зроду
На гру не дасть... та й мало з ним... А жид?
Кий біс!

Г о л о с и

Що ж пан? Здоровий кін на столі!!

С т е п а н

А! Пропадай! До пеців ще й коня!

Ш л я х т и ч д р у г и й

Чи добрий кінь?

Ш л я х т и ч п е р ш и й *(регоче)*

З гори біжить за вітром?

С т е п а н

Та, пане, тут такого скрізь нема...
Взяв з-під паші... дукатів з сотню вартий!..

О х р і м

Степану я повірю...

Ш л я х т и ч д р у г и й

Ну, то йде!

Г о л о с и

Сімнадцять! Ой?!

С т е п а н *(несамовито)*

У мене двадцять двоє!!

Ш л я х т и ч п е р ш и й

Ось двадцять три!

О х р і м

Пропав турецький кінь!

С т е п а н

Шельмовство! *(Схоплюється).*

Ш л я х т и ч п е р ш и й

Цо-о?

О х р і м

Та то проклін до лиха...

С т е п а н *(чуло)*

Ох, коню мій, товариш дорогий!
Не виручив... а виручав повсюди,
І я тебе, незрадного, продав
За мить одну пекельного завзяття!
А, сатано! На хвилоньку єдину
Їх одурить... І, може, все верну?
Щось серце рве і б'є в виски... Панове!
Дозвольте ще поставить ставок з пять.
Моє добро зашито все в саквах...
Не хочеться переривать...

Ш л я х т и ч п е р ш и й

А хто
Поручиться за пана?

С т е п а н *(запальчиво)*

Честь і гонор!

О х р і м

Та ще і я!

С т е п а н

Ой доле, виручай!

Грають тихо.

ВИХІД X

Т і ж і С о х р о н з ж и д о м.

С о х р о н

Так, коли хоч,— п'ять сотень польських злотих;
За другого ж не більш як сотень три...

Ж и д

Вельможний пан ласкавий, дуже мало.
Той кінь гнідий — під гетьмана... антик,
Ціни нема! Ой вей, як лицар сяде,
То закрасить Україну цілком!

С о х р о н

Ти язиком не ляпай тут багато
І не бари часу мені... не дам
І шеляга тобі я більше... Хочеш
Бери мерщій... Ось золото! *(Висипа на руку)*

Ж и д

Ой-ой!
Хоч дешево... а пану маю скинуть,
Бо лицаря такого скрізь нема!

С о х р о н

Ну, ну, не гай! Ось маєш всенькі гроші
За два коня...

Ж и д *(лічить)*

Так вірно!

С о х р о н

А тепер
Скажи мерщій сідлати їх, бо їду...

Ж и д

Та, може б, пан спочив...

С о х р о н *(грізно)*

Уб'ю, як пса!

Ж и д

Біжу! *(Набік)*. Нехай його мордує маму!

С о х р о н

Отак гаразд! Тепер безпечно нам.
І дощ ущух — за три дні будем дома!
Коли б вони перелетіли сном
Чи маревом розвіялись по степу...
Як занудивсь я, зірочко моя,
Жду й не діждусь хвилини раювання...
Ну, та тепер не з'їм і не досплю,
А буду знай летіть до Богуслава...

Де ж мій Степан? Чи ба! Таки устряв!!
Е, годі жарт! *(Підходить)*. Степане, гей,
Степане!
Покинь, вставай! Вже коні під сідлом!

Шляхтич другий
Ні, перше пан нас поквитує...

Шляхтич перший
Правда!

Степан *(злісно)*
Я не встаю... Панове... Кілька слів...
(До Сохрона).
Не можу я рушати звідсіль зараз...
Ти постривай...

Сохрон
Я? Тут тривать? Шкода!
На чортзна-що щоб я хвилину тратив!
Та завались земля!..

Степан
Що ж... бачиш... так
Ніяково...

Сохрон
Ет, лихо? Кинь дукати,
Що там програв, що винен їм — і квит!
Рушати час! Купив я двоє коней!

Степан *(з жаром)*
І стратив все?

Сохрон
Ні, злотих з двісті є!
А що?

Степан
Та так... *(Набік)*. Я вдесятеро винен.
Години з дві пожди... найбільше три...

Сохрон
Прогайнувать на три години щастя?
Я не здурів... та і для чого це?
Щоб затягтись в запалі до нестями...
Розсатанить себе в пекельній грі.

Степан

Прошу найбільш, що на години дві...

Сохрон

Не можу...

Степан

А! Уваж хоч на годину!

Сохрон

Не можу, ні!

Степан

Бабій!

Сохрон

А ти пак хто?
Сестра чека в сльозах, в тривозі, в тузі,
А брат затявсь з паскудством у корчмі...

Степан

Сестра, сестра! Що з нею статись може?
Пряде, співа спокійно і без сліз...

Сохрон

Ти по собі, розбещений...

Степан

Е, брате,
Опіки я не потребую... й сам
Повчити б зміг...

Сохрон

Кого? Мене? Ну, спробуй!

Жид *(входить)*

Готово все!

Шляхтич перший

Що ж пан?

Степан

Я вмить... *(До Сохрона)*.
Пожди...

Сохрон

Ні хвилі!

Степан

Звір!!

Сохрон

А ти ж то хто, друзяка?
Для капості...

Степан

Та не для баби, ні!

Сохрон *(за шаблю)*

Коли б не брат ти був Марусі.

Степан

К бісу
Із нею йди!..

Жид полохливо підходить до мурзи і щось гаряче йому розказує.

Сохрон *(вихопив до половини шаблю)*

Ей, слово ще! *(Опам'ятавшись)*.

Шляхтич другий

Що ж пан?

Степан *(до шляхтича)*

Я зостаюсь!

Сохрон

Так я без тебе їду...

Степан

Під три чорти!..

Сохрон

А гинь ти у багні! *(Вибіга)*.

ВИХІД XI

Ті ж без Сохрона.

Шляхтич перший

Пан забаривсь... ждемо... остатня ставка...

Шляхтич другий

А потім вже пан принесе сакви...

Голос

Коли важкі, ми лицарю підсобим...

С т е п а н

У мене є, панове, сили вкрай...
Без жартів-но! Я ставлю тридцять пеців.

Ш л я х т и ч п е р ш и й

Ого, махнув!

Ш л я х т и ч д р у г и й

З одчаю!

О х р і м

Що ж, іде!

Г о л о с и

Програв козак!..

С т е п а н *(осатаніло)*

Будь проклят я і всі ви!

Ш л я х т и ч п е р ш и й

Ха-ха! Пече!

Ш л я х т и ч д р у г и й

Пора й сакви!

В с і

Пора!

С т е п а н *(до жида)*

Гей, слухай-но... на хвилю... Ти ж пак знаєш
І хутір наш... і коней косяки...
І пасіки... Спитай у Богуславі —
Заможні ми... та й в Січі в мене єсть
І золото, і многоцінна зброя...
Позич мені на коротенький час...
Хоч сотні три дукатів... слово, клятьбу
Тобі даю... верну з лихвою все
З якою хоч — тільки рятуй у скруті!

Ж и д

Ох, лицарю... я вірю... певен я...
Та тільки де такі у мене гроші?
Щоб я дітей не бачив...— вей-зе мір!
Ой-ой!

С т е п а н

Нема?

Жид

А щоб я пейси стратив!

Степан

Ну так і край! *(Вийма пістоль).*

Шляхтич перший

Ждемо на пана ми!

Шляхтич другий

Цікаві нам дукати гонорові!

ВИХІД XII

Ті ж і мурза, йде тихо, зупиняється серед кону.

Жид *(удержує Степана, що хотів кинутись)*

На бога!.. Ой, який палкий... ще єсть
Рятунок нам... у мурзи сила грошей...
(Степана мало не тягне).
Пресвітлий пан такеє серце ма,
Якого вже на цілім світі годі...
Ось лицар мій до ласки поклика:
Йому на час потрібні, вей мір, гроші...
На малий час: з бакшишом верне... Я
Ручаюся на балабусту й діти!

Мурза

У позику? Аллах! Я не лихвар!
Але я рад запомогти в пригоді,
Коли юнак споможе і мені...

Степан

Не все гаразд я розумію...

Мурза

Пане,
Я закохавсь в твою сестру, і от —
Коли мені спроможеш її мати,
То заплачу аж двадцять сотень лір.

Жид

Ой скарб!

Степан *(з жаху)*

Що? Як? Сестру продать в неволю?

Мурза

О, твій язик не ті слова вжива...
Твоя сестра — моя неволя й згуба,
Для неї дам чудово-пишний рай...
Вона моїм подружжям першим буде,
Владикою незлічених скарбів;
Скрізь панувать — її це буде воля.

Жид

І пан мовчить?.. І про сестру не дба?

Степан

Сестра, сестра! Ох і яка ж спокуса!
Але продать?.. Невірі дать в ясир?
Пекельний гріх, безчестіє довічне!

Голоси *(проміж себе)*

Що ж це за жарт? На гонор грав! От зух!

Шляхтич другий

Провчить його!

Шляхтич перший

Мені Охрім заплатить!

Мурза

Згори я дам... от зараз десять сот,
А решту вже, коли до рук візьму я
Мою зорю...

Жид

Ой, що ж то за гешефт!
Царицею сестра... і стільки грошей...
Аж крутить копф...

Степан

Туман стоїть в очах...
А тут пече... Товариша ізрадить...
Сестра... там — рай... а тут — публіка,
смерть...
А він пиха... чернець...

Всі

Що ж пан заплатить?
Чи, як шахрай...

Степан

А! Кляті!.. Згоден я!

(Перебива мурзі руку).

На гонор мій!!

Мурза

Я вірю... Маєш гроші. *(Дає).*

Умовимось.

Жид

Ой, далібуг, гешефт!

Степан *(кида на стіл частину)*

Давіться! Ось! Але тепер хто писне,
Так гонор я на шкурі покажу! *(Вийма шаблю).*

Всі накинулись мовчки на дукати.

Мурза *(згорта руки)*

О раю мій! Ля-іл-ля-га алейкум!

Завіса

ДІЯ ПЕРША

Справа від акторів, на першім плані, фасад будинку стародавнього, з рундуком, ганком. Під рундуком на передкону стоїть широка лава. За будинком видко другі будування: клуню, амбар тощо. Зліва — левада. В глибині — кілька прорізних дерев: через прогалини видко осяяний сонцем Богуслав. Надвечір.

ВИХІД І

Ганна, Маруся, Сохрон і Леся.
Ганна сидить на лаві з Лесею, щось передивляються, шиють, готують. Леся часто через рундук бігає в будинок і виносить нові убрання. Сохрон з Марусею виходять із-за будинку, прямуючи на передкін.

Сохрон

Як пишно скрізь, який чудовий день!
Така ж весна тепер в моєму серці:
І соловей щебече чарівно,
І цілий мир красує закоханням...
Ох, зіронько, мій раю неземний!
Твоя краса усі дива створила:
І перса ці, гартовані в боях,
Застуджені у січових негодах,
Твій взір палкий, яскравий розтопив
Для радощів, для втіх, для раювання!

Маруся

Твої слова, мій соколе ясний,
Спаляють вид... Не знаюсь я у чарах!
Росла я тут у скритій гущині,
Під ласкавим дозором батька й неньки,
В захованім кубельці й розцвіла,
Не знаючи ні чарівних розкошів,
Ні бенкетів, ні ласощів чадних,

Ні жодної сп'янілої принади;
Про чудеса на світі чула я
Хіба в казках, від нашої бабусі,
І скарб отой в моїй душі будив
Химерний стрій і злотосяйні мрії;
А серденько у мене розцвіло
Під дзвоном кобз, під плачем дум журливих;
Прокинулась уперве і любов...

Сохрон

Любов? Кому ж дісталося те щастя
У чисті сни підкинути вогонь?

Маруся

І кобзарям, і неньці моїй рідній,
І дідові,— що надихнули пал
До рідного, до долі України...

Сохрон

О квіте мій з ясних райських садків!
В твоїй красі, в твоїй душі прозорій,
В твоїм чутті і серці неземнім
Така буя необорима сила,
Що їй усе схиляється до ніг:
І сталь, і мідь, і жала стріл, і леза,
І пóгуки непереможних бур.

Маруся

Сліпуєш ти, мій орле сизокрилий,
І надаєш мені таку вагу,
Якої я, нéскриляна, не маю.
Зневіришся — і викохаєш жаль,
А потім жаль проймé морозом душу...

Сохрон

Зневірюсь я? Та швидше небо це
Свою ясну завісу розпанаха
І жмутом вниз на землю упаде;
Скоріш земля, ця нездвижна твердиня,
Розійдеться на скрепах і впаде
У прорвища пекельної безодні,
Ніж вкрадеться зневір'я у мій рай
І холодом обвіє мою душу!

Маруся

Не вмію я, мій любий, розказать,
Як серденько веселкою тріпоче,
Голубкою до тебе припада...
Одно тобі лиш шепітну, що чую
У серці я щасливий, дивний спів,
Який дзвенить і зáхватом, і ладом
І в тихий рай всю душу порива.

Сохрон

Моя, моя! Навіки і за віки! *(Обніма)*.

Маруся

Клянусь тобі подружжям вірним буть!
(Припадає тихо, по паузі заходять вліво).

Чути ледве-ледве здаля веснянку. Спів раз у раз то стиха, то знов виника.

ВИХІД II

Ті ж без Сохрона і Марусі.

Леся *(ниже намисто і мовби під приспів хору й собі підтяга)*.

«А вже ж весна, а вже ж красна — із стріх вода капле...»

Скінчила вже остатні намиста:
Ось з янтарю, ось з перлів, ось з коралів;
І дукачі добрала золоті...
Погляньте-бо, як сяють, паніматко!

Ганна

Гаразд, гаразд... ти маєш, доню, смак...
У три разки?.. І дукачі?.. Чудесно!
Серпанки ще пристроїть треба...

Леся

Ось
Я принесла із білі і шовкові,
Причепурю кораблик.

Ганна

Ану-ну,
Я ж ще оці спідниці поскладаю.

Здається, вже усе в нас до ладу,
Не голою видаємо́ Марусю.

Леся

Не голою? Та ахне Богуслав
Від заздрості! Аж три здорові скрині
Набито вже добра того з верхом,
А це іще й четверта буде повна,
Крім килимів...

Ганна

А з усього добра
Брат сплатить їй не менше, як третину.

Леся

Е, що й казать! Та наша молода
Заб'є усіх заможністю й красою...
За подругу пишатиму і я!
Ну, ось убір... прикину я до чо́ла... *(Встає)*.
Чи до лиця?

Ганна

Чудово!

Леся

Люстра б! Ой,
Як хочеться поглянути на себе...
Я побіжу...

Ганна

Стій, козо! Он вода:
В відро й дивись!

Леся

Ага, ага! *(Дивиться)*. Ой чудо!

Чути, як оддаля співають веснянку.

Ой матінко, як гарно, далебі!
Коли б мерщій мені до шлюбу стати...
Я побіжу до подружок — ген, ген!
Хай глянуть, як в малжонськім мені строї!
Аж завидки їх вхоплять... Ха-ха-ха!!
(Побігла).

Ганна

Та стій! Куди? От дзига ще, та й годі!
По хутору собак дражнить, чи що?

Щоб обнесли серпанок і спідницю?
З веснянкою дійдуть вони й сюди,
А поки що тут поможи прибрати...
(Озирається).
Де ж наші це обручені дітки?

Леся

Туди пішли... ген ходять по леваді...
Покликати?

Ганна

Нехай собі гудуть,
Як голубки... Коли ж і буркотати,
Як не тепер!.. За сиротою бог:
Малжонка дав хорошого Марусі,
Поштивую дитину дав мені:
Не пияка, не лодаря-гульвісу,
А лицаря вже славного.

Леся

Ох-ох!
А співака якого на бандурі!!

Ганна

Тобі одно!

Леся

А так, коли козак
Та хорошун, та на бандурі грає,
Та ще й співа... то боже, спасе мій,
Не встояти нізáщо, анізáщо!

Ганна *(сміється)*

Ох, дівко, ох! Яка ж бо ти слаба!
Невільний він, обручений...

Леся

Дарма!
Хіба відбить його на думці маю?
Мені аби послухати пісень...
А то б таки у подруги, посестри,
Коли й сама...

Ганна *(обнімає й голубить)*

Та знаю, знаю я
І таїну твого серденька...

Леся

Мамо!

Ганна

Так, мамою і буду...

Леся *(змішалась, зчервоніла)*

Боже мій!
Не знаю й як! *(Цілує руки).*
Так я увесь цей мотлох
Перенесу в середню... І відро
Геть приберу, і ночви... А намисто
І дукачі у скриньку положу...
А може, ще що паніматці треба?
Вертаються ген наші молоді...

(Побігла в будинок).

ВИХІД III

Ганна сама.

Не дочекавсь мій панотець до втіхи —
Побачити з дружиною дочку,
Укохану єдиную Марусю...
То б радувавсь небіжчик дорогий!..
Тепер тобі, моя сирітко люба,
Благословення дасть чужа рука,
А рідная лежить в глибокій ямі
Під тяжою чавунної плити...

(Утирає сльози).

Але вона за щастя твоє, доню,
Підніметься на тім світі в мольбі
Перед ясним вінцем святої діви...
О господи! Ти — милосердя скарб,
Твоїх щедрот не пересохне море...
Поглянься же з райських своїх осель
На доленьку рабів твоїх сумирних,
Сохрона та Марії, і пошли
Їм лагоду та тихе, довге щастя!

(Пішла).

ВИХІД IV

Леся з Степаном.

Леся *(знов виходить на рундук і, глянувши за місток, зупинилась, приложивши до очей руку)*

Здається він, мій сокіл, мій орел...
Недаром же затьохкало серденько...
Так, він і єсть...

Степан *(з-за містка наближається)*

Вже мурза тут... провів
Яругами цю татарву в діброву...

Леся *(підбіга)*

Мій голубе!.. На мене й не зирне,
Встромив чогось у землю свої очі...
Чи ж сердишся?

Степан

Ні, не того...

Леся *(заграє)*

А що ж?
Може, знайшов собі дівчи́ну другу?
Ну, признавайсь! (*Крутить його*).

Степан

Ото ще!

Леся

Е, щось є...
Непевне щось, непевне... Не оманиш...
Мов варений... і голосу не чуть...
Щось на душі нечисте... Щось зрадливе...

Степан *(дрижить)*

Та що ти? Цить!

Леся

З лиця ти навіть зблід...
Ховаєшся од миру, наче злодій...
І глянути у вічі...

Степан

Лесю, цить!
Ох, не вражай!..

Леся

Коли гріха не маєш,
То усміхнись і приголуб мене,
Як перш було, хоч тихими словами...
Чи, може, я тобі обридла вже,
І хочеш ти відкинутись?

Степан *(набік)*

Не можу...
Горить, пече...

Леся

Та що ти! Схаменись!
Скажи мені... признайся... що там сталось?
Чи знов біда... чи втрата... чи похід?
Що ж ти мовчиш? Я, далебі, заплачу...

Степан

Несила... ет!

Леся

Та що за таїна?
Промов мені без жартів — це обрáза...
Не хочеш, ні?

Степан

Ох!

Леся *(розсердилась)*

То бувай здоров...
Козаче мій!.. *(Пішла на рундук).*

Степан

Будь проклятий, скоріше!

ВИХІД V

Степан один.

Степан

Прокляття! А! Удар хоч з неба грім,
Убий мене, зрадливого Іуду!
Іуду... так! Я рідную сестру
Продав в ясир, в неволю бузувіру...
За золото зневажив свою кров,
Зламав кільце, яким бог рід єднає,

Втоптав в багно з віків святий закон
І на загин дав християнську душу!
Іуда! Гірш! Той хоч відвагу мав
Порвати вмить своє життя гидливе...
А я?.. Я — тхір! Тремтить оця рука,
Не зводиться до лицарського вчинку...
Невже ж то ні? *(Хапається за кинджал).*
Е, пізно! Час минув:
Тепера смерть ще більш накоїть лиха...
Їх тут загін... Зборонців в нас нема...
Все випалять і виріжуть невіри,
Коли зламать їм слово... О, я звір,
Я вибрудок всесвітньої гидоти! *(Забігає).*

ВИХІД VI

Ганна, Маруся, Сохрон, а потім і Леся.
Впродовж ції сцени чути оддаля хор.

Сохрон

Три дні — і рай... Але як тихо час
Сей точиться... Неначе дід з похмілля...

Маруся

З'єднали нас святі вже молитви:
Я і тепер твоя, мій орле сизий,
І присяглась цим серцем не зражать,—
Чого ж тобі бентежитись?

Сохрон

Не знаю,
Але тоді тривога одлетить,
Коли наш шлюб жаданий завершиться,
І я його як сонця-правди жду.

Маруся

І діждемось, коли в тім божа воля;
Але чого нам приспішати час,
Коли дає і радість він, і щастя,
І втіхою нам душу напува...
Хіба тобі, мій орле, мало раю?
Хіба тебе і він не вдовольня?
Чого ж жадать прийдешньої хвилини,
Коли оця сучасна чарівна?
Коли б моя була над часом воля,—

Я б крикнула цій миті: «Зупинись
В своїм прудкім польоті; ти — прекрасна,
Ти радістю мені сповняєш світ!»

Сохрон

Твій голосок бринить чудовим співом,
В твоїх очах і любощі, і рай...
В твоїй красі небесна перемога;
Тож і боюсь, щоб скарб мій неземний
Пригода зла не вирвала! Ще три дні!

Маруся

Твої страхи́ бентежать і мій дух,
Щось затяжке́ прокралось в моє серце...
Глянь — сонце гра, ні хмароньки, ні мли
На бані цій блакитній та прозорій,—
Чого ж нам ждать тих лиховісних бур?
Вже й день ясний скінчиться незабаром,
І тільки два зостанеться нам дні...

Сохрон

А все ж то два. *(Цілує її).*

Маруся

Ох, не смути серденька,
Воно й само щось ниє і тремтить...

Сохрон

Нема чого полохатись зі мною:
Хоч би вся тьма нечистих вражих сил
Із-під землі, із прорвищ злосмердючих
Повстала враз, то перса ці й рука
Тебе, зорю, од неї оборонять;
Край ніг твоїх кістками ляжу я,
І навіть їх не переступить ворог!

Маруся

Так, вірю я! Ти лицарем, орлом
Мені запав найперше в серце... Дужих,
Побідників, звитяжців запальних
Воно любить, кохати тільки й може...
І мариться, що по Вкраїні ти
Скрізь досягнеш і слави, і почоту,
І схилиться до ніг твоїх чолом
Уся пиха, мізерією вкрита...

Сохрон *(усміхається)*

Дитячі сни. Нас паніматка жде...

Маруся

Матусенька? Ходім, там поруч сядем...
Про славу ти розкажеш, про бої —
Матуся теж послуха...

Сохрон *(обніма)*

О мій раю!!

Пішли до рундука.

Ганна ще раніш вийшла і з рундука вигляда їх.

ВИХІД VII

Ганна, Сохрон, Маруся, а потім і Леся.

Ганна

А я усе вас визираю тут,
Бо чую вже самотину старечу,
То й нуд бере...

Маруся

Ой мамо, не тужіть:
Я вас самих не кину... Так, Сохроне?

Сохрон

Конешне, так... Побудем вкупі час,
А то — до нас...

Ганна

Е, теща, любий зятю,
Залишня річ в кубельці молодих...

Сохрон

Крий боже!

Ганна

І! То так воно здається,
А потім зять щось інше заспіва...

Маруся

Ой, зроду ні! Та то була б образа
Мені така, що і не знаю...

Ганна

Бач,
Уже й пішла за мене суперека...

Як бог судив, то так і буде! Ну,
Сідайте ж тут, бік мене, голуб'ята!
Дивилась би, не зводячи очей,
Та слухала б все ваші буркотання...

Маруся

Ось, ненечко, Сохрон розкаже нам
Про січові пригоди...

Сохрон

Що ж би саме?
А, от хіба про гемонський похід,
Що нас завів за Тендер на погибель.
Зладнали ми чайок десятків з п'ять,
Щоб понестись по морю до Сінопа
Та погулять на славу у невір,—
Добра добуть і визволить з кайданів
Невольників — товаришів, братів,
Що гинуть там по тюрмах та галерах...

Маруся

Ой лелечко! Співають кобзарі,
Яка тяжка робота їм і мука!

Ганна

Так, доню...

Сохрон

Ну, прокрались ми Дніпром
Та й виплили до світу в Чорне море...
От вирнуло і сонечко із мли —
Осяяло хистке й ясне роздолля:
Воно кругом яскрило, як сапфір,
За край небес розкинувшися лоном;
Здавалося, що баня незмірна́
З хмаринами хитається під нами,
А ми немов в блакиті несемось
Над прірвою, безоднею страшною:
То здіймуться всі весла, то пірнуть,
Блиснувши враз — сріблом чи адамантом,
А хвиля гра під променем ясним,
Гойдає нас, пестуючись, ласкаво;
Чайки летять поламаним ключем,
По синьому вітрилами біліють...
А на чайках, неначе мак, шапки,

Аж мріють скрізь червоними рядками,
А серденько ж і мліє, і тремтить!..

Маруся

Ой гарно ж як, ой пишно! Боже милий,
Коли б мені побачить диво те!..
Здається, я пташиною б от зараз
Полинула... Та де узять крилець?

Ганна

Хто відає: життя що довга нива —
На ній якраз спіткати можна все!

Сохрон

Навряд тільки, щоб моря досягнула;
Та нічого й нудитися за ним —
Йому не вір,— воно знадне́ й зрадливе...

Леся виходить з бандурою і зупиняється.

От пливемо, співаєм і люльки
На вільному ми, вільні, запалили...
Про лихо в нас ані гадок нема,
А вже воно чатує за плечима!
Старезний дід на чайці в нас сидів,
Що з морем знавсь, як з шаблею своєю;
От глянув він удалину й прорік,
Що з білої хмаринки встане туча.
Не вірилось... а хмаронька, проте,
Росла й росла, темрявилася млою
І мороком все небо поняла...
Насупилось, аж почорніло море,
Зшкарубилось, мов груба та рілля,
І зайком скрізь заплигав білий гребінь...
Дихнув Борун, вітрилами шарпнув
І знову стих. А наказний гукає:
«На дно чайок покласти щогли вмить,
За весла всі! Пильнуй, стерничий, гостро!
Насупроти бурхливих хвиль керуй!»

Маруся

Ух, страшно як!

Ганна

Ховай їх мати божа!

Леся

А я б отам хотіла бути страх,
Посмакувать, яка то смерть на очі!

Сохрон

Розпатлана, скажена й навісна!
Завила враз, немов відьом тих зграя,
І заревла, немов страшенний звір...
Запінилось і застогнало море;
Хистка гора на гору піднялась,
Поміжи них розкрились чорні прірви,
І темрява зловісна налягла...
Мов трісочка, злітала чайка вгору
І падала в роззявлену глибінь...
А навкруги росли тремтячі скелі,
Схилялися розтріпаним чолом
І поглинуть ярились шкарлупину...
У неладі розсатанілих сил
Вбачалося вже світа преставлення
І грізний час остатнього суда.

Маруся

Ох, матінко! Погинуть запорожці...
Як жалко їх, аж серце замира! *(Тремтить)*.

Ганна

То ж, донечко, борці святі за віру,
За воленьку і за питимий край...

Маруся

О боже, дай, щоб лицарство буяло!
Щоб славою вкривало нам життя!

Леся

Ну що ж, як там?

Сохрон

Погибель нависала,
І стали всі читати молитви́...
Піднявсь тоді старезний дід на лаві,
У білому і білий сам, як лунь,
Аж миготів сріблом на вітрі волос,
І голосно промовив до братів:
«Розжеврілось напастю Чорне море
І лютістю на всіх нас зазіха,

Жадаючи від братчиків офіри...
Всі грішні ми пред господом святим;
Та юнакам ще довга в світі нива,—
Їм треба ще покутувать гріхи
Та послужить і богові, й роди́ні;
А я, либонь, другий вже вік живу
І потрудивсь для миру й для покути,
То й слід мені ще браттям спомогти
І визволить з тяжких обіймищ смерті.
Простіть мені, коли я винен чим
І словом злим мене не спом'яніте!»
Промовив те і, перш ніж стямивсь гурт,
Мелькнув униз і щез у чорній прірві...

Маруся

Ой боженьку! *(Упала до матері з риданням)*.

Ганна *(упада)*

Марусю! Годі!! Цить!

Сохрон

І нащо я розказував? Просила ж,
А от тепер серденько надрива!
Зозулечко ріднесенька! *(Пестить її)*.

Ганна

Вгамуйся!

Леся

Напийся ось водиці... *(Подає)*. Хоч ковток!
І чим її б розважити? Сохроне,
Бандура ось... заграй і заспівай! *(Подає)*.

Сохрон

Радніший я, аби просохли сльози! *(Приграє. Співа)*.

Вилітали орли
З-за крутої гори,
Вилітали, буркотали —
Розкоші шукали... і т. д.

(Потім переходить в танцюристу).

Коли б мені хоч запаска
Й попередниця,
То побігла б до млина я,

Поки мелеться;
Ой чук чи не чук
Мій мирошничок:
Назбираємо в долині
Та волошечок!
Ой волошки синесенькі,
Жито з колосом,
Утомився милесенький,
Лежить покотом...
Ой люб чи не люб —
Годі вже казитись,
Треба стати на шлюб,
Нема де подітись... і т. д.

І шумить, і гуде,
Дрібен дощик іде,
А хто ж мене, молодую,
Та й додому проведе?
Обізвався козак
На солодкім меду:
«Гуляй, гуляй, дівчинонько,—
Я додому проведу!»
Ой дівчина горлиця
До козака горнеться,
А козак, як орел,
Як побачив, та й умер!

ВИХІД VIII

Ті ж і кілька з челяді: бабуся, дівчина, парубок і дід. Вийшли вони,— хто з ганку, хто з-за будинку,— раніше на спів і зупинились на ходу.

Дід *(після першої пісні Сохрона, поки той приграє на бандурі).*

Ну, та й співа!

Баба

Чудово, як і ти
Колись співав...

Дід *(хитає головою)*

Згадала!

Дівчина *(до парубка)*

Ох, як гарно!

(Після першого куплета другої пісні).

Ой, ця така, що аж дрижать жижки...
І підківки аж цокають!..

Парубок *(ліктем під бік)*

А спробуй!

Леся

(почала за першим куплетом пританцьовувать і тягти у танець Марусю, а та упирається)

Марусенько, та ну-бо, усміхнись,
Та окрутнись зі мною...

Маруся

Ох, не силуй!
Не те тепер у мене на душі...

Леся

Та слухай-бо, як грає і співає,
Я б кинулась на шию... *(Все пританцьовує).*

Маруся *(усміхнулась)*

Хто ж міша?

Дід *(парубку)*

От ще глухий! Бандура гра, аж дзвонить,
А він стоїть та тільки мне ханьки;
Та я б майнув з дівчиною, як буря,
Щоб аж земля здвигнулась... Ет, сопій!
Та йди ж, іди!

Парубок *(опинається)*

У будень?

Дівчина *(заграє до його)*

Ну-бо, Грицю!

Дід

Покинь його! Агов, стара, хоч ми
Покажемо *(окручує бабу),* як вовну треба
м'яти!

Баба

Чи не сказивсь? Ой лихо!

Сохрон *(зрива остатній акорд)*

Ну, кінець!
Не подолав Марусиного жалю!

Маруся

Ні, рада я... спасибі!

Ганна *(цілує його в голову)*

Зятю мій,
Задовольнив стару ти; аж сльозою
Умилася, а от уже й сміюсь...
Ходім в покій, я покажу ще посаг,
Який даю...

Сохрон

Та нащо, мамо, він?
І без його Маруся скарб...

Ганна

Ні, зятю,
Ходім, поглянь!.. Крім того, маю я
З тобою ще перебалакать...

Сохрон

Зараз:
Послухати мою матусю рад...

Виходять; челядь теж розійшлася.

ВИХІД IX

Маруся і Леся.

Леся

«Так хто ж міша?» І ти б не ревнувала?

Маруся

Я? Байдуже!

Леся

Коли б от на очах
Я кинулась Сохронові на шию?

Маруся

Ні гадоньки!

Леся

Ти риба а чи що?
Та я б за те повидирала очі!

Маруся

Ой лишенько! Та ти якась чудна,

Тебе гаразд і зрозуміть не можу:
То хочеться тобі всіх цілувать...

Леся

Не всіх, не всіх... а милого...

Маруся

Не знаю,
Мені таке і в думку не спада:
Я б слухала чудові розповідки
І день, і ніч — про славу козаків,
Втішалась би лицарськими піснями,
Не зводячи з коханого очей,
Коли вони горять святим завзяттям...
А лащитись мене і не кортить...

Леся

То ти така холодна, наче крига?
Не відаєш, який у серці пал,
Коли його огорне закохання?
Притиснутись до милого б щільніш,
В обіймищах солодких заніміти,
В цілунках злить, стопить свої вуста
І вчадіти од любощів: то ж щастя,
То ж втіхонька, то невимовний рай!!
Для його все — себе і мир забудеш!

Маруся

Цить, ясочко! Та ти таке верзеш,
Що аж мороз по шкурі йде і пломінь
Від сорому у вид мені пашить...
Кохаю ж я, але того...

Леся *(палко)*

Ти крига!

Маруся

Вже й лається...

Леся

Не вірю я... брехня!
Щоб ні жаги, ні палу? Ти не любиш!

Маруся

Ба ні, люблю...

Леся

Як пес хороший кий!

Маруся

Не ображай!

Леся *(обніма)*

Пробач мені, лебідко...
А серденько твоє ще міцно спить.
Та цур йому!.. З гори ідуть дівчата
З веснянкою... Ану, на чолі стань,
Та звеличай і весну, й любе щастя,
Яке вона несе тобі й мені!

Поспішають обидві до гурту.

ВИХІД X

Ті ж і дівчата в вінках.

Дівчата

З весною вас, бувайте-но здорові,
Марусенько і Лесю!

Леся й Маруся

Дяка вам!

Бувайте й ви!

Леся

Ану, Марусю, в коло,

Ти на чолі!

Дівчата *(беруть за руки її)*

Голубко, починай!!

Маруся *(співа і за нею й хор)*

А вже ж весна, а вже ж красна,
Із стріх вода капле; *(2)*
Козаченьку молодому
Мандрівочка пахне! *(2) і т. д.*

Водять кола з розмаїтими фігурами.

ВИХІД XI

Ті ж і мурза з татарами.

Мурза *(вискакує)*

Аллах керим!! Моя, моя!!

Хор трупи М. Старицького. *Фото 80-х років.*

Дівчата (*шарахнули*)

Татаре!

Мурза (*хапа Марусю*)

Моя ханим! (*До татар*).

Хапай і вмить назад!

Дівчата

Рятуйте! Ой!

Татари похопили декого й щезли.

Степан (*вискакує*)

Справдив козаче слово...

Але тепер ти ворог, і сестру

Одіб'є брат! (*Добува шаблю*).

ВИХІД XII

Ті ж і Сохрон та Ганна і челядь.

Сохрон (*несамовито*)

Розбій! Пекельні сили

Пограбили і щастя, і мій рай!

Де вороги? На коні! (*Вийма шаблю*).

Ганна (*лама руки*)

Мати божа!

Поглянься, закрий!

Сохрон

До зброї!

Дід

В місто дать

Тра звістку!

Ганна

Ой, рятуйте мою доню!

Сохрон

За мною хто?

Степан

Я — на живіт і смерть!

Сохрон

В погоню ж, гей!

Всі

Хай гине ворог лютий!!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Розкішний кіоск з мармуровими сходами. Кругом пишний садок з квітником, водометами та різними оздобами. З-за вершин дерев біліють навдалі шпилі мінаретів. В прогалину синіє море. День.

ВИХІД І

Маруся, євнух і одаліски.

Маруся сидить в кіоску; по сходах, до самого долу, мальовниче розмістились одаліски із зурнами; поодаль стоїть і назира євнух.

Хор одалісок

Лист тріпоче, квітка мліє;
Із-за темних вітів в гаї
Білолиций визирає,
Все серпанком срібним криє...
Водомети мов поснули,
Стиха крапають сльозами;
Лине пісня дивна, чула
З-за мурованої брами.
Під розложистим чинаром
Прохолода і темрява.
Перелазь же незабаром,
Моє щастя і неслава!
Уже сплять дозорці люті,
Нема дома мого ката...
Ех, у тяжкій моїй скруті
Це єдиная відплата!..
Пригорнусь до тебе щасно,
Поцілунками зогрію
І у любощах заласних
Занімію і зомлію.

М а р у с я

(слухає пісню якось неуважно і журно, а далі махнула рукою на одалісок)

Яка у вас сумна жіноча доля!
Сиди й нудись в німій самотині,
Як злодій крадь хвилину того щастя
І за його життям своїм платись...
Такі й пісні у вас важкі, нудливі,
Навіють враз на душу тільки сум...
Доволі їх! Ідіть собі здорові,
Лишіть мене з нудьгою...

О д а л і с к а п е р ш а

Вибачай,—
Тобі ні в чім не можна догодити.

О д а л і с к а д р у г а

Гордуєш ти, владичняя...

М а р у с я

Я вас,
Подруженьки, образить не хотіла.
Бувайте-но щасливі!
(Простягає руку, мов на прощання).

О д а л і с к и *(кланяються)*

Крий пророк
Тебе повік своєю бородою! *(Виходять).*

ВИХІД II

М а р у с я сама.

М а р у с я

Як обрида́ ця золота тюрма!
Ні щирості, ні чесної людини,
Ні вільних дум, нічого... Забавки
Обридливі, одноманітні, мляві,
І дня від дня не відрізниш нічим...
Коли б свого Гірея не кохала,
Коли б мене не мав за жінку він,
Улюблену, єдину, повновладу,
Коли б іще не діточки мої,
Найкращая в житті моїм утіха,—

Години б я в неволі не жила
І власною б рукою її збулась!

(Схиляє голову на руки, а далі проводить рукою по чолі).

Шість літ, як день, минуло, уплило
В якомусь сні химернім, в п'янім чаді,
У пестощах, у любощах палких,
Які мене зненацька огорнули
Й заціпили крик бо́лісний душі.
Вже сталося минуле моє млою:
Мов марево далеке вирина,
Хвилюється, прозоре та хороше...
Придивишся, згадаєш — і нудьга
Знов обів'є вужем живучим серце,—
Нема снаги забуть незабутне́!..
Ой боже мій! Та дай же мені трунку,
Щоб витруїв всі спогади в чолі!
Не треба їх, я прагну супокою...
Вони ж печуть... дратують.. Далі все!
Одірвана, потурчена навіки!

ВИХІД III

Маруся і Леся.

Маруся
(уздрівши Лесю, що підходить, встає до неї радісно)
Лесюнечко, відрадосте моя!
Тебе господь мені послав на втіху!

Леся
Господарко, владичице моя,
Як дякувать за ласку — я й не знаю!

Маруся
Господарко? Владичице? Ти знов
Образити, напевно, мене хочеш?
Я скільки раз просила... Ти мені —
Та ж подруга, а я тобі — Маруся.

Леся
Тоді були ми рівні, а тепер
Ти досягла могутності і влади,

Пишаєшся в розкошах чарівних,
А я — твоя рабиня...

Маруся

Ти? Хоч зараз
Лети собі де хочеш...

Леся *(сплеснула руками)*

Боже мій!
Так можу я полинути на волю?

Маруся

Мене саму покинуть рада ти?

Леся *(змішалась)*

Пробач, прости!.. Така нудьга в неволі,
На чужині... так порива мій край,
Україна тихесенька...

Маруся *(мов нарошне хоче перебить настрій)*

Ет, годі!
Хіба тебе ніщо тут не вража?
Ні цей палац химерний, ні шпилі
Спичастії високих мінаретів,
Ні цей садок розкішно-чарівний,
Ні пахощі, що дурманять повітря,
Ні холодок від водометних сліз,
Ні море те безкрає,— синє-синє!

Леся

Пробач мені, а мармур і кришталь
Лишень сліплять та холодом одгонять;
Цей кипарис, аж чорний, оддалі
Нагадує ченця чи трунну свічку,
А синєє те море гомінке
Безмежністю принижує, жахає
І пóтай все щось грізне буркотить...
Ясні у нас в зелених рямах плеса,
Стрункі, гнучкі тополі по гаях
І люб'язно мигтять на небі зорі...

Маруся

Ах, знов!.. Тривай! Хіба чуже все зле?
Хіба свого не можна вже й забути,
А край чужий не можна полюбить?
Та вся любов — єдина звичка, й годі...

То тільки кіт звика до місця; так,—
Бридня усе!

Л е с я

Ой не бридня, ніколи!
Як не було б гаразд на чужині,
А рідний край все буде нашим раєм!
Хто неньку нам здолає замінить,
Хто чуло так пригорне, приголубить?
Хто втре сльозу? Розважить серце хто?
Помолиться хто богу?

М а р у с я

Годі, годі!
Ой, що мені ти пригадала!..

Л е с я

Я?
То знехотя... пробач, голубко! *(Цілує)*.

М а р у с я

Знаю...
То я така вродилася дурна...
З родиною померлою ношуся...
Яка й краса! Степи, луги й степи...

Л е с я

А знов бори, гаї, діброви, луки,
Мережані квітками й ковилем...
А річеньки яскраві та прозорі,
Білесенькі хатини і садки...

М а р у с я *(захоплюючись)*

Свій кревний люд, свій люд хрещений, милий,
Укохана річ наша, голосна,
І чарівна, журливо-чула пісня —
Ой рідний край!.. Ох, як болить отут,
І сил нема... *(Перебиває себе)*.
Щось я хотіла знати
Й забулася... Все маю розпитать...
Та й не зберусь... Ти так недавно з нами...
А! Розкажи, як сталось, що ти тут?
Яка тебе спіткала люта доля
З того часу, як нас забрали двох
І вивезли навік?

Леся

Смутнії згади,
Бодай би їх забути! Хтіла я
Не раз сама на себе зняти руки,
Так не дали й того мої кати —
Мій кожний крок під пильним був дозором.
Ой матінко, ой милий боже мій!..
Яка нудьга, яка страшна гризота
Тоді мені всю душу поняла!
Але проте мене ще шанували,
Вважаючи, щоб не лила я сліз,
Щоб на виду від горя не марніла.

Маруся

Так, так, щоб взять дорожче на торгу.

Леся

Татарин мій купців водив чимало...
Але мене не зважився, як других,
Показувать... боявсь мого одчаю
І доживсь ціною... Років три
Ніхто не мав снаги мене й купити,
Але знайшовсь, нарешті, багатир,
Що заплатив і взяв мене в рабині...
На щастя, він у мене закохавсь
І не хотів мене добути гвалтом...
Та мала я й кинджала про случáй...

Маруся

Така й мене отут спіткала доля:
І мій паша, закоханий на смерть,
У ніг лежав, благаючи кохання,—
І розтопив нарешті серця лід.

Леся

Бо перше ти нікого не кохала,
Не знала ти жаги...

Маруся *(тривожно)*

А молодий,
З яким взяла святе я заручення?

Леся

Сохрон, жених? То інше почуття!..
Омана, вір: його ти шанувала,

Як лицаря, як друга, і — не більш!
Вогнем палким до його не горіла...

Маруся

Але то гріх...

Леся

Не вільні в серці ми,—
Воно одно над нами єсть владика
І примхою іде наперекір...
Ти подолать його не мала сили...

Маруся

Так, так було... боролась я дарма.
Молилася, ридала дні і ночі,
Але з паші не зводила очей...
Себе кляла... Сохрона в серці крила,
А він все блід і брався тумано́м,
І обняла мене пекуча мрія:
Вона мене до любощів тягла,
До цілувань з коханим бусурменом...
Аж соромом пашіло у лице...
А я думок прогнать не мала сили,—
Вони росли у душну ясну ніч,
Мов надихав жадання місяченько...
Ну, й сталося... В коханні він спалив
Мене зовсім... Зомліла я.

Леся

От бач,
А як колись на мене прогнівилась...

Маруся

Тебе не раз згадала я...

Леся

Але
Я не могла минулого забути
Й перемогти це серце навісне...
Хотіла вже на себе зняти руки,
Та доля ще зоглянулась,— мій пан,
Мій володар, умер чогось раптово;
Тоді його розпродали гарем,
І твій паша купив мене...

Маруся

Мій боже!

І ти в садку робила, може, з рік,
Поки тебе випадком не спіткала...
Голубочко! *(Обніма)*.

Л е с я

Мені той світлий день
Щасливішим став днем.

М а р у с я

Моя зірнице! *(Цілує)*.
Як в очі ці блакитні я дивлюсь,
То мов друге, далеке бачу небо...

Л е с я

Коли вони вражають так тебе,
То вирву їх...

М а р у с я *(з ляком)*

Для мене? Ай! Не треба!!
Радніша ти прийняти всяких мук...
А я тебе пустить не маю сили...

Л е с я

Куди мені? Він, певно, вже забув...
І одруживсь або погинув в січі...
Вже стільки літ — ні вісточки!

М а р у с я

Прости,
Вразила я твою болючу рану...
Ну, годі ж, ну!.. Ось краще заспівай...
Я так люблю твій голосочок слухать!

Л е с я

Мої пісні нерадісні!..

М а р у с я

Співай,
Нехай той сум хоч душу одволожить!

Л е с я *(співа)*

Зеленая ліщинонько,
Чом не гориш, та все куришся... *і т. д.*

Маруся спочатку слуха журливо, а далі й сама вступає дуетом.

А х м е т наближається й заслухується пісні.

Маруся з риданням кінчає

Леся

Ой лелечко!.. Чи ж не казала я! *(Упада)*.

Маруся

Як боляче!.. Мов ніж пройняв це серце...
Ти не турбуйсь: така вже моя стать...
От приведи ти краще янголяток
Моїх обох. Укохані дітки,
Хоч як-не-як, розважать серце неньці...

ВИХІД IV

Маруся і Ахмет.

Маруся

І ти, Ахмет, заслухався пісень?
Чи до смаку?

Ахмет

Ох! *(Втира сльозу)*.
Серце рвуть: то ж рідні.

Маруся

Як?! Що сказав?!

Ахмет

З Украйни, пані, я...

Маруся

Українець — і євнухом?

Ахмет

Не диво;
Щó не здола над безоружним гвалт!
Знесилили, скалічили... а потім
Звеличили у цей поважний чин...
Українцям найбільш діймають віри:
Вони цупкі у слові...

Маруся

Зроду б я
У євнусі...

Ахмет

Владичняя ханинє!
І ти ж сама з святої сторони...

М а р у с я

Ти постеріг?

А х м е т

В Ахмета гостре око,
А ще гостріш у серці почуття:
Недарма ж так воно мов прикипіло
До тебе вмить...

М а р у с я

Земляче! Рідна кров,
Либонь, без нас до рідного нас горне.

А х м е т *(кланяється)*

Твій вірний раб!

М а р у с я

Не раб, а щирий друг;
На друга ж всяк покластись може?

А х м е т

Сміло,
Як на скалу!

М а р у с я

Оддячить тобі бог!

ВИХІД V

Маруся, Л е с я, д і в ч и н к а і х л о п ч и к.

М а р у с я *(кидається назустріч своїм дітям)*

Ах, ось вони! Мої розкішні квіти!
Мій любий скарб, моя утіха, рай,
Моє життя, і радощі, і болі...
Як серденько солодко ниє... ой,
Сюди, сюди! До мами!

Х л о п ч и к *(підбіг)*

Я сколіш!

Д і в ч и н к а *(теж)*

Постій і я!

Л е с я *(за руку держить)*

Ну, копки, копки! Прудко!

Маруся

(обох пригорта і цілує то одне, то друге)

Любесенькі, гарнесенькі! Як мак,
Красуєтесь, як огірочки миті...
Чи ж є у кого кращі діточки?
(Обертається до Ахмета).

Ахмет

Доправди ні... над всі!..

Леся

Краса красою!

Маруся

То, може, так, щоб догодить мені?
Очиці сі як терен! *(Цілує)*. А в того,
Як та блакить! *(Цілує)*. А кучері, а лички,—
Пампушечки. *(Цілує)*.

Дівчинка

Ой мамо!

Маруся

Задушу!
І от цього хлопчиська...

Хлопчик

Мамо, феска!

Ахмет

Чи ба, уже хизується!

Маруся

Зюлі!
(Поправля).
Ріднесенька! О кучері шовкові!!
(До Лесі).
Чи краща ж є утіха на землі?
Любов до них — безбурне, ясне щастя,
Воно мені гамує і журбу,
Й нерозважну́ гризоту мого серця:
Як обніму, як приголублю їх,
То цілий мир сліз, стогону і муки
Зника з очей перед оцим мирком...

Леся *(зітха)*

Не знать мені такого щастя.

Ахмет

Боже,
Судилося мені його на хвилю взнать,
Щоб тяжчою здавалася неволя!

Хлопчик

А в мене є опука!! *(Котить)*.

Зюлі

В мене óбід!
А кидай, ну!!

Той кида, Маруся біжить за ним.

Леся *(бере Зюлі за руку)*

Ну, хутко! Доганяй!!

Забігають.

ВИХІД VI

Гірей-паша і Ахмет.

Гірей *(входить і озирається)*

Нема зорі... І цей едем — пустиня,
Мов саваном укрився жалібним,
Мов хмарою повився серед ночі...
І смутно страх, і цвинтарем скрізь тхне;
А хай блисне з-за хмар південний промінь —
І зразу все засяє, оживе:
Веселкою заграють водомети,
Зашепотять чинар і кипарис...
О, як її кохаю я!.. Щодень
Моя жага і любощі зростають.
І краю їм, вбачається, нема!
Шість літ живу в едемі я пророчім,
Якого вряд чи й знає Магомет,
Бо гурії нема такої в небі...
Не порівнять з її очима зор,
З її чолом — снігів гори Лівану,
Із личеньком — троянди пелюстків;
А що душа — то божая зірниця,
Вона сія і наділя теплом
Все те, куди долине її промінь...

(Озирається).

Та де ж вона? З палацу вийшла в сад,

А тут нема... Вона чогось сумує
Й ховається в самотині... Це все
Турбує страх мене... Агов, Ахмете!

Ахмет

(схиливши голову і приложивши до грудей руки)

Владико мій! Я тут, як вірний пес,
Чекаю-но вчинити твою волю.

Гірей

Де сонця світ, моя ясна ханим,
Владичиця, життя мого утіха?

Ахмет

Господарка, краса усіх красот,
Пішла туди гулятися з дітками...

Гірей

З дітками... а! А як, смутна́ чи ні?

Ахмет

В останній час при Лесі охвітніша:
Втішалася, сміялася...

Гірей

Аллах
Ховай її від всякої гризоти,
Хай хмаронька не криє їй чола!
Я дуже рад, що їй знайшлась землячка;
Хоч будить це за рідним краєм нуд,
Але його нічим не погамуєш...
(Уздрівши).
Ах, он вона... душі моєї скарб!

Ахмет відходить.

ВИХІД VII

Гірей і Маруся.

Маруся *(підбіга з глибини кону)*

Лови, лови!.. Клубочком покотися!
А хто кого? Ціп, ціп!

Дівчинка

Ой мамо, ой!
Як весело!

Хлопчик

Мене ти не піймаєсь?

Маруся

Не дожену? А ось! *(Ловить і цілує обох).*

Діти *(сміються)*

Ха-ха-ха-ха!!

Гірей

Ось певний рай,— нема другого раю!

Маруся

Мій сокіл тут? *(До Лесі).* На, одведи дітей!

Гірей

Тривай! Дай я їх обніму...

Діти *(кидаються на шию)*

Ой, тато!

Маруся дивиться чуло, зрушено; Леся виводить дітей.

Маруся

Так любиш ти своїх орляток?

Гірей

О,
Як свій коран, як пахощі лілеї;
Вони твої, то досить і того...

Маруся

Мої й твої, мій любий, мій коханий,
Мій пишний пан, мій лицар дорогий!

Гірей *(обніма)*

О квіте мій, красо садків едемських!
Усе життя в тобі й для тебе... Ах,
Як серце гра, яке тут зап'яніння!
Боюся я, позаздрить нам пророк
І затьмянить ясне, безкрає щастя...

Маруся

Чи ж він лихий?

Гірей

Але ж і сам аллах
Поквапиться на наше раювання...

Маруся

Щасливий ти, мій орле?

Гірей

Як ковиль,
Коли його вітрець гойдає тихо,
Як рибонька на волі у воді,
Як лотос той під променем пекучим...
Ні-ні, не те! Щасливіший за все,—
За цілий світ!.. Всі щастя вкупі зваж,
І їх моє, напевно, переважить...

Маруся *(обніма)*

О втіхонько!

Гірей *(сіда з нею на мармурі)*

А ти, моя зоря,
Щаслива?

Маруся

Я? Коли тебе я бачу
І голуб'ят пестую,— все тоді
Втишається — і спóгади, і болі...

Гірей

Тільки тоді? *(Зітха)*. Я радий і за це;
Але скажи, моя райськá утіхо,
Чого до нас душею не лежиш
І серденьком цураєшся? І досі
Минулого не хочеш ти забуть?..

Маруся

Ох, не питай...

Гірей

Ти щось в душі ховаєш...
Виходить те, що ти не вся моя?

Маруся

Не ображайсь, тебе я...

Гірей *(цілує)*

Дя́ка, дяка...
Але, красо, ти журишся, бува,—
Завважив я,— і слізоньки часами
Бриніли тут *(цілує)*, мов перли на очах:
Тебе нудьга гризе...

Маруся

Що ж? То не диво:
Кому ж отця і матінки не жаль?
Звір'я — і те батьків своїх кохає
І пам'ята їх ласку скільки літ...
А я ж не звір... людина...

Гірей

Правда, правда:
Те почуття міцніше над усе;
Але цьому як пособить — не знаю...
Сюди б усіх ласкаво запросив,
Як родичів, як рівних з нами в стані,
Придобу б дав, всі присмаки в житті,
Права... аби тобі тим догодити...

Маруся

Мій батько вмер... і ненька, певно, теж:
Без донечки не жити їй, я знаю,—
Невольництва мого їй не знести...

Гірей

Невольництва?!

Маруся

Для неї все ж я бранка.
Єдиний брат... та, певне, й той...

Гірей

А я?
Невже моє кохання невгасиме
Не замістить і на краплинку рід?

Маруся

То пак одне, а то щось інше, друге...
Щаслива я з тобою і дітьми...

Гірей

Яка ж тобі неволя?

Маруся

Що ж, мій орле,
У примхах тут я вільна; в мурах цих,
Як пташка, я у клітці на припоні...
Тривай! Тебе не маю я корить,
Бо й сам ти раб своїх тяжких звичаїв;

У вас жінки рабині, а у нас
Вони в правах з козацтвом майже рівні;
У нас жона,— чи матір, чи сестра,—
По всіх світáх гуляє, ходить вільно,
На бéсідах з юнацтвом, на ральцях,
На весіллях, на радах навіть часом...
А у сім'ї — то мати голова...

Гірей

У нас того коран не дозволяє...

Маруся

Бо й ви самі нас маєте за цяць,
Захованих для хіті потайної,—
Не за людей...

Гірей *(перебива)*

Та ти ханиня тут...

Маруся *(усміхнулась)*

В гаремі? Так! Старшá рабиня...

Гірей

Зоре,
Не можу ж я гарема розігнать;
Радніший би, та здіймуть гвалт...

Маруся

Звичайно...
Я віри йму, що я одна ханим
І що тобі над силу...

Гірей

Все, що можу...
Я при тобі змінивсь цілком...

Маруся

За те
Й кохаю я тебе, мій місяць ясний,
Що ти не став невольників держать,
Що ти змінив жорстокості на ласку,
Що твій гарем тепер взяв людську стать...
За те, що дав єси мені двох діток
Любесеньких, гарнесеньких... та ще
За те, що ти поклявсь мені пророком,
Що до життя вважатимеш мій край
І що його не будеш руйновати.

Гірей

Так, крине мій; але проте диван
І падишах...

Маруся

Ох, бідна Україно!
Ніхто тебе не захистить, ніхто,
А всяк чига, щоб лихом дозолити...

Гірей

Все журишся... Ну, чим би ту нудьгу
Розважити? Здається б, дав півсвіту!
Закликав я сюди в гарем митців,
Щоб танцями побавили хоч трохи
Мою зорю небесну... Зволиш ти
Їх допустить на свої ясні очі?

Маруся

Що ж? Хай ідуть!.. Мене вража до сліз
Твоя тонка упадливість...

Гірей

О щастя!!

Б'є в долоні. З'являються одаліски і ведуть під музику східний, плавний і тихий танець.

Маруся *(по танці)*

Спасибі! Я цим танцям не дивую:
Красиві — так; але нема вогню...
Мов плавають лебідки тихо, чинно
І рухами сонливими...

Гірей

Тривай,
Ми й інше ще покажемо пашині,
Цікавіше! *(Б'є в долоні)*. Покликать арабчат!

Вбігають маленькі чорні хлоп'ята й ведуть оригінальний танець.

Маруся *(всміхається)*

Які смішні! Та жваві, мов ті дзиги...
Так крутяться, що й оком не змигнеш!
Але у нас танцюють в парах...

Гірей

Зараз
Я покажу тобі черкесів... Гей! *(Б'є в долоні)*.

(До музики).

Лезгинку тни! *(Марусі).* Накинь мерщій
чадру!

Вибігають одна чи дві пари черкесів і танцюють з кинджалами запальну лезгинку.

Маруся

Це гарно! От спасибі за утіху...
Нагадує лезгинка й наш тане́ць...
Тільки козак буйніший... Дуже рада!!

Гірей

А я й по тім!! *(До всіх).* За втіху ясній кралі
Їх наділить з скарбниці! Ласка всім!

(Робить жест рукою. Всі виходять).

ВИХІД VIII

Маруся і Гірей.

Маруся *(бере за руку пашу)*

Прости мою сльозу нудну — я справді
Зурочена, чи що... Ну, к дідьку нуд!

(Обніма його)

Ти, любий мій, та діточки й кохання...
Та тихая порада... мій конак...
Втішатимуть мене... і навіть з часом
Всі болещі вгамуються...

Гірей

Мій рай,
Найкращий мій з веселки ясний промінь!
Царицею ти мусиш бути тут,
Хай над усім твоя панує воля!
Я сам — твій раб! *(Обніма).* Ахмете! Гей,
сюди!

Ахмет *(з-за дерева виходить)*

Величний мій владико!.. До послуги!

Гірей

Оповісти всіх одалісок ти,
Що над усім владичиця тут пані,
Моя ханим, моє життя, мій дух:

Усі, й я сам, коритися їй мусим,
Її наказ для всіх вас «іраде»!
(Цілує).
Ну, прощавай! Мене чекають справи...

Ахмет кланяється і одходить.

Як одженеш смутний од себе нуд
І серденьком зріднишся з нашим краєм,—
Від радості, від щастя я умру...
Я сам піду оружною рукою,
Куди твоє жадання поведе.

Маруся

О світе мій! Яка ж то я щаслива! *(Обнімає).*

Гірей

Ховай тебе з дітками наш аллах!! *(Виходить).*

ВИХІД IX

Маруся і потім Ахмет.

Маруся *(після паузи)*

Так, справді... нуд, журбу забути треба:
Я коренем в турецькій вже землі,
Кохання тут, і найлюбіша втіха,
І ласощі, розкóші, і пиха...
А там у млі за темно-синім морем,
За килимом степів... там вже нема
Ні батенька, ні неньки, ані брата,—
Там тільки люд коханий та церкви,
Та дорогá, співоча, рідна мова,
Та... ох, нехай усе те буде сном
В моїй душі, розкішним сном, яскравим
І мрією моїх дівочих літ!
Так, так! Розвійсь ти маревом, минуле,—
Не вернешся... з теперішнім тра жить...
Час і пора туркенею ставати...
Прощай, прощай! *(Замислюється).*

В цю хвилину оддалі стає чути хорову пісню, яка зближається й росте.

Хор *(за коном)*

Ой у полі два явори,

Третій зелененький,
Та занедужав при дорозі
Козак молоденький... *і т. д.*

Маруся, зачувши пісню, здригнула і мов остовпіла, а далі аж потяглась невидимою силою за дорогими згуками, ридаючи і ламаючи руки.

Маруся *(задихаючись уривочно проміж куплетів)*

Козачий спів?.. З моїх країн святих?!.
Ой, серце рве! Прокинулось все знову!
(За другим куплетом).
Горить... пече... Україна моя
Озвалася сльозами... застогнала!
(Ламає руки, потім кидається, як ужалена).
(За третім куплетом).
Ай! Хто там, хто?.. Мій мозок запалав...
Почувсь мені коханий, кревний голос...
Ой! Боже ж мій! *(Натикається на Ахмета).*
Який співа то гурт?

Ахмет

Невольники...

Маруся *(сплеснула руками)*

Невольники?! У пана?!
В моїм садку?! В кайданах кревний люд?
І, може, там... Лукаве ошукання!!
Все кола йде... Веди мене до них!

Ахмет, поклонившись, руша, Маруся за ним.

Завіса хутко спада

ДІЯ ТРЕТЯ

Берег моря. Кін перегороджено барканом. Зліва за ним видко садок паші. Просто за деревами видко навдалі місто. Коло моря накидано дуже каміння; невольники його зносять сюди для якогось забудовання, що розпочате.

ВИХІД І

Сохрон Мальований, Степан, Охрім, Колій, Андрій Лобань, Іван Карпенко, запорожці. Невольники в кайданах сидять на каміннях, на піску, на розпочатій будівлі. Навдалі турецьких два вартових. Деякі перев'язують рани; другі видирають шпички з тіла, дехто щось замиває, інший палить люльку і передає один одному затягтись, дехто щось їсть і ділиться. Степан лежить і стогне.

Андрій *(по паузі зачина пісню)*.

Та не знав козак, не знав Сохрон,
Як славоньки зажити.

Гурт.

Гей, зібрав військо, військо запорожське,
Та й пішов турків бити... *і т. д.*

Останній куплет може затягти і сам Сохрон, який осторонь сидить зажурений.

Сохрон. Спасибі вам, братці, що про мене пісню зложили; тільки вона докір мені, та ще й великий. По своїй справі, по дорогій... підбив вас до походу та й завів у неволю!

Андрій. Ну, то вже боже попущення, а бився ти, як і чортяки не б'ються удосвіта.

Іван. Ха-ха! Справді, голови бусурменські злітали, як качани! Просто аж сміх мене взяв: що обступила його сила ворожа, чисто як хмарою вкрила, а він маха та й маха шаблею, мов блискавкою навкруги грає...

А голомозі, як снопи... то там геп, то там геп!.. Кричать «алла!», крутяться, та нічого не вдіють... Я задивився, залюбував, а мене якась тварюка і шелеснула по голові!..

Андрій. І не дістав би нашого отамана ятаганом жоден псявіра, коли б не накинув якийсь пр́оклятий собака арканом.

Перший запорожець. Та й то попоборсались...

Другий запорожець *(сміється)*. Багато шкереберть стало...

Сохрон. А все ж таки затягли горлянку й зв'язали. Ех! Уже я й пальці двом одкусив був,— думка, що стусоне кинджалом... так ні! Живцем захотіли іроди взяти!

Перший запорожець. Звичайно, користь... чують, кляті, що дорога́ голова.

Іван. Та й добре зробили, бо то таки живий, а то був би мертвий.

Андрій. Живому й надія жива.

Охрім. А мертвому лежня та чудесний спокій: спи собі, скільки влізе... безпешно!

Іван. Добре спи, як чорти з душею мотузяться. Який же від сатани може бути спокій?

Охрім. До козачої душі він не підступиться.

Андрій. Овва!

Охрім. Не дуже й овва! Ми за святий хрест стоїмо і голови ложимо, так хрест карбіжем на душі й стоїть... От помкнеться куций її вхопити, та ба! Гляне на хрест, і хвіст під себе...

Перший запорожець. От розказав, мов сам там був.

Другий запорожець. Звісно — характерник... чорти йому — свояки, признавайся!

Сміх спільний.

Охрім. Свояки не свояки, а у послушенстві; ти чорта не гудь.

Другий запорожець. Звісно; чи тютюном, чи горілкою часом наділить...

Іван. То-то я думаю, відкіля у його добрий тютюн? Аж то — родичі!

Сміються.

Сохрон. Ех і люд же з вас, друзі мої, так такого катма на цілому світі: шибайголови, лицарі, рідні брати!

Андрій. Не дуже, поволі! На один бік перехвалиш.

Сохрон. Не перехвалю, брате, нема стільки сили у мові, щоб перехвалити! Та де ж, сидять у кайданах, працюють, як тури, без передиху, без одпочивку, гниють у тюрмі, їдять гірше за псів, поневіряються, терплять муки нелюдські — і не скаржаться, а жартують, і не клянуть призвідника, а ласкаво йому все вибачають... Ох, які ж ви, брати мої, щиросердні і який я винуватець!

Андрій. Гай-гай, пане отамане, друже наш, брате! Та зацурай оту пісню. Ні в чому ти не повинен... Нагнали ми холоду бузувірам, поплюндрували їх кубла, з Кафи невольників слобонили чимало... Ну, наскочили на таку силу, що, мовляв, була в двадцятеро більше за нас: не диво, що вскочили і в лабети.

Іван. Зате нагулялись уволю!

Охрім. Та й неволя ще розчудесна: і полежати уночі можна, і під голови каміння дають, і на шпацір водять, не дають застоюватися силі козачій... Їй-богу, чудесно!.. От тільки не хвалю за звичай, що щодня чешуть шкуру... Ще за таволгу б я нічого, бо та тільки карбує й рубцює... вернешся додому, то ще краще дівчата упадатимуть, бо як помережаний; а от мені не до смаку шипшина та тернина, що позаганя тобі скрізь у тіло спичок, а вони мулять... ну, й знов робота: сиди й виколупуй...

Другий запорожець. Ну, та й недогадлива ж голова! Та то ж для забавки, щоб не нудивсь, не скучав... Адже ж проказують, що

Козак душа правдивая
І журби не має —
Горілку п'є чи нужу б'є,
А все не гуляє!

Більшина. Правда, правда!

Степан. Ох, братці рідні, подайте води хоч краплину: пече... вогнем жерущим пече...

Хтось устав по воду.

Сохрон. Он, яка добра неволя! Скільки вже лицарів перегнала вона на той світ... Натішаться, назнущаю-

ться азіати, та як завважать, що починаємо вмирати, зараз перепродають, і в кожного гаспида лишаємо ми дорогі товариські трупи...

Охрім. Ну що ж, якби не прибирав до себе бог козаків, то їх розплодилося б на ввесь світ, і стали б вони буденною річчю, а то бог їх держить для землі обмаль, щоб козаком всяк дорожив.

Андрій. І покрашає ними свій рай...

Дехто. Так, так!

Другі. Е, Андрій все зна, як гапликом пристібне!

Іван. Що й казать,— знавець!

Сміх.

Степан *(напився)*. Я, братці, винен! Через мене, клятого, всі муки... через мене, Іуду... Чує душа моя... збирається в далеку дорогу... Та коли б швидше рушати...

Сохрон *(підходить і другі)*. Та заспокойся, голубе: то ти охляв... Ще, може, одпустить.

Степан. Ні!.. Та то б і гаразд... тяжкий у мене на душі гріх... Здійміть, мої друзі, може, легше їй буде з тілом опроститися.

Сохрон. Та хто без гріха? Бог милосердий! А ти не надривай себе!

Степан. Перед тобою, товаришу, брате мій, найбільше я грішен... Я — Каїн, гірше Каїна!..

Сохрон. Коли передо мною, то байдуже... Спочивай безпешно... От тобі слово козацьке, що все наперед дарую; так і богові скажи!..

Степан обніма його й задихається.

Охрім. От і гаразд, а то ми не попи, покути не накладаємо... Нас у решеті возити не прийдеться... От якби паніматка була, ту б повозив.

Степан. Мати моя ріднесенька... через мене, проклятого, ніженьки свої старі б'є, очі виїдає слізьми... немошне тіло рве тернами, сиве волосся мочить дощами... Ой, чи й жива вона, моя ненька безталанна?

Сохрон. Не рви себе: божа ласка над нами!.. Паніматуся наша жива; чує моє серце... що вона принесе нам рятунок.

Степан. Матінко моя! Пробач!.. Прости!!

Сохрон. От і я тим перед моїм товариством винен,

що похопився сюди без підмоги... Загорілося серце, занялась душа... Ех, простіть мене!!

Всі. Та годі тобі, пане отамане! Всі ми запалились, всіх взяла нетерплячка.

ВИХІД II

Ті ж і назорця турок.

Назорця. Гей, ви, джаври, до роботи! Вмить!

Козаки встають і починають каміння носити.

Зараз мені, пси! Проворніш! Повивертались, як свині, ще й виють... От я вас повию! З шкур ремнів надеру! Повертайся, собако, повертайся! *(Б'є то одного, то другого)*.

Перший запорожець. Та не бий же, дурню, по руках і ногах, бо робити не будуть!

Дозорця з невольниками віддаляється за кін по каміння.

Сохрон *(по паузі)*

Світи́ сходив... Здоров'я, силу стратив,
Натерпівсь мук, і все те надарма́:
Я не здолав довідатися навіть,
Куди мою голубку занесли,
Де гаспиди знущаються над нею?
Тут, кажуть, десь, а саме де — не знать!
Не відаю, а чи й жива, сердешна?
Напевне, ні!.. Козачая дочка,
Попівського, велебного ще роду,
Скоріш порве сама собі життя,
Аніж піде́ невірі на поталу...
Ох, як болить це серце по тобі,
Мов камінь той, лежить воно у грудях,
Мов сіркою горючою пече!
А! Хоч би знать! Хоч би зирнуть на зірку!
Коли ж нема її на світі сім,
То глянути хоч би катюзі в вічі
Й напитися тієї помсти всмак,
Тоді і смерть прийняв би за утіху...
А раньше — ні! О, де ж ти, зоре, де?
Хоч стогоном до мене озовися,
Хоч буйним цим ти звістку перекинь,
Защебечи хоч ластівкою стиха...

Нуджуся ж я... Ношу з собою скрізь
Тут пекло зле *(показує на груди)*, терплю
нелюдські муки...
Коли ж кінець? О боже милий, зглянься!

ВИХІД III

Назорця, Тетеря, Панас, а далі й невольники.

Назорця. А ти чого, собако, загулявся? Коли за тебе викупу не шлють, то роби, хоч здихай! Я з тебе, отамана, олію варить буду, джавра клятий!

Сохрон. Коли з других вариш, так з мене й овшем. А стою я тут, бо дожидаю каміння... вони носять і возять, а я кладу: так мене будівничий поставив...

Назорця. Будівничий! Я тебе поставлю! А це смердо́ чого валяється?

Сохрон. Не руш його, каваджа,— він слабий... може, умира...

Назорця. Заплатили гроші за падло! Гей, рушай, хоч натішусь до твого здеху...

Сохрон. Не руш його: я відроблю і за свій пай, і за нього!

Надходять невольники; той везе на тачці, той несе на плечах каміння; деякі вартові підганяють їх прутами.

Назорця *(штовха ногою Степана)*. Вставай, собако!

Степан *(натужується встати і знов пада)*. Не можу... Добий!

Сохрон *(підходить)*. Не руш, невірне вухо... я за його відбуду!

Назорця. Ах ти, шайтанський послід! Так ти за нього відробиш? А спиною за його хто відбудеться? На всіх вас, собак, розложить його пай, чи що?

Дехто. Хоч і на всіх... а вмирущого бити не можна...

Назорця. Вас, гадин, питатись ще? Гей, всипать кожному по п'ять джутів добрих!

Сохрон. Чого всім? Мені всип, коли ласка... Я за Степана беру роботу і муку його візьму... а вони тут ні при чому!..

Назорця. Гаразд! В'яжіть його до стовпа!

Сохрон. Чого в'язать? Я й сам стану!

Всі (*глухо, а далі грізніше*). За що отамана? Не попустимо на знущання... жаловатись треба паші... Що се за гвалт?!

Назорця (*б'є в долоні*). Гей, спаги!

Наближається турецька піхота і стає з рушницями обік невольників.

Андрій. Ти не лякай нас спагами! Хоч і заковані в залізо, а свого отамана не дамо!

Іван. Перебий усіх, тоді й знущайся!

Назорця. Бийте його, пурбегою-батогом!

Вартові зам'ялись.

Степан (*трохи підводиться*). Мене катуй, прийму за милость... Скороти мої муки... а його не чіпай!.. Не чіпай! (*Плазує*).

Назорця. Що ж ви мнетесь? Лупіть!!

Невольники (*грізно*). Не руш!!

Сохрон. На бога, братці! Ви накличете собі лихо... Хай на мені зірве злість!

Степан (*трясе руками в кайданах*). Не займай отамана, мого брата, який через мене... через Каїна терпить муки!.. Ой!!

Назорця. Оточіть їх, спаги!

Військо обступає, але невольники просуваються.

Ні з місця! Переколю всіх!

Всі. Коли, а отамана не дамо!

Назорця. Побачимо ж! Я сам його покарбіжу! (*Ударив зненацька палицею по спині Сохрона, аж кров виступила*).

Степан. Ай! Шайтан клятий!! (*Б'є його наручнями по голові, так що й чалма спала; але як слабий, то й сам упав*).

Назорця (*б'є його кинджалом*). Собака! Пес! Здихай!

Степан. Спасибі! (*Хапається рукою за груди*).

Всі. Убив? Так смерть йому! (*Кидаються*).

Сохрон. Не руш! (*Піднімає руку*). Отамана наказ до послушенства!!

Всі (*одступають*). Наші голови!

Назорця мов не при собі, хитається і хапається за голову, його одводять назад, примочують голову водою і надівають чалму; пораються коло його, поки йде сцена матері з сином.

Сохрон піддержує Степана, який ще живий.

Спаги стоять непевно, нерішуче.

ВИХІД IV

Ті ж і Ганна.

Ганна *(ввіходить в циганській одежі)*. Гей, пани вірні, владики, і вояки великі, і ви, невольники каліки! Усім до послуги: чи погадати, чи що виливати, чи кому у слід нашептати... маю і приворот, і одворот, і заворот... і на кохання, і на нена́висть... і на щастя, і на погибель... і кров напускати, і кров замовляти.

Степан *(корчачись)*. Ой... голос... голос! Покличте... останнє сконання... Боже! Прости!.. Прийми!..

Сохрон. Покличте... хоч кров би спинити.

Дехто. Циганко, сюди!.. Замов кров!..

Циганка підходить.

Іван. Тут сатана отой копирснув запоясником нашого козака бранця.

Циганка *(тривожно озираючись)*. Де? Кого?!

Іван. А он!

Циганка *(хутко оглянувши, похитнулась та майже впала й припала до Степана)*. Сину мій! Порадо моя!!

Степан. Ой мамо!!

Заніміли.

Сохрон. Паніматка?! *(Ловить і цілує їй руку)*.

Андрій і Іван. Тихше! Щоб не догадались!

Охрім. Обступіть!

Деякі обступають.

Ганна *(ридаючи здержано)*. Згорів... Убили!.. О, помсти ж, помсти! Дитино моя, сину єдиний!!

Степан. Їх рятуйте... а мені смерть — визволення від мук... Простіть мене... мамо! Прости, брате, і ви, мої товариші!.. Я гріх тяжкий ношу... покутував його... Я... я продав сестру мою Марусю.

Ганна *(сплеснувши руками)*. Ти?!. Ти?!. *(Одхитнулась)*.

Сохрон. Мою заручену?.. Побратим? Друг!!

Всі ближчі. Ой, гріх! Але велике й каяття!

Степан. Простіть! Я Каїн... душогубець... зрадник і віролом! Але я знесиливсь од муки... Поневірявся, смерті скрізь шукав... Не проклинайте мене, мамо, брате, друзі!! Ой, тяжко з прокльонами душі йти до бога!

Вже руша... Простіть, простіть!! *(Лама руки в конвульсіях)*.

Г а н н а *(хмуро)*. Бог милосердний... милосердніший за нас...

С о х р о н. Так! Вороття нема... Прости йому, боже!

Б л и ж ч і. Пробач йому, господи, як пробачили ми...

С т е п а н *(без пам'яті)*. Браття, друзі... не поминайте лихом... Всіх... Боже!.. Мамо! Благословіть: перед суд іду...

Г а н н а *(зрушено)*. Сину мій! *(Кладе руки)*. Йди спокійно: молитиметься мати за твою грішну душу...

С о х р о н. Брате мій! Нещасний брате!!

С т е п а н *(простяга руки)*. Де ви? Де? Не бачу!! *(Умира)*.

ВИХІД V

Т і ж і Л е с я.

Л е с я (прибіга і, пізнавши Степана, кидається з риданням). Степане!!. Ой!! *(Зомліла)*.

Ближчі коло трупа стали навколішки.

Н а з о р ц я *(оправившись)*. Що там за бунт? В тюрму всіх! До розправи!!

Спаги обступають, женуть невольників, які підбирають Степана. Циганка з зомлілою Лесею йде за ними. Кін минуту чи дві порожній.

Ч у т и з а к о н о м. Куди? Назад!!

Ц и г а н к и г о л о с. Пустіть, молю аллахом! То син мій!

Г о л о с и. Жени її! Геть, джавро!! До шайтана!

Ц и г а н к и г о л о с. На бога! На пророка!

Г о л о с и. Бий її джутом!!

ВИХІД VI

Г а н н а сама.

Г а н н а *(вбіга)*

Мене... мене... до сина не пустили?..
Знущаючись, від трупа одтягли...
О, будьте ж ви перекляті до смерті,
Щоб цілий вік ні ви, ні весь ваш рід

Не знали й дня щасливого, години...
Щоб муки всі, які у пеклі суть,
Невідступно вам душу мордували...
Щоб серце вам все струпом понялось,
Щоб в печінках засіли чорні жаби,
Щоб робаки точили скрізь нутро,
Щоб в мозоку звели гніздо гадюки,
Щоб очі вам повиїдала тля!..
О гаспиди, ненатлі бузувіри!

(Пауза).

Одним одна на світі сирота!
Все дороге, все рідне під землею —
І муж, і син... дочка ж? Либонь, десь тут;
Але хто зна?.. Замучена, в неволі...
Відірвана навіки... все одно
Що й у землі... і знов одна на світі!
Без сподівань і без мети... Ні, годі!
Гартоване це серце не в сльозах,
Зостанеться йому утіха — помста...
І помстою я душу вдовольню!
Але ідуть... Ховайся в серці, горе,
Не проступай, для глуму, на виду!

(Одступа за камінь).

ВИХІД VII

Ті ж і Маруся з Ахметом.

Маруся

Де ж, де ж вони?.. І берег ось... Немає
Нікого тут...

Ахмет

Але на місці сім
Щодня вони працюють, господине;
Он і кіоск новий розпочали...

Маруся

Нема ж, нема...

Ахмет

Може, погнали далі?..

Ганна *(аж кинулась)*

Ой, хто ж то, хто? Пройняв мене ножем...
Той голосок... Недобачають очі...

М а р у с я

Я чула гвалт і лемент...

А х м е т

Звикла річ,
Може, кого карали...

М а р у с я *(сплескує руками)*

О злочинство!
Яка страшна омана!.. Значить, тут
Така ж, як скрізь, дратівля мого люду?!
Невольництво? О зрада!.. Спала я
На подушках шовкових і не знала,
Що вся пиха і розкіш ся райськá
Купована за кров і сльози бранців...
А може, ще між ними... Боже мій!
Учувсь мені знайомий, рідний голос...
Веди, веди!..

А х м е т *(мнеться)*

Але...

М а р у с я

Ти чув наказ?
Закон для вас — моя владичня воля!..

Г а н н а *(набік)*

Вона, вона! Моя ясна зоря!
Моє дитя! Хитаюся з несили!
(Заніміла).

А х м е т

Я їй корюсь, пашинє... Але й сам
Не відаю, куди і як...

М а р у с я

Хоч в пекло!

А х м е т

Не вільно тут... Забороня коран...
По місту скрізь...

М а р у с я *(уперто)*

Веди, я потребую!

А х м е т

Тривайте! Вмить! *(Забачивши Ганну).*

Он хтось стоїть в кутку.
Циганка? Так, її тра розпитати,
Куди зайшли...

Маруся

Поклич її сюди.

Ахмет

Агов! Сюди!.. Гей, циганихо, чуєш?
Тебе зове владичиця!..

Ганна *(оправившись)*

Ту ж мить.

Маруся *(до себе)*

З України циганка... *(Ахмету)*. Відступися!
Її сама я хочу розпитать.

Ахмет кланяється і відходить.

ВИХІД VIII

Маруся і Ганна.

Маруся

Ти чула? Так? Стояв тут гвалт і лемент...
З яких причин?

Ганна *(стає в тіні і зміня голос)*

Невольників навчав
Дозорця...

Маруся

Як? За віщо? Що вчинили?

Ганна

Прийшла йому охота, ну і квит!
Та й слід, щоб їм не вигоїлись спини...

Маруся

Напасники, кати!!

Ганна

Чи ж жаль тобі,
Яснішая пашинє, того бидла?

Маруся

Не лай мені нещасний люд!

Ганна

Пробач,

То ж пси лихі...

Маруся

Циганко, дякуй бога,

Що ти, либонь, з України... не то б

Звеліла б я тебе провчити добре

За речі сі...

Ганна

Величніша ханим

Яснішого владики на схід-сонці,

А що тобі гяурський дикий край,—

Хіба його ти знаєш?

Маруся *(нервово)*

Знаю, знаю!!

Ганна

Мечетей там нема, а все церкви

З хрещатими дзвіницями... і віра

Не права там, а християнська...

Маруся *(збентежено, набік)*

Ой,

Що діється зі мною? Голос... голос...

(До циганки).

Хто ти єси?

Ганна

Циганка із степів,

З-над Росі...

Маруся

Як? З-над Росі?.. Боже милий!

Ганна

Хіба і Рось ти знаєш?

Маруся

Знаю все.

І Богуслав...

Ганна *(зближається)*

Так, знати, пані звідтіль?..

І не забула й досі тих країв
За розкішшю, за бучною пихою,
За втіхами, за чадом...

Маруся

Зроду ні!
Хіба здола́ хто витруїти з серця
Питимий рід, красу родинних місць...
Але хто ти... на бога? Голос... голос!
Ізмалку він у серденьку бринів,
Під згуки ті воно жило і билось...

Циганка *(зрушено)*

Циганка...

Маруся *(хутко підходить)*

Ні! Не крийся, я молю,
Не одвертай прихильного обличчя,
Не муч мене!.. Я вся тремчу... Поглянь,
Моя душа щось прочува...

Ганна *(не видержала, кидається і обнімає)*

Марусю!

Маруся

Ой! Мамо!! *(Припада з риданням).*

Заніміли.

Ганна *(по паузі)*

Так!.. Дитино!.. Моя кров!..
(Обніма).
Ріднесенька, єдина!..

Маруся

Я стеряюсь...
(Істерично цілує і руки, і вид, ридаючи).
Матусенько... Лебідочко моя!
Ой, як пече... як солодко... як любо!..
Це, певне, сон...

Ганна

Ні, це не сон — жива я!
Півсвіту я сходила, щоб дізнать,
Де донечка, моя остання втіха,
Щоб вишукать і визволить з рабинь...

Від туги я звелась на тінь, Марусю,
Від катувань постаріла вкінець...

Маруся

Ой ненечко!.. Моя порадо тиха!!
Як по тобі нудилась страшно я...
Як радісно... яке тепера щастя!
Не знаю пак, що й діється мені...
І плачу я й сміюся... Мати божа!
Ти зглянулась...

Ганна *(пильно)*

Чи панні пресвятій
Ти молишся, чи, може, вже пророку?

Маруся *(змішалась)*

Не вільно тут... Що ж проти сили?

Ганна *(строго)*

Ні!
Зламать закон, занехтувати віру
Мене б ніхто примусить не здолав!

Маруся

Душею я все та ж...

Ганна

Так утечімо
В Україну!

Маруся

Мамусю... а дітки?
Жоною я коханого...

Ганна

Ой доню,
Хоч пошануй... Мені б радніше чуть,
Що згинула від гвалту, а виходить —
Ти серденько по волі продала,
І зрадила і бога, і дружину...

Маруся *(кидається в ноги)*

Матусенько, простіть мені, простіть!
Погляньтеся ласкавим оком... доні
Не прокляніть! *(Цілує ноги)*.
Я винна... Серце враз...

Ганна

I ворога України покохала?

Маруся

Не ворог він!.. Він присягавсь мені
Довіку край мій рідний боронити,
Не брать в ясир... в гарем...

Ганна

Ха-ха-ха-ха!
Гаразд поклявсь... і поняла ти віри?

Маруся

Не кривдив він у слові...

Ганна

Як?! Та ти
Чи з чаду, чи сліпуєш нарочито?
Не кривдив? Ха!! Та він дурив тебе,
Як те дівча...

Маруся *(сплеснула руками)*

Ой мамо, мамо! Що ви?!

Ганна

Так, все дурив!.. І розум твій сп'янив
Розкошами: невольників тут сила —
Край пáлацу сидять вони в тюрмі.

Маруся *(лама руки)*

Не знала я... не відала... клянуся...
Ой лелечко!.. Ой ненечко... повір!
Яке страшне пробудження від сону...
Яка сама собі стаю гидкá!
Сп'яніла я, чи... одібрав бог розум...
Чи кара то за втіху грішну... Ой,
Омана зла, нечуте ошукання!
Яка ж тепер безщасна я!! Ой, чом
Мене малу ти до схід сонця, мамо,
Не кинула в колодязь? Чом мене
Ти в пелюшках не задавила зразу?
Навіщо ти пустила на сей світ
Своє дитя,— на горе, на гризоту,
На поквил злий... на сльози навісні?!
Ой лелечко!.. Не можу ж я признати,

Щоб мій Гірей... щоб місяць мій ясний...
Мене дурив...

Ганна

Піди в тюрму,— там гине
Від мук тяжких хрещений руський люд,
Краса бійців, лицарство наше славне,
Що віру й край боронить від сіпак,
Що і сюди забилося з завзяття,
Щоб визволить тебе від бусурман,
Вернуть у рід Марусю Богуславку...

Маруся *(не при собі)*

Ой лелечко *(хитається)*, з-за мене стільки мук?
Я буду там... я попрошу Гірея —
Він випустить... То все надужива
Без відома... його дозір...

Ганна

Ти певна?
Бпрониш все ти ірода-пашу?!
Так похопись... бо хоче він сьогодні,
Як бунтаря, Сохрона покарать,
На люту смерть віддать твою дружину...

Маруся

Сохрон мій тут?!. Дай руку, бо впаду...
Туман в очах... зомліло серце в грудях...
Не віддихну... я вся мов на ножах...
Сохрон мій тут?..

Ганна *(піддержує)*

За всіх приймає муки.
А мій Степан, твій рідний брат, умер...
На місці сім... сьогодні... під кинджалом
Довірного твого паші...

Маруся *(несамовито)*

Рятуй!
Рятуй мене од пекла, милий боже!
Я. прóклята... я грішниця тяжкá...
Нема мені між людом рідним місця...

Віки минуть — мене клястиме люд,
Кісткам моїм не буде супокою!
З-за ласощів я віру продала,
З-за любощів забула край свій любий,
З-за тих розкóш потурчилась навік,
Учаділа... і п'яна не змогла я
Оборонить ні брата, ні орлів...
І брат умер... а той, з ким обручилась,
Вже у катів. О мамо, мамо, вбий *(дає кинджал)*
Свою дочку зрадливу!.. Тни у серце,
Щоб на ножі все крів'ю запеклось!..
Геть, пріч усе!!! *(Зрива і кида оздоби).*
Запроданки оздоби,
Добуті ви за рідну руську кров...
О, як тепер ненавиджу себе я,
Гидую як пашею і всіма
Невірами...

Ганна

О моя доню люба!

Маруся

Клянусь тобі цим небом пресвятим,
Клянусь судом, клянусь своїм покволом,
України покоєм я клянусь
І славою синів її завзятих,
Клянусь отцем, що визволю усіх.
Не допущу вже більше до знущання:
Я вимолю сльозами у паші...
А коли ні,— ключі у його вкраду,
Сп'яню, присплю... заріжу, задушу...
А воленьку братам моїм добуду
І помстою за муки заплачу!

Ганна

Дитя моє! Морозом битий квіте!
Прокинулась в тобі отецька кров...
Ти знов моя... знов наша...

Маруся

Україна
Не прийме вже... такої...

Ганна

Прийме, вір!
І все простить, як я тобі прощаю...
До помсти ж!!

Маруся

Так! До помсти!!

Ганна

І в наш край

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Направо від глядачів — ганок розкішного будинку, із слупами, широким рундуком, мармуровими сходами, за ним здіймається шпилем мінарет з кружганком. Ліворуч на другім плані — тюрма, мури, брама... Просто — море, затока; навдалі, на другім боці затоки, видко город, мінарети, мечеті... Вечір, а далі ніч.

ВИХІД І

Ганна і вартовий.

Ганна

Нема її... *(Озирається)*. Чи вдача, чи невдача?
Душа в мене холоне... Час іде,
Її ж нема...

(Потім, глянувши надокола і до вартового)

Гей, правовірний брате,
Куди це всі збираються?

Вартовий

В мечеть.

Ганна

В яку ж?

Вартовий

В ген ту, що мріється по той бік.

Ганна

І надовго?

Вартовий

На цілу ніч...

Ганна

А ми
Зостáнемось самісінькі?

Вартовий

На вежах
По одному з вартових...

Ганна

Двоє всіх?
Ой лишенько!.. Ясний паша зволяє,
Щоб пробула я ніч з його ханим,—
То я боюсь...

Вартовий

Чого? Безпешно, пані...
Через ланцюг ніхто не пропливе,
А тут свої...

Ганна

Та чи його ж замкнуто?

Вартовий

Напевно.

Ганна

Я б хотіла позирнуть...
Ти проведеш?

Вартовий

Не можна...

Ганна

Маєш ліру...

Вартовий

Хай пані жде, як вирушать усі...

Ганна

Гаразд, гаразд! *(Набік)*. Не вернешся ти
звідтіль!

(Виходить).

Хвилини йдуть, я жду, мов на ножах...
І слушний час вже близько, тільки й можна
В цю мить звільнить невольників; її ж
Нема й нема!.. Може, призналась кату

І справу тим зламала? Або й те,
Що постеріг і він її заміри
Та й забира з собою... Ох, біда!

(Знов визира, загляда на рундук і в двері; завваживши, що вартовий пішов обходом круг вежі, надходить крадькома до залізних дверей і тихо стука).

Голос Сохрона

Хто там?

Ганна

Це я, я — матір з Богуслава.

Сохрон

Матусенько!

Ганна

Що, кари не було?

Сохрон

Відложено через велике свято...

Ганна

Молітеся! Чи знаєте пак ви,
Який у нас сьогодні день великий?

Сохрон

Де ж знати нам! Ми погубили й дні...

Ганна

Сьогодні там, в Україні, великдень:
Христос воскрес!

Сохрон

Воістину воскрес!

Голоси

Воістину!

Сохрон

Ой мамо дорога!
Що ти мені і всім нам пригадала!
Сльозами нас умила... Тяжкий скрут!
За морем там, в коханій Україні,
І дзвін гуде, і церква сяє вся,
А тут... мури, залізо... темна ніч.

Ганна

Надія є у бога... незабаром,
Може, і вас всевишній воскресить,
Як воскресив свого святого сина...
Молітеся й чувайте! Але йдуть... *(Відходить)*.

ВИХІД II

Ті ж і Маруся.

Маруся

Добула ось паші мого ключі —
І від скарбниць, і від тюрми, й від брами,
Що море це й причали замика...
В оцій руці — добро його, і влада,
І супокій, і самее життя...
Я ласкою, цілунком, пригортанням
Добула їх... і, мов Іуда той,
Передаю на згубу мого квіта...
Як боляче! Що він мені вчинив?
Кохав, жалів, всім потурав бажанням,
З мене очей не зводив, вітрецю
Не дозволяв в моє обличчя віять,—
І я за те його ще предаю...
Що ж скоїв він? Забула... *(Пауза)*.
A! Згадала,—
Невольників почав держати знов
Наперекір моїм бажанням... правда.
А може, то без відома його?
Либонь, що ні!.. Ой, тяжко зневірятись
Тому, кому це серце віри йме;
Але проте... кров, рідна кров волає
Поквитовать неправду вікову...
Так мусить буть, нема другого шляху...
Невольники замучені на смерть,
Вони несли з-за мене катування —
Повинна я забуть себе для них...
Повинна я з грудей це серце вирвать,
Все витруїть... А далі, далі що?
Заставити умерле знову битись?
На камені садить нові квітки?
Ой, зроду ні! Се неможливе чудо!..

Г а н н а *(підходить)*
Марусенько... чи вдача?

М а р у с я
Ось ключі...

Г а н н а *(бере)*
Хвала тобі, наш милосердний боже!..
А я уже боялась і спитать,
Як вгледіла, що ти смутна, журлива...

М а р у с я
То так собі...

Г а н н а
Звичайно, скритий страх...
Тривога теж... за близьке, світле щастя...
Бік радості часами плине сум...

Маруся мовчить.

Ти не вважай... А що ж, готова?

М а р у с я *(не зовсім розуміючи)*
Я б то?

Г а н н а
Еге ж, чи все взяла? Або й то,— кинь
Здобутеє тут гвалтом сороміцьким...
А байдаки й галери де?

М а р у с я
Ген-ген
За ланцюгом, в затоці... Всі ключі там...

Г а н н а
Так до тюрми!

М а р у с я *(збентежено)*
Тривайте, ще ж паша
Не виїхав з своїм надвірним військом...
Як вирушать...

Г а н н а
Коли ж то, ой, коли?
Там нудяться...

М у е д з и н *(на мінареті)*
Алейкум ель, Рамзане!

Маруся

Вже муедзин завів...

Другий муедзин

Ля ілляга
Іля аллах у Магомет рассул!

Ганна

О,
І тут, і там...

Маруся

За мить одну усі
Вже вирушать на той бік.

Ганна

Треба зараз
Поглянути, де замкнуто ланцюг?
(Заходить).

Маруся

Я вся тремчу, думок зібрать не можу...
Щось давить тут і стукотить в виски:
Прощатися... Стрічатися... Ой, скрута!

Муедзин

Ля іль аллах у Маґомет рассул!!

ВИХІД III

Маруся і Гірей.

Мінарети осяюються один, другий, третій; муедзини перекликаються. Спаги в глибині сцени шикуються. Виводять пишного коня Гірею. Сам він виходить з палацу.

Гірей *(до війська)*

До лав!

Офіцер

До лав!

Військо шикується.

Гірей

Батавою!

Офіцер

Батава!

Гірей

В Алі в мечеть ходою! Гей, рушай!!

Військо вирушає, Гірей підходить до Марусі.

Не хочеш ти в мечеть? Сьогодні ж свято...

Маруся

Не можу я покинуть... щось дітки
Мовби слабі... чи пристріт то, чи зуби...

Гірей

Так зоставайсь, ховай вас всіх аллах!
Без тебе так мені нудливо їхать,
Що й свято це не в свято... Цілу ніч
Далеко буть... без квітки, без перлини,
Без радості, без втіхи всіх утіх.

Маруся

Що ж станеться?

Гірей

За спокій я безпечен,—
І ящірка не прошмигне сюди...
А все ж добу ти будеш в самотині.

Маруся

Доба не вік...

Гірей

Для мене — довгий вік...

Маруся

То не гаразд... Людина — на хвилину;
Життя у нас, як павутина,— вмить
Його порвать здолає подих вітру...

Гірей *(збентежено бере її за руку)*

Яку сумну розмову завела...
У мене й так журба чогось на серці,—
Чи пречуття, чи за тобою нуд?
А ти іще про смерть. Хвилини навіть
Не проживу без тебе... Не здригне
Оця рука порвать життя нікчемне,
Коли б мене хотів скарать аллах...

Маруся *(зрушено)*

О любий мій, час гоїть наші рани.

Гірей

Марусю?! Ти так думаєш?..

Маруся

Усі

Говорять так...

Гірей

Та не усі так чують...

З тобою я душею зливсь навік:

Порвеш одну — порветься й друга разом.

Маруся

А там... на тім *(показує на небо)*

чи будуть вкупі знов?

Гірей

Аллах злуча коханців на тім світі...

Маруся

Так нас ніхто не може розлучить...

Гірей *(цілує)*

Ніхто й ніщо!

Маруся *(гірко)*

От тільки прикро й смутно,

Коли в житті ламаються слова

І запада їдке зневір'я в душу,—

Так боляче!..

Гірей *(збентежено набік)*

Невже вона все зна?

(До неї чуло).

Не вільні ми, моя голубко тиха,

В окружнім злі; не переробиш всіх...

Не зміниш враз звичаїв, обичаїв...

Без відома дозорець гне своє...

Маруся

Я певна... Так! Тобі я хочу вірить,

Ти щирий...

Гірей

Вір! Язик мій лжі не зна,

І серце се тільки тобою б'ється.

Маруся

О любий мій, коханий, золотий!
Як я тебе люблю!

Гірей

Моя богине!..

Маруся

Візьми, молю, від мене клятьбу злу,
Пекельнуюю, страшенну, невблаганну,—
Що нізащо, ні для яких потреб,
Ні для яких волань чи обов'язків...
Що ні для сліз, ні для прокльонів... Ні...
Ні для всього святого... а тебе я
Не кину тут, не зраджу...

Гірей

Що ти, що?!
Не тямишся... стурбована... в тривозі...
Ти щось таїш?..

Маруся

Нічого не таю
Й не відаю нічого, присяйбогу...
Щоб не простив мені гріхів благий,
Щоб проклята була я на тім світі,
Щоб пресвята, пречиста...

Гірей

Схаменись!

Маруся

Щоб діточок я любих...

Гірей

Годі, годі!
Тебе, либонь, збентежив сон страшний
Чи око зле; я помолюсь пророку,
А ти вблагай своїх святих: господь
Для всіх один. Ну, зоставайсь щаслива!
(Обніма).

Маруся

Прощай, прощай! *(Кидається нервово).*
Стій, ще на мить одну!

Дай глянути в твої хороші очі...
Ясні, ясні... я вірю їм!.. Нема
Лукавства в них...

Гірей

Найпаче проти тебе.

Маруся

Мій соколе! *(Обніма)*.

Гірей

Ну, поцілуй діток
І зоставайсь щаслива! *(До конюхів)*.
Гей, Арапа!

Підводять йому коня. Він сіда і робить рукою прощальний знак.

Маруся *(знов кидається, хапа за стремена)*

Стій, постривай! Погляну ще хоч раз,
Щоб на весь час в душі відбились риси
Прекрасного та любого лиця...

Гірей

Марусенько! Та що з тобою, пробі?
Лякаєш ти... Чи часом не слаба?
Чи чується тобі нависле лихо?

Маруся

Ні-ні! Не те...

Гірей

Так заспокойсь!

Маруся

Ще раз
Дай обніму!

Паша цілує.

Ну, а тепер доволі!
Хай криє бог тебе від всяких бід!

Паша поїхав.

Прощай навік, мій соколе, мій раю!
Марусі вже тобі не пригортать
І не почуть навік її воркоти...
Ох, занімій же, серце! Чую я,
Що вже тобі не довго тріпотатись,—

Натішилось — ну радості й кінець:
Вона й зліта до нас тільки на хвилю...
Ох, а проте... як тут пече! Вогнем
Проймає скрізь... непереможна мука...
А! Мати он... Вже близиться кінець!!

ВИХІД IV

Маруся і Ганна.

Ганна

Приспала я вартового і з гака
Зняла ланцюг, і він шубовснув в море...
Тепер скоріш, не тратьмо ми часу...
Де від тюрми тут ключ?

Маруся *(показує)*

Ось, осьде він.
Ви одімкніть... а я мерщій з збройниці
Мушкети їм і зброю принесу...

Ганна

Гаразд! Хапайсь, моя єдина доню,
Українко найщирша... О, за це
Твоє ім'я не вмре у ріднім краї,
А буде вік честитись у піснях!

(Пішла до тюрми).

ВИХІД V

Маруся сама.

Маруся *(по паузі)*

Для неї, так,— для України-неньки
Офіровать повинна серце я:
До матері любов є найсвятіша,
Всі почуття схилятись мусять їй...
Повинні... ах! А часом сей повин
Такий тяжкий... від смерті навіть тяжчий.
Сім'я і рід... отчизна, любий край,
Хрещений люд — все кревне... але діти?
До них любов од бога — теж свята:
Як матері зректися гріх пекельний,
Так і дітей... О боже всеблагий!
Настав мене і виведи із нетрів

На шлях правий... я в немощі слаба...
Від мук тяжких зомліла серцем кволим...
Ах, що чинить? Отчизна, рідний край —
Для тебе все... Нема чого вагатись!
(Хутко виходить).

ВИХІД VI

Ганна, Сохрон, Андрій, Іван, Охрім і другі невольники.

Ганна одмика двері в тюрмі.

Ганна

Христос воскрес! Ви вільні, мої діти,
Хапайтеся: Україна вас жде!

Сохрон *(виходячи)*

О господи, яка неждана радість!
Тебе, тебе прислав воскреслий бог!

Всі *(цілують Ганні руку)*

Заступнице, рятовнице ти наша!
Хай радості воскреснуть знов тобі!

Андрій

Як нас тепер із мертвих воскресила.

Іван

Не стямлюсь я!

Сохрон

Се чудо із чудес!

Ганна

Вчинила все Маруся Богуславка,
Дочка моя, а вам усім сестра:
Ключі вона украла у Гірея
Від кайданів і від тюрми... Вона,
Як і була, є щира українка!
(Передає ключі).

Сохрон

Зоря моя! Мій сонця-правди світ!!
І воля знов, і неомірне щастя!
Нежданий рай! Стеряюсь я!!

Андрій

Тривай!

Від втіхи? Ні!

Охрім

Марусі Богуславці

Хвала!

Іван

Хвала!

Усі

Хвала і слава ввік!

Невольники хапливо починають одмикать кайдани; деякі терпугом перепилюють, а дехто каменем розбива.

Андрій *(дивиться на ноги)*

Чи ба які, аж сині від заліза!..

Іван

Не встою, ні! *(Пробує ходить).*

Охрім

Незручно, бра, ходить!

Перший запорожець

Мов не свої...

Андрій

А й справді...

Другий запорожець

Дибки, дибки!

Сохрон

То звикли так до кайданів...

Охрім

Не диво,

Звикають же панни всі до наручень...

Другий запорожець

Чи до перснів... воно таки й краса!

Іван

Та що й казать — велике діло звичка!

Андрій

До голоду, наприклад...

Охрім

Чи й до лоз!

Перший запорожець

Тобі того ще закортить і дома!

Охрім

А що ж, коли за возом бігти звик,
То побіжиш і за санками...

Всі *(сміються, тупають ногами)*

Правда!

Сохрон

Помолимся творцеві щиро ми,
Що зглянувся на наше бідування
І визволив нас з кайданів тяжких...

Всі *(стають навколішки, співають чи промовляють)*

Тобі, Христе, що встав живим із гроба
І смертію що смерть поправ,— хвала!
Учуй, благий, молитву нашу щиру
І ласкою додому нас керуй!! *(Встають)*.

ВИХІД VII

Ті ж і Маруся з Лесею.

Виносять всяку зброю.

Маруся

Ось зброя вам, брати мої і друзі!
Беріть її, кому що по руці —
Од ворога й на ворога, вет за вет!

Всі

Хвала тобі і слава, сестро люба!
(Кидаються і розбирають зброю).

Леся

Усіх локшіть... гадюк і гаденят!
Все місто вам до плюндровання!!

Ганна

Лесю!
Красо моя безщасна! *(Обніма)*.

Л е с я

Мамо, я
Для помсти-но зосталась жить на світі!

Ганна обніма Лесю і потіша.
Невольники розбирають зброю, пробують, чи зручна.
Маруся стоїть осторонь і не підійма очей, мов присуджена смерті.

С о х р о н *(підходить до неї нерішуче)*

Марусенько! Моє подружжя любе,
Мій тихий рай... невже не пізнаєш?

М а р у с я *(злякано)*

Сохрон мій?! Ай!!

С о х р о н

Бач, як змінило горе...
Калікою став, старцем.

М а р у с я *(сплеснула руками)*

Боже мій!

Ганна щось тихо говорить Лесі; та біжить до мінарету, витягає з схову кілька факелів, передає Ганні і декому; запалює свій, збігає на мінарет і махає факелом, радісно показує, що запорожці вже тут. Далі збігає і з юрбою кидається в палац, а Ганна в тюрму.

С о х р о н

Пізнать мене не можна, але серце
У мене те ж, як і було колись,
Та ж і душа незмінна, незрадлива...
Тебе, зорю, кохаю, тільки більш,—
Розлукою кохання наболіло...

М а р у с я *(до себе)*

Не стямлюсь я... холоне в жилах кров
І на вустах німіє слово...

С о х р о н *(підходить)*

Рибко!
Ти вся тремтиш, немов морозить страх...
Зі мною ти не привіталась навіть?

М а р у с я

Негадане... спіткання... пóдив... жаль...
Все зрушило...

С о х р о н

І тільки подив?!

Маруся

Друже,
Я рада страх, що ти живий зоставсь
На славоньку... Україні бідній щастя...

Через кін прокрадається кілька козаків то сюди, то туди, з факелами, ножами, а далі стає тихо, і Маруся з Сохроном самі.

Сохрон

Україні!

Маруся

Україні і мені...
Бо я тебе, як лицаря, як брата...
Я рада... *(Простяга руки).*

Сохрон *(бере їх)*

Ох, не радуються так...
Нам бог велів і інак привітатись;
Стояли ми на рушнику святім,
Пред господом в коханні присягались...
І злучені святим кільцем навік...
Ось перстень той, зав'язаний в сорочку,—
Як святощі його ховаю я,
З клейнодом цим до смерті не розстанусь...
А де ж то твій?

Маруся

Пограбили моє...
Це все чуже... як у рабині...

Сохрон *(рвонув себе за чуприну)*

Доле,
Яка ж ти зла! У пеклі був мій рай...
Але душа твоя зосталась вільна,—
Скалічити ніхто її не зміг?..
І серденько все ж наше, рідне...

Маруся

Друже!
Душа все та ж, а серце — мертвий струп:
Від мук страшних зотліла я...

Сохрон

Голубко!
Мине біда — і оживеш...

Маруся

Ой ні!
Не оживать вже мертвому до суду...
Сохроне мій, не та вже я, не та!
Убита вже Маруся Богуславка,
А це стоїть потвора...

Сохрон

Не вражай!
Для мене ти та ж сама, як і перше,
Ще більш, либонь, тебе кохаю я,
Моя красо, мій квіте!

Маруся *(лама руки)*

Боже милий!
Поглянь, пожальсь!! Для чого, брате мій,
Не викинув ти з серця тії бранки,
Що згинула в Туреччині? Нащо
Ти в пам'яті держав мене аж досі?
Час гоїть вже всі врази і стира
Всі спогади, всі почування наші...

Сохрон

Марусенько!!

Маруся

Ох клята, клята я!
Не можу вже я серцем відізватись —
Нема його!.. Забудь мене, забудь!!
Не можу я твоєю, друже, бути...
Не можу, вір... не стою я тебе...
Ганеба брать таку собі в подружжя:
Я у паші рабинею була,
Коханкою...

Сохрон

О ірод! Звір неситий!!
Не треба, цить!.. То був нелюдський гвалт...
Про його я не хочу й знати: крів'ю
Ворожою я змию ту ганьбу...
Але тебе... ти не повинна в тому...
Такая ж ти, як і була...

Маруся

Ой ні!
Я від паші двох діток маю...

Сохрон

Пекло!
Ай, як пече! П'ять літ скорбот страшних
І катувань немилосердних, лютих —
І все те зніс... Для чого, боже мій?
Щоб скоштувать іще такої муки,
Якої, вір, і в пеклі не бува!!

Маруся

Покинь мене, забудь і залиши...

Сохрон

Що бог з'єднав, того не роз'єднати...

Маруся

Ой горенько! Нащо тобі така?
Візьми другу, хорошу, чесну дівку,—
В Україні багато є квіток,
І кожна з них вважатиме за щастя...

Сохрон

Не треба їх! Це серце навісне́
Не міниться; кого вже покохало,
То й до труни кохатиме... Хоч бий,
Хоч рви його на шмаття, хоч залізом
Пройми наскрізь, хоч вугіллям печи,—
До другої воно не затріпоче...
Не зміниться, як гадина...

Маруся *(гірко)*

Як я?!
За те, що я дітей своїх кохаю,
Що в пелюшках не задавила їх?!

Сохрон

Пробач мені, прости за прикре слово:
У печінках то запеклася кров
І мукою страшенною озвалась...
Пробач, погляньсь... покинь отих щенят —
То гвалту слід... Що ж проти сили вдієш?
Ти горлиця, яка була й колись,
Ти, як кришталь, і чиста, і прозора,
За перший сніг біліша серцем ти...
Клянусь тобі, я розмечу сей мозок,
Коли він що хоч потай спогада.
Шість зо́йшлих літ минули геть без сліду,—

Їх не було... їх з пам'яті зітру...
Учора ми з тобою обручились...
Учора, вір... Малжонка ти моя!..
Покинь... турчат, і все минуле згине!..

Маруся

Дітей своїх? Свою б то душу й кров?
Та швидше я з грудей це серце вирву!
Ти правиш те, на що не піде й звір.
Не відаєш, що матір чує в дітях?
В них все життя, всі думи, всі гадки,
Всі матерні найкращі поривання,
Утіхи всі, і радощі земні,
І пам'ятка перебутого щастя...

Сохрон *(хапа її за руку)*

Так щастя? А?! Зазнала, значить, втіх?
Учаділа від пестощів... з коханцем?
Мене ж... ха-ха!.. забула? Продала
І честь свою, і гонор мій, і бога,
І всі клятьби невірі з-за розкош?
Змія! Убить!! *(Добува запоясника).*

Маруся *(розпахує одіж)*

Пройми це серце наскрізь,
Нехай воно заклякне у крові!
О, буде то мені рятунок в скруті!

Сохрон *(кида ніж)*

Кінець всьому! Тут пустка! *(На перса).*

Маруся *(по паузі)*

О, прости!
Бог попустив, чи сатана піднадив...
Я не змогла перебороть жаги,
Яка мене зненацька охопила;
Чи чарами це серце понялось,
Чи хто надав мені отрути-зілля,
Чи нашептав... не відаю... а вмить
Вогнем занявсь мій мозок... кров збуяла!
Любила перш, як друга, я тебе,
Як лицаря, як брата... а кохання
Іще тоді не відала цілком;
Але воно озвалось самовладно
І всю мене спалило нанівець!

Сохрон

І ти забуть невіри не здолаєш?

(Важко дише).

Дітей... турчат покинуть...

Маруся *(сплеснула руками)*

Боже, ні!

Над силу то, над силу!

Сохрон

А! Так годі ж!

(Добуває шаблю).

Поквитовать з ним горе!

Маруся

(кинувшись, уздріла, що палац горить; хапає Сохрона за руку)

Ай! Рятуй!!

Горить палац... із вікон дим і пломінь!
Ой, діти там! *(Біжить)*. На бога! Пробі!

(Кидається в двері; але вони затасовані і горять; пробує марно влізти в вікно).

Сохрон

(спочатку остовпів, але зараз до Марусі)

Стій!

Погинеш враз!.. Я вирятую діти...
Іще тобі востаннє послужу
Своїм життям огидлим!

ВИХІД VIII

Ті ж і Ганна.

Ганна *(перебігає кін)*

Помсти! Помсти!

Сохрон

Гей, матінко! Марусю стережіть,

(Держачи Марусю).

Не випустіть, бо кинеться у пломінь...
А я мерщій... *(Вскакує в двері, що горять).*

Маруся *(пручається)*

Пустіть!.. Ой нене... там

В вогні... в диму... мої кохані діти...
Моє життя!.. Кричать... мене зовуть...

Г а н н а *(держить)*

І ти для них... для тих байстрят на згубу
Дружину ще послала? О звіря!
Зламала все, збруднила честь жіночу...
І зрадила дружину, віру, край...

М а р у с я

Ой леле, ні! Україну люблю я...
Але ж і їх, моїх діток, люблю...
Не можу їх покинуть! Мамо, мамо!
Ти ж відаєш любов оту й сама!

Г а н н а

Покинь їх тут...

М а р у с я *(рветься)*

Пустіть! Пустіть на бога!

Г а н н а

Не вирвешся!.. *(Удержує)*.

ВИХІД IX

Т і ж і Л е с я з н е в о л ь н и к а м и.

Л е с я *(вибіга з факелом)*

До помсти, гей! Плюндруйте! Місто — ваше!

Г а н н а *(до них)*

За сором, глум, замучений наш край!
Щоб тямились!!

Л е с я

За мною, браття милі!

Всі з гиком забігають. Чути за коном гвалт, лемент; тюрма, мечеті горять. Жарке зарево обіймає весь кін.

ВИХІД X

Г а н н а, М а р у с я, а потім С о х р о н.
У палаці щось рухнуло. Полум'я язиками вибухає з вікон. Почувся крик.

М а р у с я *(божевільно)*

Пустіть!.. Горять... і я до них.

Ганна *(не пуска)*

Ні, ні!

Маруся *(б'ється)*

Пожальтеся!.. Вже кучері шовкові
Поняв вогонь... До мене рученьки
Там в лементі нещасні простягають.
(Рветься).
Ой, пробі, ой!!. *(Грізно)*. Не мати ви!!!
(Виривається).

Ганна *(зрушена, кидаеться)*

Ні, стій,
Моє дитя! Я, я піду... я — мати!!

Сохрон *(показується з дітьми на руках у дверях)*

Живі дітки!.. Візьми їх! *(Ставить).*

Маруся *(кидається навколішки, обніма ноги Сохрону).*

Діти тремтять.

Боже мій!
(Припада до дітей).

Лемент і гвалт мов віддаляються.

Ти... ти? Мені? Що зрадила?.. Не можу...
Розірветься вже серце... О, мої
Любесенькі, милесенькі... хороші!
(Обніма, пригорта).

Ганна

Невже й тепер за вчинок сей святий
Не кинеш їх?

Маруся

Ой леле! Мамо! Друже!
Вони зрослись з цим серцем навісним...
Для матері всі діти рівні, любі...
Я гріх тяжкий терпіла задля них,
Під серцем їх носила... Муку, сором...
Все винесла — за усміх дорогий:
В їх очах — рай, в їх голосках — музика,
В орлятах цих — всі радощі мої!

О зірочки, о мої ясні квіти,
Як вас люблю!

Г а н н а

Так ти лишишся тут?
І лицаря-дружину зацураєш,
Та ще яку дружину?!

М а р у с я

Боже, ні!
Моє життя... і серце недобите...
І вся душа його — за них, за них!

С о х р о н

Марусенько! Чи ж переможеш муки?
Безвинна ти... То доля навісна
Оповила в таке нас горе...

М а р у с я *(простяга руки)*

Друже!

С о х р о н *(палко)*

Не можу я і вірить у той рай...
Ох, а коли б... усе, усе забуду...
Їх полюблю... себе переборю...
(Рішуче).
Бери дітей!

М а р у с я *(кидається)*

Мій любий!

Г а н н а *(зупиня строго)*

Зглянься, доню!
Навіщо нам сей поквил, глум і гріх?
Невже йому *(на Сохрона)* віддячиш так
жорстоко?
Кохає ж він... Образа в них...

М а р у с я *(стеряно)*

Ох, так!
А я... Ой, що ж?.. Я все зроблю... я мушу...

Г а н н а

Та й їм, діткам, тут краще, у паші.

С о х р о н

Хай візьме їх... Хай українці будуть
І вороги напасникам!

Маруся *(бореться з собою)*

Ой, ні!..
Не слід... вони... Ох, мати правду кажуть...
Так, я сама... Ой діточки мої! *(Обнімає).*
Прощайте! Я... *(припада)* вас більше не побачу!

(Пригорта. Встає, хитається).

Тепер — твоя! *(Мліючи, трохи не впала).*

Сохрон *(підхоплює, держить)*

Моя! Моя! Моя!!

ВИХІД XI

Невольники.

Андрій

Все скрізь пала, добро вже на байдарах.

Сохрон

На байдаки! Додому!!

Леся

Слава всім!

Усі вирушають до моря.

Ганна *(Марусі)*

Ну, поспішай!

Сохрон

Вона слаба, зомліла...
Я на руках... *(Хоче взять).*

Маруся *(прочумалась, жахнулась)*

Ой, пробі! Дайте раз...
Хоч раз один... останній... приголубить
Моїх діток! *(Кидається до них).*
Мої, мої! *(Пригорта).*

Діти *(ввесь час тремтіли перелякані)*

Ой мамо!
Не кидай нас!

Маруся *(не при собі)*

Хай вас господь...

Ганна *(одрива її від дітей)*

Хапайсь!

Голос Охріма

Отамане, хутчій, бо чути голос:
Гірей-паша, либонь, то поспіша!

Маруся

Ой, діти... він!

Її майже тягнуть.

Сохрон *(одгукує)*

Рушайте всі! Я зараз!
Я понесу її мерщій!

Маруся *(виривається)*

Ні, ні!
Нема снаги... немає в мене сили!
Розшарпані — і серце, і життя!
Не можу дать тобі я щастя, втіхи:
Тут діточки... тут батько любий їх...
Там мати, люд, дружина, край коханий...
Яка ж мені порада, друже мій!
Одна нудьга, один прокльон і горе!

(Тне себе кинджалом).

Сохрон

Марусю! *(До неї, піддержує).*

Ганна

Ай!

Маруся *(вмираючи)*

Не прокляніть мене!..
І їх... і їх!.. *(Витягається).*

Сохрон *(кладе її; сам стоїть каменем).*

Умерла! Боже!

Ганна *(припада з риданням)*

Доню!
Дитя моє! Моя нещасна кров!

Пауза. Чути, як одчалюють чайки. Тихий покрик: «На весла! Разом! Наляж!!»
Полум'я розжеврює. Мінарети займаються.

Сохрон *(падає перед трупом на коліна)*

Прости мене!.. Я теж твоїм був катом...
Не перемігсь... і квітоньку скосив...
Не проклинай! *(З сльозами)*. Яка бліда,
хороша...
Мольба її застигла на виду,
А рученьки безвладні... *(Рішуче)*. Мамо, мамо!
Беріть дітей: душа її у них...
А я — цей скарб... *(Підніма труп)*.

Ганна пригорта дітей.

О мій підбитий квіте!
Клянусь ховать твій заповіт повік,
Твоїх дітей любить, як найрідніших,
Украйні й їм — віддати все життя!!

Палац і тюрма валяться в огні. Навдалі розлягається гук гармат.

Завіса хутко спада

[*1899 р.*]

Тарас Бульба

Драма в семи діях
і восьми одмінах

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

Тарас Бульба — полковник, огрядний, повний, 50—70 літ.
Настя — його жінка, старенька.
Остап, Андрій — сини.
Янкель — средніх літ, шинкар.
Рухля — жінка його.
Сруль — синок їх.
Товкач — Тарасових літ, картавить.
Шило — средніх літ.
Кукубенко — молодий ще, голінний.
Кобзар — сивий дід, на одне око сліпий.
Пан воєвода — магнат польський.
Марильця — дочка його, літ 18.
Татарка — прислужниця її.
Заремба — комендант Дубенської твердині.
Левентар — польський жовнір.
Пробощ.
Сруль — дубенський обиватель.
Різник і кравець — д[убенськ]і міщане.
Килина — дівчина у Бульби.

Запорожці, козаки, польські улани, драгуни, вартові, законники, кармелітки, пани, панії, панянки, джури і т. д.

Діється на Україні і Волинщині в початку XVII віку.

ДІЯ ПЕРША

Одміна 1

Дворище Тараса. Справа — будинок, зліва — рублена комора. Просто на завісі — клуня з скиртами хліба, за будинком і між пристановками — садок, колодязь, верби. День.

ВИХІД І

Настя, Килина, дві дівчини і джура.

Настя *(до джури з посудиною)*. Розставляй же по столах, дзиглик ще принеси, а ви ці ослони присуньте.

Килина. Перед кожним столом?

Настя. Еге ж, перед кожним. Тарас сьогодні склика старшину на обід синів зустрічати, вітати.

Килина *(до пані)*. Невже паничі сьогодні будуть?

Настя. Будуть, будуть мої соколята... Я так уже занудилась, так затривожилась.

Килина. От радість! Уже третій рік, як і дома були; спочатку хоч тікали до нас з тії бурси, а то й перестали.

Настя. Бо настращав старий.

Джура. Оце ще барило казали пан полковник поставити... де б його?

Настя. Отут, посередині... а печиво готово?

Дівчина 2-а. Та печиво й вариво... усе чисто.

Настя. Ну і гаразд. Тут, здається, як слід, ідіть же ви до казанів та до рожен.

Дівчина 1-а. Та ще й вареники тра доліпить. *(Пішла)*.

Килина. А, певно, вже панич Остап виріс? У його і тоді чорнів вус.

Настя. І не пізнаєш, певно, уже такий велетень...

а Андрійчик мій любесенький вже юнак юнаком: йому оце двадцять другий годок пішов. Ох, дитиночко моя ріднесенька, квіточко красна! Що ж воно ласкаве та мовчазне було.

Килина. А хіба Остап, то ж як орел... як не знаю що...

Настя. І Остап — мій голубчик, тільки не такий ласкавий, а понурий більше, мовчазний якийсь.

Килина. Ні, пані, не мовчазний, як захоче, то такі в його речі, слово скаже — мов шаблею рубоне, а як гляне — вогнем опалить, блискавкою сяйне... Ох-ох. *(Виходить)*.

Настя *(вслід)*. І у тебе, бачу, серце заграло. Ох, молоді літа, щасливі літа, тільки не довго нас тішите: така вже ота доля жіноча — цілий вік нудитись... Одно тільки й зна наше серце — кипіти на вогні за все, що йому любо та мило, кипіти та справляти похорон. *(Замислилась)*. От і мої молодощі пролинули теплою хвилею, і кохання всміхнулось веселкою, та на одну мить, зараз же буря одірвала від мене мою дружину і понесла її по широких степах, по темних лісах під списи та муки. Тілько й утіхи було, що в моїх синах-соколах: всю свою душу положила в них, серце цілком віддала, та й тих одірвали. Але хвала небесному, минулося катування: вони будуть, будуть сьогодні... Я їх пригорну до свого лона, вони зігріють утіхою мої літа старі. Тільки ховай їх, небо, од лихого в дорозі та повертай до матері. *(Утирає сльози)*.

ВИХІД II

[Янкель, Настя, потім дівчина]

Янкель. Пан полковник прислали вельможній пані оцю кухву доброго меду. Куди її поставити?

Настя. Станови отут. А де ж сам пан?

Янкель. Пішли з паном Товкачем на Савур-могилу виглядати молодих паничів.

Настя. І в старого защеміло серце.

Янкель. Звісно ж, панюню... власне дитя варт дуже дукатів... ой вей! Як у мене Лейба — уф, антик!

Настя. Що ж, і ти батько.

Дівчина 1-а *(вбіга)*. Прийшли, прийшли з обжинками, з вінками.

ВИХІД III

Ті ж, молоді козаки та козачки. Попереду парубок з дівчиною в вінках з пшениці.

Хор *(кланяється, співа)*.

Одчиняй, пані, ворота,
Іде твоя робота,
Приймай до рук ось вінця:
Вже дожались до кінця.
Наші пані велика
Зарізала індика,
І качок, і поросят,
Щоб сусідів привітать.
Даруй небо вам добра,
А нам меду з два цебра!

Голоси. Віншуємо з обжинками, дай, світе, на той рік діждати.

Подають вінки.

Настя. Спасибі, спасибі вам, сусідоньки, що допомогли праці. Завітайте ж і до господи, не погребайте: чим хата багата!

Всі. Спасибі, вельможна пані, за честь!

Настя. Янкель! Іди ж і ти: поможи мені частувати.

Янкель. Зараз, служу пані.

Виходять.

ВИХІД IV

Тарас, Товкач і старець.

Тарас. Так нема радості, старче божий!

Кобзар. Біда! біда! Тугою окрилася наша земля: розірвали її на дві половини.

Товкач. І не буде добра, поки не злучаться діти. Тільки у вас на Волинщині...

Тарас. Що ж там коїться?

Кобзар. Що коїться? Грабіж іде, гвалт іде, стогін по лугах розлягається: всі тікають за Дніпро до братів — там любо!

Тарас. Дай боже! А поки що я і синів пошлю на нашу ворожнету. Оце я їх жду.

Товкач. Уже скінчили науку?

Тарас. Уже братську ковтнули, а запорожської ще не нюхали.

Кобзар. Понюхають, ще й слави здобудуть!

Товкач. Правда, правда! Тарас у нас такий дуб, об який вороги голову собі розсадять.

Тарас. Спасибі за ласкаве слово. Служив я і вірі, і правді, і рідній землі свій вік, ще, може, сподобить господь послужити і синками.

Товкач і кобзар. Дай боже!

Тарас. Агов, стара! Почастуй нас, побалуй чарчиною.

ВИХІД V

Ті ж і Настя.

Настя *(кланяється)*. Здоровенькі будьте!

Товкач. Шановній господині. *(Цілує руку)*.

Кобзар. Вельможній добродійці до землі чолом. *(Цілує руку)*.

Настя *(налива, підносе)*. Поживайте, на здоров'ячко!

Тарас. За правду і за нашу силу! Щоб перед кривдою повік не зігнулася.

Товкач і кобзар. І за твоїх соколів!

Настя. Коли б милосердний дав, щоб здорові вернулися... Така далека дорога... У мене душі нема...

Тарас. Уже заскиглила стара! Та що станеться козаку у дорозі? Коні послав добрі, шаблі надежні, а силою, певно, бог не зобидив.

Настя. Де там нагуляти її при тій тяжкій науці... Певно, мої голуб'ята як висмоктані.

Тарас. Не бійся, не з такого коріння.

Кобзар. Одпасуться дома.

Товкач. Нагуляють ще силу.

Тарас. По широких степах, та по темних лугах, та по густих лозах.

Настя. Ох! Там не набираються сили, а розтрачують! *(Порається)*.

ВИХІД VI

Ті ж і Янкель.

Тарас. А, і шинкар мій до мене завітав у гості!

Янкель *(все низько кланяється)*. Як же, як же, вельможний пане полковнику, паничів жду моїх рідних.

Тарас. Чи ба, новий родич, панове, у мене викопався. За його здоров'я. *(Налива)*.

Товкач. Ха-ха-ха-ха! Оце, брате, так! Нажив рідню!!! На погибель їй! *(П'є)*.

Кобзар. Ох, ох! Од цієї рідні...

Янкель. Вибачайте, добродію, ми на тих жидків і не похожі, хай тим всяка погань на голову, а ми з панами запорожцями, як брати!!

Товкач. А подавись ти, щоб я невірі став братом.

Тарас. Ха-ха-ха! Ото брат?!

Янкель. Ви мені, ясновельможний полковнику, не брат, а батько, іх бін а їд батько, і я вас так люблю, ой вей мір, як люблю! Пан мене вирятував від смерті...

Тарас. Правда! Раз козаки почали їхнім братом греблі гатити, дак я одпросив, щоб одного жидка одпустили, от його лишили мені на насіння, бо і без його брата скучно...

Товкач. Так, так, і до шинків, і до забави...

Янкель. І я вам, ясний пане, до смерті буду служити з моєю Рухлею, з моїми дітками, з моїми кревними.

Тарас. Ха-ха-ха! Ціле військо.

Янкель. А що ви думаєте, панюню! Таке військо за вас в огонь і воду, щоб я своїх дітей не побачив, а я сам за пана полковника радий і голову положити, як маму кохам.

Тарас. Невже такий щирий? Треба спробувати.

Товкач. Зараз. *(Вийма шаблю)*. Ану, підставляй шию, жиде!

Янкель. Ой! Вус дас комедія? Не жартуйте, пане сотнику, тією паличкою, бо чорт може вихопить — і ферфал!

Тарас. Так, може, з цього краще? *(Цілиться з пістоля)*.

Янкель. Пане полковнику! Ясновельможний! Ой, ой, ой вей мір! Я для пана все... тільки на оту цівку з дірочком дивитись не можу! Ой вей!!

Кобзар. Хоробрий!

Настя. Та не лякайте його, бачите — пополотнів, аж пейси змокли.

Янкель. Я не за себе, панюню, а за пана полковника, що він оборонця лишився б.

Всі. Ха-ха-ха! Ото заступник!

Тарас. Набрати б під його отаманування бабське військо.

Всі. Пропали б вороги чисто!

ВИХІД VII

Ті ж і Килина, а потім Остап і Андрій.

Килина *(вбіга)*. Паничі, паничі приїхали!

Настя. Де, де?

Тарас. Стій, стара! Приїхали, то самі і прийдуть... без помочі... Тут стрінемо як слід, як упада.

Настя. Не видержу я!

Тарас *(держить)*. Видержиш!

Остап і Андрій *(входять)*. Здорові, мамо і тату.

Настя *(кидається і обніма)*. Сини мої, життя моє, Остапе, Андрієчку!

Тарас. Здорові, здорові *(обніма, а потім одходить на крок)*. А повернись, сину! Чи ба, який ти кумедний. Що се на вас за попівські каптанці? Чи отак усі в академії і ходять? Стійте! Тривайте! Роздивлюсь гаразд... Ху, які довгі свитки! Ану, побіжи который, а я гляну, як важно гепне!

Остап. Не смійся, не смійся, батьку!

Тарас. Дивись, який пишний! А чом би то і не сміятись?

Остап. А тому, що хоч ти мені і батько, а я і батькові не спущу.

Тарас. Ах ти сякий-такий сину! Як? Батьку?

Остап. Та хоч і батьку! За образу ні на кого не вважу.

Тарас. Чи ти ж мене подужаєш, вражий сину?

Остап. А там уже побачимо!

Тарас. Ану, спробуємо, який ти в руці і в нозі.

Остап. Хоч зараз!

Починають бороться.

Настя. Тарасе! На бога! Що се?

Т а р а с. Одступись, стара! Оттак! Еге! Цупкий. Ану сюди!

Н а с т я. Люде добрі, гляньте: здурів старий, чисто з глузду зсунувся! Діток більше двох літ не бачили, а він боротись намігся!

Т о в к а ч. Та ще як? Чи ба! Аж кісточки хрустять.

К о б з а р. Настоящий герць!

Т а р а с. Фу, цур тобі, ловко! Руки як залізні. Він добре мне, далебі, добре, хоч би і не коштувати! Отак лупцюй кожного, нікому не спускай, а все-таки убрання на вас прекумедне: до чого се вірьовка? А ти, бельбасе, чого спустив руки? *(До Андрія)*. Чому не спробуєш батька пром'яти?

Н а с т я. От ще вигадав! І спаде ж на думку таке, щоб рідна дитина на батька руки здіймала? Воно здорожилось, стомилось,— йому б попоїсти та одпочити, а він його заставляє битися!

Т а р а с. Е, та ти мазун, як я бачу! Не слухай, сину, матері: вона баба — ніц не тямить. Які вам пестощі? Ваші пестощі — чисте поле та добрий кінь. От ваші пестощі! А бачите оцю шаблю? Оце ваша матір! Усе те, чим товкмачили ваші голови в академії, усі книжки оті, граматки та хвилозопії — казна-що. А от краще я вас на тім тижні на Запорожжя одправлю; там наука так наука!

Т о в к а ч. Правда, брате! Там уже настояща школа.

К о б з а р. Там тільки і наберетесь розуму.

Н а с т я *(плаче)*. І всього б тільки тиждень бути їм дома? І погуляти, і відпастись їм, бідним, не випада; і хати рідної взнати часу не буде, і мені, нещасній, подивитись на моїх лебедят не прийдеться!

Т а р а с. Годі вже тужити, стара! Не на те на світі козак, щоб з бабами ялозитись! Ти б їх сховала за пелену та і сиділа б, як курка на яйцях. Краще от тягни нам на столи, що в тебе є, та клич сюди всіх сусід і старшину: коли радіти, так гуртом. Та не треба нам пампушок, медовиків, маковників і там інших пундиків, а цуп нам барана, чи вепря, чи сарну та сорокалітні меди! Та оковитої щоб вволю було, не з видумками горілки, не з фигами-мигами, не з витребеньками, а чистої, щоб грала і яскрила мов скажена!

Настя виходе, починають вносити всячину.

ВИХІД VIII

Ті ж і Кукубенко з Шилом, а потім Настя з підсусідками.

Кукубенко. Пану полковнику наші голови!

Тарас *(обніма)*. Спасибі.

Шило *(під чаркою)*. І хлопці тут? Ух, славні, здорові! Оцей як тур, хоч обіддя на шиї гни. *(Обніма)*. А цей як ромен — і стрункий, і становитий. *(Обніма)*. От ще мені товариші до чарчини.

Кукубенко. Ні, це вже, пане сотнику, мені товариші! Здорові, юнаки, здорові, друзі!

Вітаються.

Любіть і жалуйте! А то і побрататись можна!

Андрій. З таким лицарем і за честь!

Шило *(Тарасу)*. А що, пане отамане, не козаки будуть?! Ну й сини! Тепер уже я, брате, запив: вже як хоч, а буду як ніч, бо мушу радіти, такі лицарі прибули... така краса... вже, як хоч, а я гуляю...

Тарас. Гуляй, брате, і я з тобою. Вдар лихом об землю, на злість ворогам!

Шило. О, матері їх ковінька! Почухаються, почухаються, нехай я тільки прочухаюсь... та от ти з синами... Ну, вже ж і сини... хай їх маму мордує. *(До Насті)*. Вибачайте, паніматко.

Кобзар і козаки. Віншуємо вас, вельможний пане полковнику, з прибуттям синів, пошли їм здоров'я, і щастя, і слави.

Тарас. Спасибі і вам, пишні сусідоньки, за слово ласкаве і за добрі бажання. Ну, просимо гостей дорогих за столи, хліба-солі з'їсти, чим бог послав.

Всі сідають за столи, деякі вітаються проміж себе. Посередині Тарас, по боках сини.

Ну, синки, перш усього вип'ємо горілки. Наливай, стара, і ти, Килино, усім сповняй кубки. *(Підняв чару)*. Боже благослови! Будьте живі та здорові, сини,— і ти, Остапе, і ти, Андрію; дай же боже, щоб фортунило скрізь на війні! Щоб бусурмана били, щоб турка били, щоб татарина били!

Всі п'ють.

Всі. Дай світе! І пану полковнику від синів втіху, і козакам радість.

Тарас. Спасибі!

Настя. Призволяйтесь, прошу,— бужанина, головизна, вареники.

Шило Не бійтесь, паніматко, потрощимо, тільки спочатку горлянку прополощемо.

Товкач. О! Шило мудрий: всякого вченого прошпетить.

Шило. А Товкач потовче на макуху.

Сміх.

Тарас. Так, так! Ну, сини, підставляйте чарки. *(Налива)*. А що, добра горілка? То-то, синку, дурні були латинці: вони й не знали, чи є на світі горілка? Як того звали, що вірші добрі писав? Горацій? Чи що?

Остап *(Андрію)*. Ач, який батько! Все старий зна.

Андрій. Ого!

Тарас. Ключар, певно, не давав вам горілки і понюхати. А признайтесь, синки, здорово вас чухрали березняком чи вишняком по спині і по сусідніх маєтках? А ще й не по суботах тільки, а перепадало і по середах, і по п'ятницях.

Шило. Парили, либонь... як от я тепер себе парю.

Остап. Нічого, батьку, згадувати: що було, то й прошло і не вернеться.

Андрій. Хай тепер спробує.

Тарас. Добре, синку, добре! І цей заговорив!

Андрій. Ще й не так заговорю, тату, дайте час.

Товкач. Завзятий буде козачина!

Кобзар. З такими не сором і на Січ!

Шило. За їх здоров'я... я, брате Тарасе, п'ю... сказав, що п'ю, ну і п'ю!

Тарас. І пий, друже, спасибі. І всі вип'ємо.

Всі. Слава! Слава! І пану полковнику, і синам слава!

Настя Та поживайте ж і страву. Прошу!

Шило. І кісточки погриземо! Ану! Піснею привітайте їх, піснею.

Всі *(співають)*.

> Слава господарю і юнакам слава!
> Веселитись стала наша хата!
> Позліталась до гнізда орлята!

Чують клекіт воріженьки люті!
Затремтять небавом на покуті!
Похитнеться скрізь невіра всяка!
Козакам же буде слава й дяка!
Слава! Слава!

Тарас. Спасибі! Спасибі! Так і станеться, а скиньте лишень, сини, ваше убрання та одягніть наше, козаче! Гайда зараз до світлиці.

Остап і Андрій уходять.

Ех, кров заграла. Подайте лишень мені бандуру. Гей, джуро!

Настя. Та попоїв би!

Тарас. Ну тебе з їжею! Бандуру!

Товкач і Кобзар. Вшквар, справді, щоб і луна пішла!

Тарас *(бере кілька акордів і співа)*.

Ой чого ти, Дніпре, батьку сивочолий,
Хвилею скажено об каміння б'єш?
Хочеш зірвать скелі, що стоять навколо,
Хочеш, та даремно стогнеш і ревеш.
Щоб ти супокійно хвилею котив,
На те й козарлюга сидить за порогом,
Щоб турок, татарин тремтів ворогів!

Всі. Бодай нам діждати, щоб згинув невіра!
Слава! Слава! Слава!

Тарас.

Ой гоп та й волохи,
Вас зосталося трохи,
І ви, молдоване,
Уже більш не пани.
Годі ж, годі ж, не журіться,
Богу помоліться;
Може, час такий настане —
Згине все погане!

Всі. Годі, годі, не журіться... і т. д.

Шило. Гей, хоть прив'яжіть ноги... не здержу. Ану, хто зі мною? Уй-го! гі-гі!...

За ним порвались до танцю одна чи дві пари.

МАЛОРУССКАЯ ТРУППА

М. Л. Кропивницкаго подъ упр. А. К. Саксаганскаго и Н. К. Садовскаго

ПРИ УЧАСТІИ

М. К. ЗАНЬКОВЕЦКОЙ

Въ Понедѣльникъ 6-го Августа 1901 г.

ПРЕДСТАВЛЕНО БУДЕТЪ

БОГДАНЪ ХМЕЛЬНИЦКЫЙ

исторична драма у 6-ты діяхъ, соч. М. П. Старицкаго.

Въ заключеніе АПОѲЕОЗЪ „Переяславська рада".

Зиновій Богданъ Хмельницькый, сотныкъ Чигиринськый, потимъ гетманъ Украины	г-нъ Садовскій.
Тымко, его сынъ, Козакъ	г-нъ Чичорскій.
Катря, дочка Богдана	г-жа Абаза.
Выговськый, Генеральный писарь при Богдани	г-нъ Карп.-Карый.
Елена, полячка, выхованка Богдана	г-жа Заньковецкая.
Ганна Золотаренко, выхованка, небога	г-жа Ливицкая.
Хведиръ Золотаренко (козача старшына, полковныкы)	г-нъ Нимченко.
Богунъ (козача старшына, полковныкы)	г-нъ Саксаганскій.
Чарнота (козача старшына, полковныкы)	г-нъ Позняченко.
Глоба (козача старшына, полковныкы)	г-нъ Кейданскій.
Крывонисъ (козача старшына, полковныкы)	г-нъ Ласкавый.
Бандуриста, сывый дидъ, старець	г-нъ Жулинскій.
Барабашъ, старый похылый полковныкъ	г-нъ Кропивницкій
Чаплинськый, пидстароста Чыгырынськый	г-нъ Зайченко.
Пробощъ-іезуитъ	г-нъ Паньківскій.
Домаха, господыня, при будынку	г-жа Попова.
Джура	г-нъ Колесниченко
Юзя, служныця у Елены	г-жа Суслова.

Настя, горова шынкарька	г-жа Попова.
1) дивчата, наймычкы	г-жа Петрова.
2) дивчата, наймычкы	г-жа Колесниченко.
1-й) козакы, запорожци	г-нъ Бабичъ.
2-й) козакы, запорожци	г-нъ Петлишенко.
1) лейстровыкы изъ Украины	г-нъ Коноплянка.
2) лейстровыкы изъ Украины	г-нъ Коляда.
Сулыма, зъ козацькой старшыны	г-нъ Тихоновичъ.
Тетеря, куринный отаманъ запорожськый	г-нъ Загорскій.
Ферлей, регементарь	г-нъ Позняченко.
Адамъ Кисиль, Брацлавськый воевода	г-нъ Загорскій.
Ярема, Вишневецькый	г-нъ Саксаганскій.
Заремба, посланецъ Польськый	г-нъ Вукотичъ.
Пани Заремба, его жинка	г-жа Журавочка.
Ясинскый	г-нъ Петлишенко.
Ржевуськый	г-нъ Кейданскій.
Гонець	г-нъ Тихоновичъ.
Цыганка, стара ворожбытка	г-жа Онищенко
Украины, паніи, стар., шлях., гости, муз., посл.	Турецк. и Молдавск.

Капельмейстеръ М. И. Соколовъ. *Распорядители и режиссеры: А. К. Саксаганскій и Н. К. Садовскій.*

Афіша п'єси М. Старицького «Богдан Хмельницький»

Тарас.

Ой гоп, того дива,
Наварили враги пива,
А ми будем шинкувати,
Воріженьків частувати.

Хор.

Ой гоп, таки так,
Пишна панна, як мак,
А козак, як орел,
Як побачив, так і вмер!

Тарас.

Не соромся, дай рученьку,
Ходім, погуляймо.
Нехай людям лихо сниться,
А ми заспіваймо!

Хор.

Ой гоп, того дива... і т. д.

Товкач і Кукубенко *(під час танцю)*. У-у! Сади! Мети! Шквар! Підківками! Дзвони!

ВИХІД IX

Ті ж і Остап з Андрієм.

Тарас *(побачив синів)*. От козаки так козаки! Сюди, до мене! Почоломкаємось! Фу, які пишні! *(Обніма, кинувши бандуру)*.

Товкач. Таких і не було на Запорожжі, щоб я з Товкача пищиком став, коли брешу.

Шило. Правда, правда! Чорт його і бачив таких. Е, тепер уже я запив. Сип, Кукубенко!

Дехто. Орли, лицарі! Справжні лицарі!

Килина. Господи! Який красень!

Кукубенко. На Запорожжя їх, на Запорожжя!

Тарас. Е, коли на те пішло, то й я з ними їду! Єй-богу, їду! На кий біс мені отут сидіти? Щоб я став гречкосієм та доглядав овець чи свиней а чи бабився з жінкою. Та пропадай оте все: я козак, я ще з синами погуляти хочу! Бий мене сила вража, коли не хочу і поїду!

Товкач. Молодець, Тарас! Завзятий, голінний ко-

зарлюга... і мені кортить... і я з тобою. Там жінка як собі хоче, а я поїду!

Ш и л о. Так і я до гурту! У! Наливай тепер! Гуляй, душа, без кунтуша!

Д е х т о. І ми, і ми — гуртом!

Т а р а с. Фу, пишно як! Ціле військо... От загуде на Запорожжі! Знайдемо, де і червоного пива сьорбнути.

Ш и л о. Знайдемо, знайдемо!

Т а р а с. Та що дляти час! Зараз їдемо, завтра, та й уже! Якого дідька ми тут висидимо? На чорта нам оця хата? На біса-батька горшки і пляшки? Бий їх, трощи все! *(Б'є горшки)*.

Остап теж.

Ш и л о. Не руште з оковитою! А порожні тільки, ось!

Т о в к а ч. З медом теж не дам. *(Закрива і п'є)*.

Н а с т я. Ой лелечко, ой лишенько! Рятуйте!

Т а р а с. Не скигли, бабо! Бий усе в мою голову.

Зам'ятня, гармидер, тріск.

З а в і с а

О д м і н а 2

Декорація та теж. Місячна ніч.

ВИХІД І

А н д р і й *(сам сидить під деревом і співа)*.

Ох ти, зоре, моя доле,
Квіте незрівнянний,
Раз блиснула перед очі —
І навік я п'яний!
Твої очі дні і ночі
Не дають спокою.
Серце ниє, серце ниє
Усе за тобою.
Як до зір високих в небі
Не досягнуть руки,
Так до тебе те кохання...
Тільки муки й муки!

ВИХІД II

Андрій і Остап.

Остап *(хутко)*. А! Се ти тут! Уже завів пісню? Ну що у тебе за звичка така? Тільки де-небудь зостанешся сам, а надто ще як місяць зійде на небі, так і почина співати, мов дівчина яка чи дячок.

Андрій. А я що кому шкоджу?

Остап. Та гидко, таки чисто гидко! Ну, я розумію, коли співати гуртом, затягти козачу, щоб кров закипіла, то інша річ, а то застогне якоїсь бабської, сумної, немов сам у спідниці.

Андрій. Тобі весело, то і танцюй метелицю, а мені воно, може, зовсім і не до мислі.

Остап. Гай, гай! Що ж тебе там укусило? Он глянув би, яку батько одбира зброю, просто аж очі вбира! Рушниці черкеські, шаблі дамасські, пістолі турецькі, а сідла, вуздечки цяцьковані сріблом та злотом, а огирі-румаки землю копитом б'ють. Я просто не можу стямитись з радощів, а ти похнюпивсь.

Андрій. Бачиш, оте добро тішить око козаче, але, окрім того, єсть у козака і серце: хоть який чад у голові, а часами і серце його турбує!

Остап. А хіба серцю нема в тім втіхи? Воно ж зна, що незабаром полине до орлів-велетнів! А чи є більша втіха на світі, як летіти на ворога бурею, між посвисту куль і ятаганів.

Андрій. Так, брате, я розумію той бенкет скажений і радий з тобою на його порватись... але ти забув нашу неньку: вона тільки нами і дише! Що станеться з нею?

Остап *(хмуро)*. Та воно матері шкода, але ж що ж удієш? Їй доля сльози судила, а нам, козакам, одвела степи, та луги, та військову втіху.

Андрій. Ну, а все ж з того їй не легче, і мені так жалко її, так жалко! Та невже ж таки навсправжки батько завтра руша? То, може, так, смикнувши, згаряча?

Остап. Ні, ні! У нього чаду і в оці нема, а він розпорядки в дорогу дає і все відбира зброю, припаси.

Андрій. Значить, рушати! І все далі і далі від Києва.

Остап. А на що тобі Київ? Цур йому й пек з його

бурсою! І канчуки, і книжки остогидли, хоч би і не згадувати.

Андрій. Ах, брате, там моє серце лишилось, вирвала його з грудей моїх панна.

Остап. Тю на тебе! Яка панна? Що се за нісенітниця?

Андрій. Настояща панна, пишна краля! А хороша, як зоря на небі... Та що зоря? Хоч би всіх їх з неба знести у заполу, то вони не варт її очей.

Остап. Ти збожеволів, чи що?

Андрій. Збожеволів! Навіки отруїла краса, але те божевілля таке мені любе, що і збутись його я не хочу: воно мене чарами огорта, пестує ласкою душу.

Остап. Сказився! Чисто сказився! І речі твої такі, що аж поза шкурою мурашки бігають,— тобі дання дадено.

Андрій. Ні, а доля така, фортуна сліпа. Я оце якось у Києві йшов вулицею та й замислився, і сором признатись, а мені ввижались чудові очі і білі, як перший сніг, перса красуні, яку я раз бачив.

Остап *(з огидою)*. Тихо!

Андрій. Стій! Слухай: так ото я стою, а колимага біжить, а це як шпигоне мене хтось бичем, так я аж здригнувся та хап за колесо... і зупинив четверню, так на хвості і сіла. Добрався б я і до машталіра, стяг би його з сідла, та почувсь мені чудовий голос: «От юнак так юнак!» Я зирк, а машталір по конях... Так мене зірвало — та просто в калюжу! Піднявся я — красуня сміється, мов сріблом розсипається, і та сама...

Остап. Мені гидко тебе і слухати! Щоб яка-небудь баба, диявольське порождення, над тобою сміялось...

Андрій. Е, дарма! Я потім поночі вліз через комін у її світлицю, спочатку вона злякалась, а потім бавилась.

Остап. Бавилась! Сміялась би то над козаком, глузувала, та ще якась-то панна?.. Католичка?.. Коли б ти мені братом не був, коли б ми з тобою не коштували гіркої, то, їй-богу, бив би за такі речі.

Андрій. Не бив би! Я знаю!

Остап. Ну, ну, гляди! Щоб я про таке і не чув!

ВИХІД III

Ті ж і Настя.

Настя *(на рундуці)*. Ходіть же, мої соколята, уже щолок готовий: я голівки вам змию і розчешу.

Андрій. Зараз, мамо! *(Цілує у неї руку і лащиться)*.

Настя. А ти, Остапе, іди і ти.

Остап. Не треба мені, мамо, голови мочити в золійнику: вимиють її дрібні дощі, а розчешуть густі терни.

Настя. Ох, Остапе! У тебе тільки одно на думці. *(Пішла з Андрієм)*.

ВИХІД IV

Остап і Килина.

Килина *(з подушками і килимом)*. Де, паничу, слати?

Остап. Про мене, на землі краще або на сіні.

Килина. Пан полковник тут веліли.

Остап. А коли тут, то й тут.

Килина *(стеле)*. А чи то ж правда, що зараз і поїдете?

Остап. Авжеж, тут сидіти не будемо!

Килина. А паничеві нікого не жалко кидати?

Остап. Хоч би й жалко, та дарма! Не на те козак здався, щоб на жалі покладався!

Килина *(плаче)*. Які ми сироти, які ми нещасні...

Остап. А тобі що? Чого плачеш?

Килина. Може, у мене серце натроє розривається.

Остап. Яке ж воно неміцне в тебе, гай-гай? Ти тільки на те не вважай: не розірветься — дівочі сльози як роса! Зійде сонце і росу висушить.

ВИХІД V

Ті ж і Тарас.

Тарас. Ну, хлопці, на килими! Одпочити час, бо вдосвіта рушаємо! А де ж Андрій?

Остап. Пішов до матері голову мити.

Тарас. Таки та з своїми забобонами. *(До Килини)*. Гукни його! Щоб мерщій ішов сюди спати! Ну, я тут ляжу проти козачого сóнця, а ви ген там. На добраніч, коли б не проспати! Тривай, підкоти мені, синку, оті два камінці: я їх під спину підложу, щоб не дуже ніжитись... *(Підмощує і за хвилину хропе)*.

Остап. Молодець батько! На такій перині — і зараз захріп. Треба і собі призвичатись.

ВИХІД VI

Ті ж і Андрій з Настею.

Остап. Лягай отут: батько казав рано вставати.

Настя. Ох, моє лишенько!

Андрій. Не сумуй, мамо, ще, може, уранці другу заспіва тато. Ти б теж лягла одпочити.

Настя. Належалась, наодпочивалась я на своєму віку... Хоч посиджу отут, хоч трохи подивлюсь на своїх лебедиків рідних. Бо як завезуть. *(Утира сльозу)*. Спіть, мої соколята, одпочивайте дома. А я потихесеньку розчешу ваші кучері... Згадаєте, що ваша нещасна мати голівки ваші чесала на прощання. *(Почина чесати Андрія)*. Кучері мої шовковії, виростала вас, доглядала вас, та не прийшлось тільки тішитись... Хто-то вам розчеше їх без матері? Хто дрібними їх змиє? Хто приголубить вас, діти, хто пригорне до лона?

З початку сього монолога в оркестрі іде pianissimo nocturno з українських мотивів, у яких вчуваються і колискові.

Сини мої, сини мої милі! Що буде з вами? Що жде вас? Чи повернетесь ви до матері-сироти, чи в широкім полі з буйним вітром розмовлятиме ваша могила? Або татарин рознесе по байраках біле тіло козаче і орли виклюють ваші очі, а вовки-сіроманці розтаскають по ярах ваші кості. Сило небесна! Учуй материну гарячу і болячу сльозу, зглянься над нею! *(Схиляється тужно на руки)*.

Музика переходе в полонез. Задня завіса здіймається, і глядачам уявляється в рамах жива картина: серед розкішного стародавнього покою, осяяного фантастичним світом, з глибини виходять кілька пар, посередині Марильця з Зарембою. Пари чинно роблять фігури і мовчки зникають. Марильця зостається одна, замислена, зажурена. До неї підходить татарка, почина її роздягати. Марильця показує мімікою, що її серце вразив юнак, який зупиняв за колеса

ридван і упав. Татарка сміється. З комина вилазить Андрій. Спочатку переполох, а потім сміх з його засоромлення. Марильця починa прибирати Андрія і танцює навкруги його мазура чи вальс. Потім барабан... зам'ятня... задня завіса знов пада.

ВИХІД VII

Ті ж і Шило, Товкач, Янкель, Килина, челядь, козаки і козачки.

Тарас *(прокинувшись)*. Ану, вставать пора! Уже Віз черка землю,— гайда, хлопці!

Остап і Андрій. Ми готові, батьку!

Настя. Що? Що таке? Куди ти їх береш?

Тарас. Туди, де кожному козакові слід бути, де наберуться вони бойового завзяття і чаду, де навчаться кирпатій прямо дивитись в вічі.

Настя. Ой лелечки! На погибель везеш, на погибель! Однімаєш од мого лона моє порождення... Хоть не зразу ж, дай хоч надивитись, хоч намилуватись...

Тарас. Годі, стара, голосити, вони ще не мертві, а постанови своєї я не зламаю. Без науки у Січі і їм не вільно ні чуприни, ні шаблі носити. То б ти такого сорому своїм дітям хотіла?

Настя. Але ж хоч трішечки, крапелиночку дай втіхи... Цілий же вік самі поневіряння, самі муки, нудьга... Дай хоч глянути на їх очі орлині, хоч учути їх дзвінкі голоси. Сини мої, горе... *(Обніма їх)*.

Тарас. Ну і чудна ж! Тут би радіти, що твої сини все Запорожжя скрасять, а вона тужить та побивається.

Товкач *(входить)*. А що, Тарасе! Я вже з своєю дружиною на шляху!

Шило. І я на кульбаці. Навіть опохмелитись забув — така обняла втіха. Тішу себе, що на Присіччі все надолужу.

Тарас. Та ти можеш, а от чи не погладить би шляху.

Шило. Не спокушай, бо слиною похлинусь. Така вже чортова справа, що як тільки нагадають, так душа і загра!

Товкач. Ні, брате! Краще рушаймо: ранком добре.

Тарас. І то правда. Гей, джуро, коней!

Янкель *(виходе і кланяється)*. І я, ясновельмож-

ний пане, з панством... Я там при мажі упакував кілька барил.

Т а р а с. Уже й тут примостився! Та тебе ж там обскубуть і обпатрають, як порося.

Я н к е л ь. Пане полковнику, поки обскубуть, я зроблю собі невеличкий гешефт. Вони, запорожці, хороший нарід, добрий нарід, щедрий нарід... Ну, жартливий часами, але ж що,— пан полковник свого жидка зборонить.

Ш и л о. Нехай їде! Шкода ж барил!

Т а р а с. Та іди уже!

Т о в к а ч. Знадобляться в дорозі... Правда!

Т а р а с. Та іди уже, тільки нашмаруй губи салом.

Челядь і козаки підходять. Держать коней і зброю.

Ну, сини, почоломкайтесь з матір'ю та беріть ось зброю козачу — та і на коней! *(Сам озброюється)*.

Н а с т я. Не дам, не дам моїх синів, я, як вовчиця, їх боронитиму — у мертвої хіба вирвете з рук.

О с т а п. Пустіть, мамо! Ми ще навідаємось! *(Освободивсь і надіва зброю)*.

А н д р і й. Не побивайся, ріднесенька. Це ж не на війну їдемо, а тільки на військову справу.

Н а с т я. Сину мій, життя моє! *(Обійма)*. Не кидай матері!! Хоч сього віддай мені, або вирви краще з цих грудей серце та розтопчи ногами.

Т а р а с *(м'ягче)*. Та годі-бо, стара, схаменись! Що ж робити? Така їм стать, на славу ти їх і породила... Побачиш ще, вернемось живі і здорові... Краще благослови їх. Материна молитва зі дна моря вертає.

Н а с т я *(в ноги Тарасові)*. Лебедику, дружино моя, не одривай їх хоч зараз хоч зараз... здійми краще голову... бо і без того її клонить до землі туга.

Т а р а с *(підніма її)*. Не можна, стара, не можна закону ламати. Я знаю, тобі... але здави серце... поблагослови... Он уся старшина дивиться... Не сором дітей!

Н а с т я. Боже ж мій! Для чого ж я дожила до сеї хвилини? Чом ти раніш не одібрав мого зайвого життя?!

А н д р і й і О с т а п. Мамо, благословіть.

Н а с т я *(обніма їх)*. Діти мої, квіти мої! Скорбних заступнице! Зглянься на мої сльози! Захисти їх покровом святим од ворожих стріл, і мечів, і од всяких напастей, поверни їх! Ох!! *(Похитнулась, мало не впала)*.

Козаки піддержали.

Т а р а с. На коней, сини!!

Остап вскочив, Андрій, поцілувавши матір, теж. Тарасові підвели коня.

Н а с т я *(очунявшись, кидається, хапається за стремена)*. Гвалт! Люде добрі, рятуйте! Розбій! Кіньми топче! Копитами рве!

Т а р а с. Одведіть її! Вона збожеволіла од горя. Насте! Опам'ятайся!

Її кілька разів відтягають, вона кидається, нарешті, зомліла.

(Підніма бережно, передає челяді). Однесіть!! А! Мати! *(Змахнув сльозу)*. Гайда тепер! З богом! *(Сіда на коня, виїздить)*.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Табір під Дубном. На першім плані мажа Тараса, зліва — намет, навдалі — вози, намети і частини твердинь з баштами. Спочатку вечір, потім ніч.

ВИХІД І

Тарас, Андрій, Шило, Кукубенко і др[угі] козаки. Справа казан, де вариться куліш. Круг нього в розмашних позах Шило і другі козаки, зліва друга зграя, між якою і Тарас, і Андрій, і Кукубенко. Посередині, наперед кону, розпластався пишно козак, а на заднім плані грають у довгу лозу. Інші гострять і ладнають зброю, інші перев'язують рани. Вартові ходять.

Кашовар. Шкуролупе! Подай ополоник та сіль.

Козак 1-й. Лови! *(Кидає)*.

Козак 2-й *(гострить шаблю)*. Чи ба! Як защербилась! Не бере і точило!

Козак 3-й. Січової роботи?

Козак 2-й. Ні, справжня дамасська!

Шило *(перев'язує руку)*. Де ж то ти так її попсував?

Козак 2-й. Та позавчора, як одсіч дали ворогам, що з башти хотіли кудись промайнути. Дак я почоломкав одного з розмаху та так тобі і розчахнув аж до кульбаки... Та, либонь, чи не наскочив на якого сталевого гудзя, бо пощербилась, а шабля важна!

Грач 1-й. Чотири!

Грач 2-й. Шість! Моя!

Грач 1-й. Що ставиш?

Грач 2-й. Жупан.

Шило. Це, може, тому ти віддячив, що мені оцього карбіжа поклав? І не анахтема ж, скажи? Нишком підкрався... Я пораюсь собі з двома глистюками да з одним пикатим, успокоюю їх, щоб не сердились, а він лясь мене ззаду... та й в ноги...

Козак 2-й. Може, іменно і той...

Шило. Так зроби ще й другу ласку: розітри пороху, та засип мені оцю забавку, і закрути міцніш!

Козак 2-й. Давай! *(Перев'язує)*.

Кашовар. Підкладайте, підкладайте дров, уже кипить!

Тарас. Що се Остапа не видко?

Кукубенко. Поїхав з ватагою на розвідки. Може, чи не наскочать на підводи або на підмогу.

Тарас. Добре було б, а то мене дивує, що цілий місяць стоїмо під оцим клятим Дубном, а проте ляхи і досі ворушаться. Певно, мають який підвіз потай... бо давно б уже слід їм усім попухнути з голоду.

Кукубенко. Так, давно б слід, що аж потерпло, сидючи, тіло.

Козак 3-й. Правда! Не козацька то справа під мурами дарма стояти.

Козак 4-й. Нехай у чистому полі потягаються з нами, а то в піжмурки гра!

Кукубенко. Та от вибрали тепер кошовим батька Тараса, то він уже хоч так, хоч інак, а цю стоянку скінчить!

Тарас. Знаю, знаю, пани юнаки! І в мене, старого, аж боки болять від лежні... Я б і кинув оті засіди, бо погуляти нашому брату є де, та шкода: добру здобич покинемо.

Кукубенко. Аби допастись.

Андрій. Коли ж то воно буде, а так стояти обридло! Просто нудота бере, а чи й сум — краще би вже лізти на мури абощо...

Тарас. Ех, нерозумна голово! Терпи козак — отаманом будеш! Не той добрий вояка, хто в січі духом не впав, а той, хто не занудивсь ізнічев'я і хоч шило йому в спину, а таки доскочить свого.

Козак 1-й. Проміняй мені отого пістоля... Глянь, щиросрібний, кутий.

Козак 2-й. Ану-ну... *(Роздивляється)*.

Козак 3-й. Ну, нічого не вдію: хотів приладити до списа друге жало, так ні!

Кукубенко. А ти от мені дай краще кремінь: у тебе завжди запас.

Козак 3-й. А свого ж де подів?

Кукубенко. Та скресав до люльки, а тепер до рушниці і дастьбі!

Тарас. Гай, гай, козаче! Не обачний же ти, як той Сагайдачний...

Кукубенко. Е, батьку, той же проміняв жінку на люльку, а я рушницю тільки.

Тарас. Та рушниця більш варта.

Андрій *(до грачів)*. А прийміть і мене?

Грач 1-й. Що ставиш?

Андрій. Десять дукатів.

Грач 2-й. Ого-го! Підняв!

Андрій. А на дідька вони мені?

Козак 3-й. Славний юнак Андрій! Завзятий: ба, як гра.

Кукубенко. О, він такий! Або з тих жупани поскидає, або свій скине!

Тарас. Запальний дуже! А козак буде добрий.

Кукубенко. Не те, що буде, а й є!! Він і в січі такий, запальний. Як розгарячиться, так і самому чорту в зуби ускочить! І на гармати, і на списи, і на цілу сотню ворогів у полі!

Козак 3-й. Полізе! Що йому смерть! Раз у раз дратує кирпату — під самий ніс їй тиче дулі!

Тарас. Спасибі за добре слово: славна дитина! А Остап ще краще!

Кукубенко. Та що й казати, не зобидив тебе господь синами... Про Остапа і речі нема... той як кремінь: і не запалиться, і не загориться ніколи, а руба голови спокійно, повільно, як капусту.

Тарас. Так то й слід, то настояща справа козацька: зопалу всяко можна накоїть, а і в самій завзятій січі не втратити холодного розуму — то доброта.

Кукубенко. Та з нього буде добрий полковник.

Тарас. Дай господи! Мені тільки в синах і щастя!

Шило. Чудово, брате! *(Маха шаблею)*. Ще замашніша рука стала! Оце якби не войова доба, так випив би за твоє здоров'я.

Грач 3-й *(програвши жупана, зостається в жіночій сорочці)*. А я б за обох випив, та ба! *(Сів і почина щось шити)*.

ВИХІД II

Ті ж, Остап, Товкач та ще козаки.

Голоси. Слава, слава! Остап Бульбенко — курінним!

Тарас *(схопився)*. Що таке? Що?

Кукубенко і другі. Остапа отаманом обрано!

Товкач *(а за ним юрба тягнуть Остапа, кидають шапки вгору)*. Поздравляй, батьку, курінь вибрав його. *(Подає палицю Остапу)*.

Всі *(надійшли коло)*. Його, його! Хай живе!

Тарас. Спасибі 'вам, діти!

Другі. Слава Бульбенку! Слава Тарасу!

Остап. Спасибі вам, товариші-друзі, за шану і за честь, бо бути отаманом таких голінних завзятців,— то ж надзвичайна достота!

Дехто. Гаразд каже! І на слові митець.

Остап. Але я, панове браття, молодий ще на літа, розумом ще не окріп... між нами є багато поважніиших і достойніиших за мене. *(Відпиха палицю)*.

Тарас. Добре, синку, добре!

Товкач. Хоч ти і молодший за всіх, але в тебе розум твердий, його вже не вколупнеш. Чи так, братці?

Всі. Правда, правда! І розумний, і голінний! Просимо отаманом!

Остап. Спасибі і втретє, але страшно мені, молодому, орудувати такими славетними лицарями.

Товкач. Не плещи абичого! Ми тебе розсмакували добре — поорудуєш!

Всі. Просимо, просимо, втретє просимо!

Тарас. Коли, синку, втретє просять...

Товкач. То знати, то божа воля. *(Подає палицю)*.

Остап. Спасибі вам, панове-товариші, коли ваша така воля, то я мушу їй коритись! *(Прийма палицю)*. Пошли ж мені, боже, за святу віру, за нашу землю і за вас, мої друзі, і голову оцю положити, бо серце давно уже ваше!

Тарас. Гаразд, синку!

Всі. Слава! Слава! Остапу, нашому отаману, слава вовіки. *(Шапки вгору)*.

Шило *(взявши грудку землі)*. Земля єси і в землю отийдеші; хай же рідна земля, поки живий ти, ле-

жить на твоїй голові і хай твоя голова, як умреш, поляже на рідній землі.

Всі *(знявши шапки, вітаються з Остапом)*. Дай боже!

Тарас. А тепер слід, мої діти, промити і палицю новому отаманові. *(Обніма його)*. Віншую, сину!

Шило. Слід, слід! Тільки не водою, а доброю, міцною оковитою, щоб йому міць закріпило.

Тарас. А все ж; та й закон дозволя мені в тяжкій тепер праці чи в нудній, то можна і дух звеселити. Агов!! Мої хлопці, несіть барила!

Шило. Розумне слово, пане отамане! Слава і тобі, і синам твоїм.

Зам'ятня. Приносять барила.

Тарас. Ну, панове, настановляйте, хто що ухопить: чарку, ковші, черпак, шапку, а то й пригорщ козацьку. *(До челяді)*. А ви, хлопці, сповняйте по вінця.

Всі встали навколо. Джури наливають.

Я вас, панове, частую не за те, що ви вибрали мого Остапа курінним, хоча і то велика честь, неомірна, я вас вітаю не за пошану до мене, хоча й за те буде дяка до смерті, але тепер не такий час, щоб вважати на себе, на свою власну пику, тепер перед нами тяжка хвилина, родина поклика наше товариство.

Всі. Гаразд, гаразд, батьку отамане; що слово твоє — то перлина.

Тарас. А що, готово?

Всі. Готово, готово! Раді слухати!

Тарас. Перша моя річ,— що таке, панове, наше товариство? Колись-то, чували ви, наша земля красувалась і пишала всім людям на диво. Знали нас і по Царградах, і в Яссах, і по Краковах; були у нас свої православні князі, а не недовірки. Та ба! Все пропало, все зруйнували бусурмани та католики; тут-то на поміч і родині, і вірі з'явилось наше товариство велике, і нема святішої віри, сім'ї на світі, як наша, братове-панове! Коха матір дочку, батько сина, то що ж з того? І звір звірят коха. Але поріднитись душею може тільки людина. І так, як любимо ми один одного,— немає на світі! Хай лихо тяжке посипа нашу неньку, хай і всередині заводиться тля, та не вдасться воріженькам, не вдасться: товариство наше на сторожі стане рідному краєві.

І коли на те піде, що буде треба вмирати,— то ніхто так не здолає вмерти, як ми!

Всі. Ніхто, ніхто! Правда, батьку, спасибі за слово!

Тарас. Так ось же, братове, друга моя річ: вип'ємо найперше за православну віру, щоб осяйнула на весь світ і рознесла окривдженим правду і втіху.

Всі. За віру! За віру! *(П'ють)*.

Тарас. А тепер вип'ємо за нашу матір Січ і за великого батька Луга!

Всі. За Січ-матір! За Луга-батька!

Тарас. А тепер, друзі мої, вип'ємо останній ковток за наш рідний край, посиротілий, і за всіх християн, які суть на світі!!

Всі. За край рідний! І за всіх християн!

Тарас. Ну, кулішу, хто хоче, а то й спочивати.

Всі. Спасибі, батьку отамане! *(Хто покотом)*.

Тарас *(обніма Остапа)*. А тепер дай і тебе обніму, сину мій любий, потіхо моя. *(Цілує)*. Дай тобі боже і щастя, і слави в бою. *(Обніма)*.

Остап. Спасибі, спасибі.

ВИХІД III

Ті ж і кобзар.

Дехто. Кобзар, кобзар!

Тарас. Просимо, старче божий, до гурту.

Шило. Звідкіля?

Кобзар. З рідного краю!

Остап. А що там чувати?

Кобзар. А ось послухайте! *(Сіда, строїть бандуру і співа)*.

Ой з-за Чорного моря, з-за Лиману,
Знялася чорная хмара;
То не хмара знялася, то галич погана,
То вовків-сіроманців отара.
А за хижим птаством
Налинули з гиком татари:
Край сплюндрували, худобу забрали,
Жінок і дівчат у ясир погнали.
Палають церкви божі, і хутори, й хати —
Нема кому нас рятувати!
Зглянься ти хоч, пречиста мати,
Не дай нам вкінець погибати!

Тарас. Татари, діду, напали?

Кобзар. Так, батьку! Татари грабежем і пожежею перейшли придніпровський край, дочувшись, що братчики пішли на погулянку!

Тарас. Е, бісова невіра, чи й не хитра! Так ми ж їм, голомозим, чернецького хліба дамо. Ось що! Завтра здобудемо Дубно.

Кобзар. І гаразд, бо сюди підмога йде.

Тарас. Завтра удосвіта обміркуємо; зброя і коні щоб були наготові, а оковитої, гляди, ані краплини!

Всі *(без шапок)*. Слухаємо, батьку отамане, як кажеш, так і буде.

Дехто до казанів сів, дехто на вози або під вози. Вечоріє, темніє.

Вартовий 1-й. Вартуй!

Вартовий 2-й *(за лаштунками)*. Вартуй! *(Ще далі)*. Вартуй!

Кобзар *(Тарасу)*. Заходив я і на твій хутір, пане полковнику, бачив і ясну пані, твою жінку.

Тарас. Що ж вона, діду, здорова?

Кобзар. Де вже там... Туга зігнула її, очі не висихають од сліз; нудиться серцем за тобою, пане, за своїми синами-соколами... Побивається та молиться богу за вас!

Остап і Андрій слухають журно; Андрій крадькома втира очі.

Тарас. Спасибі їй, бідній: сирота вона...

Андрій. Мамо, голубочко!

Остап зітхнув.

Кобзар. Посила вам своє благословеніє, повік не рушиме, і оці хрестики від печерських святих. *(Вийма і дає)*. Вона ходила на прощу в Київ, а оце збирається зовсім до Хлоровського перебратись, щоб у власяниці скінчити свій натружений вік.

Андрій. Ріднесенька! Що-то коїться в її серці побитім? Ах! *(Утира сльозу)*. У Києві вона тепер, у Києві, і ніхто не обітре очей її, ніхто не припаде до її лона.

Остап. Годі, брате, буде! *(Відвернувшись, цілує хрест)*.

Тарас. Надіньте, сини мої, хрести — то материне благословення. Дороге воно і святе, і від куль, і від всякої напасті оборонить: виплакано воно у бога кривавими сльозами, так хороніть його і згадуйте свою ма-

тір нещасну... *(Голос тремтить, але Тарас пересилує)*. А! Спати пора! *(Хутко повертається і ляга спати)*.

Тарас ляга долі на землі і киреї, Остап за возом, а Андрій на возі.

Андрій. Мамо! Безталанна доленько! В Києві ти тепер... За нас молишся, а душа твоя тут, біля нас, біля мене. *(Цілує хрест)*. Що то віщує твоє благословення: чи звитягу над ворогом і щасливе повороття до тебе, додому, з гучною славою, з дзвоном бандур; з невмирущими піснями старців, чи, може... ох, хто то віда? Мовчиш ти, доле німа, невпросима, і невідомий людині завтрашній день; грядуще стоїть, мов над болотом осінній туман. Літає в ньому сліпе, нерозсудливе птаство, і голубка не розпізна ястреба, черкається об його крила, не сподіваючись лиха, а воно уже тут, біля неї...

Усюди в таборі стає тьма. Де-не-де палають огнища і блищить заграва далеких пожеж. Місячна ніч.

Вартовий 1-й. Вартуй.

Вартовий 2-й *(за лаштунками)*. Вартуй! *(Іде далі)*. Вартуй!

Андрій. Яка ніч чудова та тиха, теплом яким тягне пахучим... сріблом оддає степ... вабить серце до ласки, до любощів... знаджує розкошами до щастя... А тут кругом тільки горе панує та стогін людський розлягається. А в Києві? Що то там тепер? Де моя зоря, моя скрута? Чи ще на волі красує і звеселя мир своєю небесною вродою, чи вже віддала серце якомусь вельможі, а про мене... Ох, дурне твоє серце, козаче, а голова ще дурніша! Та що я їй? Якесь з вулиці бидло, якась псина схизматська... І вона б мене мала на мислі? Гай, гай! Давно б було слід забути ту дурницю, так ні! Ні січа, ні буря, ні пекельні жарти не вивітрять гадок з голови, і вони, свавільні, літають собі над її будинком у Києві і плетуть неосяжливі мрії. *(Засипає)*.

ВИХІД IV

Ті ж, Янкель і Сруль.

Янкель *(крадеться)*. Не бійся, Срулику, герш-ду всі сплять... Підпили оце трохи і сплять. *(Крадеться між возами)*. Аж хропуть.

Сруль. Ой мамеле, тателе, так страшно, іх бін а

їд! Аж у животі бурчить. Що, як прокинеться хто? Ферфал?

Я н к е л ь. Та не бійся... безпешне... сплять, повивертаючись...

С р у л ь. А он рушниці... Ой вей, вей! Воно і само може стрельнути?

Я н к е л ь. Ні, само рідко, хіба дідько вскубне! Але ж що маєш цікавого, що у вас?

С р у л ь. Що у нас? Ой вей мір! Такого поганого... капут. За печеного хліба можна взяти по п'ять дукатів.

Я н к е л ь. По п'ять дукатів? Ой, ой, ой!

С р у л ь. Далібуг! Я сам дам по чотири і зароблю, ще й як зароблю!

Хтось потягся.

Ой, ой, *(Присів)*.

В а р т о в и й 1-й. Вартуй! *(Далі)*. Вартуй! *(Ще далі)*. Вар-туй!

Я н к е л ь *(теж припав, а потім підводиться)*. Ша! То ніц! Так я тобі хлібів з десять передам... а гроші маєш?

С р у л ь. Маю! гут, гут! А як би ще можна пров'янту? Пшона, борошна, сала... тпху! Слічні б гроші... узяв... Ой, вей, які гроші!

Я н к е л ь. Цу, цу, цу! Який гешефт! Але страшно, як запорожці піймають, то повісять, далібуг, так зараз до верби і тільки пейсики затремтять! Який скверний нарід, який подлий! Жодного комерція з ним не можна. Фе! зараз як пса вішати: і пан віша, і лях віша, і козак віша — бідному жидкові і шиї не настарчити...

С р у л ь. Ой, ой, ой! У мене вже шия зомліла, як маму кохам,— терпне.

Хтось чхнув.

Уф! Вей! *(Упав)*.

Я н к е л ь *(теж упав)*. Ай, ай!

Довго лежать, нарешті підводять голови.

Ти, Срулику, живий ще? Чи гешторбен?

С р у л ь. Ох, гешторбен.

Я н к е л ь. Ш-ша! ш-ша! Фрейнд! то так собі. *(Плазує до нього)*.

Злазяться на передкону.

Фе, як холодно! Так доброї дадуть?

С р у л ь *(лежить)*. Цу, цу, цу! Які гроші! Дукати, пеци! Такого слічного золота, як сонце... Що сонце? Іграшки перед тими дукатами... Герш-ду, Янюню? Ще пан воєвода казав, що якби ти згодився... показати шлях нашій підмозі, щоб нишком наскочити на сонних і пробратись у місто.

Я н к е л ь *(лежачи, затуляє йому рота)*. Ш-ша! Коли і вітер підслухає це, то ферфал!

С р у л ь. А яка нагорода... жменями, корцями золото.

Я н к е л ь. Ой, ой, ой! Яке то щастя!!

С р у л ь. І послуга моя... чесний заробіток.

А н д р і й. О моя єдина, моя єдина!

Янкель і Сруль розпластались і розійшлись з жаху.

(Співа).

Ніч яка, любощів повна!
В серці — як в взбуренім морі,
Де ж моя квітка,
Де оченята та зорі?
Мов зачарована мрія,
Ти мене в сяйві зманила,
Кров мені всю отруїла.
Хтів би — не можу забути
Кралечку, любу та милу,
Ой, од тієї отрути,
Певно, поляжу в могилу!

ВИХІД V

А н д р і й і т а т а р к а.

Т а т а р к а *(вилазе з ями, закритої кущами)*. Пане лицарю! *(Підходе до Андрія)*.

А н д р і й *(схопивсь)*. Хто ти? Говори!! *(З пістолем)*. Не то уб'ю.

Т а т а р к а. Той рік пан мене бачив.

А н д р і й. Де?

Т а т а р к а. В Києві... у палаці...

А н д р і й. Ти, татарка? Ти покоївка вельможної панни?

Татарка кива головою.

Але як ти тут? яким родом? панна? Чи жива... чи...

Татарка. Вона тут, у місті!

Андрій. У місті? В Дубні? Чого ж вона там?

Татарка. Того, що старий пан, тато її, там воєводою.

Андрій. Що ж вона? Одружилась? Та говори ж!

Татарка з жахом озирається.

Чого мовчиш? А!! Кажи, як вона? Що з нею?

Татарка. Вона третій день нічого не їла.

Андрій. Як?!

Татарка. У місті вже все переїли... шматка хліба ні у кого нема... нема ні собаки, ні кішки, навіть миші не знайдеш... Панночка тебе, лицарю, бачила з башти... Вона тебе пам'ятає... все згадує... нудиться за тобою...

Андрій. Нудиться? Боже!! *(Сплеснув руками)*.

Татарка. Вона коха тебе... я помічаю се... певно!

Андрій. Ох, яке щастя! Моя царице! Моя зоре прекрасна! Цілий світ їй під ноги!!

Татарка. Тільки, лицарю мій, вона помира з голоду... Просила хоч би шматочок хліба її матері... У тебе теж є ненька?

Андрій. Я зараз всього їй... Але як ти дійшла сюди.

Татарка. Тайником.

Андрій. Хіба є?

Татарка маха головою.

Де ж?

Татарка. А ти не зрадиш?

Андрій. Що мені свої? У панни мій світ!

Татарка. Тільки, христа ради, хліба...

Андрій. Зараз всього роздобуду... *(Набирає з воза в мішок)*.

Остап *(крізь сон)*. Держіть, держіть дідька, ляха... коня ловіть, коня!

Андрій *(за пістоль)*. Мовчи, не то вб'ю!

Татарка *(пада)*. Сили небесні!

Остап *(хропе)*. Коня, коня ловіть!

Андрій. Встань! То він спросоння. Всі сплять, я ще сала візьму! *(Підходить до Тарасового воза)*.

Тарас *(сонний)*. Андрію!

Андрій *(упустив мішок)*. Що, батьку?

Тарас. З тобою баба. Гей... устану, то відчухраю тебе на всі боки, не доведуть тебе баби до добра! *(Повернувся і захріп)*.

Андрій *(тремтить. Пауза)*. Спить! *(Разом з татаркою спускається в льох)*.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Середина кімнати старовинного польського палацу; двері просто — вхідні, наліво — до хатнього костьолу; готична мебель; наліво, ближче до передкону,— польський маленький столик.

ВИХІД І

Марильця сама.
З костьолу чути орган і гуртовий спів.

Гурт.

О, найсвєнтша, ченстоховська мати!
Змилуйся над грішними рабами,
Борони нас від лихої смерті,
Підкріпи голодних нас насущним,
Утверди в серцях стражденних віру,
Крий від стріл нас ризою святою.
І пошли рятунок нам, безщасним!

Марильця *(під проводження хору теж співа)*.

Тобі молюсь, моя утіхо!
Перед тобою сльози ллю,
О зглянься, пошли розвагу тиху
На душу страдную мою.
Прийми мене до лона, бідну,
І одведи ту мить страшну,
Аби отця і матір рідну
Я положила у труну.
І серце се, гріхом побите,
Від злих спокус закам'яни,
Бо ворог наш, мій сонце, світе,
Панує в йому ночі й дні.

(Припада навколішки до столу, схиливши голову побожно).

Юрба молільників понуро проходить. Орган гра.

(Встає в розпачі). Ні, ні, не можу молитись, тут і тут порожньо! Тільки слова марно з уст злітають, а душа не коло твойого осяяного вічним сонцем престолу, а коло ворога лютого. Несила, несила їй піднестись до світозорніх осель, бо її прикував до землі гріх, та ще де? В ворожому таборі. Син нашого лютого ворога — там; він з своїм кодлом приніс і мені, і моїм укоханим кревним, і всім рабам твоїм муки і страшну жаховиту смерть, а я не можу, не маю сили у тебе, панно, на його гніву просити, а благаю ще святої ласки до нього! Ох, прости мені, пробач, милосердія кринице! Такого гріха тяжкого носити... Але для чого ж попущено нечистій силі опанувати моє серце дівоче, прихилить його до нашого ворога, затуманити невідбійними чарами, оповити отрутними мріями, сп'янити коханням? О! Прости, прости мене, безнадійну, владичице грішного миру, покрий мене покровом святим! *(З риданням схиля чоло)*.

ВИХІД II

Ті ж і воєвода з Зарембою.

Воєвода *(зустрівши Марильцю)*. Доню моя! Єдина дитино і утіхо! Все молиться, але ми, певно, прокляті небом.

Марильця *(обніма батька)*. Тату, не ремствуй, не нам судити гнів небесний.

Воєвода. Ясна твоя віра, дитино моя! І безгрішна молитва... Молись же, може, на твої сльози зглянеться небо, ми уже занадто отяжіли гріхами і мусимо лише покутувати їх.

Марильця. Тату, тату! Я не можу, я не смію молитись... Я ще, може, грішніша! *(Одвернулась, щоб вийти)*.

Воєвода. Куди ж ти, доню! Зостанься: від тебе таїтись нам нічого.

Заремба. Може, ясній панні тяжко буде про нашу скруту дізнатись! Навіщо молоде серце бентежить жахами?

Марильця. Не бійся, пане! Це серце не захоче вхилитись від спільного горя.

Воєвода. Так, так! Я її серце знаю.

Заремба *(зітхнув убік)*. Нема у світі другого!

Воєвода. Так що? Які вісті останні? Чи є нам рятунок? Чи час настав гуртову яму копати?

Зaремба. В місті, як відомо пану воєводі, уже четвертий день крихти хліба немає; почалась з голоду скрізь гарячка. Висохлі, зелені, з божевільним виглядом потвори сновигають по вулицях, падають з страшним лементом, кидаються один на одного і в корчах страшних конають... Трупів прибирати нікому; жах щохвилини росте... між жовнірами вибуха ремство бунтливе.

Марильця. Де ж твойому гніву крайниця?!

Воєвода. Останні хвилини: військо слухати не стане, або кинеться нас же різати, або відчинить само браму. Треба ввійти з ворогами в перемови: виторгувать хоч що-небудь собі і здати місто.

Марильця. Невже такий сором?

Заремба. Тим паче, що оті схизматські вовки не побажають жодних умов: усіх до ноги витнуть, все сплюндрують, все спалять.

Воєвода. Але ж що ж чинити: нема жодного викруту.

Марильця. Ні, краще смерть славна, лицарська, ніж ганебна покора і погибель від ката.

Воєвода. Спасибі тобі, дитя моє любе! Ти правдива полячка, і в твоїх жилах тече славна шляхетська кров і завзяття!

Заремба. Одно слово ясної панни надає такої відваги, що я зараз з усміхом полинув би в січу, а коли несила... то краще казав би сам оце місто з нами в повітря зірвати, аби не дістатись ворогу на знущання.

Марильця. Так, пане! То був би славетний учинок!

Воєвода. Спасибі і тобі, доню, і тобі, шляхетний юначе: ви стрепенули моє серце старе, хай і буде! Коли вмирати — то разом, гуртом!

Заремба. Ще єсть надія: сьогодні увечері з Будищ прилетів яструб з запискою од пана полковника, щоб не здавали міста, що він незабаром сюди прибуде.

Воєвода. Чого ж ти мене раніш цим не порадовав? Надія — велика потуга: вона воскреша сили, надає життя. Оповістіть зараз всім... і два-три дні люд видержить.

Марильця. Царице! До твоїх стоп припадаєм.

Воєвода. Так, їй, милосердній, хвала. Молись, дитино моя, за нас; а ми понесемо остатні сили на рятунок святої віри і нашої дорогої ойчизни.

Виходять.

ВИХІД III

Марильця сама.

Марильця *(припада до аналою і молиться довго)*. Владичице найсвєнтша, найнепорочнійша. Твоє серце теж було пройнято мечами. Ти відаєш, пресвята, оту невимовну боліч, втихомир же її в моїм серці, віджени спокусу і попусти чистими вустами прославляти твоє милосердя безкрає.

ВИХІД IV

Марильця і татарка.

Татарка *(входячи)*. Ясна панно!

Марильця *(схопившись)*. Ай, се ти? Ну що?

Татарка. Я привела лицаря.

Марильця. Сили небесні! Він сам... захотів прийти? Він зглянувся на мене?

Татарка. Він не забув панни... тільки і марив про кралю... ось хліб він приніс.

Марильця. Ах, яке щастя! Матері, татові неси... мені відкрай... але де він?

Татарка. Ось тут. *(Відкрива портьєру)*.

Андрій *(входить)*. Ясновельможна! *(Вбік)*. А! Яка краса?!

Марильця. Ні, я не здолаю тобі, лицарю високодушний, славетний, виявити дяку мою... Одно небо може нагородити тебе, а не я — слабе і безсиле створіння!

Андрій *(нестямився)*. Ти — рай тут!.. несила...

Марильця *(татарці)*. Понеси ж матері і татові, скажи, що небо послало нам янгола-визволителя.

Татарка пішла.

ВИХІД V

Марильця і Андрій.

Андрій *(після паузи збентежено)*. Бога ради, більше, панно, не їж! Ти довго і ріски не брала... хліб може завадити...

М а р и л ь ц я *(відсунула хліб)*. Спасибі, і тут лицар про мене, бідну, дба... Чи ж варта?

А н д р і й *(палко)*. Царице! Чого тобі треба? Чого ти хочеш? Скажи! Загадай мені надзвичайну, неможливу послугу, яка тільки є на світі, і я полечу її справити! Загадай мені те зробити, чого жодній людині несила, я вчиню, я погублю себе! Погублю, погублю... а для тебе себе погубити — така втіха, що, присягаюсь хрестом святим, іншої не знаю... не можу згадати, не можу з'яснити. У мене три хутори, цілі косяки коней пасуться по вільних степах, та ще таких коней-румаків, зміїв! У мене від матері багато добра... такої коштовної зброї, як у мене, ні в кого нема! За одно держално моєї шаблі дають мені коней табун, овець аж три тисячі... І від усього того я відсахнусь, одцураюсь, кину, спалю, затоплю все за одне твоє слово ласкаве, за усмішку одну, за один погляд коханий!

М а р и л ь ц я. Боже! Що я чую?!

А н д р і й. А! Даруй! Може, мої речі, може, слово просте та щире козака-степовика вразило всевладну царицю? Але я не вмію свою мову вбирати в оксамит; вона рине звідціля, з цього місця *(показує на серце)* і несе все надання. Пробач же, богине, ми нездатні і рабами твоїми бути... тільки янголи з неба можуть тобі служити.

М а р и л ь ц я. Які речі? Який вогонь! Ох, я нещасна, бездольна! *(Почина ридати)*.

А н д р і й. Промов же до мене хоч одно слово, хоч єдине...

М а р и л ь ц я *(ще нижче опуска голову)*. Отрута, отрута!

А н д р і й. Чого ж ти смутна така, скажи мені, світе? Чого личко змиваєш дрібними?

М а р и л ь ц я *(відкинула назад пасма волосся)*. Чи не варта я жалю, без кінця і краю жалю? Чи не безталанна матір, що мене на світ появила?? Чи не лютий кат моя доля жорстока? Всіх ти привела до ніг моїх, доле, і панів, і князів, і дуків заморських, і все, що не є на світі, лицарство... тільки б рукою махнула — і найкращий обличчям і родом став би мені за вірну дружину; але ж ти, доленько люта, до жодного з них не привернула мого бідного серця, а привабила, причарувала

його до чужого, до нашого ворога! За віщо ж ти, за які провини тяжкі так мене нещадно караєш?

Андрій. Краса моя! Доле моя!

Марильця. В достатках і розкошах текли мої дні, і для чого? Для того, щоб умерти лютою, голодною смертю, якою не вмира і останній старець у панстві. Мало того, що мені суджено такого страшного кінця, мало того, що на ложі смертельнім я бачити мушу, як з невимовних мук умирають мій тато і мама, за яких я б життя положила, мало того: треба було, щоб перед сконанням своїм мені довелося побачити таке кохання і вчути речі такі, яких я й спогадать не здолала! Треба було, щоб він своїми речами розірвав моє серце, розшарпав, щоб гірка моя доля стала ще гіршою, щоб жалкіше ще мені стало мого молодого життя, щоб страшніша здалась мені смерть і щоб, помираючи, нарікала я більше на тебе, жорстока доле, і на тебе, пробач мені гріх мій, пречиста! *(Закинула голову, розсипавши волосся, рида)*.

Андрій. Не може бути, не може бути такого на світі, щоб найліпша, найпрекраснійша панна дізнала такої недолі; та ти ж появлена на те, щоб цілий мир схилявся до ніг твоїх, до тієї святині! Ні, ти не вмреш! Коли ж випаде так, що ні силою, ні одвагою, ні благанням не можна буде відхилити тяжкого вироку, то вмремо ми разом з тобою, і перше умру я біля тебе, біля твоїх чудових колін, і хіба мертвого мене розлучать з тобою!

Марильця *(сплеснувши руками)*. Коханий мій, жаданий! *(На його руки)*. Але стій! Не тумань маною ні себе, ні мене. Знаю я, на превеликий жаль, на невблаганну тугу, а знаю я заповіт твій і поклик: тебе зовуть батько, брати, товариші, ойчизна, а ми... ми вороги тобі люті!

Андрій *(запаливсь)*. А що мені батько? Що мені брати, товариші, родина? Та коли так, так ось що: нема у мене нікого, нікого, нікого. *(Махнув рукою)*. Хто сказав, що моя родина Вкраїна? Хто мені дав її за вітчизну? Вітчизна те, що для нас над усе наймиліше! Вітчизна моя — ти! Ось хто моя родина і вітчизна! І цю вітчизну я захоплю у серці глибоко до кінця і за кінець мого віку, і гляну тоді — хто звідсіля її вирве? І за таку вітчизну все я віддам, все продам, все погублю... І своєї буйної голови не пожалую!

Марильця. Святе небо! Пробач мені мої сльози й докори: ти мені щастя послало, а я... Любий мій, сонце моє! *(Кидається до нього в обійми)*.

Андрій *(пригорта)*. За тебе все, все... з ножем на кожного кинусь!

Марильця. Навіки твоя!

Андрій. О моя єдина, єдина!

ВИХІД VI

Ті ж і воєвода.

Воєвода *(входячи)*. Спасибі тобі, лицарю незнаний... Але що... О?..

Андрій збентежено відступив.

Все, все, що маю... ось ключі від моєї скарбниці: бери що хочеш за той славетний учинок, за твою ласку, що підрятувала моїх укоханих кревних...

Андрій. Не треба мені скарбів твоїх, пане ясновельможний; не за плату я вчинив се, а за райський погляд, за янгольську ухмілку, і вчинив від щирого серця, з душі... І все вчиню, чого ніхто не здола, чого вжахнеться весь світ!

Воєвода. Але... але ж що ж то? Чим же мені нагородити твоє доброчинство?

Андрій. Віддай мені, ясновельможний пане, оцю перлину!

Воєвода. Як? Мою дитину? Мою єдину утіху і відрадість? Мої гордощі! І віддати на страту, на глум до ворогів наших? О, дорогу ти запросив ціну, козаче.

Андрій. Не на глум, а на щастя, на раювання!

Марильця. Тату, я кохаю його.

Воєвода. Ворога? Схизмата?

Марильця. Тату! Він не ворог наш, він мене над усе на світі коха... всього мене ради зрікається.

Воєвода. Як? І віри своєї?

Андрій. Віри? Ой, що зі мною? Який солодкий туман огорта розум... якась отрута сповня моє серце... і в'яже волю.

Марильця. Любий мій, коханий! *(Тихо)*. Я тебе наділю таким щастям...

Андрій. Моя? Для неї, для такого раю на все...

Воєвода. Небо нам чудо явило: необоримий ворог стає під наш стяг... О, то найсвентша воля, і мушу я їй коритись. *(Зводить за руки обох і простяга над ними руки)*. Діти мої! Благословляю вас на щастя, на довгий вік! На славу нашої ойчизни! Люби ж, козаче, мою укохану доню, зроби її щасливою, не затемни зневагою чи образою її ясних очей.

Андрій. Вовіки! Все життя, все серце, всі думки для неї, моєї цариці!

Воєвода *(кладе на голови їх руки)*. Тобі, всемогущий, несу своє серце, тобі возсилаю молитву: крий їх від всяких напастей, ощасти своєю милосердною ласкою. Амен!

Молоді цілують йому руки.

ВИХІД VII

Ті ж і Заремба.

Заремба *(весело)*. Рятунок, ясновельможний пане, рятунок. Милосердний зглянувся над нами!

Воєвода. О, його ласку святу я вже чую, але що?!

Заремба. Прорвалось кілька підвід і досвідчиків: жид Янкель провів.

Воєвода. Заплатить йому гойно!

Заремба. Досвідчики кажуть, що підмога вже тут, за півмилі; треба до часу разом вдарити на ворога — ми з брами, а вони з тилу.

Воєвода. До бою! Хай готується військо, полковником до його я назначаю сього лицаря!

Заремба. Козака? Ворога? Схизмата?

Воєвода. Не ворога і не схизмата, а вірного уже сина католицької віри і мого нареченого зятя.

Марильця. Мою вірну дружину! *(Бере його за руку)*.

Заремба. Дружину?! *(Набік)*. Козак... хам... а розтоптав моє щастя?! А!!

Воєвода. Принесіть... гей, джуро! *(Б'є в долоні)*. Зараз пану подати: срібні теляги, меч і шолом.

Марильця. А я перев'яжу шарфом руку мойому соколу ясному на щастя в бої, на знищення ворогів, на щасливий поворіт і єднання! *(Виходить за шарфом)*.

Джура вибіга. Заремба тихо говорить з воєводою.

Андрій *(лама руки і припада до столу)*. Що я чиню? Не тямлю, не знаю! На кого здіймаю меча? На яку погибель, козаче, ти шлеш свою долю? Ой, що ж се? Ні Запорожжя, ні хуторів рідних, ні церков святих вже не побачу; не побачу ні неньки старої, ні своєї дорогої родини... Ох, а що ж станеться з сивим батьком? Вирве він з чола чуприну і прокляне і день, і годину, в яку породив сина на безчестя і віковічну погибель! *(Рве собі волосся)*.

ВИХІД VIII

Ті ж і джура з зброєю, челядниці і шляхта.

Воєвода *(джурі і слугам)*. Надягайте на ясного пана теляги й зброю!

Андрій не встає.

Марильця *(вбіга з шарфом)*. Від мене на щастя, на залог вічної втіхи! *(Зав'язує)*. Але що з тобою? Огонь в очах погас, тебе обняла туга... Може, жалкуєш?

Андрій. Ні, ні! Але світе мій! Ах, яка ж ти хороша та пишна!

Марильця. Мій любий! Моє щастя! Шаблю скинь, а візьми нашого славного меча!

Андрій. Цю шаблю, дорогу, прадідівську, кинути? О ні!

Воєвода. Прийми, лицарю, меча і віджахни ним ворогів наших і зараз же по повороті — ваш шлюб!

Андрію надягають теляги і палаш.

Марильця *(питливо)*. Зараз же... сьогодні ж за кілька годин... без міри і вічне щастя...

Підходять пишні магнати. Музика.

Всі. Віншуємо молодих і пана полковника! Слава!

Грають бойовий марш.

Андрій. А, такої спокуси і на світі нема. До пекла ж все! Без повороту до пекла! *(Хапа меча)*.

Марильця. Мій, мій! Навіки мій! *(Обніма)*.

Всі. Слава! Слава!

Андрій *(добув меча)*. До бою ж! На погибель!

Всі. До бою! *(Виймають мечі)*.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація 2-ї дії. Ніч. Тарас, Кукубенко, Шило, Товкач, кобзар і друга старшина. Всі стоять, понуривши голови, півколом. Тарас посередині.

ВИХІД І

Тарас. Так ось що, панове-братове, скоїлось сю ніч, ось до чого привів анахтемський хміль! Ось яку наругу нам ворог вчинив. Прорвалось у місто кілька підвід і жовнірів; Незамаєвський курінь проспав.

Шило. Вибач, пане отамане, трохи черкнули.

Тарас. І я трохи винен, але у вас така поведенція, що коли дозволиш михайлика витягти, то вже кожен ладен і корцями; та до того, що гонитель святого вояцтва не то що стягне штани з вас, а і в вашу пику начха, то й не почуєте!

Кукубенко. Тривай, батьку! Хоч воно і не закон на військовій раді кошовому перечити, та діло не так, то вже вибач! Ти дарма дорікаєш христовому війську; козаки були б годні навіть смертної кари, коли б напились у поході, на війні чи при тяжкій якій праці. А ми вилежувались марнісінько перед містом: ні посту, ні воздержанія християнського, так нема і дивного, що знічев'я кожен упився. Гріха тут дастьбі! А от ми краще покажемо їм, вражим синам, як на сонних людей нападати; перш добре били, а тепер уже так поб'ємо, щоб додому не понесли і п'ят.

Товкач. Добре сказав Кукубенко!

Шило. Спасибі за слово!

Кобзар. А що, пане кошовий, либонь, Кукубенко правду сказав... Як на твою думку?

Тарас. А ось як: блажен і отець, що появив сина такого! Не велика мудрація сказати докірливе слово,

а більша мудрість таке проректи, яке б і зрушило чоловіка, і підбадьорило б йому дух, яке б ударило його, як остроги коня після водопою. Я сам хотів вас розважити, та Кукубенко перейняв.

Д е х т о. Добре сказав і кошовий!

Д р у г і. Добряче слово!

В с і. Хвала! хвала!

Т а р а с. Тепер, панове-браття, ось яка річ: чи чували ви, які смутні вісті приніс нам оцей старець божий?

В с і *(хмуро)*. Чули, чули, пане отамане! Татари наскочили, козаче добро і скарби пограбували, сім'ї полонили... Яка ж твоя рада?

Т а р а с. Хай по закону озвуться старші наперед, а моє слово позаду!

Т о в к а ч. Правда, батьку, добре кажеш... Ну, Шило, ми тебе слухаємо!

В с і. Просимо, просимо!

Ш и л о. Багато між нами є і старших, і на раду мудріших, та коли вже мене вшанували, та ось моя річ: кинути оце прокляте місто, бо ми не німці, щоб підкопи робити і мури добувати, а ми козаки, нам і гуляти слід в вільному полі, за буйним ганяючись, а не лежнями лежати, мов кабани ті у багнюці. З того он і вчора скоїлось лихо. Так моя рада: не гаїти часу, а зараз іти, за татарином гнатись.

Б і л ь ш и н а. Іти, іти, гирявих переймати.

К у к у б е н к о. Ні, неправдива твоя рада, пане полковнику! Ти забув, либонь, що в Дубні знаходиться в'язнями кілька наших братів! Та щоб ми не вважили першого закону товариства святого і кинули б на поталу та на катування товаришів, не визволивши їх з неволі? Щоб вони, наші брати, помираючи на страшній дратівлі, не пом'янули нас добрим словом? Який в біса з того козак, що кине товариша у біді? Та коли вже на те іде, що нехтуєте козацьку честь, що волите, аби вам всяк межи очі плюнув, так принаймні мені ніхто не вчинить догани: один-сам отут зостанусь.

Д е х т о. Правду і Кукубенко каже.

Т о в к а ч. Присяйбі, так!

К о б з а р. А хіба ти, пане осауле, забув, що в руках поганих теж наші товариші, і наші брати, і сестри, і коли тепер їх не визволити, то ціле життя їх у невільничій скруті загине, а то ж гірш лютої смерті.

Кукубенко. Та воно й то, але ж і тут...

Шило. То-то ж!

Дехто. Що ж робити?

Другі. Пане отамане, твоя рада!

Тарас. Прийшла і наша черга. Слухайте ж, діти: мудро сказав Шило і про скарб військовий, і про татар, і про бусурманську неволю — ось що! І то моя перша річ! А тепер слухайте другу: велику правду сказав і пан Кукубенко, продовж йому господь віку, щоб таких осаулів було у нас ще більше: найперший повин, найперша честь у козака захистити од ворога товариство: і ці, і тамті — наші товариші однакі, наше тіло, наша кров; і цих, і тамтих нам однаково шкода... Так не можна, брати, нам нікого кидати в пригоді, не можна — тяжкий гріх!

Всі. Правдиве слово, отамане!

Другі. Продовж тобі, батько, розуму!

Тарас. Слухайте ж мою третю річ. Щоб не гаяти часу, добудемо ми місто, братів визволимо та вночі при світлі і рушимо мерщій за татарами. Так ось така моя рада і річ... Чи згодні на теє, панове?

Всі. Згода, згода!

Дехто. Розумнійшого ніхто не скаже.

Другі. Правда, правда!

Товкач. Кінець раді.

Всі. Кінець, кінець! Слава Тарасу!

Тарас. Спасибі, друзі. Так слухайте мого наказу! *(Надіва шапку)*.

Всі скидають.

Розділяйтесь на три ватаги і становіться на три шляхи перед трьома брамами: перед головною брамою п'ять курінів, перед меншими по три. Я з своїми зостанусь на засаді тут; Титарівський курінь та Тимошівський з правого боку на підмогу, а Щербаківський і Стеблеківський — з лівого... Перевір кожен курінний своїх, поповни недосталь з запасу, та хай кожен козак оглядить добре зброю. Та ось що ще: коли який-небудь шинкар продасть козакові хоч півмихайлика оковитої чи меду, то будь я собачий син, коли не повішу того догори ногами. Ну, тепер з богом, до слави!

Всі. Раді слухати!! *(Розходяться)*.

ВИХІД II

Тарас сам.

Тарас. Ну, вороги, порахуємось з вами. Нарешті діждались! Ух, заваримо ми пива: багато від його уп'ється, але й слави буде багато. Вистачить на всіх, і на синів моїх любих. *(Позира на небо)*. Уже стожар блідне... незабаром і бенкет почнеться, веселий, бучний... Тільки чого се у мене сьогодні серце не грає, а чогось ниє? Та що се я? Бабою нікчемною став? Прислухаюсь до серця! Забобонам дурним віру даю! Чи ти не здурів на старість, Тарасе?! Чуприни б чесної посоромився. Е, годі! Стрепенись, а не то сам собі межи очі плюнь!

ВИХІД III

Тарас і Янкель.

Янкель. Пане полковнику! Ясновельможний пане кошовий!

Тарас *(здригнувсь)*. А чого тобі, жиде?

Янкель. Я був, ясний пане, у місті.

Тарас. Який же дідько тебе туди заніс?

Янкель. Я зараз пану скажу: як почув я уночі гвалт, так злякався страх. Схопився, зубами цокаю, пейси трусяться, каптана не можу вдягнути... іх бін а їд! Я так і побіг, насилу дорогою один рукав взув...

Тарас. Та що ти мені про пейси та про патинки...

Янкель. Зараз, зараз, панюню: шкода — хороші патинки, ой-ой. Так я босий добрався, аж там мій знакомий пан Заремба — хорунжий, слічний хорунжий, тільки одно зле...

Тарас. І тебе той не казав повісити, як собаку?

Янкель. Вей мір! Як не казав? Хотів зараз повісити; уже було його тейфелі схопили мене і закинули петлю на шию, так почав я плакати, що підожду йому позику і що позичу трохи, хай тільки дозволить мені виправити з других лицарів гроші. Так мене зараз і пустили, до правди!

Тарас. Що ж ти у місті робив? Бачив наших?

Янкель. Як же, як же! Наших там багато: Іцько, Сруль, Мардохай, Соломон, Хайволох, жид-орендар...

Т а р а с. Чого ти мені своє кодло жидівське тичеш у вічі? Я тебе питаю про наших, запорожців!

Я н к е л ь. Запорожців, пане, не бачив. Лишень тільки пана Андрія.

Т а р а с *(тривожно)*. Андрія бачив? Де ж він? Як? У льохах, в темній ямі? Зганеблений, зв'язаний, змордований?

Я н к е л ь. Хто ж би смів пана Андрія зв'язати? Теперечки він такий пишний лицар. Цу, цу, цу! Далібуг, я не пізнав! І порамники в золоті, і всюди, всюди — щире золото!

Т а р а с *(не розуміючи)*. Навіщо ж він чуже убрання надів?

Я н к е л ь. Бо воно краще, для того і одяг. Якби мені таке дали, то й я б одяг, ой вей, ще як би одяг, антик!

Т а р а с *(хмуро)*. Хто ж мого сина примусив?

Я н к е л ь. Або я кажу, що примусив? По своїй охоті, по своїй волі... Хіба пан не зна, що він до ляхів перейшов?

Т а р а с. Хто перейшов?

Я н к е л ь. А пан Андрій!

Т а р а с. Куди, куди перейшов?

Я н к е л ь. До панства; він тепер зовсім їхній.

Т а р а с *(наступає)*. Брешеш, свиняче вухо!

Я н к е л ь *(злякано)*. Як же можна, щоб я брехав?

Т а р а с. Так це виходить по-твоєму, що він продав отчизну і віру?

Я н к е л ь. Я ж не кажу того, пане, а тільки, що до ляхів перейшов.

Т а р а с *(скажено)*. Брешеш, чортів сину! Такого вчинку ще не було на християнській землі! Ти клеплеш!

Я н к е л ь *(тремтить)*. Хай бур'яном заросте хати моєї поріг, коли я клеплю! У воєводи є дочка красуня... Ой вей, яка красуня! *(Цмока)*.

Т а р а с. Ну так що ж? Та не цмокай мені лизнем, бо вирву.

Я н к е л ь. Він для неї і перейшов: коли чоловік закохається, то все одно що мокра підошва.

Т а р а с *(скреготче зубами)*. А жінка — чортяча спокуса! Багато в світі душ погубила.

Я н к е л ь. А так! Слухайте ж, пане. Коли ускочив я до воєводи у двір, то всі гомонять, що незабаром весілля буде пана Андрія з воєводівною, як тільки про-

женуть запорожців, що пан Андрій присягав їх прогнати.

Тарас. І ти не вбив на місті того бісового сина?

Янкель. За віщо? Де ліпше — чоловік туди переходить.

Тарас. І ти бачив його у вічі?

Янкель. Іх бін а їд, в вічі! Такий слічний вояка! Дай йому боже здоров'я! Мене зараз позвав і каже...

Тарас *(ледве тримається)*. Що ж він, сатана, каже?

Янкель. Що-о? Перш кивнув пальцем, а потім каже: «Янкель». А я: «Пане Андрію!» А він: «Скажи батьку, скажи братові, скажи козакам, скажи запорожцям, скажи всім, що батько мені не батько, брат не брат, товариш не товариш, що з ними я буду битись, з усіма битись...»

Тарас *(до нього скажено)*. Брешеш, іудо! Брешеш, собако! Я тебе вб'ю, сатано, розчавлю, як жабу смердючу!

Янкель тіка.

ВИХІД IV

Тарас сам.

Тарас. Держіть його! Держіть ірода! *(Пауза)*. А! що се? Брехня!! Але жид не зважився б... А!! *(Кида об землю шапку)*. Невже правда? О! будь же проклята та година, коли тебе мати з'явила, щоб до кінця світу гидувала твоїм іменем! То я породив такого гада, якого і на світі не бувало? То я батько такому чортячому виплідку? Прокляття! Правди, я дізнаюсь правди! *(Заходить в розпачі)*.

ВИХІД V

Остап, козаки, Тарас.
Почина світати. Чути далеко голос.

Вартовий. Пильнуй! Брама відчинилась!

Другі голоси. Пильнуй! *(Далі тише)*. Пильнуй!

Остап *(вбіга з добутою шаблею)*. До зброї! До зброї!

Зам'ятня. З'являються козаки, деякі перебігають кон, другі микаються. Навдалі чути глухі постріли.

Т а р а с *(вбіга)*. Хлопці! Діти мої! Віддячимо тепер за стоянку вражим синам!

В с і. Голови положимо! І добудемо місто!

О с т а п. Не бійсь, батьку, знатимуть нас!

Всі розходяться вправо та вліво. Галас бійки і брязкіт зброї зближаються.

ВИХІД VI

О с т а п, Т о в к а ч, Ш и л о, К у к у б е н к о, З а р е м б а, п о л я к и 1-й і 2-й, Т а р а с, к о з а к и і л я х и.

Навдалі показуються польські драгуни й улани, стинаються з козаками на шаблях, то наступаючи, то відступаючи. Чути крики козаків: «На погибель!», «Рубай!», «Січи!»; поляків: «Нєх жиє!», «Смерць хлопам!» За лаштунками постріли далекі з рушниць і гармат. При поодиничних герцях галас і стрільба утиха.

1-й п о л я к *(вискакує на передкін, а вдалі іде січа)*. Нема з вас, собак-козаків, анікого, хто б зі мною зітнувся!

Ш и л о *(наскакує)*. А брешеш, паничу, єсть такі, що вашого брата луплять!

Стинаються.

1-й п о л я к. А! На погибель, хлопе!

Ш и л о. На здех тобі!

Поляк нарешті пада.

Отак клади! *(Руба)*. Оце тобі хлоп!

1-й к о з а к. *(здалі)*. Ей, козаче! Не добивай ворога, а повернись назад!

Ш и л о *(повертається, але в ту мить його б'є кинджалом Заремба і тіка далі. Шило хапається за груди і пада)*. Прощайте, пани-брати, товариші! Хай до кінця світу стоїть наша славна Україна і хай буде їй вічна слава!

Т а р а с. Так наляж, хлопці! Жени, криши їх упень! *(Кидається з ватагою)*.

К о б з а р *(з списом)*. Пустіть і мене, друзі, хоч одного ворога положу. *(Його ударя куля)*. Ой, під саме серце! Не жаль і вмерти! Дай всякому такого кінця... на вічну славу нашій Україні!

Т о в к а ч *(ріжеться з Зарембою)*. Гей, діду! Прощай! *(Заходить)*.

О с т а п *(за Товкачем).* Гей, за паном полковником! До пекла їх! *(З ватагою кидається у січу).*

Т а р а с. А що, дітки?

Г о л о с и *(здаля).* Зрада! Зрада!

2-й к о з а к *(вбіга).* Зрада! Андрій Бульбенко наших б'є! З ляхом накладає!

Т а р а с. Як? Своїх б'є, чортів син? А!! Коли так — пекло!! Заманіть його, хлопці, заманіть до мене сюди!

Всі кинулись навдалі; крик. Тарас сам.

Так, значить, правда! До мене всі чорти — зрадники! Радійте вашому батькові! Вирвіть чуприну мені, плюньте у вічі, всі чесні, всі вірні сини! А! Стій же! Жди мого суда!

ВИХІД VII

Т а р а с, А н д р і й, О с т а п з к о з а к а м и.

А н д р і й *(гониться за двома козаками).* Не втечете, тхори!

Т а р а с *(спочатку зайшов за дуба, далі виходе).* Стій, зраднику! Ну, що ж тепер нам чинити? Чи помогли тобі, синку, ляхи?

А н д р і й *(посунувсь назад).* Батько!

Т а р а с. Так продати, продати віру, продати своїх? А? Стій, не ворушись! Я тебе породив, я тебе і уб'ю!

А н д р і й *(шепотом).* Марильцю, прощай!

Тарас стріля. Андрій пада. Довга пауза.

Т а р а с. А чим був не козак? І станом високий, і чорнобривий, і обличчя як у шляхетного пана, і рука була міцна у січі! Пропав, пропав! Без слави, ганебно! Як пес!

О с т а п *(надбіга до трупа).* Андрію, брате! Мертвий! Хто ж це?.. Батько?..

Т а р а с. Я!

О с т а п. За віщо?

Т а р а с. За зраду!

О с т а п. Ох, нещасний! Прощай, мій брате, мій друже! Поховаймо ж його, батьку, хоч чесно, не даймо назнущатись над тілом козачим ні ворогам, ані хижому птаству!

Надходять козаки, здіймають шапки.

Т а р а с *(по паузі)*. Поховають його і без нас! Знайдуться йому і голосільниці, і жалібниці. *(Скажено)*. Ні, я знайду її, оту красуню, що погубила мою дитину. За мною, на мури! Справимо поминки по Андрієві!

О с т а п. До помсти за брата! До помсти!

В с і. Гайда! На погибель їм!

Всі кинулись. Галас, лемент, постріл, гук. Дубно пала.

ВИХІД VIII

З а р е м б а, Т о в к а ч, Т а р а с, О с т а п, к о з а к и і п о л я к и.

1-а к у п а к о з а к і в *(біжить)*. Лихо, батьку! Ляхів з потилиці суне сила!

2-а к у п а *(біжить)*. Біда, отамане! Нова сила вдаря!

3-я к у п а *(біжить)*. Де ти, батьку? Тебе шукають козаки. Уже багато лицарів полягло; але стоять ще козаки, хочуть тобі, батьку, перед смертю глянути у вічі!

Т а р а с. Рушай, Остапе, на переріз, а я з сього боку.

О с т а п. За мною, друзі! *(Врізається в юрбу ляхів, а друга ще відперла його і оточила)*.

Т а р а с *(ріжеться до нього)*. Добре, синку! Добре, Остапе! Мерщій до тебе! Хлопці, разом!

Т о в к а ч *(ріжеться з глибини наперед)*. Держись, Тарасе! От я їх ось як! Ось як!

Т а р а с *(побачивши, що Остапа оточили)*. Остапе, Остапе! Не піддавайся!

Остапа раненого в'яжуть.

Остапе, ех, Остапе! *(Сам пада під келепом)*.

З а в і с а

ДІЯ П'ЯТА

Середина бідної корчми. Двері вхідні і до кімнати. Ніч. Шабашкова свічка.

ВИХІД І

Янкель, Рухля і дитина їх.

Рухля *(одно немовлятко держить край лона, а друге, більше, само за неї держиться і плаче)*. Ну, ціхо! Мишигене!

Дитина. Мамеле! Гіб а цукер!

Рухля. От я тобі! Авег! Авег! *(Дає шльопанців)*.

Дитина. Ой вей, ой вей! *(Реве)*.

Янкель. Герш-ду! Вільст-ду а березова каша?

Дитина. Ой тателе, тателе! *(Ховається за матір)*.

Янкель. Гіб йому а гугіль абощо! А то і в вуха лящить, і в голову стука! *(Щось рахує і розводе руками)*.

Рухля. Та що я йому дам? Пісно усюди. Минулися розкоші: хай привикає до злиднів.

Янкель. Ох, правда! Правда!

ВИХІД II

Ті ж і гайдук.

Гайдук. А що, жиде! Приймай у своїм хліві, бо там, між свинотою, моїй персоні не личить.

Янкель *(кланяється)*. Просимо, просимо, пане! Чи оковитої, чи меду?

Гайдук. І того, і другого. Тільки ти своїх жиденят далі.

Янкель. Вельможний пан жартує...

Дитина. Ой вей! Пан штрекліх...

Рухля *(затуля рота)*. А ціхо! Заріже!

Янкель. Авег, авег!

Гайдук *(тупа ногою)*. Ані писку, ані подиху, гунцворте!

Рухля. Ой паночку! *(Бороначи, заводить)*.

Чути в кімнаті плач.

Янкель *(ставе горілку і мед)*. Не гнівайтесь, вельможний пане. Дитя антик, тільки дурненьке... не розуміє, який ясний пан у хаті... Може, того й плаче, що перелякалось такого пишного пана... ой вей...

Гайдук. А може? То ніц!

Янкель. Ось вашій вельможності і мед, і оковита, поживайте на здоров'ячко!

Гайдук. Дзенькує! Ти жид з головою, з тобою можна мати комерцію *(п'є)*, і оковита не зла!

Янкель. Перший гатунок. Дай боже полковником швидко бути!.. І гуляти, і слічну панєнку таку, щоб ой, ой, аж пальці злипались...

Гайдук. Хо-хо-хо! Рація, жид, рація! Я панєнок, вацпане, дуже, дуже... а! Слічний смак в жицю... до правди... та мало часу: от і завтра зрана до праці!

Янкель. А що ж там, ясний пане?

Гайдук. Та отих козаків, що тутка забрали, мають рано карати.

Янкель. Рано? Ой вей мір! *(До Рухлі, що ввійшла)*. Чуєш, Рухлю! Завтра козаків наших катувати мають.

Рухля. Ой вей!

Гайдук. О що вам, жидове, жаль тих схизматів? А?

Янкель. Панюню! То моя Рухля, певно, згадала пана Бульбу: слічний був небіжчик, нам помагав... мене вирятував від смерті.

Гайдук. Завтра твого Бульбу найстрашніш мордуватимуть.

Рухля. Ой, гевулт!

Янкель. Певно, Остапа... бо Тараса Бульбу забито.

Гайдук. Тараса, кажеш? *(Достає папір)*.

Янкель. Так, Тараса... пана полковника, батька Остапа.

Гайдук. Та він, тривай, тривай! Так! Тарас Бульба — він живий!

Янкель і Рухля. Живий?

Гайдук. Живий! Бодай йому, живий лайдак. Збойца, пся крев! Розбої, гвалт чинить, палить добра шляхетські з своїми гайдамаками. Його уряд скрізь шука, і хто його зловить, або жовнірів на слід наведе, або вб'є, тому дадуть зараз дві тисячі дукатів. Ось і декрет. *(Дає)*.

Янкель і Рухля. Дві тисячі дукатів?

Гайдук. Дві тисячі червонних дукатів. Гарні пеньонзи, добрі гроші! З такою сумою можна доскочить втіхи?!

Янкель. Ой-ой-ой! Які гроші!

Рухля. Яке комусь випаде щастя.

Гайдук. От ви, жидки, піймайте того Бульбу і багатирями станете... А поки що до забачення! Порахуємось, як достанемо дві тисячі дукатів. *(Виходе)*.

ВИХІД III

Янкель і Рухля.

Рухля. Уф, Янкелюню! Коли б нам таке щастя!!

Янкель. Ш-ша! Що ти, мишигене? Продала б свого доброчинця? Ой, фе!

Рухля. Янкелюню! Мейн гольд! *(Цілує його)*. Уф, яка б утіха! *(Обніма його)*.

ВИХІД IV

Ті ж і Сруль з Тарасом.

Тарас *(виходячи)*. Ну, Янкелю, я до тебе, під твою опіку.

Янкель *(сплеснув руками)*. Мейн гот! Пан полковник! Ясновельможний пане!

Рухля. Ай-ай! Яке щастя! *(Янкелю тихо)*. Дві тисячі!

Янкель *(тихо)*. Авег! Цум тейфель! *(До Тараса)*. Але яким родом пан полковник ожив?

Тарас. Товкач мене мертвого у лубках вивіз і відходив. *(Випрямляється)*. Ху, аж отерпло все: ні ніг, ні рук не чую! От вигадав, ідол!

С р у л ь. Зате доїхали безпечне. А теперечки знаєте які часи? Їхнього брата усюди хапають, їх бін а їд!

Т а р а с. Та й ми свого не даруємо!

Р у х л я *(Янкелю тихо)*. Не показуй Срулю декрета!

Я н к е л ь. Ховай боже!

С р у л ь. Так пан ото хотів, щоб я у горілчаній бочці його повіз?

Я н к е л ь. Всяк подумав би, що в бочці горілка.

С р у л ь. І почав би дірочку сверлити, щоб покористуватись... то лайдаки!

Р у х л я. Так, так. *(Тихо Янкелю)*. Сруля авег!

Я н к е л ь *(їй)*. Ш-ша! *(До всіх)*. А якби горілка не потекла б, то зараз би до жида — чого порожня бочка?

С р у л ь. І знайшли б пана... А вельможний добродій хотів ще лягти на споді візка, а щоб я зверху закидав його мосць таранею.

Р у х л я. Брунь боже: розікрали б.

С р у л ь. Так я краще придумав: заклав пана полковника цеглою, на неї ніхто не поласиться і не зверне уваги, бо теперечки усюди вежі і башти будують.

Я н к е л ь. А гіте копф!

Т а р а с. Що ж, я нездатен на вигадки, на хитрощі, а ваш брат і самого сатану ошукає: от для чого я до вас і удався. *(Дає Срулю гроші)*.

Мімічна сцена Янкеля.

Я н к е л ь *(тихо жінці)*. Не пускай Сруля з хати, не пускай до компанії: все провіда.

Р у х л я. І вирве з рук наше щастя! Ой-ой!

Я н к е л ь. Ш-ша! Сатано! *(Лама руки)*. Ох-ох!

Р у х л я *(Срулю)*. Герш-ду, Срульке! Певно, стомивсь і голодний! Кім а геф до моєї кімнати.

С р у л ь. Слічно! Антик!

Виходять з Рухлею.

ВИХІД V

Т а р а с, Я н к е л ь, а потім Р у х л я.

Т а р а с. Слухай, Янкелю, у мене на тебе надія.

Я н к е л ь. Яка, ясновельможний пане?

Т а р а с. Я врятував тобі життя: тебе б розірвали за-

порожці без мене, як пса; я тобі, пріч того, запомагав завжди чим міг.

Я н к е л ь. Правда, правда, панюню... *(Набік)*. Ох, мої дві тисячі дукатів... гевулт!

Т а р а с. Так от, прийшла і мені черга просити у тебе послуги.

Я н к е л ь. Якої, пане полковнику, послуги? *(Набік)*. Ох-ох. Аж дзвенять отут. *(На голову)*.

Т а р а с. Я хочу ще раз бачити його, сказати йому хоч одно слово.

Я н к е л ь. Кому сказати слово?

Т а р а с. Йому, Остапу, синові мойому.

Я н к е л ь. Ой-ой-ой! Пане, туди доступитись все одно, що мені, бідному жидочку, до рабина... Уф, шрекліх, пане!

Т а р а с. Байдуже! Всякі муки пекельні за ніц, аби його ще раз побачити!

Рухля підходе до Янкеля і почина шепотіти.

Я н к е л ь *(тупа ногою)*. Ш-ша! Сатана! *(Виходе трохи наперед, б'є себе кулаком в груди)*. Боже Авраама, Ісаака, Якова! Ховай мене од спокуси! Одведи од мого серця дукати! Єгова милосердний, зроби так, щоб я свого доброчинця не окривдив і щоб золото моїх рук не втекло!

Т а р а с. Про що ви там шепочетесь?

Я н к е л ь. Ох, пане, мій пане! Все про ясновельможного... Хіба добродій не знає?

Т а р а с. Що мою голову оцінували в дві тисячі червінців?

Я н к е л ь і Р у х л я *(спочатку здригнулась, а потім зітхнула)*. Уф!!

Т а р а с. Дурні вони! Знають їй ціну! Я дам п'ять тисяч! На ось, візьми їхні паршиві дві тисячі! А решту, як повернусь! *(Висипа золото)*.

Р у х л я. Ай, ай... золото!

Я н к е л ь. Гельд, гельд! *(Закрива його полою; до Рухлі)*. Спусти фіранки, зачини на замок двері, біжи зокола пантруй, щоб хто не вскочив! Шнеллер, шнеллер...

Р у х л я. Зараз, зараз, Янюню! Ой мамеле, тателе, які дукати! Яке щастя! Зараз, зараз, моє ябко золоте! *(На тупання ногою Янкеля вибіга)*.

ВИХІД VI

Я н к е л ь і Т а р а с.

Я н к е л ь *(озираючись з страхом, то відкриє полу, то знов закриє)*. Ай, горить! Настояще золото, справжнє золото! Я думаю, що чоловік, у якого пан одібрав такі добрі дукати, і години не ждав, а зараз повісився.

Т а р а с. Ще матимеш таких самих три тисячі, більше! Тільки проведи мене до Остапа, дай з ним побачитись.

Я н к е л ь. Ох, панюню, як трудно, як страшно!

Т а р а с. Підкопайсь... підкупи... ти ж на всі хитрощі здатен... *(Пауза. Нарешті)*. Слухай, Янкелю, а може б, можна... визволити... мого сина... з неволі?

Я н к е л ь *(маха руками)*. Ой, ой, пане! То неможлива річ!

Т а р а с. Янкелю! Голубе мій! Надія моя! Спробуй! За гроші ж, кажуть, можна цілий світ купити... Я озолочу тебе... Спробуй... Рятуй мені сина!

Я н к е л ь. Ой, панюню!

Т а р а с. Янкелю! За друга тебе матиму... двадцяти тисяч червонців не пожалую...

Я н к е л ь. Уф!

Т а р а с. Рабом твоїм буду... *(Хоче стати на коліна)*.

Я н к е л ь. Що ви, пане! *(Піддержує)*. Стійте! Я пораджусь з таким мудрим, таким мудрим жидком, якого й на світі ще не було. Мордухай. Я Мордухая покличу. *(Виходить)*.

Т а р а с. Веди, веди! Засиплю червінцями! *(Зачиня двері)*.

ВИХІД VII

Сам.

Т а р а с *(сам; одходе од дверей)*. А може, здолають? Може? Ще тліє надія... Все б віддав... згинув би сам... залюбки б згинув за тебе, дитино! *(Зітха. Сіда до столу. Пауза)*. Ох, Остапе, Остапе, сину мій любий! *(Схоплюється і хапа себе за груди)*. А! Для чого мене зрятували, а не тебе? Навіщо я, трухлявий пень, здався? За віщо молодший, дужий орел у кайданах, у пастці? *(З викриком)*. Дайте ж мені сина мого! Дайте пригорнути до лона мою дитину, мою славу! *(Пауза)*.

Чути голос.

(Здригнувся). Хто це? По мене? *(За шаблю)*. Ну, живим в руки не дамся! *(Прислухається)*. Ні, то жидки. Як мене все порива... Ослаб я... охляв. *(Похитнувся. Сів)*. Аж хита мене горе... душа змучилась... Ох, Тарасе, Тарасе! Де ж твоя сила?

ВИХІД VIII

Тарас, Янкель, Мордухай і Рухля.

Мордухай *(з величезною губою; весь у синяках і чиряках)*. Ого пан полковник? *(Прищурив око)*. Великого гешефта пан задумав.

Янкель. Ой, ой. Все одно що світа перевернути.

Рухля. Вей мір!

Янкель. Я? Ніц! Брунь боже! Мордухай! Мордухай!

Мордухай. А чом не спробувати?

Починають всі троє джерготати по-жидівськи, все дужче до крику.

Можна підвести штуку...

Янкель. Ну, коли Мордухай з штукою...

Тарас. Слухайте, жиди! Ви здатні все на світі зробити, зі дна моря достати,— визвольте ж мені мого Остапа, дайте йому змогу від сатанинських мук утекти! Я Янкелю обіцяв двадцять тисяч червінців, я ще прибавлю дванадцять тисяч. Всі свої хутори, всі скарби, і хату, і одежу продам... Сам запродамся вам... Всею здобиччю з війни буду ділитись з вами... наймитом стану — тільки рятуйте мені мого сина!

Янкель і Рухля. Ох, ох! Вей мір!!

Мордухай. Все для ясного пана зроблю, світ виверну! *(Б'є Тараса по плечу)*. А коли ми та бог захочемо, то все буде як треба! Гайда!!

Жиди вийшли.

ВИХІД IX

Тарас сам.

Тарас *(пада на коліна)*. Боже! Всемогущий, всесильний! Змилосердься! Зглянься! Не знали мої очі сліз... Прийми ж їх в офіру!.. *(З риданням припада до ослона)*.

Завіса

ДІЯ ШОСТА

Майдан за Дубном. Направо від кону башта тюремна з брамою, наліво портал католицького храма. Навдалі міський з бійницями мур. В глибині кону стос дров з стовпом посередині. Досвіток, а далі ранок соняшний.

ВИХІД I

Я н к е л ь і Т а р а с.
Він одягнений у пишне німецьке вбрання.

Я н к е л ь. Ой пане полковнику! Який пан пишний та ладний, вей мір! Настоящий ясноосвєцоний грабя.

Т а р а с. Але для чого ти мене вбрав в оцю негідь?

Я н к е л ь. Негідь? Ой-ой, пане! У козачому вбранні зараз би злапали... а так пристойно.

Т а р а с. Але жидка нема... Де ж твій рябий та шпакуватий подівся?

Я н к е л ь. Працює, пане... то не малий гешефт. Ой-ой-ой! Тільки Мордухай може зважитись... казав сюди вийти, і баста.

Т а р а с. Але де ж він? Де ж він?

Я н к е л ь. Панюню, тихше! Грабя мусить бути поважним, мовчазним... *(То придивляється, то ховається)*. Ой, хто там? *(Присіда)*. Ш-ша! Уф! То Мордухай.

ВИХІД II

Т і ж і М о р д у х а й.

Т а р а с. Що? Удача?

Мордухай вибіга з-під брами, без пейса, з висмиканою бородою і підбитим оком.

Т а р а с. Кажи ж, як?

Я н к е л ь. Вус?

Мордухай. Ох-ох! *(Закрива рота рукою).* Ой-ой!

Тарас. Та не муч же!

Янкель. Ну!

Мордухай. Ой любий пане... Ох, що за паскудний народ, начхать йому на голову... Що я робив, що я робив... Ох, Янкель зна, що я можу...

Тарас. Так визволити несила?

Мордухай. Ой-ой! Зараз будуть катувати... Коли пан хоче побачитись, то можна тільки зараз... вартові підкуплені і левентарі. Ой! Що корисна мерзота, гірше нас, іх бін а їд, гірше!

Тарас. Добре, веди мене зараз до нього.

Підходять до брами. Зупиняються. На майдані з'являються прохожі; де-не-де стають купками.

Мордухай *(до Тараса).* Почекай тут, ясний грабя. Янкель! Виклич левентаря! *(Шепче йому).* А мені з тим гайдуком не хочеться вже балакати. Ой! *(За щоку і тіка).*

Тарас. Швидше!

Янкель пішов у браму.

Ох, Остапе, Остапе! Сину мій єдиний! Роздавлять, розтопчуть, розтрощуть, розірвуть моє серце! А! *(Заходить за мур, а потім того з'явився — гляне на браму та знов одійде).*

ВИХІД III

Різник, міщанин, панич, панна, пан, пані і льокай.

Різник. Почекаймо трохи; їх зараз будуть вести!

Міщанин. Нещасні!

Різник. Та мені і самому їх шкода, але цікаво, чи зручний кат? От у мене, куме, рука, дак якого хоч вола, а відразу сокирою пошматую. По нозі цюкну — нема! По голові — одлетить; по спині — одна половина праворуч, а друга ліворуч.

Міщанин. Овва! Так би вола і перерізав?..

Різник. Не дуже й овва, а якраз надвоє.

Міщанин. Та як же, коли сокира не досягне? Авжеж, кат буде зручніший.

Різник. Куди йому! Почне цюкати. От побачиш. А у мене тільки б хвись та геп! Хвись та геп!

Проходять далі; навдалі, коло катарні, юрба прибува і оточа майдан.

П а н и ч *(з панею під руку виходить з глибини і наближається до передкону)*. Бачила, панна?

П а н н а. Ах, які страшидла! Для чого ж ті колеса?

П а н и ч. А до тих коліс, любко, прив'яжуть шельму козака і стануть з його жили вимотувати.

П а н н а. Так йому ж буде боляче?

П а н и ч. А натуральне, серце: для того і мотатимуть, і він буде корчитись.

П а н н а. Ой, страшно! А то що таке?

П а н и ч. А то, душко Юзюсю, кат; він тримає сокиру в руці і інші орудки і буде ними гайдамак рубати, пиляти, крутити. І як почне отому збойцю завдавати муки... то той — ой-ой! Як кричатиме, проте буде живий, а як одруба йому голову, то він, душко, візьме та і вмре!

Проходять далі.

Т о в с т и й п а н з п а н е ю і 2-ю п а н н о ю, а за ним л ь о к а й з ласощами виходять з глибини на передкін.

П а н і. Чи швидко ж, пане Міхаіл, та кара?

2-а п а н н а. А так, татко, нудно чекати.

П а н. Зараз, зараз! Може, цукерок, серцю? Гей, ти, йолопе! Чого гав ловиш? Тацю давай сюди.

П а н н а. Але, татку, самі-но цукери? Хоч би хто з знайомих... з юнаків? Тут і вельможного панства не видно... Он де вони всі. *(Бере жменю цукерок і кида)*.

Дехто ловить.

П а н і. Ой, ти всі викинеш?!

П а н н а. А вам, мамо, шкода!? На солодку принаду зараз збігаються... Он ходім далі!

Проходять. Юрба за ними посувається назад.

ВИХІД IV

Т а р а с, л е в е н т а р, Я н к е л ь.

Т а р а с *(підходе до брами, а там уже став на варті і гайдук)*. Що ж, можна ввійти?

Г а й д у к. Нікому, ясновельможний пане.

Т а р а с. Як так?

Я н к е л ь *(кланяється)*. Це ж я... це ж... ми... ясноосвіцонний пане!

Г а й д у к. Це ти до мене?

Я н к е л ь. Так, до вас, ясноосвєцоного... Його мосць мене зна... часами заходить...

Г а й д у к. Гм. Гм. *(До себе)*. Що то обличчя і фігура? *(Поправля вуса)*. Я тільки гайдук...

Я н к е л ь. А я, їй же богу, подумав, що сам воєвода.

Т а р а с. Так пропусти ж...

Я н к е л ь. Прошу пана... це ж ми: от їх милость грабя з далекого краю... хоче поглянути... хоче поглянути на козаків... зроду не бачив...

Г а й д у к. З охотою... тільки, ясний грабя, нема нічого цікавого, то собаки — не люди, і віра у них така, що ніхто не поважа її.

Т а р а с *(із запалом)*. Брешеш ти, чортів сине! Сам ти собака! Хто сміє на нашу віру лихе що сказати?

Г а й д у к. Еге-ге-ге! Он що! Так я знаю, приятелю, хто ти! З тих, що там сидять у мене? Га! Ось я гукну!

Я н к е л ь *(кидається)*. Ясновельможний пане, я пану, щоб ясний грабя... *(До Тараса тихо)*. Ой пане, пане...

Т а р а с. Ех, урвалось! *(Стиска кулаки)*.

Г а й д у к. Ось я вас з грабєм! *(Хоче кричати)*.

Я н к е л ь. Ваше крулевство, ваша величність, пробі! Ми пану заплатимо!

Г а й д у к. Сто дукатів, не то зараз гукну!

Я н к е л ь. Ой вей! Нащо так багато?

Г а й д у к. Ані шеляга! *(Роззявля рота)*.

Я н к е л ь. Ой, ш-ша! На все, на!

Гайдук лічить.

(До Тараса). Тікаймо швидше... наробив добродій... який тут поганий люд!

Т а р а с. Що ж ти, чортове кодло? Гроші взяв, а показати не думаєш? Ні, ти мусиш уже; коли гроші взяв, то мусиш...

Г а й д у к. Геть до дябла, а не то зараз...

Я н к е л ь. Панюню, ходім! Цур їм! *(Одводить його далі)*.

Т а р а с *(за меч)*. Убити б то... ех!

Я н к е л ь *(тихо)*. Нащо було чіпати! Ой-ой, сто дукатів...

Т а р а с. Ходім! Веди мене, де їх будуть катувати: я хочу бачити. *(Іде до середини кону)*.

Я н к е л ь. Ой пане, навіщо? Адже ніц не поможе!

Тарас. Веди, кажу! Я хочу глянути на його муки.

Янкель. Та онде, на майдані, шибениця і катарня... коли пану своєї голови не шкода, то панська воля... а я... бувайте здорові! *(Зника в юрбі)*.

Тарас. Хоч гляну! *(Зітха)*. Хоч побачу сина! О, іроди! Сатанинські виплодки! Кати невпросимі... О, справлю ж я вам поминки по Остапові.

ВИХІД VII

Заремба, Тарас, Остап з козаками.
Дзвін католицького дзвона. З монастиря чути сумний хорал. Дехто входить в храм, дехто до катарні, по хоралі — барабан.

Дехто. Ведуть, ведуть!!

Жовніри шикуються лавами. Юрба оточа катарню. Тарас з'являється справа і стає на передконі за фігурою. Одчиняється тюремна брама. Виходять козаки, на чолі Остап. У всіх довгі чуби і бороди; одежа в шматті. Зупиняються посередині.

Тарас *(хмуро)*. Остапе! Сину мій!

Остап *(підняв руку)*.

Чути тільки тихо сумний орган.

Нам прочитали вирок, нас ведуть на страшну дратівлю, на смерть... Не зігнемось же ми перед катом, як не зігнулися перед ворогами, і гордо глянемо смерті у вічі!

Козаки. Не зігнемось!!

Тарас. Добре, синку, добре!

Похоронний дзвін.

Остап. Дай же боже, щоб ніхто з панів-ляхів, що збіглись сюди, не почув козачого стогону, щоб ніхто з нас не промовив і слова.

Тарас. Добре, синку, добре!

Остап. А нуте, братці, з піснею до катарні!

Козаки рушають за Остапом з величною піснею. Жінки 1-а і 2-а недалеко від Тараса, праворуч.

Міщанин *(після пісні)*. Які муки!

Панна *(Юзя)*. Ай, який слічний той, що на колесі...

Панич. А запеклі... з його жили тягнуть, а він і не стогне, все мовчить...

Міщанка. О боже! *(Лама руки)*.

Панна і панич на передкону ліворуч.

Т а р а с *(лама руки)*. А-а! Помсти...
П а н н а. Ай, щось хрумтить...
П а н и ч. То йому, серце моє, трощуть кості...

Дехто одвернувся.

О с т а п. Батьку, де ти? Чи бачиш, чи чуєш?
Т а р а с. Чую, синку, чую!

Переполох, гвалт.

З а в і с а

ДІЯ СЬОМА

Руїна невеличкого гарду над Дністром. На передкону за виступом кону якась розвалена башта, а на ній тирчить обгоріла колода. З правого боку пролом муру, через який бовваніє розкішна долина Дністра з скелями, бескетами і чарівною далиною; з лівого — розбита, розламана брама.

ВИХІД І

Народня сцена. Козаки Тарасового куріня і Товкачевого 1-й, 2-й, 3-й. Деякі сидять на муру і пантрують околицю, деякі лежать навколо, а біля брами стоять два вартових. По муру проти глядачів ходить теж вартовий.

1-й козак *(що сидить на мурі)*. Гей, уже наші повки рушають далі назад.

Дехто. Невже? Додому б то?

Вартовий *(на мурі)*. А ляхва мовби сюди наближається. Та й сила ж її, мов черви!

Осаул *(Тарасів внизу)*. Певно, замирив гетьман.

2-й козак *(лежить)*. Авжеж: інакше б наші не відходили пріч.

1-й козак. Значить, ні славний полковник наш Бульба, ані курінний отаман Товкач не перемогли гетьмана Остряниці?

2-й козак. Затявся... Уже як старий Бульба надсаджувався, аж плакав, щоб не няли віри Потоцькому, так ні! Цілу ніч сперечались, а таки, видко, передужала старшина.

Більшина. Та старшина, звичайно...

1-й козак. Атож, здобула всякого добра по пельку та й бажа миру, аби до хуторів повернути та заживать на дозвіллі та розвіллі розкоші!

2-й козак. Ото-бо й ба! Ото і зле! Тут би можна

було Потоцького розчавити, як кошеня в дощ, а старшині в голові гаї, та пасіки, та лежанка, та всяка ласощ... Ні, наш славний Тарас, даремно, що від туги і всякого лиха став білий, як лунь, а не такий: він навіть і на свій пай здобичі не брав, а лишив все на гурт... Йому одно в голові — знищожить ворога упень, щоб і на розплід його не зосталось, бо, мовляв, що те чортяче насіння... корінням своїм плутає нам волю і долю... і що жодного миру з ляхвою бути не може... бо і у ворога така ж думка запекла, щоб нас всіх витрощити упень. Так тут уже — хто кого.

О с а у л. Так-так, наш батько на них страшенно лютий. З того часу, як покарали на смерть його останнього сина Остапа, старий мов збожеволів од муки: одна тільки думка опанувала їм — помста! Одна тільки річ зривалась з його уст: «Справити поминки по Остапові». І батько справдив своє слово: всі свої хутори, всі маєтки, все добро до рубця спродав і на ту суму зібрав тисяч десять війська, тобто свій власний повк, та ще сопригласив до гурту отаманів Гуску, Чортопхайла, Гонивітра, і почали гуляти та поминки по Остапові справляти... Багато і охочекомонних, і простого люду приставати стало до батька, віддячити панам-ляхам за їхні катування, за знущання над нашою вірою, за орендарів-жидів. Ну, батько й став руйнувати і вогнем палити панські двори та костьоли... Чотири місяця гуляв, нікого живого не пускав з пекла... ані жінки, ані панянки, ані дитини! Заб'ються, було, вони, нещасні, у костьоли, за престоли, лементують, плачуть, здіймають руки до неба... аж жаль бере за серце, а батько витяга їх звідтіля за коси і нам гука: «Не жалійте псюх! Хай бачать матері, як то солодко, коли дітей на їх очах катують! Оце вам, ляхи, поминки по Остапові!!»

3-й к о з а к. Ех, ех! Воно і жалко!.. але і те візьми, що й старого пошарпане серце, того і озвірився.

1-й к о з а к. Озвіришся... Вовком-сіроманцем завиєш!

Б і л ь ш и н а. Іще б! Допекли до живого.

2-й к о з а к. Так-то так.. А вслід же за Тарасом піднявся і молодий гетьман наш Остряниця?

О с а у л. Старий Гуня сприяв думці Бульби та й підбив гетьмана... А за Гунею повстав весь нарід, то і гетьман мусив...

3-й козак. Ну, не ляпай, пане осауле, абичого... гетьман і сам запеклий завзятець... І за козацтво та за простолюд стоїть головою...

Осаул. Та гетьман наш орел-білозорець нагнав страху на всю корону... А чом тільки не добива Потоцького, а мириться з ним? Хіба не зна, що ляхи не вважають за безчестя ламати з схизматами слово? Хіба не було тому прикладів?

3-й козак. Ну, то вже не нашої парафії справа: на те вже й гетьман, щоб думав-гадав та про наше спільне добро дбав...

2-й козак. Знаємо ми, як старшина дба...

Осаул. От знатимеш, коли прив'яжуть до гармати.

2-й козак. Овва!

Осаул. Не дуже-то й овва, а зась куцому!

Вартовий. Тихо! Старшина іде!

Всі зомліли.

ВИХІД II

Тарас, Товкач, генеральний писар і два-три полковники.

Тарас. Так не згода? І ви, панове старшина, пристали до гетьманської ради? Пошились у бабів чи у блазнів?

Товкач. Що ж, подякує їм рідний край!

Г[енеральний] писар. Не гарячіться і не нарікайте, панове полковники! Потоцький дав добрі умови: унію буде скасовано, простолюду дадені значні пільги, права козацтва затверджені... Ось і уклад підписаний, зафундований... Чого ж ще нам бажати? Погуляли, силу козачу показали, добра надбали, ворогів настрашили... Ну, по доброму мирові час і додому...

Старшина. Не весь же вік точити людську кров? Так би і земля вся вогнем занялася!

Г[енеральний] писар. Та й уклад добрий...

Товкач. Добрий? Що козацтву обіцяє деякі права, а простолюду—полегкість, то вже добре? Т'але ж простолюд наш вільним був до ляхів, а козацьке лицарство мало певні лицарські права... Та й земля вся нам належала... А тепер прийшла чужа, ворожа сила, захопила наші землі, людей повернула у своє бидло... та й тиче нам у зуби якісь полегкості...

Т а р а с. Та й не тичуть навіть, а дурять, знущаються... обіцянки, мовляв, цяцянки, а дурневі радість... Ей, панове старшина, одумайтесь, ще є час... Порвіть сей уклад і вдарте на Потоцького. Не вірте ляхам: все збрешуть, все зламають... а уклад ваш в шматтє порвуть... От скоро одступите — і зараз порвуть... Ей, не вірте, братове, не вірте!

Г[е н е р а л ь н и й] п и с а р. Даремна річ, пане полковнику! І обичай лицарський, і честь козача, і наш хрест святий, який ми цілували, не дозволяють такої зради...

С т а р ш и н а. А опріч того, у Потоцького зараз більше сили... і хто може сліпу фортуну вгадати? А коли ворог нас передужа, то замість миру ми принесемо рідному краю розор.

Т а р а с. Богом святим присягаюсь, що з Потоцького пір'я посипляться... Я з своїм повком вріжусь йому в серце... всі поляжемо, але кожен з нас понесе ворогу десять смертей...

Т о в к а ч. І ми своє життя не продамо дешевше!

Г[е н е р а л ь н и й] п и с а р. Лицарі славні! Шановні завзятці! Ви славою вкрили вже рідну землю, і розкотилась луна про неї до Карпат і Чорного моря... Пошануйте ж себе і нас, не робіть бешкету, а вчиніть волю військової ради. Сумиріться і пристаньте до згоди!

С т а р ш и н а. Та й мови шкода, бо вже військо рушило, і його стан зайняли коругви Потоцького.

Т а р а с. Га, значить кінець? І мови шкода! Ну, прощавайте ж навіки! Як цим двом кінцям кривулі не зійтися ніколи *(лама шаблю)*, так і нам, товариші-браття, не стрінутись... Розійшлися наші шляхи, і хай милосердний буде нам суддею! Запам'ятайте ж моє слово прощальне! Згадаєте ви мене у свою смертельну годину! Думаєте, купили спокій і мир? Думаєте, панувать станете? Ой-ой! Запануєте ви іншим пануванням: здеруть з голови вашого гетьмана шкуру, наб'ють її гречаною половою і возитимуть по торгах і базарах... Та й вам, панове старшина, не втримати своїх голів: загинете всі по темних льохах, в ланцюгах, між мурами або на дратівлі, коли не поварять вас живцем в казанах, як баранів!

Г[е н е р а л ь н и й] п и с а р. На бога, пане полковнику!

Старшина. Він збожеволів!

2-й голос. Але яке пророкування!

Товкач. І правдиве, серцем чую, що так!

Старшина. На ваші голови!

Г[енеральний] писар. Рушаймо, панове!

Старшина. І спішно, до повків!

Виходять.

ВИХІД III

Тарас, Товкач і кілька козаків.

Тарас. А ви, хлопці! Хто з вас хоче вмирати не по запічках, на лежанках бабських, не п'яним попід тином, край корчом, як падло, а чесною лицарською смертю, всім на одній постелі, як молодий з молодою? Чи, може, ви бажаєте вернутися додому та пошитись в недовірків і возити на своїх спинах польських ксьондзів?

Всі. За тобою, пане полковнику, за тобою!

Тарас. А коли за мною, діти, так за мною! Біжи ж, Товкаче-друже, у стан і веди сюди наші повки, а коли рушили з гетьманом, то заверни їх назад!

Товкач. Я вмить!

Тарас. А ви, хлопці, готуйте коней і зброю: зараз рушимо до панів-ляхів у гості!

Всі. Хоч у пекло до самого сатани: пану полковнику наші голови.

Тарас. Спасибі, діти!!

Всі розходяться; на мурі тільки ходе вартовий та біля брами двоє.

ВИХІД IV

Тарас і вартовий.

Тарас *(сам; довга пауза)*. Ох, обридло мені се життя... Не тішить уже і бенкет кривавий... Жерущий вогонь поняв моє серце, палить нутро все на вугіль... і не заллє його ні море сліз, ні море крові! Остапе мій, соколе сине! Слава моя і порадо моя! Чи бачиш ти тепер з високого неба, як точить нудьга твого батька, чи чуєш ти тяжкий, надірваний стогін, чи доліта він до божих пресвітлих осель? Один, один на світі, як дуб серед степу, розчахнутий громом, опалений блискавицею... Не то що сам сирота, а і думки мої сиротливі... Тільки помстою, поминками по твоїй душі, мій сине, і живу... Та й то... може, господь прибере мене і з тобою

знову побачимось... О, для такої щасливої хвилини я усіх напасників наших пустив би на попіл... *(Замислився)*. Ой, насміялась ти наді мною, щербата доле! Дала двох синів, двох орлів, яких по лицарському завзяттю не бачило Запорожжя,— і що ж? Один з-за ляхівки-баби зрадив вірі, Вкраїні — і погинув без пуття, без честі, як пес, а другий — мої гордощі, моя слава... Ох, Остапе, Остапе! *(Тихо заплакав)*. Пора... Чую серцем, що вже недовго... коли в козацьких очах замість пекельного вогню проступа сльоза,— значить, кінець!

Вартовий *(з муру)*. Пане полковнику! Ворожа сила обступає геть гард... Ось попередила повки значна ватага, і на чолі летить вихором з білою хусткою на спису якийсь отаман.

Тарас *(здригнувсь)*. Обступає... з білою хусткою... які ж тут перемови... адже ж мир... *(До вартового)*. А наші повки далеко?

Вартовий. Милі за дві... а може, і більше... тільки маревом мріють...

Тарас *(гука)*. Гей до зброї! Тільки не може бути... певно, хотять, щоб ми спорожнили сей гард.

ВИХІД V

Ті ж, осаул і козаки.

Осаул. Усе, батьку, готово... кінь тебе жде!

Вартовий. Ось під'їхав вершник під мур, кида з листом стрілу.

Тарас і осаул обернулись. Скраю брами стала показуватись ватага. Стріла упала.

Тарас *(осаулу)*. Візьми і прочитай.

Осаул *(чита)*. «Від коронного гетьмана. Мені відомо, що ти, стара ворона, чортова Бульба, сидиш з жменею псів у цім гарді, так ось мій наказ: здавайся і приймай зо своїми гадюками заслужену кару... коли вчиниш мою волю, то тільки порубаю вам голови, а коли здумаєш, дурню, борсатись, то здеру з вас шкури цілком і посолю ще живцем ваше падло! Не рахуй, пся крев, на мир... Я тим миром доїду ще і вашого бидлячого гетьмана! Потоцький».

Тарас. Ха! А що? Не казав я? Повірили? От вам і уклад! Живими не дамось у руки!

Козаки. Не дамося, батьку! Ми всі за тобою.

В а р т о в и й. Хапайтесь! Уже з цього боку лізуть на гард!

Т а р а с. І одповіді, собаки, не ждуть!

Кілька пострілів. Вартовий пада.

На коней, хлопці! Держіть до Дністра! Не вважай на проваллє, лях не перескочить!

Всі кинулись. За ними і Тарас з осаулом. Видко, що загубив люльку. На валах з другого боку від брами появляються л я х и. Чути по мурах покрики: «Оточай навколо! Бий псю крев! Разом!!»

ВИХІД VI

Т а р а с, о с а у л і л я х и з р о т м і с т р о м.

Т а р а с *(вертаючись хутко)*. Люлька! Де вона?

О с а у л *(за ним, хапа за руку)*. Куди, батьку, он ворог уже!

Т а р а с. Стій! Випала люлька з тютюном... Не хочу, щоб люлька дісталась вражим ляхам!

Р о т м і с т р. В'яжіть старого пса! Бийте і другу собаку!

На Тараса накинулось чотири ляхи.

О с а у л *(відбивається)*. Гей, назад! Рятуйте батька... і сліду нема!

Йому накидають аркан і колять кинджалом.

Т а р а с. Набік, псяюхи!

Чотири ляхи пада.

Р о т м і с т р. Навались!

Четверо схопились знову, а до них ще четверо і осадили Тараса.

Т а р а с *(смикнувся раз, другий — несила)*. Ех, старість, старість! *(З сльозами в голосі)*.

Д о в у д ц а. А що? Попалась, ворона? Крутіть міцніш!! Яку йому, пане ротмістре, кару?

Р о т м і с т р. А спаліть, шельму, живцем... тягніть його на той підмурок та в'яжіть до тамтого слупа... А щоб не втік старий пес, то прив'яжіть йому до розсохи лівицю... та доброго хмизу під ноги... А за тими в погоню!

Л я х 1-й. Бий псів!!

Кинулись.

Л я х 2-й. Го-го! Проше пана... добрий вишкварок буде!

Т а р а с. Спасибі, що високо зняли: видно далеко!

Одні підв'язують і прибивають руку. Другі зносять хмиз. Сміхи, жарти.

Р о т м і с т р. Більше хмизу, а то сало пустить і вогонь заллє...

Л я х и. Ха-ха-ха!! А сала з бочку натопиться! Пали! О, добре займається!!!

Вогнище розгорається.

Т а р а с. Гей, хлопці! Ліворуч! Лі-во-руч під кручею бачу човни!!

Р о т м і с т р. Заціпте йому, шельмі!

Т а р а с. Не чують! Боже, не чують... Гей, ліворуч!! Почули: так-так!! Тепер безпечно! Прощавайте, друзі! Згадуйте і мене та тамтої весни прибувайте сюди погуляти! А що, взяли, ляхи? Думаєте, що є що на світі, чого б злякався козак? Ех, необачні, сліпі! Зламали ви згоду з орлами і лишились без своїх оборонців, а налетять на вас шуляки, то і заклюють вашу буйну сваволю і славу!!

Лях б'є його ломакою по голові, огонь охоплює.

К і н е ц ь

Присвячую
високоповажному
Іванові Яковлевичу Франку

Оборона Буші

Історична драма в 5 діях
і 6 одмінах

(З часів Хмельниччини)

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

Сотник Завісний — середнього віку, залізної вдачі. Волосся напівсиве, підголене.

Вернигора — здоровенний козарлюга; носить косу. Байдужий, мов кам'яний, не усміхається. Літ сотника.

Шрам — уже дід сивий; лівиці нема. Веселий, все з сміхом і з жартами.

Денис Хорунжий — молодий, стрункий.

Мар'яна Завісна — дочка сотника; літ 20. Глибокої, думної вдачі. Ходить більше у темному.

Баба Палажка — мати її покійної матері; поважна бабуся, у стародавньому строї.

Степанида Свиридиха — сива баба, але бадьора, завжди роз'ятрена, мов навісна чи божевільна.

Катря — жінка Дениса; молода, але запекла.

Мелася — сестра її; жвавий підліток; весела, безжурна.

Унук Свиридишин — молодий юнак.

Кобзар — сліпий дід.

Дід — кволий, старезний.

Странник — в довгій чернечій одежі, сивий, з бородою.

Антось, князь Корецький — молодий, освічений, палкої вдачі, високих поривань.

Сапіга — дядько його, магнат.

Грушецький — пан підстаркуватий.

Яскульський — молодий шляхтич, жвавий, брехун, похабний.

Опацький — дуже товстий пан, з гумором, веселий.

Ясь і Стась — молоді паничі.

Пробощ — строга, поважна фігура.

Грохольська — поважна, горда пані.

Юля — весела вдова.

Ядвіга — дочка Грушецького, небога Грохольської; пишна панна, з гедзом.

Чарнецький — регіментар; ще молодий, сухий і лютий.

Панни, паничі, драбанти, козаки, хлопці, молодиці, жінки, баби, діти, челядь.

Прохожий. Дяк. Сурмачі. Поляки. Татаре.

Діється в 1654 р.

I і II дії — в селі під Бушею; III дія — у Корецьких, через місяць; IV і V дії з шостою картиною — в замку Буші.

ДІЯ ПЕРША

Майдан в подільськім селі, близько Буші. Село в садках і тополях край п'яти крутих скель та гір, які понад Дністром синіють. Далеко бовваніє на скелі замок Буша. На переднім кону, праворуч,— хата сотника; на третім плані, теж праворуч,— церковний паркан з дзвіницею. Ліва сторона — дерева, тини, між садками поодинокі хатки. Ранок.

ЯВА І

На кону три групи: а) праворуч— коло цвинтаря, б) одна коло кобзаря, який посередині, і в) зліва на передкону коло Свиридихи й других за нею сидух. Багато люду ще вештається по майдану, підходять то до однієї, то до другої купи. Напереді жвавий рух, а коло цвинтаря люде стоять без шапок, богобійно.

Б) Кобзар *(співає)*.

Гей, сини мої любі, дітки мої милі,
  Орли сизокрилі!
З клекотом дужим злітайтесь одважні, веселі,
  Бо ворог вкрива ваші скелі!

Після куплета кобзар приграє; тим часом розмова йде в різних місцях, і до його сходяться люди.

В) Свиридиха *(до гурту)*. Списи сталеві, шаблі дамасські, пістолі турецькі! За свої віддаю!

Одні. Спасибі, білоголово, що назбирала: наділяй чесний люд!

1-а сидуха *(за Свиридихою)*. Пироги, книші, хліб!

2-а сидуха. Пояси, сакви!

Народ розглядає.

Б) Кобзар.

Ой укривають знову шульпіки,
Хотягь заклювать нас навіки...

То ж не шульпіки, а галич та круки,
Не даймося ж, дітки, живцем їм на муки!

Унук. Це вже старець наш знову зложив думу.

1-й слухач. І все до прикладу... аж голосить, та словом тим так і цвяхує у серце.

2-й слухач. Бо слово у його від бога!

В) Свиридиха. Зброя влучна та зручна! Гартована моїми прокльонами: жодному ворогу ощади не дасть! Купуйте до помсти!

Один *(осторонь)*. Що вона, мов божевільна?

Другий. Ні, вона тільки роз'ятрена, розсатаніла від горя.

Один. Назнущалися, знати, допекли до живих печінок?

Діти *(перебігають по майдану)*. Ми теж підемо! Ану поціляй! А я волога ось як!! *(Стріляють з луків)*.

Б) Кобзар.

Ой чого стогнеш, земле рідна, кривава,
То ж чиниться військова справа;
Що й слухачам, і мирянам,
І лицарству, й поспільству, і всім християнам
Во віки вічнії слава!

Одні. Спасибі, старче божий!

Другі. Коли б твої слова та богові в вуха!

Третій. А нам у серце!

Кидають йому гроші.

А) Прохожий *(коло цвинтаря)*. Що се за знак: будень, а в церкві одправа?

Левенець. А ти, чоловіче, здалеку?

Прохожий. Та з-за Прута.

Левенець *(показує на голову)*. Видко, що не всі у вас тута.

Прохожий. А то чого?

Левенець. Та хіба вам позакладало? Не чули, що гетьман наш славний Богдан скликає знов усіх своїх діток на криваве докінчення, на бенкет!

Прохожий. Невже? А була ж згода?

Левенець. Гай-гай! Глухий у вас край: доки не станемо в своїй хаті панами, доти не буде й згоди між нами.

Прохожий. Та так-то так.

Левенець. Тож-бо й є: отож деякі козаки і наші

левенці зібрали загін та й виступають оце у похід; ну, в церкві й іде їм подорожня одправа.

Прохожий. Он воно що! А чи не можна, козаче, й чужим до загону пристати?

Левенець. А чому ж ні? Чужий у нас тільки ворог... а хто грецької віри та кохає Україну,— той свій.

ЯВА II

Ті ж, Мелася й дві дівчини.
Гомін на майдані трохи затих, всі захрестились.

Мелася *(вибіга з двома дівчатами, підлітками)*. Ой, весело як! Ой, як я люблю, як всі метушаться, бігають, бентежаться... і рух такий, і страшно... і сама на місці не встоїш, а серце тільки тріп-тріп, тріп-тріп!

Дівчина 1-а. Що ж то за весело, коли страшно?

Мелася. Ото-бо й є,— саме втіха! От як пожежа... іскри летять... полум'я гогоче... чорний дим так і котить, так і котить... а тут гвалт, лемент... кидаються, один одного давлять... Ух, славно!

Дівчина 2-а. Божевільна! Як я забачу вогонь, так у подушку уткнусь та й репетую...

Мелася. А я б у саме пекло ускочила: і гасити весело, і рятувать радісно... і втішно, ой господи!

Дівчина 1-а. Та постидайся людей! Тут смуток, а вона вигадує невідь що!

Мелася. Який смуток? Он зараз військо вийде, шикуватися буде; короговки замають, сурми засурмлять, коники забасують... чи то ж не весело? Га?

Дівчина 2-а. І всі заплачуть: бо хто з батьком, хто з братом, а хто з чоловіком розстається навіки...

Мелася. Чого ж зараз навіки? Нагадай козі смерть...

Дівчина 1-а. Та цить, шалена!

Затесалися з реготом між юрбу.

ЯВА III

Виходять дві жінки.

Старша жінка. Двох, серденько, виряджала — брата та дядька, а це приходиться третього — старшого сина, а двоє підлітків ще тут гасають...

Молодша. А я — чоловіка... рік тільки, як побрались... Боженьку мій, боженьку!

Старша. А це немовля?

Молодша. Третій місяць пішов... А-а! А-а! Цить, ще наплачешся...

Старша. Або навік втихомиришся... Ох, таке тепер наше життя: день минув,— то й твоє, а назавтра і сліду нема...

Проходять.

Свиридиха. Гартована зброя! Заклята зброя!

2-а сидуха. Сідла, ретязі!

1-а сидуха. Припас, харчі!!

ЯВА IV

Два хлопці й унук Свиридишин з Меласею.

Меланія (*вибіга з реготом*). Ха-ха-ха! Насупився... похнюпився, як понура в дощ...

Унук Свиридишин. Чого ж ти смієшся? Що за тобою нудно... серце болить?

Мелася. Ти ще заплач...

Унук. Ех, та й каторжна ж!

Мелася. Чи ба?!

Унук. Дерево!

Мелася. Оттакої!

Унук. У-у! Краще було б тебе ніколи й не бачити...

Мелася. Дивись який!

Унук. Ну, як уб'ють, нарочито щоночі снитимусь...

Мелася. Цур тобі!

Унук. І плакатимеш... та ба!

Мелася. Ет!

Унук. Пропадай усе пропадом! (*Пішов*).

Мелася (*збентежена*). Та чого ж бо ти? Грицю! (*За ним*).

2-й хлопець (*Свиридисі*). Бабусю, продайте нам хоч невеличкі списики.

Свиридиха. А скільки маєте грошей, мої любі?

1-й хлопець. У його три шаги, а в мене лише два.

Свиридиха. Беріть, дітки, дурно оці списи, а на гроші краще купіть харчів... та не жалуйте ворога: сироти ви через його, так за батька й за матір оддячте!

1-й і 2-й хлопці. Спасибі, бабусю, аби попався!

Відбігають, чути дзвони.

ЯВА V

Ті ж і Палажка.

Палажка. О! Дзвони? Здоровенькі, Свиридихо! *(Підходить)*. Що це? На достойну чи обхожденіє?

Свиридиха. Либонь, на достойну... а що, паніматко, і ви кого виряджаєте?

Палажка. Ні, Свиридихо, нема вже кого. Хочу роздати печиво юнакам на дорогу... все уже й готово, а помогти нікому... Мар'яна, унука, певно, в церкві; їй одно тілько: або молитись, або другим помагати! І молода, і хороша,— про себе б тепер і думати та веселитись, а її молодії літа мов за водою пішли... журиться та й журиться...

Свиридиха. Чого ж то?

Палажка. Та побивається за Антосем... Кохалися, ну, а тепер зник... вбито, певно... Ох, і я його дуже любила!

Свиридиха. Убили? Як і моїх всіх? О, я їм готую гостинці! *(Трясе списами)*. Помсти! Я тілько про неї й молюся, щоб сподобитись.

Палажка. Ох, лютість — теж лихо!

Мелася *(проходить близько)*. Зник... щез, і не знайшла! От господи!

Палажка. Меласю, дзиго! То ти?

Мелася. Я, бабусю... а то хто ж би?

Палажка. Побіжи лишень хутенько та винеси з Горпиною у рядні пироги, книші, паляниці й перепічки... Будемо обділяти загін. Отут коло баби Свиридихи станете, а я піду ще до церкви. *(Пішла в цвинтар)*.

Мелася побігла.

ЯВА VI

Ті ж та дяк.

На стовпі ще раніш прибили гетьманський універсал. Юрба скупчується: усі цікаві послухати, що там написано.

Прохожий. Слово — ер... сим... о — зело — наш... аз — ознай... мисліте, ук — ознайму...

Дехто. Чорти батька зна що бубонить.

Другі. Геть, набік!

Левенець. Пустіть мене, панове! Я часослова колись... я у дяка вчився.

Д е х т о. Пустіть, пустіть! Ось учений.

Л е в е н е ц ь. Одступіться тільки... не застуйте!

Д р у г і. Та одійдіть же од світла! Не штовхайтесь! Ну, читай; тепер просторо.

Л е в е н е ц ь. Гм, гм! Кахи!! *(Відкашлюється)*. Високо прибито... не видко гаразд... Підніміть мене ближче до паперу.

Д е х т о. Ну, злазь; ставай на плечі!

Левенець зліз, придивляється й мимрить.

Д е х т о. Читай же! Ну!

Д р у г і. Та голосніше, щоб на весь майдан було чути.

Левенець зусильно кашляє, мовчить.

О д н і. Читай же! Чуєш?

Д р у г і. Заціпило, чи що?

Л е в е н е ц ь. Гм, гм! Не розберу... Часослова колись... а це щось не теє...

Сміх.

Д е х т о *(що держали)*. Геть з плечей! От ідол!

Д р у г і. Накласти б ще понікуди, щоб знав!

Д е х т о. Он дяк іде — сам навчитель: тягніть його мерщій!

Д я к *(опинається)*. Чесо ради?

В с і. Читай універсал.

Д я к *(читає повагом, одкашлюючись)*. «Ознаймуємо сим нашим універсалом всім вобець і кожному зосібна, же сьмо постановили з усім Войском Запорозьким стануть мужно, при всемогущій помощі божій, супроти ляхів, наших розорителей, озлобителей і супостатов, а стануги усіма силами до сконання. *(Кашляє)*. Кому з вас люба свята віра й отчизна, той всяк, яко зичливий син матері України, має під Кам'янець до наказного гетьмана Томиленка неодкладне прибувати. Бо коли ляхи нас подолають, то відайте, певне же, і села, і городи ваші, і святі церкви божі, подлуг давнього злого намиренія свого, огнем і мечем спустошать, і зруйнують, і вас всіх в горшую неволю повернуть. Ліпше теди нам за віру благочестиву й за отчизну голови свої положити, ніж, як безсловесним, ворогу піддатись».

Д е х т о. Так як же воно і що?

Д я к. Щоб загони справляли під Кам'янець до То-

миленка або у Бар до Богуна: вороги, рече, ополчишася на нас всіма силами, чесо ради згромадимо і свої їм на ódсіч!

Б л и ж ч і. Спасибі, пане дяче! За віру, за благочестя!

Д р у г і. Чуєте? Батько нас кличе! Слушний час настав!

Д а л ь н і. Гей, уставайте і старе, й мале, і дівчата, й білоголові! Ворог знов піднявсь хмарою!

В с і. На погибель ворогам! Гинь усе нам на славу!

Обурення охоплює весь майдан; піднімаються вгору кулаки, миготуть шапки, крик зростає до реву: «Всі повставай! Бий! На погибель!»

С в и р и д и х а *(аж бігає, розпатлана)*. Всіх до ноги! Тельбухи! Тельбухи!

Х л о п е ц ь *(вибігає з цвинтаря з репетом)*. Гей, рушили з церкви! Цитьте! Обхожденіє!

Дзвони.
Гвалт стихає; усі розступились і знишкли.

ЯВА VII

Т і ж і с т а р е ц ь.

С т а р е ц ь *(виходе з цвинтаря з мисочкою)*. Подайте за упокой родителів, за спасіння душ ваших, подайте на відновлення зруйнованих божих домів, на визволення братів ваших з тяжкої неволі!

К о б з а р. Підведіть мене, люди добрі, до його... Де той святий збирач? *(Коли підвели)*. Не бачать мої очі світу божого, сонця красного, не бачать і тебе, старче божий; але вуха мої чують твій пóклик спасенний... На, вiзьми все! На благе діло! Хай помоляться визволенці і за мою грішну душу!

С т а р е ц ь. Благослови боже таких незрячих!

Усі товпляться, скидають старцеві гроші; далі він виходить з кобзарем.

ЯВА VIII

М а р'я н а і К а т р я виходять з цвинтаря.

К а т р я

Куди б піти? Нудьга!

Мар'яна *(ідучи)*

Заходь до мене.

Катря

Та швидко ж тут... прощатися... Ох, смерть!

Мар'яна

Чого ж то смерть? Крий боже!

Катря

Ой Мар'яно,
Я чую смерть...

Мар'яна

На бога уповай:
Ненáдовго з малжонком розстаєшся...

Катря

А в серці ніж... Не знаю, що і як
Собі й чинить!

Мар'яна

Та цей похід звитяжний
Не лихо нам, а славу принесе!

Катря

А поки що — страх навернутись в хату.

Мар'яна

Всім так... Мені ж...

Катря *(перебиває)*

Тобі? Та батько ж твій
Не йде в похід... Хіба хто другий, може?

Мар'яна

Опріч отця, нікого більш нема...

Катря

Ти криєшся словами лиш, голубко,
А гляне хто — і не пізна тебе:
Замислена раз пó раз, мовчазлива,
У очах згас огонь, що перше грав;
Краса-зоря з блідого личка збігла...
Де твій дзвінкий та жартівливий сміх,
Де ті пісні?

Мар'яна

В могилі, в домовині...

Катря

Хіба Антось...

Мар'яна

Цить, сестро! Не вражай!

Катря

Невже його ти й досі не забула?

Мар'яна

А ти б свого забула через рік?

Катря

То ж чоловік...

Мар'яна *(палко)*

А то — юна́к з юна́ків,
Мій друг, і брат, і лицарства краса!

Катря

Та де ж пак він?

Мар'яна

В могилі... в домовині...

Катря

Ой господи! Ти певна в тім?

Мар'яна

Авжеж,—
А то б давно дав звістку...

Катря

І давно пак
Розстались ви? Бо як торік сюди
Перенеслись, то не було ж Антося...
Щось чула я... та ти мені й разу́ —
Хоч подруга — про те не признавалась...

Мар'яна

Нащо́ ж було чужий полохать сміх?

Катря

Так я чужа?

Мар'яна

Ні, ні — кохана, рідна...
А тілько, ох...

Катря *(обнімає її)*

Твоя журба — моя,
Розваж її надвоє — легше буде.

Мар'яна

Бач, як почать, з чогó — не зважу я:
Одлинули думки мої далеко...
Я, бач, тоді ще підлітком була,
Як привезли Антося в нашу хату:
Десь у бору безпам'ятним знайшли...
Спочатку я ховалася від хлопця:
До мене він,— а я навтікача,
Промовить що — з страхý й не розумію...
А потім вже нешвидко ізійшлись,
Та щиро так, як рідний брат з сестрою.
І бавились, і вчилися удвох;
І радощі і горе вдвох ділили...
Та так уже любились, що й на час
Манесенький не розлучались: вкупі
Ото й росли... як дві тополі...

Катря

Та й
Зрослись, сплелись і серцем, і душею?

Мар'яна

Так, він вбиравсь у силу, у красу,
Наукою лицарською втішався,
Озброював одвагою її,—
І з славою став знатися... Ой, серце!
Незчулась я, як дітське почуття
Перелилось у чарівне кохання...

Катря

Здається, ти й заручена була?

Мар'яна

Насправжнє — ні; але мій тато відав,
Що любимось, і натякав не раз,
Що рад би був на рушнику нас бачить,
Як боротьби гарячий час мине...

Ну от... Антось і вирушив уперве,
Як гетьман наш до зброї всіх підняв,
Як всіх збудив його орлиний клекіт,—
В похід пішов, та й не вернувсь...

Катря

Що ж з ним?

Мар'яна

Либонь, поліг...

Катря

А може, бранцем взято?

Мар'яна

Ще гірш тоді: скатовано на смерть!

Катря

Коли його навіки поховала,
То не весь вік тужити ж: ранок наш
Тілько почавсь...

Мар'яна

Зійшло у мене сонце
На мить одну, та й скрилося у млі...
У серці — ніж, німа, глуха могила;
Але в її, в ту тишу дорогу
Я не впущу ні шарварку людського,
Ні радощів зрадливих...

Катря

То ж нудьга?

Мар'яна

Сестра моя і подруга найщирша!
Але тривай,— вже виступа загін.

Катря побігла вглиб.

(Підійшла ближче до ганку, замислилась. По паузі).

Так, серцем я для себе скам'яніла;
Садочок мій, не цвівши, помарнів...
Яких жадать мені веселих днів,
Коли кругом могила та могила!
Минулося... мов не було весни,—
Вона ж назад ніколи не вертає...

Одлинули всі золотії сни,
Ні сподівань, ні навіть мрій немає...
Своє нудне, спустошене життя
Давно вже я офірувала богу:
Сховать свій жаль, і тугу, і тривогу,
Знайти для них в молитві забуття,
У келії, захованій від миру;
Мою любов і віру мою щиру
Там віддала б цариці в небесах
І душу всю омила б у сльозах...
Але й тії не маю я поради.
Не можу я другими нехтувать,
Не можу я їх горя занедбать,
Уникнути від сліз — для себе ради!
Не можу я й спочити, коли знов
Поллється скрізь людська, братерська кров...
А батько мій? Невже б далась я лиху —
Пограбити останню в його втіху?
Себе ж цілком він людові оддав,
За волю бивсь, за щастя його дбав,
І от тепер дає за його душу...
Ні, з горем я своїм занишкнуть мушу!
Тілько чого ж це серце так болить,
Чого йому сказать не зважусь — цить
І занімій навіки? В тім і горе,
Що мук його ніхто не переборе!

(Пішла тихо до юрби).

ЯВА IX

Ті ж і сотник, Шрам, Вернигора, Лобода, військо. Старшина йде попереду; за нею загін і шикується.

Сотник

Вітаю вас, зборонці України!
Ви несете за неї свою жизнь,
І за дітей вона благає бога,
Заплакана, скривавлена, блага;
А що то єсть та ма́терня молитва?
Од куль і стріл вона обороня,
Із полум'я, із пекла визволяє,
З морського дна виносить на цей світ!
Ех, юнаки, орлята, мої діти!
Я заздрісний, що з вами не лечу

На бенкет той, на чесне погуляння,
Бо час який на чатах мушу буть,
А то б, дітки, ми наварили пива!
Ех, що ж чинить, летіть уже самі
За сивими, бувалими орлами:
Вернигору даю вам в ватажки!

В с і

Вернигорі і сотникові слава
Вовік-віків! Спасибі, батьку наш!

С о т н и к

Ну, крий вас бог од лиха і напасті!
За славою вас посилаю я,
Так принесіть і нам її залишок!

В е р н и г о р а

Принесемо!

В с і

Поділимось, авжеж!

С о т н и к

Ну, попрощайсь хто з ко́трим, та й до лави!

Всі помішались, обнімаються, хрестять один одного.

ЯВА X

Т і ж та надбіга з хат ще ж о н о т а й д і д и.
Чути гомін, зітхання; зрідка — сльози.

С в и р и д и х а

Гей, юнаки! Все дарма віддаю!
Тніть ворогів! Гей, розбирайте зброю!

1-а с и д у х а

Беріть харчі без грошей!

2-а с и д у х а

І сакви,
І весь припас!

В с і *(розбираючи)*

Спасибі вам, спасибі!

П а л а ж к а

Гей, діточки! Підходьте лиш сюди!

Мелася

Ось пироги й книші вам на дорогу!

Дехто *(бере)*

Бабусенько! Спасенна в вас душа!

Палажка

Храни господь вас, молодята, в січі!

Баба

На кого ж нас лишаєте, дітки?

Молодиця

Хто захистить від ворога нас дома?

Баба *(з плачем)*

Пропащі ми без лицарів-орлів!

Шрам

Ей, бабо, гріх! Нехтуєш, бачу, нами!
Хіба ж пак ми не лицарі? Гай-гай!
Що ж, що рука утята? І цурпалком
Недобитків локшитиму!.. Ще й то
Лишається нас, лицарства, чимало:
Сліпий кобзар, безногий воротар,
Безрукий я та баба Степанида...

Сміх.

Свиридиха

Я — над усі! То правда! Най ідуть!..

(Трясе списом).

Не ощаджу ні пса, ані щеняти...
Кігтями впнусь, зубами...

Вернигора

Що катма?

Шрам

У коваля позичить!

Дехто

Ну та й баба!

Другі

О, оджахне! Хто гляне — й дропака!

М а р'я н а

Рахуйте й нас до війська, дядьку любий:
Ми з радістю дамо своє життя
Ӣ одвагою не осоромим в січі,—
А при орлах і горлиці страшні!

Ш р а м

Фу, пишно як!

В е р н и г о р а

Орлиця, що й казати!

Ш р а м

По батькові!

С о т н и к

Спасибі, доню!

Ш р а м

Ех,
Та й військо ж в нас! Не то панам, татарам,
А і чортам ми утнемо хвоста!

В е р н и г о р а

Хе, на чортів жіноча сила — перва!

С о т н и к *(обнімає Вернигору)*

Ну, не барись, Вернигоро, шикуйсь!

В е р н и г о р а

Готуйтеся! До лав!!

С о т н и к

Брати і друзі!
Нена́довго розстаємось — на час;
Не на загин прямуєте — на бенкет,
Кінчати лиш недобитків панів...
Так ми за вас тут веселитись будем,
А сумувать не будем,— так чи ні?

М а р'я н а

Молитися ми будем — не тужити!

Ж о н о т а

Ӣ втішатися звитягами синів
Та славою здобутою квітчатись!

Починається хапливий рух: прихватком обнімаються й біжать до лав; кланяються, проходячи, сотнику і Мар'яні. Чути уривчасті покрики:

— Храни господь!..
— Крий, мати пресвятая,
Од стріл і куль!..
— Не кидайся ж в вогонь
Хоч óсліп!..
— Ех, коли вмирати в січі,
То, сину, вмри, як батько твій умер!

Унук *(Меласі)*

Ну, прощавай... під три чорти!

Мелася

Шалений!

Я ж не сміюсь!

Унук

Ет, годі! Гинь усе!!

(Махнув і пішов до баби Свиридихи).

Катря *(хорунжому)*

Хоч вістку дай! Від туги я зів'яну...
Та бережись — за береженим бог!

Хорунжий *(обнімає)*

Бог милостив! Неволя ж гірше смерті...
Не побивайсь!

Катря *(припадає до його)*

Несила!.. Але я
В другий загін пристану незабаром
Із сестрами... Ми стрінемось в бою
І підемо з тобою, друже, пóпліч!

Хорунжий іде до лав.

Свиридиха *(унуку)*

Ну, внуче мій єдиний, пам'ятай,
Що весь твій рід — тепер в одній бабусі:
Я мала трьох синів, як соколів,
І дочок п'ять — красунь на всю Вкраїну...
Благословив господь їх і дітьми:
Гойдала вже унучок та унуків...
І всіх кати порізали, спекли
Живцем в вогні... до немовляти навіть!
О прокляті! Бодай увесь ваш рід,
Все кодлище гадюк і жаб смердючих

Пропало впень! Гляди, всіх ріж і тни!
Та не давай ощади ні дитині,
Ні дідові! Хоч в світі нас двойко,
Але неси цілком життя на помсту!

У н у к

О, не схиблю! Умиюся в крові,
Та і катів в ній потоплю!

С в и р и д и х а *(обнімає й благословляє його)*

Так, сину,
Благослови ж тебе господь на бій!

ЯВА XI

Т і ж і с у р м а ч і т а т о в а р и ш х о р у н ж о г о з стягом. Військо шикується, сурмачі попереду; стяги по боках. Чути віддалеки глухі постріли.

Ш р а м *(до сотника)*

Що то за знак? Стріляють десь, і близько!..

Стоять на передкону.

Під замком мов, під Бушею?

С о т н и к *(набиває тютюном люльку)*

Еге!

Ш р а м

Як? Хто ж там сів? Адже пани із Буші
З надворними командами втекли?

С о т н и к

Одні втекли, а другі мали замір
Засісти там... Так я ото й послав
Охотників, щоб оджахнуть... *(Креше вогонь)*.

Ш р а м

Так, знати,
Там січа йде?

С о т н и к *(запалює люльку)*

Либонь, що йде...

Ш р а м

А нам
І байдуже́? Під носом харцизяки,

А ми звідсіль ось вирядим загін,
І на одчай зостанемось з бабами?

Сотник *(смокче)*

Ет, що й казать...

Шрам

А як бува...

Сотник

Дарма!

Шрам

Як то дарма? Ану як переважать,
То що тоді?

Сотник *(випускає дим)*

Ха-ха! Куди їм, бра!!
Коли б що зле, то зараз би звістили...

Вернигора

Шикуйтеся! Хорунжий на крило!
А сурмачі попереду! Готуйтесь!
Розвиньте стяг, хай мають корогви!!

Військо шикується. Решта люду розступається шпалерами; діти, хлопці спинаються на тини, на дерева.

ЯВА XII

Ті ж і странник з кропилом.

Странник

О господи, благослови дітей!
Хай янголи їх крилами укриють:
Зане гряде се воїнство твоє
За хрест святий, за край, тобою даний,
За братію — і душу поклада...
О, будь йому ти милостив і нині,
І прісно, й вік віків — амінь!

Кропить і благословляє. Прихиляють перед ним стяги. Чути дзвони. Поблагословивши, заходить у цвинтар.

Вернигора

Пильнуй!
Готуйсь в похід! Рушай! До зброї! Гайда!!

Музика. Сурми.

Гурт *(походом)*

Вилітає бистрокрилий сокіл,
Поглядає звисока надо́кіл,
Де та галич по низах шугає?
Стережися, гей ти, чорна зграє!
А над військом короговки мають;
Гайда ж в поле, браття милі, друзі,—
На погибель ворогу-катюзі!

Військо проходить з глибини вперед, завертає набік і далі з'являється на заднім кону, під горою, і знов здіймається по їй два рази ключем. Пісня і сурми стихають теж вміру.

Люде всі посуваються на задній план, махають руками, хустками, шапками.

Дехто

Щасти господь і борони в дорозі!
Вертайтеся ж здорові! Слава вам!!

Свиридиха

Всіх до ноги! Хай по крові плазують
І корчаться!

Катря

Я буду швидко! Жди!!

ЯВА XIII

Сотник і Мар'яна.

Військо зникло. Дехто стоїть в глибині; там же посередині Шрам. Жінки розійшлись по хатах.

В) Сотник *(Мар'яні коло своєї хати)*

Єдиная моя утіхо, доню!
В тобі лише — усе моє життя,
І радощі, і гордощі, і слава...
Господь мене посиротив давно —
Замучили пани нещасну Галю,
Мою жону, а твою матір... Ох,
Яким бичем упало тоді горе
На голову похилую мою!
Віддячив я... та сількісь; але люди —
Ограблені, принижені брати —
Розважили те горе своїм лихом,
Що на вазі перетягло й моє...
Та ще тебе господь лишив на втіху...

Мар'яна

Мій таточку коханий, дорогий!
Люблю тебе, кохаю і пишаюсь
Тобою лиш: голінний лицар ти
І велетень душею,— всім заслона!
Для мене ж ти єдиний промінь, світ
У темряві, у пустці непрозорій...

Сотник

Ріднесенька, чого ти все смутна?
Все чиниться по божій волі, доню:
Він прозира в віки віків, а ми
Сліпуємо, і ремствуєм, і плачем,
Не знаючи, що в судженій біді
Ховається часами наше щастя...
Ой донечко, і погляд твій ясний
Став критися журливою сутінню...
Що ж діяти? Всім тяжко... І мені
Не легше, вір: любив його, як сина,
Бо всім узяв — і вродою, й умом,
І звагою, і серцем... але, може,
Ще він живий?

Мар'яна *(ламає руки)*

Ох, ні, мій тату, ні!

Сотник

Не побивайсь, дитино моя люба,
А уповай на діву пресвяту
І батькові не навантажуй туги:
Сльоза твоя вогнем по серцю б'є!

Мар'яна

Що зможу — все, а що над силу...

Сотник

Доню,
Поглянь округ — скрізь стогін, сльози...

Мар'яна

Так,
Сушити їх — єдина мені втіха!

ЯВА XIV

Ті ж і лях та три левенці і Палажка. При кінці розмови чути шабельний дзвяк.

1-й хлопець *(з дерева)*

Ген звір у нас... Загнали... Ось... Пильнуй!
За мною, гей!

2-й і 3-й хлопці *(підбігають з вилами)*

Куди? Кого локшити?

1-й хлопець

Та ось сюди, за верби... Переймай!
В потилицю!

2-й хлопець

Та він один — на троє...

3-й хлопець

І зранений... Такого бити гріх!

1-й хлопець

Ех, бабії! Вже й жалощі обсіли!

Показується шляхтич; за ним три левенці.

1-й левенець

Здавайсь мерщій!

Шляхтич

Не здамсь, поки живий.

2-й левенець

Так на шматки ж посічемо!

Шляхтич *(б'ється)*

Чували!

3-й левенець

Кинь шаблю, гей!

Шляхтич

Свою міцніш тримай! *(Вибиває).*

3-й левенець

Чи ба?!. *(Сторопів).*

2-й левенець *(б'є)*

Так ось!

Ш л я х т и ч

Не так же, дурню! *(Ранить)*.

2-й л е в е н е ц ь *(випускає шаблю)*

Пробі!

1-й л е в е н е ц ь

До помочі!

Ш л я х т и ч

На одного — усі?!

Ш р а м

Марцевий звір!.. Ану, стара, бебехни!
(Стріляє).

Шляхтич випускає шаблю й точиться майже до сотника, що підійшов на середину.

1-й х л о п е ц ь

Тепер смаліть, лупіть кийками!

М а р'я н а *(вибігає, зупиняє рукою)*

Стій!
На одного, беззбройного? Бридота,
Злочинство то!

С о т н и к *(піддержує ляха)*

Ой лихо! Гвалт! Це наш!

Ш л я х т и ч

Ох, батьку... ви? Мар'яна? Боже! *(Зомлів)*.

М а р'я н а *(несамовито)*

Хто то?
(Глянувши).
Антось! Антось! *(Припала)*.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

На третім плані розложисте дерево; під ним півколом з дерну сидіння, перед яким низький стіл. Праворуч і ліворуч між кущами ідуть стежечки до груші й до яблуні, під якими по ослінчику. Посередині, на краю,— грядки квіток. Місячна ніч.

ЯВА І

Сотник, Шрам, Мар'яна, Антось, Палажка.
Вечеряють. Баба то подасть страву, то присяде; Мар'яна теж помагає порядкувати, частує всіх, упадає, зовсім змінилась — щаслива, весела.

Палажка *(Антосю)*. Що ж ти не їси? Хіба не добрі вареники?

Шрам *(запихаючись)*. Ой, ой! Самі в рот лізуть.

Мар'яна *(тихо Антосю)*. Я й ліпила...

Антось. Чудові... Тілько не хочеться...

Мар'яна. Не до смаку?

Антось. Ба ні! Наївся...

Палажка. Гай-гай! Хіба так їдять? Щоб аж за вухами лящало!

Сотник. Еге! Не витребенькуй!

Мар'яна. Може, хворий? Не доведи боже, як знов пропасниця...

Сотник. Чого їй до доброго юнака чіплятись?

Шрам. Час і по потилиці! Ти от смикни оковитої, то й шкура заговорить до їжі.

Антось. Не знаю, як і дякувати за вашу ласку гойну...

Мар'яна *(кокетуючи)*. Та цить уже з ласкою!.. *(До Шрама)*. Дядечку, лебедику... призволяйтесь... Я ще підложу...

Шрам. Ох, ще коло мене й упадає?..

Антось. Єдиний хіба бог...

Сотник. От йому, єдиному, й дякуй, що підвів тебе з смертельного ліжка... А ми що? Які були, такі й єсьмо, не міняємось...

Антось. То щастя... А як доля часами змінить шкуру...

Сотник. У вужа або у гадюки... а ми хіба що змінимось на рідніших... то вже не здивуй!

Антось. Батьку... чи ж я... чи ж мені...

Мар'яна. Таточку ріднесенький! *(Обнімає)*.

Сотник. Утіхо моя! А не казав я, що після хмар ще ясніш сонечко, а після сліз — радість? То-то! Коли б тільки завірюха минулась... А ти, Антосю, і ти, Мар'яно, здавен сидите в однім кутку мого серця... а тепер воно й не одрізняє вас...

Палажка. Не одрізняє, не одрізняє... як два ока!

Шрам. А я, старий пес, трохи не скоїв вам горя, а собі — гріха... Пробач, сину!

Антось. Та в чім же? Ви ж тоді, дядьку, не козака стріляли, а ворога?

Шрам. Та так-то воно так... а якби часом ти вмер, то я б собі утяв і правицю: раз — на свого знялася, а вдруге — дала маху, не влучила в серце.

Сотник. Ха, чим гризе себе!

Палажка. Дяка богу, що помиливсь,— а то б я на тобі й рушницю побила: де ж, на кого підняв?

Мар'яна. На найщиршого козака і найкращого лицаря!

Антось. Ох, не хваліть.

Сотник. Не бійсь, не перехвалим; а що намучились вони над тобою, то так.

Палажка. Три місяці й очей не стуляли.

Мар'яна. Ой боженьку! На ножі серце кипіло...

Антось *(розпачливо)*. А я!..

Сотник. Тепер уже моліться богу, та й годі! А збігай, Мар'яно, та вточи меду: за його лівицю, за невлучний цурпалок той вип'ємо!

Мар'яна весело побігла.

Шрам. Та я й сам смикну і за неї, і на загин рудому чортяці, щоб йому втяли хвоста! То ж він мене підбив, він, він! Дивлюсь — лях, а б'ється як сокіл, як орел: у одного шаблю вибив, другого проткнув, а тре-

тьому лагодиться голову зняти... Ну, такому завзятцеві треба було б воздати ясу, а мене куций під руку — штовх!

Сотник. Та що й казать, нечиста сила без капості не проживе й дня.

Шрам. І то скажи: кому б спало на думку, що то свій брат, тільки в лядській шкурі?

Сотник. Ловко, ловко ти їх одурив!

Палажка. О, спритний!

Шрам. Та розкажи, справді, як те сталось, що тебе ляхи ощадили, та ще й одягли в такі кунтуші?

Сотник. А справді, як воно?

Антось *(змішався)*. Та не варт... і язик не теє... Звісно — пригода, скрут... Ех, бодай і не згадувати!

Палажка. Ох, крий боже всякого! Напасть!

Антось. Та як і що... я не знаю й сам... Після...

ЯВА II

Ті ж і Мар'яна.

Мар'яна. Ось і мед! *(Ставить пляшки, наливає в кухлі)*.

Антось *(набік)*. Ох, очі сі! Язик не повертається...

Сотник. От і гаразд — є чим промочити горлянку... А ті ляхи йому, певно, ввірились... І згадати не хоче! *(Наливає всім)*.

Шрам. Ге, дісталось, певно, спині й іншому...

Сотник. Звісно, неволя: чи у кателика, чи у невіри, а для нашого брата все їдно! І славний наш гетьман милився...

Шрам. Та й всі кричали під Зборовим: «Кінчай ляхів!..» Ну, а Богдан короля вшанував... А воно на те йде: або нам, або їм не бути на світі... тісно удвох, та й уже!

Антось. Вибачте, пане, за слово: нам увірились не ляхи, а пани... а це не все їдно. Польський нарід такий же нещасний харпак, як і наше поспільство; давно уже він на панів тих запродавсь, як віл під'яремний... а до нас він не тільки не ворогує, а сприяє й не зазіхає на наше добро; та у самій же Польщі і в Мазовії було повстання... тільки що перемогла його панська сила, а прийди ми,— то піднялась би і там завірюха...

Мар'яна *(тихо)*. Братик мій любий!

Сотник. Маєш рацію, бо й сам гетьман засилав туди зазивні листи.

Шрам. Та з поспільством їхнім можна б і побрататись, коли б не віра, а то ж тобі — кателик на кателику!

Сотник. Навряд а чи й будемо коли дружитись!

Палажка. Та й гріх!

Антось. Ех, батьку й бабуню! Христос знявся на хрест, щоб з його пророкти всьому мирові про любов та братерство, а ми об той хрест ножі гострримо!

Палажка. А хіба кателики не вороги нам? Хіба вони не гнітять нашої віри?

Мар'яна. Палять церкви...

Антось. Знов-таки — католики-пани, з другими панами — єзуїтами...

Шрам. Пани-бо мають силу, а дай силу кателицькій голоті, то теж на нас сяде болячкою.

Антось. Чого ж то? Католиків є багато на світі, і вони по других панствах обстоюють і волю, і правду, навіть суть і ксьондзи, які чужу віру шанують і дбають про людську освіту, про спільне добро...

Сотник. Та відкіля ти знаєш це все? Де видав? Де чував?

Шрам. Та таке, що й не второпаю...

Мар'яна. О, він здатний,— за всіх розумніший!

Сотник. Спасибі, доню! Ха-ха-ха!!

Шрам. Що ж, свате, час нам і набік.

Мар'яна. Тату! Дядечку! *(Цілує обох)*.

Сотник. Бач яка?

Мар'яна. То невзначай...

Шрам. А прямо в око! Тілько я все-таки скажу, що... чи ляхи, чи пани... а згоди між нами не буде...

Антось. То буде невсипуще горе й загин.

Сотник. Та хіба отой пан змінить коли шкуру? Ніколи в світі! Ворогом він нам був, ворогом і зостанеться.

Антось. Та, може ж, і пани ті, хоч деякі, а додумаються, що розбрат знищить і русина, й поляка, а що тілько в згоді — спільний рятунок...

Сотник. Не додумаються.

Палажка. Поки світ сонця!

Шрам. Та я б їм і не повірив! Тілько в шаблюці наша сила і правда!

Антось. Ех, шаблюка та шаблюка! Та воно ж тілько руїну чинить, а не будує щастя...

Сотник. Та що се ти?

Мар'яна. Годі краще! Він аж роз'ятрився від супереки... а ще слабий...

Палажка. Так-так, цур йому!

Антось. Та я годі!

Сотник. І то краще: вип'ємо! *(Наливає)*.

Мар'яна *(тихо)*. Не змагайся, не рви себе, голубе: з усіх козаків ти найрозумніший і найкращий,— я тобі вірю! *(Відійшла)*.

Антось. Віриш? Горлице моя! Ох!! *(Відійшов на передкін)*.

ЯВА III

Антось сам.

Антось *(іде вперед і сідає під грушею наліво на ослоні)*

Все лжа і лжа! І от тепер що далі,
То більше ще кривлю душею я...
І перед ким? Перед найщиршим серцем
Та чистою душею, як кришталь!
Вона коха самозабутнє, щиро,
Вважа мене за козака, а я...
Ворожий син, чужого роду, віри...
Й не признаюсь! Я нишком, потайнó,
Мов злодій той, прокрався їй у серце!..
Як я лежав безпам'ятним мерцем,
То перший світ в безладній вогневиці
Мене пройняв — від чарівних очей...
З любовію вони зоріли тихо...
І личенько хороше та ясне,
Як ранок той, як сяйво янголине,
Схилялося над кам'яним чолом,
А рученька торкалась його чуло,
Як неньчина колись-то в час ясний...
О, в хвилі ті каламутнóго сону
Я спочував себе в раю... мій дух
Скрилявсь, ширів і линув в високості,
Розкошами небесними впивавсь...
Очуняв я — і сон змінивсь у правду:
Я покохав... шалено, гаряче,
Без пам'яті... і що чинить — не знаю!

(Гірко всміхається).
Не критися було б раніш... а як
Я міг сказать, що я поляк, като́лик?
«Лях, катели́к?» Це ж ворог, знати, злий,
З яким нема й не може бути згоди,
Хоч би за них він перепавсь цілком!
Лихе сліпить та сіє скрізь ненависть,
А боротьба озвірює людей...
Ніхто, ніхто не хоче зрозуміти,
Що піп і ксьондз для себе сварять нас,
Що русин, лях повинні побрататись,
Бо в тім користь, бо в тім рятунок їх.
Ні, не збагнуть і тут цієї правди,
Як бачу я... її ж, мою зорю,
Ця звістка вб'є!.. Вона жде шлюбу, щастя...
І я його не зраджу... Так нащо ж
Маню людей, брудню свою святиню
Й за все добро лукавим злом плачу!..
(Схоплюється).
Яке ж слабе, нікчемне я створіння!
Гидую сам собою, сором, лжу
У кожнім слові, в кожнім вчинку чую —
І досі все сказать не можу: «Стій!
Ти за межу і гонору, і честі
Переступив!» ...Я у тенета впав
І плутаюсь, а розірвать ті пута,
Либонь, ні сил, ні зваги не стає!
Тону в бистрі, і не один, а підло
Ще другого, коханого, тягну,
Щоб кинути у пекло мук каточних!..
(Хапається за голову).
О ні! Пора ці пута розірвать!
(Пішов).

ЯВА IV

Ті ж, без Антося, й Мелася.
Ця сцена йде разом. Старші розмовляють на призьбі, а молоді щебечуть на переднім кону. Мар'яна вийшла й розгляда, де Антось, баба — до столу за обрусом.

Мелася *(за перелазом)*
Мар'яно, гу!!

М а р'я н а *(здригнулась)*

Мелася!

П а л а ж к а *(струшуючи обрус)*

Вже ж не хто!

Ш р а м. От тільки що, бра, не гаразд: хоч би тобі хто теленькнув з-під Кам'янця!

С о т н и к. Еж, як відійшли, мов хвиля поняла.

П а л а ж к а *(складаючи обрус)*. Ох, рятуй божа мати!

Ш р а м. Татаре, чув, перейшли... уже за ляхів... Лишили за собою криваві шляхи та пожарища...

С о т н и к. Отак і вір невірі! Ей, не до смаку була мені й перш спілка та з бусурменом!

Ш р а м. Скрут був... Без помочі не здолали б; та гетьман же те і досвідчив, славою вкрив Україну...

С о т н и к. Розбуркав усіх — то так, а довів не туди справу... Ех, що й казати! *(Махнув рукою)*. Ходім ще до коней абощо!..

Пішли.

М е л а с я *(підбігає, радісно)*

Насилу я, моя ти дорога,
Ось вирвалась!

М а р'я н а *(цілує її)*

А що, все не пускають?

М е л а с я

То се, то те... А дома ж нудно — страх:
Ані гукни, ані засмійсь... а пісні
Й не затинай!

М а р'я н а

Ой, бідна ти!

М е л а с я

Атож.
Я так люблю сміятись і співати,
А тут мовчи та крадькома ступай,
І не біжи...

М а р'я н а.

То мука ж задля дзиги?

Мелася

Та ще й яка!

Мар'яна

Чого ж така напасть?

Мелася

Ет, мама все та Катря... мов черниці,
Зітхають, знай, та моляться вночі,
А вдень бліді, як тіні, сновигають
Та все мовчать... У нас — мов у труні
На цвинтарі: ні гомону, ні згуку...
Забудешся — ну враз і нападуть,
Що я й така й сяка — і нечуствéнна,
І кам'яна... Хіба всім смерть?

Мар'яна

Чого ж
Такі думки їм в голову приходять?
Крий господи! Преславний наш Богдан
З одвагою не розлучивсь...

Мелася

А наші
Збентежені; а що нема вісток,
Ну й сердяться, що я собі весела...
А що ж мені, сестриченько, чинить?
Насуплюся, і губу накопилю,
І покликáть почну сумні гадки,
Щоб плакати... а сліз — дастьбі... Ще регіт
Підкотиться... а чобітки — брязь, брязь!
Чи ж гріх ото? Невже я дерев'яна
Чи кам'яна?

Мар'яна

Ти жвава, молода
Та радісна... бо сонечко для тебе
Лише встає, а ранок — благодать!
Радій, співай, тільки й твого тепера,
Безжурні дні не вернуться назад,
А замість їх підкрадеться зла туга
Із мукою, з кривавими слізьми,
Тоді й зітхнеш, наплачешся... А поки —
Радій, співай, танцюй...

М е л а с я *(обнімає її, підскакуючи)*

Так то не гріх?
Ріднесенька, милесенька, голубко,
Як я тебе кохаю, як люблю!
Чи ж винна я, що весело на світі?

М а р'я н а

О, весело! То бог дає нам рай,
І мусимо ми ласці тій радіти!

М е л а с я

Ой боженьку, як рада я! А ніч
І зоряна, й ласкáва, наче мати,
А соловейко тьох та тьох...

М а р'я н а *(зазирає їй у вічі)*

Ану,
Поглянь сюди: чи другий соловейко
Не залетів часами в твій садок!

М е л а с я *(соромливо)*

Ні, так собі... Ха-ха-ха-ха!! Ой, смішно!
Свиридишин унук... *(Сміється)*.

М а р'я н а

О, то юнак!

М е л а с я *(потупилась)*

Гарненький він... але смішний, похмурий...
В останній час немов прибитий був,
Чогось зітхав, втопивши в землю очі...

М а р'я н а

Хіба не жаль?

М е л а с я

Не знаю. *(Заговорила іншим тоном)*.
Хотіла б я... *(Озирається)*.
Чи можна тут... хоч трошки заспівати?

М а р'я н а

Співай, співай!

М е л а с я

Якої б же? Ага!

Меласся співає ad libitum закохану пісню... Мар'яна слухає, невзначай вступає дуетом.

Як хороше! А ось ще краща,— слухай!
(Починає веселої й пританцьовує).

М а р'я н а *(нарешті)*

Ой ластівко! Щебечеш, дорога *(обнімає)*,
А серцеві й надбитому — утіха!

ЯВА V

Ті ж і Катря.

К а т р я

О, так і єсть; як уродилась тут!
Уже й співа... у, кам'яна!

М а р'я н а

Ти... прикро —
То не вона, а молода гра кров,
І серденько радіє світом божим...

К а т р я

Не ті часи: не втіха, а сльоза
У кожного...

М е л а с я

Хіба я що?

К а т р я

Ет, годі!
Знайди мерщій Свиридиху.

М е л а с я

Чого?

К а т р я

Вона це знов по вулиці ходила
З прокльонами... а то вже недарма!
Біжи ж спитай!

М е л а с я *(кинулась)*

Я духом справлюсь, сестро!

(Побігла).

ЯВА VI

Катря й Мар'яна.

Мар'яна

Ти, серденько, бентежишся дарма,
Себе гризеш і другим дорікаєш...
Терпіти тра...

Катря

Ти ж відаєш сама,
Яка тяжка розлука з милим!

Мар'яна

Знаю,
Натéрпілась, настрáждалась...

Катря

Не вкрай,
Бо дівчина не може так кохати,
Як заміжня!

Мар'яна

Чому?

Катря

Бо не була
Ще зв'язана навіки перед богом,
Не звідала ні бурі, ні жаги...

Мар'яна

Не знаю як... я тільки чую радість —
Не буйную, а тиху, лагіднý —
Мов в серденьку журливо-втішна пісня
Дзвенить, тремтить та чулість порива...
І плачу я солодкими сльозами,
І цілий світ обняти б хтіла я,
І богові ласкавому молитись,
Полинути, де мріє лиш блакить,
Де котиться шляхом прозорим сонце...

Катря

А милого лишила б на землі?

Мар'яна

Ні, з ним...

Катря

У рай? А я пішла б і в пекло!
Де б він не був, чим би не став,— пішла б!

Мар'яна

Хоч би він став харцизом, лиходієм
Чи й ворогом?

Катря

Хоч дідьком би!

Мар'яна

О ні!
Це б на шматки порвало мені серце,
Але б воно не знадилось лихим!
В дружині я шаную всі достóти,
Люблю в йому душевнії краси...
Коли б же я зневірилась...

Катря

Ой леле!
Дівочі то все примхи, а як шлюб
З'єдна навік,— не те ти заспіваєш:
Вся прикипиш...

Мар'яна

Співатиму все те ж!

Голос *(за хатою)*

Хай буде вік похвален!

Голос *(з хати)*

Най вовіки!

Катря

Хтось там прийшов; я побіжу мерщій.

ЯВА VII

Мар'яна сама.

Мар'яна

Не доведи, пречиста, щоб Антін
Змінивсь колись! О, відхили ці кари!
Бажала б я сама лягти на мари,
Згоди́лась би, щоб похоронний дзвін

Загув скоріш над милого труною,
Ніж щоб душа загинула, на жаль,—
Вона ясна у його, як кришталь,
І тим єдна навік мене з собою...
Для серця ж я — ні правди не змалю,
Ні з кривдою не помирюсь ніколи,—
Ні ради втіх, ні ради вра́жінь кволих,
Ні ради сліз і тя́жкого жалю!
Тебе ціню, як перли дорогії,
Як самоцвіт, як зіроньку ясну,
Як сяєво недосяжно́ї мрії,
Як гонор наш, як славу голосну!..
Ой ціню, люблю й кохаю...
Сону легкий, чарівний,
Шепотни йому, благаю,
Що прихил мій незрадни́й!
Со́ловейко, мій сусідо,
Ти не тьохкай у гаю,
А коханому повідай
Про любов святу мою,
Про рожеві, світлі мрії —
Мого серця таїну,
Про сподіванки блідії
Під годину навісну,
Про сльозу мою єдину —
За тим щастям чарівним;
Що без милого — я гину,
Що живу я тільки ним!
О мої яскраві зорі,
Освітіть мою весну!
Ви на божому престолі
Ризу кропите рясну,
Ви вогнистою стягою
Шлях показуєте в рай...
Так спадіть, скропіть росою
Серце, змучене украй!
Втихомирте давнє лихо,
Що сміється над людьми,
І мені пошліть утіху,
За пекучими слізьми!
Бо поки нас од сонця криють хмари,
Бо поки плач і лемент скрізь буя,
Не можу я жадать своєї пари,

Щасливою не можу бути я...
Керуйте ж нас ви, провідничі зорі,
Між хижих хвиль на збуреному морі
До пристані, де запанує знов
І воленька, й братерство, і любов!

ЯВА VIII

Мар'яна й Антось.

Антось

Ні, тра скінчить... *(Натикається).*
Мар'яна?

Мар'яна

Я, мій орле!

Антось

Замислився і якось невзначай...

Мар'яна

Ти все чогось зажурений?

Антось

Ох, тяжко!
В минулому... у тій пригоді злій...
Сплелось таке, що все життя ламає...

Мар'яна

Забудь його! Не треба і вражать
Себе таким.

Антось

О, забуття у бога
Я так благав! Але його нема,
Не може буть і до труни не буде!
Хіба розбить сей черепок в шматки,
Щоб з нього геть розсипались напрóпад
Усі думки, всі почуття, все те,
Що в'яже нас тяжкими ланцюгами
Повинностей і гонору...

Мар'яна

Чого
Ти, голубе, бентежишся? За мýки
Відпомстимо!

Антось

Ох, зіронько моя!
Пробач, що я... таївсь... не хтів вражати...
Все розказать — не повертавсь язик...
Давило дух... в устах німіло слово...
Та і тепер... ох, сестро...

Мар'яна

Боже мій!
Ти весь тремтиш... пополотнів аж...

Антось

Серце!
Давно хотів... і от тепер...

Мар'яна

Тривай!
Ран не врази,— ще гояться...

Антось

Суть рани,
Які лиш смерть загоїть...

Мар'яна

Друже мій,
Не говори таких речей — заплачу.
Ти знаєш же, що твій найменший біль
Пронизує мені ножами серце...
Вже ж туча та грядо́ва перейшла
І сонце гра...

Антось

Моя голубко тиха,
Як глянеш ти... Але мене гнітить...

Мар'яна

Що? Що гнітить? Мій лицарю, мій друже,
Які думки? Скажи мені, признайсь!
Адже нема щирішої людини
І близької, як я тобі? Й сестра,
І по́друга, і...

Антось *(палко перебива)*

Янгол мій хранитель,
І промінь мій, і світ душі, і все,
Що в світі є найкраще, найчистіше!

В тобі одній з'єднав, злучив господь
Усі краси землі й ясного неба...

Мар'яна

Антосю!..

Антось

Так, ти світозорий храм,
Зиждителя найкраще сотворіння...
Стій, не спиняй!.. *(На груди)*. Тут накипіло так,
Що враження мене задавить палом...
З того часу, коли тебе спізнав,
Я все забув... Минуле заніміло,
Потемрилось, засяяв мені день...

Мар'яна

Та й ти ж мені став найріднішим змалку!

Антось

О чарівні, відрадісні часи!
Чи ж вернетесь, чи одлетіли в вирій?
Не зналося тоді ні хмар, ні бур,
Ні забобон людських непогодимих,
Що шарпають і серце на шматки,
І рай душі отруюють злобою...
Ох, все тоді яке було ясне,
Яким ключем кипіло й грало щастя!
Душа моя ширіла до добра,
Любовію займалася до люду,
Братами всіх вважав я, а тебе
Веселкою, молитвою...

Мар'яна *(з сльозами)*

Ой леле!
Так то було тільки колись?

Антось

Ба ні!
Було, і єсть, і буде!

Мар'яна

Мій соболю,
Від щастя я... *(Припада)*

Антось *(обнімає)*

Все зайнялось вогнем,—
І в полум'ї вже я й недобачаю

Ані думок, ані гризот тяжких,
Які украй шматують серце... Зоре!
З того часу, як розлучились ми...

Мар'яна *(цілує)*

Не говори, не згадуй, орле сизий,
І господа докором не вражай!
Ми знову вдвох — живий ти і зі мною
Стоїш рядком, твій голос чую я,
Твоїх очей світ чарівничий бачу!..
У темряві, у пустці — сонце знов...
Про що ж тужить?

Антось

Так, ми зійшлися знову...
І небом цим клянуся, що тебе
Я покохав ще більше, ще палкіше,—
Вогнем зайнявсь і гину у вогні!
І ти, моя святине, ти, мій раю,
Не прокляла проклятого мене,
А ласкою, прихилом наділила
І щастям ще оквічуєш таким,
Якого тут, між людом, не буває,
Яке хіба на небі тілько є,
Та й то навряд!

Мар'яна

Кохаю я, кохаю!
В тім почутті злилось моє життя:
У серці лиш Украї́на й мій сокіл...

Антось *(пригорта несамовито)*

Життя моє! І пекло моє й рай!
Ой, що чиню? Нема у мене волі...
Поламана: все біля ніг твоїх!
Ох, гвалт якийсь... щось тут кричить, і стогне,
І вопіє... Не чую! Сил нема
Розбить таке непереможне щастя!
Моя, моя!.. *(Палко пригорта)*.

Мар'яна

Твоя, твоя навік!

Заніміли.

ЯВА IX

Ті ж і Свиридиха.

Свиридиха *(виходе зліва)*

Хто тут живий?

Мар'яна і Антось *(розскочились)*

Свиридиха?

Свиридиха

Я, діти.
Де батько твій? Де Шрам? Де старшина?
Чутки біжать лихі...

Антось *(радісно)*

Не може бути!

Свиридиха

Всього бува на ниві крив'яній...

Мар'яна

Господь святий за правду, за бездольних.

Свиридиха

А сатана не насталить синів
На все лихе? А зрада? А невіра?
А, всі чорти!.. Де старшина?

Мар'яна *(побігла)*

Я вмить!

Свиридиха

О, всіх невір тра вирізáть тепер
Без жалості!

Антось

То лиш злоба сліпа:
Ляхи кричать, що ми єсьмо невіри,
Що треба нас всіх вибить до ноги...
То де ж кінець?

Свиридиха

Там хто кого! А жида,
Ксьондза, ляха — чи пана, чи псаря
Упень товкти, рубать, смалить...

А н т о с ь

Нарешті
Всіх витнемо і самі ляжем всі...
А край ясний повернемо в пустиню,
Й дістанеться все хижаку...

С в и р и д и х а

То що?
Аби лишень не катели́ку!

А н т о с ь

Добре
Кохаєте свій край і свій народ!
Не лютістю бісованого ката
Будується те щастя на землі,
Бс кат — все кат, чи репаний, чи білий,
За ним услід — неволя, гвалт і смерть!
У ла́годі, в братерстві тільки сила!

С в и р и д и х а

Щоб кателик та з благочесним був
Прия́телем? Та зроду і довіку!
Коли не наш, то ворог, значить, ти!

А н т о с ь

Чого ж то так?

С в и р и д и х а

Бо ворог, ворог, ворог!!
Та цур тобі! Піду лиш до старих!.. *(Пішла)*.

ЯВА X

А н т і н сам.

А н т і н

Або ти наш, або ти ворог... звірі!
Що ж, коли ваш, то ворогом ставай
Своїм братам, ойчизні, кревним, вірі?
Всіх тни упень, всім муки завдавай?
Яка злоба, яка віроненá́висть!
І хто її посіяв на землі?
Попи й ксьондзи! І на людській ріллі
Замість любві зійшла ненатла завить,
А з нею й всі пекельні нагаї!
Коли ж вогонь розжеврений погасне,
Коли кінець настане цій злобі,

Коли брати спізнаються собі
І вже гуртом добудуть щастя власне?
Ох, одумаймося, друзі,
Даймо всі на згоду руки;
Хай не стогне люд у тузі,
Хай не гине край від муки,—
Бо ненатлії сусіди,
Знай, чатують нашу зваду,
Накликають тільки біди
І кують між нас розраду:
На користь собі пильнують
І на нашу власну згубу,
Щоб загарбати святую
Нашу землю й волю любу!
О господи, смири твоїм синам
Пиху лиху і серця злу гординю,—
Даруй любов і згоду вічну нам,
Да воспоєм гуртом твою святиню!

ЯВА XI

Сотник, Шрам, Палажка, Свиридиха, Мар'яна, Антін за деревом.

Шрам. Так, знати, жіноче військо? Згода! Тільки прийміть і мене, і німоту, й безногого...

Свиридиха. Не смійся! Жінки вам теж покажуть, як ворога вітати, як умирати! Тельбухи випустимо!

Мар'яна. Коли не наважаться другі — сама піду!

Шрам. Присяйбі, не сміюся! А вкупі з вами піти так весело, що аж вибрикую!

Сотник. Годі, бра, не шуткуй! Краще похопись озброїти Бушу, а я склик гукну по хуторах, по селах, а ватажком... *(До себе).* Він чогось... але ні!.. Так, ватажком — Антось!

Антось *(за деревом).* Я? Пекельний жарт!

Мар'яна і Палажка. Він ще не одужав... Слабий!

Сотник. Хвалити бога, при силі! А кращого довідця нема: і звагою, і розумом не схибить. Скажи йому — він буде радий... А під богом всі ми... Гайда ж до Степаниди — обрадимось!

Пішли.

ЯВА XII

Мар'яна і Антось.

Мар'яна

Що ж, коли так — свята господня воля!
(Забачивши Антося).
Антосю, чув?

Антось

Доплутавсь... Ну й кінець
Всьому, всьому!

Мар'яна

Чого ж то? Бог...

Антось *(перебиває)*

Для мене
Рятунку вже ні там *(на небо),* ні там *(у землю)* нема!
(Похопившись).
Ти не завваж, що я боюся смерті:
О, я не раз дивився в вічі їй,
І не мене кирпатій ізлякати!

Мар'яна

Чи я ж могла зневірити тобі?
Ти сокіл мій і велетень коханий!
Ох, як тебе кохаю...

Антось *(обнімає)*

Раю мій!
(Опам'ятавшись).
А, знову лжа? Яке шельмовство підле!
Ні, годі! Стій! Нехай мене уб'є
Огидою твоє презирство пра́ве,
Нехай мене зненавидиш,— а все ж
Мовчати більш не можу і не буду!

Мар'яна відступає, збентежена.

Мар'яна

Не говори! Ой, страшно!

Антось

Ні, вже край!
Прости мене, пробач, коли здолаєш:

Манив тебе, таївся, наче вуж,
І з розуму тебе, безвинну, зводив...

Мар'яна

Що кажеш ти, мій боже?!

Антось

Я не той,—
Я не козак, не грецького закону!

Мар'яна

Ой!.. *(Вхопилася за серце. Глухо).*
Хто ж ти? Хто?..

Антось *(спустив і руки, мов підстрелений)*

Католик і поляк!

Мар'яна *(хапається за голову)*

Як?.. Що?! Ні, ні!.. Жартуєш ти!.. Такого...
(Довга пауза).
Не може буть! Це щось пекельне... Ой,
Хоч пошануй! *(З мольбою).*

Антось *(ламає руки)*

Нещасна!! Я злодюга!!

Мар'яна

Так правда то? Не підступай!.. Ой, смерть!

Антось

Мар'яночко!

Мар'яна

Земля схитнулась... Що се?
(Вхопилась за дерево).

Антось

Прости мене!!

Мар'яна

Ти зрадник! Ворог наш?!

Антось

Не ворог я — прихилець!

Мар'яна

Не знущайся!..
(Лементуючи).

Ох, боляче! Кипить окропом кров...
Горить... пече!..

Антось (*кидається обняти*)

Голубко! Моя зоре!!

Мар'яна

Вельможний пан!.. Не насміхайсь!.. Не руш!
Лиши мене, бо ворогу й я ворог!

Антось

Не дорікай: то доля зла моя!
Нещасний я... бідак — не виноватець...
Не віриш ти? Так ось же! (*Виймає кинджал*).

Мар'яна (*зупиняє, хапає за руку*)

Стій! Не руш!
Мене добий! (*Одбира кинджал*).

Антось (*зрушено*)

Загублений мій раю!
(*Закидає кинждал*).

Послухай же уважно й розсуди!
Коли мене маленьким хлопцем взято,
Я пам'ятав, що в пишнім замку був,
Де пéстили мене, як паненятко...
Але татусь завірив твій, що я
В неволі був, бо — бранець; що мій батько
Із козаків... Я перш мовчав, таївсь,
А потім час примусив все забути.
Я рідним став оцій сім'ї святій,
Забув панів, пишноту, віру, гонор,—
І став цілком правдивим козаком...
А серце се зрослось з другим, дівочим,
Яке цілком всю душу поняло
І надало своєї їй святині...

Мар'яна

Святині? Ой!!

Антось (*не завваживши*)

Як в січі я упав,
То враз признав магнат мене за князя,
Небіжчика Корецького Петра...
Я змалку був католик, дідич...

М а р'я н а *(сплеснула руками)*

Леле!

І в одну мить поласивсь?

А н т о с ь

Не вражай,

Бо не скарби купили мою душу,
А почуття, вихóване у вас:
Над все любить ойчизну й рідну віру,
Не зраджувать ні ради чого їх,
А все життя віддати їм на благо...
І гонор мій теж обізвавсь...

М а р'я н а

Чого ж

Не обізвавсь той гонор тут відверто
І не признавсь, а все манив?..

А н т о с ь

Чого?!

Клянуся я і богом всемогущим,
І матір'ю замученою, що
Не страх за жизнь мені уста заціпив,
А лише страх, щоб ти не прокляла,
Бо серце се жило й живе тобою!

М а р'я н а

Про панське дбав, але про хлопське — ні?

А н т о с ь

Не додавай презирством мук: тут пекло!
Послухай-но, невже я ворог тим,
Що не кляну ойчизни й віри предків?

М а р'я н а

Так мусиш же й ненáвисть їх ховать!

А н т о с ь

О, навпаки: лихе — не обов'язок...

М а р'я н а

Та ще й який!

А н т о с ь

Тебе і весь твій люд,

Україну, цю другу мою неньку,
Люблю!

Мар'яна

Не вір ти серцеві, не вір,
Ойчизни син, ясновельможний княже,
Бо гонор, честь примусять його встать
На наш народ оружною рукою!

Антось

Ні, зроду ні!..

Мар'яна

Ха! Ти забув? А тут
Кого рубав?.. Чи не синів Украйни?
Тра зрадцем стать — чи люду, чи панам.

Антось

Чого ж то так? Ще єсть і третій спосіб:
Опросвітить і пана, й козака,
І харпака,— та й помирить...

Мар'яна

То байка!

Антось

Два роки я по всіх чужих краях
Шукав знаття і розуму; там мудрі
Домислились, що щастя всіх людей —
У лагоді, у братстві, у освіті,
Що віра-но тоді святійша річ,
Коли вона любов і згоду сіє.

Мар'яна

Незбутня річ: чи ж пана і раба
Помирить хто? Пан з рук чужих жирує,
І раб йому потрібен, як життя;
А кателик за всі схизматські сльози
І гроші ма, і рай від папи...

Антось

Ох,
Чого ж нам свій пустошити?

Мар'яна

Бо зник,
Бо він зоставсь лиш в спогаді пекучім...
І як же ти хотів його втримать?
Щоб я зреклась і роду, й люду, й віри,

Щоб зрадою купила княжу честь?
О ні, не дбай! Ймовірне моє серце,
А гордощів нікому не продасть,
Як не продасть укоханого люду
І рідної України повік!
Ні я тебе, ні ти мене до зради
Принаджувать не зважуйсь... Та й яке
По зраді тій ще може бути щастя?

Антось

Не треба зрад! Хіба, як ми єсьмо,
Не можемо любитися і дбати
Про долю двох рідних братів?

Мар'яна

Ой ні!
За нами ж хто стоятиме? Не друзі,
А вороги запеклі і сліпі,
Що й нас з'їдять...

Антось

Те слово гірше смерті!
Та мить хіба на цьому світі я,
Бо марю ще постаткувать Вкраїні,
Перемогти шляхетства злу пиху...

Мар'яна

Як не текти вверх до Карпат Дністру,
Так шляхті вже з поспільством не
здружитись!

Антось

Який одчай! Жеч Посполита гине,
В руїні весь питимий руський край:
Обом братам у лагоді — рятунок!

Мар'яна

Спасенна річ; але тому не буть!..
Ну, прощавай! Почастував... Спасибі!
Вогонь — питво!.. Було б хоч шляхетніш
Ударити, щоб заніміла зразу
Я на ножі... Але ніхто, як бог:
Його була на те святая воля,—
І їй корюсь... *(Тепло)*. Хоч не збрудни ж
душі!

Але прощай... Не бути нам укупі:
Наші шляхи навіки розійшлись,
І полягла між нами чорна прірва...

Антось

Над силу то: ми друзі кревні, вір,
Коха тебе несамовито серце! *(Хоче обняти)*.

Мар'яна *(гордо)*

Ой, відступись, мій княже!.. Прощавай!

Чути гвалт на вулиці.

Жінки

Гей, зрада зла! Пропащі ми! Погибель!
Вернигора з десятком лиш вернувсь!

Сотник *(голосно)*

Що сталося?

Вернигора *(голос)*

Козаче військо згибло,
А наказний під Кам'янцем поліг!

Гвалт скам'янив Мар'яну і Антося.

Антось *(сплеснув руками)*

Звитяга!

Мар'яна

Ха! Так от які ми друзі!

Завіса хутко спада.

ДІЯ ТРЕТЯ

На другім плані справа — частина пишного палацу; широкий рундук з мармуровими сходами, статуями; в палаці вікна одчинені. Посередині кону — клумби, водомет, фігури, садова мебель. На першім плані зліва — альтанка. Навкруги — розкішний сад з доріжками і широкими проходами. Далі — став, місток, по якому ходять, і чудовий краєвид. Місячна ніч.

Діється через місяць.

ЯВА І

А) Грушецький, Опацький, Сапіга, Яскульський, два шляхтичі на рундуці п'ють.

Б) Грохольська, Юля, Ядвіга в альтанці.

А) Грушецький. Добрий венгржин, панове!

Сапіга. У Корецьких льохи знакомиті.

Яскульський. Досконалий, illustrissimi domini! * Ніжний, як кобіта,— і вабить, і пестить; запашний, як молодощі,— і дурманить, і розжеврює кров, а смачний, як... перша утіха!

Шляхтичі 1-й і 2-й. Ха-ха-ха!! Браво, браво! Нєх жиє!

Опацький. Го, го, мій любий! *(Б'є його по плечу)*.

Яскульський *(з келехом)*. За втіхи й за ласощі! Присягаюсь святим Марцелом, що кобіта й вино, та як ще до них додати, панове добродійство, дукати — найкращі втіхи на світі! За Венеру ж, Бахуса та Меркурія! In hoc trinitario est veritas**.

Опацький. Пишно!

Шляхтич 1-й. Віват! Віват!

П'ють.

---

* Найясніші панове! *(Лат.)*

** В цій трійці — істина *(лат.)*.

М. Садовський в ролі Богдана Хмельницького
в п'єсі М. Старицького «Богдан Хмельницький»

ЯВА II

Ті ж та Ясь і Стась виходять з містка.

Ясь. Куди ти, до панєнок?

Стась. Е, ну їх — квасні! Залицятись нада́рма!

Ясь. Як нада́рма? Так і скрутять!

Стась. А, брунь боже! Втіха — для сміху, а воля — роздолля! Ходім ліпше вихилимо келех мальвазії та спробуємо фортуну на кості...

Ясь. І овшем!

Проходять за рундук.

Б) Юля *(грала весь час, більше бринькала на лютні)*

Ет, нудно так! *(Озирається)*.

Ядвіга

Чого нам тут чекати?

Грохольська

Час і пора, моя кохана, дбать
Тобі уже про стан малжонський...

Ядвіга *(напівжартівливо)*

Бусю!
Ти ж наперед юнацтво все кляла?

Грохольська

Бо всі тепер юна́ки марнодуми.
(Строго).
Костьол святий нехтують за ковшем,
Розгублюють з соро́мницями мужність,
Дають на глум ойчизну креві псій,
І нівечать всю старопольську славу!

Ядвіга

На бога, ой! Який талан мені
Бажа при цім моя кохана буся?

Юля

Загостро то!

Грохольська *(глянула згорда на неї)*

Цей уродзони князь
В неволі був у тих ворожих хлопів,
У козаків-схизматів... *(Юлі)*. Не бриньчи,
Добродійко, коли я мовлю... Врешті
Тепер його тра залучить в сім'ю

Побожнуює і збить з його болото,
В яке убравсь у простих поселян...

Ядвіга

Не звикла я до бруду і касатись!

Юля

Що ж? Руки-но помиєш, та й уже!

Грохольська

Ой, ціхо там! Здається, князь і пробощ?

(Одійшла і пішла направо).

Юля

Бабуня зла?

Ядвіга

Бурчить, а не куса...
Люблю її посердить... Грай що жваве!

Юля грає на лютні.

А) Грушецький. А що ж нашого князя нема?

Сапіга *(тихо йому)*. Шановний пан мусить радіти, що небіж мій не сидить між нами, а упадає коло панни Ядвіги.

Грушецький. Ой, ясний граб'є... воля божа!

Яскульський. Я, панове, вам розкажу одну байку, але ціхутко.

Опацький. Го-го! Цікаво!

Всі насунулись слухати.

ЯВА III

Б) Ті ж і Грохольська.

Грохольська

Пройшли туди... Ти май обачність, серце,—
Повернуться — зустрінь і привітай!

Ядвіга

Нехай мене вітають, а не я їх...
Цікавий шлюб з якимсь хлописьком!..

Грохольська

Цить!..
І не дратуй! Содома і гоморра!
Мале паня — і сміє міркувать
Про власний шлюб? Це старших, панно,
справа...

О, гине все! Ламається закон,
Який тримав в шанобі і святині
Дітей, сім'ю, шляхетство й славну Жеч!

Юля

Що там сім'я? Сваволя і неволя,
Пияцтво, гвалт, приниження...

Грохольська

Мовчи!
Згасили ви у персах пломінь віри —
Підвалини шляхетської сім'ї —
І без стерна майнули в море човном.
Ну, так його й розіб'є хвиля вщеп...
Не усміхайсь — я мовлю панні діло!
Розчахнеться велична Польска вкрай —
Підніжесько престолу пап найсвєнтших,
Коли кобіт охопить вільний дух!..
Це їх повин натхнути дітям віру,
Патріотизм, ненáвисть до схизмат!

Ядвіга

Ну, а мені якраз дали схизмата?!

Юля

Так ти обмий...

Грохольська *(глянула грізно, до Юлі)*

Він певний кателúк...
В чужих краях два роки був в науці!..

Юля

Що ж, раджу й я: він багатир і князь,
Юнак палкий, коханець невгасимий.

Грохольська

Розумна річ... Ну, бавтесь — я піду...

(Пішла наліво вглиб).

Спільний регіт.

А) Опацький. Ой, не видержу, лусну... як бога кохам! Бодай тебе, мій пане! *(Регоче, за живіт хапається).*

Грушецький *(потира руки)*. Хе-хе-хе!! Трошки з наб'ялом, але слічно! *(Сміється).*

Шляхта. Го-го-го!! *(Аж качаються)*. Досконале! Браво!

Сапіга. Скороминка!

Яскульський. Перепрошую його ясність...

Сапіга. Бог пробачить, а чорт подячить...

Грушецький. Цур тобі, пане, аж плачу!

Яскульський метушиться; вибігає, править вина, підлива й т. ін.

Б) Юля

От регіт! Ой, як весело там, знати!
Ходім лишень шукати юнаків.

Ядвіга

Не хочеться...

Юля

Там на ставку помарим...
Ач, сад який, яка пишнота скрізь!
Ядвіго, зваж,— багатства незлічимі...

Ядвіга

Що в них самих?

Юля

Але й корона?

Ядвіга

Що ж,
Лиш серцеві корюся я...

Юля

Ой любко,
Хіба воно ще з княжим не злилось?

Ядвіга

Либонь, що ні...

Юля

Так кинь йому принаду,
Та і на гак! На бабцю не вважай:
Малжонство нам дає широку волю —
Натішитись, насмаковать життям
І серцеві знайти свій рай... На неї —
Так вся сім'я є кляштор, а вже ми
Пошитись всі повинні у черниці?
Ет, марна річ! Не двічі в світі жить,
І дурень той, хто час марнує. Панство

Ген п'є, гуля і рве життя, а ми
Теж будемо! *(Гра шпарко краков'яка).*

Ядвіга

Але чекай: ще, може,
Про мене князь і в думку не кладе?

Юля

Менщизни — ет! — усі дурні, мов мухи:
Аби тілько сякий-такий їм мед,
Хоч здалеку, то вже і подуріли,
Як мотилі коло квіток кружать.

Ядвіга

А коли мед не вабить мухи часом?

Юля

Хіба перга, а то їм все — за мед!
То й раю я: вдавай святу та божу,
Тілько таку, що в любощах слаба
Перед орлом-коханцем; вони люблять,
Щоб їх вважать за ве́летнів орлів...
А як жага сп'янить цілком їм розум,
Тоді орла і боркай, і сідлай!
(Забачивши панянок).
Ходім туди — ген юнаки й паненки!

Ядвіга

Не хочеться...

Юля

Ну, мар на самоті! *(Пішла).*

Ядвіга схиляє голову на руки і журно замислюється.

ЯВА IV

Ті ж та дві панни виходять від ставка.

Панна 1-а

Які у нас нудні звичаї, боже!
Старі он п'ють, а молодь в кості гра.

Панна 2-а

До правди! Ой, нудота! Знай, по стежках
Лиш шпацируй.

Панна 1-а

Та хоч би з ким!

Панна 2-а

То князь
Якийсь ведмідь... Хоч би музика й танці.

Підходять.

Юля

Ще ждуть когось... Що, нудно?

Панни 1-а й 2-а

Все ж самі...

Юля

А молодь де?

Панна 1-а

А п'є і в кості грає...

Юля

Ходім мерщій і бунт учиним там:
З юнацтвом тра поводитись зухвало!

Пішли хутко.

А) Яскульський. А що ж то буде, панове, коли ми повернемось у свою Палестину — Украйну, Подоль,— де дукати в землі, де річки течуть медом, де ковбаси літають, де красуньки гуляють, де на кожнім кроці утіха...

Опацький. Е, тепер безпешно: татари з нами, Потоцький і Чарнецький розбили дощенту військо хлопське; вся Подоль і Україна у нас під ногами.

Грушецький. О, благодать! Земля нам поверне всі збитки!

Яскульський. А все то я, панове!

Грушецький і Опацький. Як так? Невже?

Сапіга. Ой пане, не бреши!

Яскульський. І то вдячність? Не вважайте, панове, що на взір я невелика горошина, а сікнись хто, то і зуби полама!

Опацький. Ого-го!

Яскульський. Під Зборовим... Король злякався, а мені байдуже! — Пусти, кажу, мене, найясніший, так я всю справу переверну догори черева: ману пущу, татарву забакшичу — і з'їсть той Богдан дулю! Ну що ж, панове, не сталося? А під Берестечком? Всіх мав

роздавить отой пес і проглинуть Польску, а я — хана купив, Ярему підбадьорив та в Чигирин! Богданову жінку до боку, а синові-дурню... про зраду; а той мерщій мачуху — смик на очкур! Батько сказився — і з військом провалився!

Всі. Ха-ха-ха! От зух! Невже-таки й бабу?

Яскульський. А що мені кобіта? Гляну — і квита!.. А Антось? Хто вирвав його у бидла? Владя! На всіх святих,— Владя! У дівки у простої видрав! Під три замки ховала... Проте — мене вздріла й зомліла... Але й краса! А перса!.. *(Щось шепоче)*.

Регіт.

Опацький. Ой, на бога!

Шляхта. У, шельмовство! Віват, віват!! *(П'ють)*.

Яскульський, розглядаючи, побіг по садку, а далі до ставу.

Б) Ядвіга *(вставала, визирала когось і знов сідала в розпачі)*

Ой, прикро як, аж серце рве гризота!
Не мислить князь про мене, не займа
Моя краса... Байдужий він до неї!
Невже снаги і чар у мене брак?
Невже мої не варт нічого ва́би?
І, як на злість, ще до вподоби він,
Озброєний всіма жалами знади!..
І красень сам, і можновладний князь,
І багатир баєчний; але камінь
Не займеться!.. Чи закохався б то
У хлопську твар?! О, тисячу перунів!

(Схоплюється).

Невже мене те бидло подола
І на вазі у князя переважить?
Прокляття зле! Не попущу вовік!
О, чарами всі сили я напружу,
Щоб хлопку ту звалити під п'яту!

(Пішла у гай).

Сапіга *(Грушецькому)*. Ходім проходимось... промнемось.

Грушецький. Правда, аж крижі болять... і Ядзю б побачить.

Сапіга. А мені пробоща треба...

Сходять по сходах в садок.

ЯВА V

Яскульський, дівчина, а потім Антось і пробощ. На рундуці два шляхтичі напоюють Опацького; коли він заснув,— вони розійшлись.

Яскульський *(вертається від ставка, назустріч йому йде до ставка дівчина по воду)*. Хе, пташко! *(Обнімає)*. О моя яскулечко! Ціпонько!!

Дівчина *(служка)*. Гетьте, паничу, не чіпайте!

Яскульський. Хочеш дуката?

Дівчина. Ей, набік! *(Штовха)*. Здійму гвалт!

Яскульський. А спробуй, шельмо!

Дівчина. Не злякаєш, пане! Наш князь не попустить на знущання простоти! *(Пішла гордо)*.

Яскульський. Ну, цього хлопського князя час і приборкати! *(Заходить в садок)*.

Пробощ *(входить з Антосем збоку)*

Юнацький твій я поважаю запал
І сам ціню високі ті думки,
Але до їх веде шлях інший, сину,—
Єдиний шлях правдивий на землі!
Наш розум, бач, душі коритись мусить,
Бо наші всі тілесні почуття
Лиш слуги їй; а дай розпусту слугам,
То й проміж них лиш вибухне злоба
Й владичицю вони загублять... Amen!

Антось

Але ж хіба не розум і знаття
Дають добро і щастя людям?

Пробощ

Серце,—
А розум той слугує й лютим псам...
І вірі він непогодимий ворог:
Через його сваволю вирина
Пиха, користь, зневір'я, заздрість, помста
І нищиться покора та любов...
Поки була неподілима церква —
То доти й був в Христовім стаді рай,—
І знищили його пиха та розум;
Змагаться став за владу Фотій перш,

За ним пішли — Кальвіній, Цвінглій,
Лютер —
І полилась братерська людська кров!

Антось

Поводарі дошукувались правди...

Пробощ

Але знайшли-но кривду навісну.
На небі єсть єдин Христос, син панський,—
І на землі теж мусить буть єдин —
Пленіпотент * його святої влади!

Антось

Дезидерат: чим далі — свари більш...

Пробощ

О сину, вір, що буде templum unum! **
Не нам, не нам, забрудженим в гріхах,
Побачити землі те раювання,—
Non possumus! *** Але настане час,—
Схизмати всі зіллються серцем з нами...
Який тоді величний буде храм,
Де припадуть усі земні народи
До стоп святих найсвєнтшого з владик,
Безгрішного в суді і правді папи!
Хто захистить окривджених? Лиш він.
Хто всіх зрівня і ласкою наділить?
Єдиний лиш отець наш на землі,
Заступник наш перед отцем небесним...
Яка краса, який величний лад —
І лагоди, і правди панування!
Для того-то правдивий кателик
Повинен все забути задля віри,
Молитися і дбати лиш про те,
Щоб цілий світ признав святого папу.

Антось

Ох, та невже ж його велебна мосць
Цю унію криваву апробує?

---

* Уповноважений (*лат.*).
** Один храм (*лат.*).
*** Ми неспроможні (*лат.*).

Пробощ

Криваву — non *, а доброхітну — sic **;
Вона веде до світлого злучення!
Хіба костьол цей гвалт благословля?
Хіба йому приємні людські сльози?
То чинить все сваволя та користь,
Якими-но обурено шляхетство...
Зруйновані ойчизна і костьол
Зовуть своїх синів незрадних, рідних,
Аби змогли з лицáрством запалить
У щирої правдоти й віри світоч.

Антось

О, коли б всім такі святі думки —
Настав би мир, настало б раювання!
Але моє тут серце знемага,
Його пройма нудьгою зле зневір'я,
Бо тут кругом не люде...

Пробощ

В кожнім є
Хоч крапелька небесного надання.
Лиш розшукай та допильнуй. Тебе
Зража пиха... ти сумирись душею...
Повинен ти продовжить славний рід
І присвятить його ойчизні й вірі.

Антось

Ох, отче мій...

Пробощ

То щастя й вчин святий!

Проходять: пробощ — до магнатерії, Антось — углиб.

ЯВА VI

Юля, Стась виходять збоку.

Юля

То панові відпóмщення за теє,
Що зацурав...

---

* Ні *(лат.)*.
** Так *(лат.)*.

Стась

Упав до панських ніг!
Але зоря моя була у хмарах...

Юля

До місяця вона б зирнула з хмар.

Стась

Так гинь усе!

Юля

А пан програв багато?

Стась

Ет, там — програв, зате ж тут — виграв
скарб!

Пішли до альтанки, милуються. Юля перебира струни на лютні.

ЯВА VII

Панни 1-а, 2-а і Яскульський та ті ж.

Панна 1-а

Пождіть і нас! *(Вибіга).*

Панна 2-а *(за нею вслід)*

Не чує і не бачить!

Яскульський *(назустріч їм)*

Ой, що за гвалт? Я мислив,— сонце тут
Зійшло вночі, аж то панни яскраві!

Панна 1-а

То компліметн!

Панна 2-а

І навіть дуже злий!

Яскульський

Перун забий, коли надуживаю!

Панна 1-а *(набік)*

Преслічний пан!

Яскульський

А панна Ядзя де?

П а н н а 2-а

Там марить десь... Поклич-но Франю, серце!

П а н н а 1-а

Вона й сама надійде.

П а н н а 2-а

Побіжи!

Я с к у л ь с ь к и й

Пшепрашам, я лечу туди...

П а н н а 2-а *(бере його під руку)*

Я з паном!

П а н н а 1-а

І я з ним теж!

Я с к у л ь с ь к и й *(підставляє другу руку)*

Рука ось до послуг!

П а н н а 2-а *(набік до першої панни)*

Стида нема!

П а н н а 1-а *(набік до другої панни)*

Якась моральна каліч!

Я с к у л ь с ь к и й *(глянувши прикро на обох, підходить до альтанки)*

Ах, пані тут? Музика, щастя, рай!
Пристав би враз до віри Магомета!

Ю л я

Пан має смак, але про себе дба,
А ми йому лиш маєм слуговати?
Е, ні! Другу я віру засную:
В моїм раю ми будемо цариці,
А юнаків — на кожну до послуг!

С т а с ь

Мене, мене не викинь, пані, з гурту!

Я с к у л ь с ь к и й

Я до послуг!

П а н н и 1-а й 2-а

А ми ж як? Знов самі?!

Юля

Ха-ха-ха-ха! Не бійтесь!

Яскульський *(на одно коліно падає)*

Чар музичних!

Юля

Ходім в палац,— там арфа...

Яскульський *(у розпачі)*

Згинув я!!

ЯВА VIII

Ті ж і Ясь та Антось.

Панна 1-а

А, ось і він! Поскаржитись я мушу,
Що Ясь і Стась провадили страшне:
Немов рабів не мусить бути в панстві!

Юля

Ой Єзус-пан, ой матко свєнта!

Яскульський

Гвалт!
І хто ж то їм,— господар?

Панна 2-а

Князь Корецький.

Стась

Що ж, Рим узять чи Спарту...

Ясь

Рим і впав
Через рабів.

Яскульський

Безглуздя!

Антось

Пане, правда!

Яскульський

Та без рабів і панств нема!

Антось

Колись
Появиться на небі пишне сонце
І променем розвіє темний чад,—
Прозрять тоді невільники сліпущі
І закують у пута хижаків!

Яскульський

Які думки! Ого!

Антось

Шляхетні, пане:
Лиш рівні всім — і воля, і права,
Й повинності — кують у панстві силу.

Панни усі

Це гвалт якийсь!

Яскульський

І учні тих думок?

Панна 1-а

І ви нас всіх рівняєте до бидла?

Панна 2-а

І кажете, щоб шити нам і прать?

Юля

Щоб в почуттях шукали ми простóти?

Ясь і Стась

Ні, ми таких загострих вже думок
Не визнаєм...

Яскульський

Зрекаєтесь?

Ясь і Стась

Бо що ж пак...

Антось

Ех, я давно в вас віру загубив.
Ви лицарі — за власні привілеї,
Рабів — то жаль...

Яскульський

При думці сій лиш князь!

Антось

Тим гірш для вас; але, як шляхтич вільний,
Я на думки теж маю привілей!
(Подавсь на передкін. Сів у альтанці).

Яскульський

Ну, прóшу всіх до втіхи, до музики!

Пішли з галасом.

ЯВА IX

Грохольська, Сапіга і пробощ виходять збоку.

Грохольська. То граб'я запевняє, що едукація чужоземна не навіяла небожу його марних думок?

Сапіга. Нічого такого не помічав, пані кохана.

Грохольська. А чи твердий у католицькій вірі? То найперед, найголовніша річ!

Пробощ. О, в тім імосць най буде певна: він непохибний і щирий католик... Я доклав усіх сил...

Грохольська. Тоді я даю згоду.

Сапіга. Се буде велике патріотичне діло, а любій Ядзі і щастя, й почот: вдача у нашого князя м'яка, з неї привабна красуня зробить що схоче, а коли й зосталась у його яка крапля хлопських думок чи звичаїв, то розумна кобіта їх знищить...

Грохольська. За Ядзю я певна. Ось рука моя! *(Простягає).*

Сапіга *(теж).* На добру згоду й на щастя!

Пробощ *(благословляє).* Nomine Dei, Amen!! *

Ідуть всі до рундука.

ЯВА X

Ті ж і драбант.

Драбант. Ясновельможний регіментар над'їжджає!

Сапіга і пробощ. Ходім... Поклич усіх!

Грохольська. Треба пишно зустріти! *(Натикається на п'яного Опацького).* Ой, на бога! Розбудіть його! Несвітський сором і бешкет! *(Пішла).*

Сапіга. Пане! Пане!

---

* Іменем бога, амінь! *(Лат.)*

Шляхтичі 1-й і 2-й *(регочуться)*. Пильнуй!!
Опацький *(схоплюється)*. Ой, го-го-го-го!
Пробощ. Панове, жартам не час! Поможіть пану!

Виходять.

ЯВА XI

Антось сам.

Антось *(сидів зажурений, раптом встає)*

Куди втекти? Подітись де від туги?
За мною скрізь слідком, як тінь, вона...
У серці ніж, а навкруги — все звірі
Роз'ятрені, злобителі сліпі!
Їм цінна лиш своя шляхетська шкура,
А решта — гинь! «Жеч Посполита — ми!
Вона для нас!» — кричать несамовито...
І молоді надежної нема;
І пробощ мій байки-но пророкує!
А я гадав, що думку засную,
Що чесний стяг здійму угору з ними...
Гай-гай! І тут, здається, лиш мана́...
Хто зворухне їм зашкарублу душу?
Хоч би зійшов з небес святий пророк
І кинув їм палке, вогнисте слово,—
Не пройняло б, не зрушило... Що ж я?
І от стою над урвиськом глибоким,—
Надія схне і навіть мрій нема!
    Одна лишилася, одна,
    Якою й марити не мушу,
    Яка осяяла до дна
    Мою отруєную душу...
Моя ти зірочко ясна,
Моя ти квітко запашна,—
Єдина ти мені цариця!
Ох, у душі моїй смутній
Не згасне голос твій срібни́й,
Не згасне усміх чарівний
І лагідни́х очей зірниця!
    Зорій же здалеку й світи
    В моїй пустині-гробовищі,
    Щоб я справдив жадання вищі,
    Яким щодня молилась ти!

З тобою нас і розлучила
Необорима, грізна сила —
Непохибний, святий повин;
Його зламать з нас ні один
Не мав ні сили, ані зваги,—
І от кайдани і ярмо
Від злої долі несемо
І без надій, і без розваги...
І згас очей моїх кришталь!..
    О, де ж ти, згублений мій раю,
    Чи чуєш пак, що я конаю,
    Що серце рве журба-печаль,
    Що тут без тебе гину й гину...
Ой, зазирни ж в мою руїну
Хоч легким маревом хистким,
Хоч сном прозорим, чарівним —
Прилинь, прилинь хоч на хвилину
До серця змученого вкрай
І не промов йому «прощай»! *(Замислився)*.

ЯВА XII

Антось і Ядвіга.

Ядвіга

Ах, ось де князь! *(Надходить збоку)*.

Антось *(кинувся)*

Пшепрашам!

Ядвіга

Князь щось марив?

Антось

Ні, я шукав...

Ядвіга *(радісно, жваво)*

Мене? Ах, щасна я!
Князь так скупий на ласку...

Антось

Панно люба,
Не звичен я до панських лебезінь:
Язик мій знає лиш правдиве слово,
А серце зна лиш щире почуття;

Не вмію я мастити слово медом
І нéприязнь ухмилкою скрашать,—
Що на душі — не крию...

Ядвіга

Досконале!
Що ліпшого й на світі може буть?
Я заздрю лиш такій правдоті, княже,
Я їй молюсь...

Антось

А я й не сподівавсь,
Щоб в панночки таку зустріти душу...
Я сам тут, сам... мій льос * якийсь смутний...

Ядвіга

Смутний? Яке ж у князя мого горе?

Антось

Старе, старе...

Ядвіга

То вже й забути час
Та у житті знайти новітнє щастя...
От у цю мить — яка щаслива я!

Антось

Чого ж в цю мить, моя крулево пишна?

Ядвіга

Того... Хіба не чує серцем князь?
Бо щастя — мить... От налетіло пóтай,
То й розкошуй цим часом дорогим,—
Бо згине враз і знов огорне туга.

Антось

Як? В мить одну замкнути все життя?
О, се було б мізерно й необачно!..
Його вирóк суворий і тяжкий —
Замало — втіх, задуже — обов'язків...
А щастя? Ох, мого — то й не шукай...
Нове життя ще більше безнадійне,
Як мертвизнá на гробовищі...

---

* Доля (*польськ.*).

Ядвіга

Ай,

Які думки! Мій друг чогось сумує?
Якась іржа на серці завелась?
Князь... признавайсь!..

Антось

Не раю панні любій
І заглядать у пустку.

Ядвіга

Як? Ніхто
Й не зазирав у потайний той зáкут?

(Бере його за руку).

Присядьмо тут в альтанці.

Сідають.

Ніч яка!..
І лагідна, й ласкава, і журлива!
А тихо як, мов притаїлось все,
Лиш тьохкає кохано соловейко —
І в серці знов тремтить чудовий спів...
Невже це все нагонить князю смуток,
А не зрива до інших почувань?
Мій друг кохав?

Антось зітха. Пауза.

Мовчить, не признається?
О, коли так, то вивідаю вмить.

(Притуляє руку до серця).

Еге-ге-ге!

Антось

Це серце, знай, болить...

Ядвіга

То тра його загоїть... *(Кокетуючи).*

Антось

Лиш могила!

Ядвіга

Чого ж то так? Невже не бачить князь,
Що я йому і серцем, і душею —
Як другові найщирший друг... Невже

Не бачить князь, що всі його жадання
Всі заміри, всі мрії і гадки,
Нехай вони були б і надзвичайні,
Бодай смішні... для мене все ж вони
Святі, бо князь...

Антось

Так панна спочуває
Моїм думкам? О, як би радий був
Знайти хоч в тім собі розвагу...

Ядвіга

Друже,
І день би й ніч найсвєнтшій панні я
Молилася, щоб князь пізнав це серце
Самóтнеє, як сирота в гурті...
Бо тут ніхто його не розуміє...

Антось

О, вельми рад! Я сиротам всім — брат!
(Тисне руку їй).

Чути арфу.

Ядвіга *(по паузі)*

Ах, чує князь, які солодкі згуки!..

Антось

То арфа?

Ядвіга

Так, кохання в ній співа...

Антось *(слуха)*

А не зруша: мелодія чужинна —
Не промовля до серця, як своя.

Ядвіга

Ох, як своя! *(Схиляється).* Коли до серця серце
Застукотить, то виразніше слів...

Антось

Туман наліг... і солодко, і журно,
І мов струна надірвана дзвенить...
Нагадує кохану пісню...

Ядвіга *(припала)*

Княже,

Яка то мить... О щастя!

Заніміли.

ЯВА XIII

Ті ж і дівчина-служка.

Дівчина іде з відром через кін на другий бік і, пройшовши, починає тихо пісню, яку співала Мар'яна у 2-й дії; далі вона голосніше й сміліше співає.

Антось *(дочувшись, кинувся)*

Хтось співа?

Ядвіга *(удержує)*

То ген в садку... якась челядка панська.

Антось *(підводиться)*

Але цей спів... *(слухає)* він душу порива!

(Схоплюється, одхиля ласки Ядвіги і стоїть муром, слуха).

Цю пісню теж співала... Боже, боже!
Пожежею зайнявся мозок мій,
Скипіла кров, роз'ятрилася рана,
Тьма-тьмуща жал вп'ялась у серце се
Роздавлене, побите...

Ядвіга *(схопилась як опечена)*

А! Так о́н що!..
У хлопку князь закоханий? Ха-ха!..
Не стану я перешкоджать бидлиську!

Антось

Я би-м просив не зневажать...

Ядвіга

Ха-ха!
Публіка, глум! Прошу я князя-хлопа
Забути все!

Антось

Рад панні в тім служить!

Ядвіга *(відходячи)*

У! Як я ним гидую, матко боска!

Чути сурми. Марш. Музика голосніше. Збираються цікаві.

ЯВА XIV

Ті ж та Чарнецький; за ним магнати й пани. Панни до ганку посунулись. Яскульський — на ганок. Цікава челядь теж показується полохливо навдалі.

Чарнецький

Віншую вас: вже ворога нема —
Приборкано дощенту крила хлопам!
Під Кам'янцем Томиленко поліг,—
Вчинилося їм друге Берестечко...
Хоч билися й скажено тії пси,
Але їх всіх ми вилущили гойно...
Хіба який утік, щоб розказать
Богданові про цю нову неславу.
Шельмовський хлоп подався до Москви,
Щоб розчахнуть надвоє нашу Польску,
Але йому покажемо, хто ми,
І плазувать заставимо псів-хлопів!

Всі

Віват, віват! Нєх жиє регментар!
Яснішому звитяжцеві вік слава!

Яскульський *(до слуг)*

Венгржину, гей! Медів!

Кинулися, наливають.

(Чарнецькому).

Упам до ніг
Орлу з орлів, звитяжцю над звитяжці!

Всі

Віват, віват! *(П'ють).*

Ксьондз *(до Яскульського)*

Де ж, пане, князь Антось?
Не вийшов він назустріч...—

Яскульський

Посварився
З Ядвігою.

Ксьондз

Чого?

Яскульський

Бо навісний!

Сапіга

Знайди його!

Яскульський *(оглянувся)*

На ганку вже.

За галасом не чутно, що Чарнецький говорить.

Всі

Віват!!

Сапіга знайомить з Чарнецьким Антося. Ядвігу потішають панни.

Юля

Та цур йому! Забудь і залиши!
Ходім туди: приїхав воєвода
Чи хтось старший.

Панни 1-а й 2-а

Ах, як цікаво!

Ядвіга

Йдіть,
Ідіть самі, а я лишуся тута!

ЯВА XV

Ті ж та Антось.

Ксьондз *(Антосю)*

Прошу тебе найсвєнтшим йменням папи,
Не забрудни шляхетський гонор.

Антось

Чим?

Ксьондз

Зобидив князь Ядвігу. *(Йде з ганку в садок).*

Антось *(з ним під руку)*

Я? Ядвігу?
Ані в думках! Та то ж вона сама
Облаяла мене негідним хлопом
І лиш за те, що маю я думки...

Ксьондз

Думки ховай обачніше...

Антось

Ні, ксьондже,
Для чого ж світ ховати від людей?

К с ь о н д з

Щоб часом він не затлумивсь...

А н т о с ь

Я певен:
Мої думки ойчизні на користь,
І ними я не поступлюсь ні панні,
Ні лицарській задуреній писі!

К с ь о н д з

Хто з нами — наш, а хто не з нами — ворог!

А н т о с ь

А, й тут один Свиридишин закон!

К с ь о н д з

Horribile! * Але Ядвіга плаче...
Ходім мерщій, пробачся за вину:
Гостинність єсть найперший обов'язок,
А у вельмож найсвєнтший доброчин.

А н т о с ь

Я вельми рад поквитувать свій гріх,
Коли він був...

К с ь о н д з

Пан Єзус! На ойчизну,
На гонор твій, на віру пресвяту,
Тебе молю: о, сумирись, мій сину,
Споглянь на ту, що так тебе коха!
Цей зв'язок дасть і міць тобі, і силу.

А н т о с ь

Не торгував я серцем...

К с ь о н д з

Знов пиха?

А н т о с ь

Та згоден я потішити Ядвігу...

К с ь о н д з *(Ядвізі)*

Ось лиходій! Привів на карний суд;
Але, прошу, з'яви до нього милость...

---

* Жахливо! *(Лат.)*

Ядвіга

Так боляче, що ясний князь до тих...
Пшепрашам, я не хтіла гостро...

Антось

Панно,
А я не мав і в думці... Запаливсь
І, може, що не до ладу... Пробач-но!

Ядвіга

Я князю ніц... Це серце тільки...

Ксьондз *(тихо)*

Він
Збожеволів од панни: слово дає!
Ну, звичаїв шляхетських ще не зна,
Бо зріс, на жаль, між диких, грубих хлопів...
Та то дарма: така красуня враз
Здмухне з його увесь той хлопський порох.

Ядвіга *(дає руку)*

Я князеві прощаю залюбки,
Най і мені князь вибачить.

Антось *(цілує руку)*

О, радо!

Ксьондз

Благослови, пан Єзус, їх! Амінь!

До Ядвіги підходить Грохольська.

ЯВА XVI

Яскульський підбігає до пань на рундук; далі його визвав льокай.

Яскульський *(вбігає)*

Кобзар з'явивсь... піймала челядь!

Антось *(збентежений)*

Знову?
Я наказав...

Яскульський *(глумливо)*

Що ж станеться йому?
Потішить лиш преслічних пань, панєнок...

Антось

Потішить? А!! *(Хапається за голову)*.

Ксьондз *(тихо)*

Не бешкетуй, молю:
Регіментар, сенатор і магнати
У князя тут, а ти піднімеш гвалт
Образливий і Жечі Посполитій,
І гонору шляхетства, і гостям.
Це може мать непогодимі скутки...
Із-за дурниць...

Антось

Точіть останню кров!

ЯВА XVII

Ті ж і кобзар; сліпого приводять.

Яскульський

Ну, похвались, співаєш що? Глухий?

Кобзар мовчить.

То клейтухом прочистить можна вуха...
Співаєш що?

Кобзар

А те, що бог пошле,
Що завелось і викохалось в серці.

Яскульський

Ге, спритний зух! Ану лиш, заспівай!

Кобзар

Не для панів пісні мої — для люду.

Яскульський

Цікаво й нам.

Кобзар

Щобназнущатись?

Яскульський

Гей,
Поговори, поговори!

Юля

Мій пане,
Застав його!

Панни

Потішимось з сміху́!

Дехто *(з ганку)*

Ану, які у його думи?

Яскульський

Хлопе,
Чи довго ждать? Співай, коли кажу!

Опацький

А за пісні відплатимо ми гойно.

Кобзар *(тихо)*

Чи заспівать дурницю їм? Ой, ні!

Грохольська

Упертий пес!

Яскульський

Співай, не то на палю!

Кобзар

Звичайно, так! Ну, коли панський звол,
То слухайте ж мою найкращу думу:
Ось правда вам! *(Тихо)*. О господи, прийми
За братію катам віддану душу!

Діячі розположені так: посередині глибше — кобзар; зліва від зрителів на передкону — Антось і ксьондз, за ними Ядвіга і Грохольська; направо на ганку — всі магнати; ближче до кобзаря зліва — Яскульський, Казимир, Юльця і деякі пані; направо — Ясь, Стась, Броня й панни; за кобзарем — усяка челядь.

Як із день-години
Зчиналися великі здирства на Вкраїні!
Що превражі ляхи козаків за бидло мали,
На права їх наступали,
Великі утиски їм вчиняли,
Край веселий упень плюндровали,
Народ хрещений у ярмо запрягали,
Церкви божі жидам в оранду віддавали...

Впродовж цієї пісні:

Панни

Ай, що співа!

Ксьондз

О coelum!..

Антось

Старець божий!

Усі *(на ганку)*

Зухвальство то!

---

* О небо! *(Лат.)*

Ч а р н е ц ь к и й

Дослухаєм до дна!

Ксьондз усю цю сцену зупиня Антося.

К о б з а р

Тогді-то гетьман Хмельницький
До козаків листи розсилає,
Стиха словами промовляє:
«Гей, козаки, діти, друзі-молодці!
Прошу я вас, добре дбайте,
Ляхів, превражих синів, упень рубайте,
Кров їх лядську з жовтим піском мішайте,
Віри своєї християнської у наругу не
давайте...»

Впродовж пісні:

М о л о д ь

Га! Різать всіх?

Я с к у л ь с ь к и й *(показує на князя)*

Новий псалом!

Г р о х о л ь с ь к а

Мій боже!
Не дам її! *(Захиляє й відтягає Ядзю)*.

В с і *(на ганку)*

Він про ножі співа?!

Ч а р н е ц ь к и й

Дослухаєм, подякуєм за пісню!

Я с к у л ь с ь к и й

На палю пса!

Ч а р н е ц ь к и й

На дибу!

В с і *(на ганку)*

Катувати!

Я с к у л ь с ь к и й

Беріть його!

Антось рветься.

К с ь о н д з *(удержуючи)*

На бога!..

Антось (*вирвався, одіпхнув слуг*)

Нє позвалям!
Він у моїм палаці... Я тут пан,
І прав моїх ніхто ламать не сміє!
(*Яскульському*).
Коли пан хце — ось рукавиця! (*Кидає*).

Ксьондз (*до Антося*)

Стій!
Проти чого, безумче, напастуєш?
То — ворог наш, бунтар і злий схизмат!

Сапіга

Заступництво проти таких — повстання
На нашу Жеч, на наш шляхетський стан!

Другі

То зрада єсть!

Антось (*виступа*)

Не зрада, а порада!
Що він вчинив? Примусили ж співать,
А він співа, що бог натхнув на душу,
Що назбирав по селах, хуторах,
По за́ймищах, по пущах несходимих,
По те́мрявих лугах, очеретах
І по степах широких безберегих.
В його словах нема краплини лжі,
І в кожному лише лунає правда,
Клянусь творцем, клянуся небом — так!
Не пісня то, а стогін, гвалт і лемент,
Дитячий крик, ридання матерів,
Предсмертний крик конаючого люду,
І пекло мук, що кояться здаве́н
В сплюндрованій, нещасній Україні...

Дехто (*на ганку*)

То хлопський круль!

Грохольська

Понівечений князь!

Всі

І слухати шалені речі годі!

Антось

Послухайте! За що ви стоїте?
Чи люба ж вам ойчизна? Ні, не люба:
Про неї вам, оспалим, байдуже́!

Всі

Образа то!

Брязнули шаблі.

Антось

Що вам до сліз народу,
Що вам до ран, до стогону його!..
А той народ єсть грунт і сила Жечі,
До храму він — підмурок дорогий,
А ви його руйнуєте, сліпущі:
Храм упаде і похоронить вас!
Погляньте: скрізь — руїна, мотлох, попіл,
І од крові шкарубиться земля!..
В степах німих високі лиш могили,
Де полягли і сила наша, й честь,
І голосна колишня спільна слава!

Всі *(на ганку)*

Шельмовство то! Він, як і хлоп, бунтар!

Антось

Не я бунтар, ви бунтарі, панове!
Ви доконать ойчизну завзялись,
І згине впень! Ярмо вас жде, неволя...
Й ніхто, ніхто не оборонить вас!
З дітей своїх ви ворогів вчинили,
І віддадуть вони батьків з сміхо́м,
Бо пану раб не буде оборонцем!
Лиш вільний брат за воленьку стоїть
І віддає за брата свою душу...
Ви — вороги, а я — ойчизні друг,
Бо я її люблю над все на світі,
За неї рад віддать своє життя,
А за дітей її віддам і душу!..
Пройміть мечем ці перса, і тоді
Не виб'єте любові з них до люду!

Яскульський

Стерявсь цілком!

Стась

Він божевільний!

Ядвіга *(до Грохольської припадає)*

Ай!!.

Сапіга

Шалений!

Опацький

Шпиг!

Чарнецький

До ліків я візьмусь!
(Сходить зі сходів до Антося).
За зволенням і короля, і Жечі.
Тебе тепер до війська я беру!
Гей, хоругов військову сюди зараз!

Кинулись.

Антось

Як, гетьмане?

Чарнецький *(глузливо)*

Боїться князь?

Антось *(гордо)*

О ні!

Чарнецький

То будь готов в похід, хорунжий, завтра.

Приносять Чарнецькому хоругов.

Антось

Куди?

Чарнецький

В Подоль, змітать таких от псів.

Антось

На простий люд, на бідарів незбройних,
На баб, дідів, дітей?!. О, зроду ні!

Всі *(скупчуються)*

Що-о? Що таке?

Чарнецький

Рушення посполите!

С а п і г а *(підходить)*
Повинність всіх і честь!

К с ь о н д з
Закон святий!

А н т о с ь
Се не війна, а бійня...

К с ь о н д з
Єзус!

Ч а р н е ц ь к и й
Княже!
Так ти цей стяг, клейнод наш не береш?

С а п і г а *(по паузі)*
Цураєшся ойчизни?

К с ь о н д з *(по паузі)*
І костьолу?!

Пауза.

Г р о х о л ь с ь к а
Публіка то!

В с і
Зрадецтво!

А н т о с ь
Боже мій!
Зрадецтво... гріх... зневага і неслава!

Ч а р н е ц ь к и й
То князь куди? До зради чи під стяг?

А н т о с ь *(несамовито)*
Ох, скрут і гвалт! *(Крок вперед)*.
Вам жизнь моя потрібна,—
Беріть її! Над тілом ви — пани;
Але душі й думок вам не зігнути
І не зламать,— вони мої, мої!!

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Середина замчища. Зліва на передкону — дзвіниця; на їй ікона з лампадою. Справа — брама і башта. Навкруги зубчасті мури з стрільницями і підмурками, на які ставлять гармати. За муром з одного боку, що йде вниз, відкривається далі на третьому плані високий окіп. День.

ЯВА І

Вернигора, хорунжий, Свиридиха й чимало людей. В церкві йде одправа. Люд богобійно то входить, то виходить; часами чути співи духовні. А) Коло дзвініці прибитий наказ Богуна; Вернигора і декотрі коло його купчаться. Б) Коло брами сидить і лежить чимало жоноти, дітей; деякі підходять з лахманами, клунками й т. ін.

Б) Молодиця *(дитині)*. Цить уже, годі!.. Тут не страшно! *(До других)*. Насилу-силу дісталася... Такий лемент та страх навкруги: люд тіка, товар реве, собаки виють...

Баба. Ой молодице! Невже посіда уже ворог?

Молодиця. Не видко ще; але на обрії мов хмара чи мла від пожарищ, аж небо все жовте і сонце міниться...

Дехто. Уже четвертий день, як заволокло...

Дехто. Та от і тут, чуєте, як гар'ю одгонить?

Баба. Близиться, близиться страшний суд: прогнівили, знати, ми бога!

Дехто хреститься, дехто зітха.

А) Хорунжий *(прочитавши наказ)*. Так бачите, панове, наш полковник, а тепер і наказний, славний Богун, оповіща й наказує, щоб озброїли якомога і замок, і підзамче, бо сюди йде і може ударить на Бушу з грізними силами звірюка Потоцький, а з ним і родич його, ще гірший чортяка — Чарнецький.

Козак 1-й. О, той уже певний виплодок від п'яної відьми й скаженого вовка.

Дехто. Ха-ха! Такої звірюки й не видано, і Ярему заб'є під п'яту.

Хорунжий. Еге ж; вони, видко, закупили татар-харцизяк, та й сунуть всіма силами на Вкраїну; так ото пан Богун і наказує, що коли пощастить і ворог обляже Бушу, то щоб ми затримали його тут, поки наказний злучиться з гетьманськими потугами.

Вернигора. Чому не затримати? Можна побавитись з ними і тиждень; підзамче голими руками не візьмуть, а об мури поламають і зуби.

Баба *(підходить від брами)*. Ой лицарю любий, то кажеш, що міцний тут затýлок?

Вернигора. Міцніший за твою кибалку.

Молодиця. Ох, коли б бог дав! Люд з усіх хуторів так і посунув сюди.

Вернигора. Наб'ється жоноти і калічі, а потім і здіймуть гвалт та лемент, щоб одчинять ворогу браму.

Одні жінки. Не діждуться!

Другі жінки. Як пропадать, то недаром!

Треті жінки *(тиснуться від брами)*. Уже? Пропадать? Хіба ворог у замку?

Вернигора. Та тихо там! Де ще те, мовляв, теля, а вони уже з довбнею!

Свиридиха *(між юрбою)*. Діждалася! Свято, свято! Кривавий бенкет і свято! *(Проходить; за нею юрба)*.

Хорунжий. Та що ви там лементуєте? Дарма праця!

Вернигора. Як дарма? То я б оце напорожнє цілу ніч працював у підзамчі?! Ти б поглянув, скільки гармат настягано, скільки турів наставлено, які вали піднесено, то й ахнув би, а то... дарма! Та хай тільки посунуться, хай наважаться, так я їм як поросну межи очі, то так шкереберть і поточаться... а то дарма! Та я люльку ставлю об заклад, що ні Потоцький, ні Чарнецький, хоч би в їх на в'язах було стільки голів, скільки у пекельного змія, хоч би у їх за спиною було стільки нечистої сили, скільки сарани в Перекопі, а через греблю до мене не дістануться: з одного боку — став, з другого — провалля, а з третього — я з гарматами... От тобі й дарма!

Козак 1-й. Е, Вернигора як скаже, то мов обухом по потилиці!

Жонота. Продовж вік йому, боже!

Хорунжий. Та я не про те, дядьку, лицарю славний, що ваша праця надарма, а про те, що дарма їх ждати.

Одні. Як так?

Вернигора. А наказ Богуна?

Хорунжий. Наказ для обезпеки, бо лежачого візьмуть і татаре, а з того наказу я й постерігаю, що не дурень же той Потоцький: спішиться не попустити злучитись Богунові з гетьманом і став би бавитись, марнувати час коло жменьки у Буші!

Дехто. Щось воно ніби теє...

Козак. А може, він подума, що роздавить нас одним тиском, як блоху баба?

Вернигора. О, подавиться цією блохою!

Хорунжий. А коли б і так, то пошле сюди кілька сотень, а всього війська не зупинить!

Одні. Е, пана хорунжого рація!

Другі. Ну, коли лишить на нас кілька сотень, то від них тільки мокре місце зостанеться.

Козак. Так-так! А ви, баби, уже скиглити!

Молодиця. Чого скиглити? Коли яка там зронила за дитину сльозу, то на те вона мати.

Другі жінки. А прийдеться до діла, то й за вас постаткуємо!

Хорунжий. От і слава богу! Розходьтеся ж спокійно!

Всі посунули, а сам він — у церкву.

Вернигора. Як? Щоб Потоцький проминув Бушу і впав на Богуна всіма силами? О, не бути цьому! Я сам із жменею кинусь йому назустріч і дратуватиму, поки не заманю під сі мури! *(Пішов у церкву)*.

ЯВА II

Мар'яна сама.

Мар'яна *(виходить з-за дзвіниці зажурена)*

Вже наступа господній страшний суд,
Збігаються збентеженії люди
З усіх усюд... Несуть свої скарби,

І голови, й остатні дружні сили
Україні нещасній на окрéп!..
Всяк забува свої жалі, прихили
І віддає всю душу їй цілком...
А я забуть не можу все Антося,
Не можу я прогнать його з думок
І вирвати із серця геть... Ой леле!
Що діяти?.. Люблю ж його, люблю!
Недоля нас навіки розлучила,
Та не дала ж пак забуття мені...
І я ношу з тим горем нерозважним
І образ той коханий, дорогий...
Вони сплелись... Хіба ж то гріх і зрада
Кохать його? Шляхетних він думок,
Душа його ясна і серце щире...
Не суджений... проте коха... Ох, жаль!

(Пауза).

Де він? Що з ним? А чи додержав слова
І від думок святих не одцуравсь,
Чи потонув у панськім багновищі?

(Підходить до ікони, що на дзвіниці).

Не попусти, мій боже,— краще смерть!

(Озирнулася, з жахом).

Ох, що я, що? Он діти і старі...
Все сироти — без хліба й без покрівлі,—
А я ношусь з сим серцем навісним...
Ні, задавить навіки, щоб не нило
Й не тріпалось... О мати пресвята!
Зітри з його укохане минуле,
Зміцни, скріпи моє життя знебуле,
Дай силу знять на рамена хреста
І без жалю віддати дух свавольний
За рідний люд окривджений, бездольний!

(Пауза)

ЯВА III

Мар'яна і Палажка.

Палажка *(підходить до Мар'яни і цілує її в голову)*

Ти все-таки зажурена, в сльозах...
Аж не пізнать — зів'яла... Ох, бодай він!
Звів з розуму... а сам — у ноги...

Мар'яна

Годі!
Бабусенько, он — немощні, слабі
Й скалічені під брамою зібрались...

Палажка

Я захищу і нагодую всіх;
А тільки от тебе, голубко, й Катрю
Просила б я у ліках поміч дать.

Мар'яна

Ми прийдемо. Катруся, певно, в церкві...

Палажка

Ох, а мені нема часу й піти —
Таких клопот! Ну, що ж там чуть?

Мар'яна

А теє,
Що треба всім за Україну встать
І понести в офіру свої душі...

Палажка

О, певно, всім!

Мар'яна

Настав, бабусю, час,
Коли й моє життя в пригоді стане,
І я його з охотою віддам
За рідний край!

Палажка *(обніма)*

О моя доню люба!
Аж ожила, аж оченята знов
Якимсь вогнем невиданим заграли
Й на личеньку розжеврілась зоря...
Ховай господь тебе, мою воркоту,
І оджени від тебе злу нудьгу!
Ну, я іду...

Баба одводить слабих.

Мар'яна

Я незабаром буду.

ЯВА IV

Мар'яна і Катря (виходить з церкви).

Мар'яна

От і гаразд; тебе я, Катре, жду:
Тра до слабих навідатись...

Катря

Я зараз,
Тільки скажу Денисові.

Мар'яна

Зайдім.

Катря

У церкві він.

Мар'яна

У церкві? Вже виходить?
Як рада я за любих вас обох!

Катря

Вже зажили всі рани, хвала богу:
Тепер нових тільки чекать...

Мар'яна

Ну що ж,
Гуртом усі поляжемо, а вкупі
І умирать утішно.

Катря

О, тепер
Душею я покійна: що б не сталось,
А з милим я не розлучусь повік!
Між куль і стріл полину з ним я попліч,
І коли смерть йому життя утне,
А ощадить мене на люте горе,
То ся рука поправить хибу злу
І злучить знов.

Мар'яна

О, смерть бува часами
Єдиная порадниця в житті;
Вона здебільш нам заступає матір:
Притисне враз до лона, подихне
На голову, на перса — і всі муки,

Всі болісті несказані душі
Приспить навік, укриє супокоєм...
А ворог наш лютіший — то життя!

Катря

Ти все-таки на його нарікаєш?

Мар'яна

А що ж воно дало мені? Одно:
Ома́ну злу, нелюдське ошукання
І безліч мук, пекельних катувань.

Катря

Хіба Антось знов десь подавсь?

Мар'яна *(збентежено, прикро)*

По справі...
У кожного тепер своє... Тобі
Щось мала я... Чого це знявся галас?

ЯВА V

Ті ж і Свиридиха, баби, жінки, діти та другі.
Хтось зліз на дзвіницю, ударив на сполох. Збігаються збентежені, деякі на мури пнуться.

Мар'яна

Що там за гвалт?

Молодиця *(з муру)*

Вже військо обляга!

2-а жінка *(з муру)*

Ген навкруги, мов хмара, бовваніє!..

Баби

Пропали ж ми! Надходить страшний суд!

Другі і діти

Ой лелечки! Рятуйте!

Зам'ятня, переполох.

Мар'яна *(збігає на мур)*

Де той ворог?

Молодиця

Та он ген-ген! Свиридишин унук
Трохи не впав до рук татарських хижих,—
Так хтось йому знайомий стрівсь...

Мар'яна

З татар?

Молодиця

Ні, з козаків обляшених... Отой пак,
Що був у вас... годованцем...

Мар'яна

Що?! Що?!.
Не може буть! Не може того статись!
Омилка то... Хтось схожий на виду...
Неправда то! Ой, зроду ні!..

Катря

Мій боже,
Невже кінець і викруту нема?

Дід *(якого дві унуки несуть)*

Ох, не несіть! Не натруждайте сили!
Навіщо я? Під цвинтарем лишіть!

Унуки

Дідуню наш, голубчику!

Дід *(плаче)*

Спасибі,
Ріднесенькі! Прийми вас там господь!
(Цілує).

Гурт жінок *(надбіга)*

Вже світ урвавсь!

2-й гурт

Там і ляхи, й татаре!

Дехто

Ох, люта смерть!

Баби

Ощади вже не жди!

Хлопчик

Ой, пробі! Ой, не хочу я вмирати!

Свиридиха *(виходить і стука клюкою)*

Ха, ворог тут! Спровадив сатана
До наших рук! Діждалася я свята!
(До хлопця).

Гей, дурню, цить! Чого ревеш? Радій:
Тут бенкет, ой, та ще який... пекельний!
Всмак нап'ємось ворожої крові,
Віддячимо в стократ панам неситим,
Натішимось їх муками украй!
Радійте всі! Точіть ножі і списи!
У казанах розтоплюйте смолу!
Діждалася... ой, свято, свято, свято!!

ЯВА VI

Т і ж і (виходять із церкви) с о т н и к, Ш р а м, В е р н и г о р а, Л о б о д а й і н ш і.
Надо́кола і по мурах збільшується юрба. Надходить і с т р а н н и к.

С о т н и к

Що сталося? Які вістки тяжкі
Зібрали вас, сполоханих від жаху,
І лементом замчище поняли?

М а р'я н а

Скрізь навкруги нас облягає військо,
Немає меж тим хмарищам густим,
І око їм кінця не бачить, тату!

Б е з н о г и й

Піймавсь жидок: до замку привели,
Так божиться, що, мов, завзявсь Чарнецький
Сей замок взять, як спадщину свою,
А левенців до одного стребити...

С о т н и к

Прошу усіх на раду військову —
Братів-орлів і славную жоноту!

М а р'я н а *(про себе)*

Щоб в війську він, супроти нас? О ні,
То кривда зла!! То б був пекельний вчинок!..

Усі півколом.

С о т н и к

Як чулись-те, Чарнецький навісний
Замислив нас скосить єдиним махом...
Се благодать господь нам посила,
Бо ворог мав спішитись в Бар найхутче,
Щоб розлучить з Богданом Богуна,

І нарізно на кожного ударить.
А тут йому спокуса на шляху —
І в пастку він попавсь, спасибі, óсліп!
Тепер на нас лежить сліпий повин:
Якмога довш його тут затримати,
Щоб гетьман встиг злучити військо все,—
Тоді-то ми дамо йому звитягу!
Під Кам'янцем побила зрада нас,
І панство йде наш рідний люд змітати
Вогнем, мечем — від старця до дітей,
Щоб руського і ймення не зосталось,
Щоб не було й святинь у нас сліда,
Ані церков, ані хрестів почесних...
Вирóк дав лях спустошить, знищить геть
Наш любий край, засіяний кістками,
Залитий скрізь сльозами й кров'ю вщерть...
А решту нас — зробить рабами, псами
Чи обректи на злу, ганебну смерть...
Так умремо ж, як лицарство вмирало,—
З ухмилкою на зціплених устах —
За правду ми, за віру! Хай нас мало,
А ці мурú укриє трупом лях!

С т а р ш и н а

Смерть ворогам!

Л е в е н ц і

На згубу!

В с і

Всі поляжем,
А не дамо й цурпалка злим катам!

С в и р и д и х а

Загоготить скрізь полум'я жеруще,
І закипить ворожа чорна кров,
А я тоді утну веселу пісню
І виступцем по трупові піду!

М о л о д и ц я

Ой боженьку! Від смерті захисти нас!

Ж і н к и

Ох, діточки ріднесенькі, малі,
Погинете, мов на цвіту прибиті!

Деякі

Рятуймося! Порвалося життя!

Мар'яна

Не рвіть себе, не ремствуйте на бога:
Життя і смерть — в правиці пресвятій...
Хто з нас повстать на волю його сміє?
І сонце се, і зорі незлічні
Ідуть, пливуть його шляхами... Слово
Лиш проорече — і всі погинуть враз...
А нам господь дав найславнішу долю —
Своїм життям зарятувати край,
Дать супокій замученому люду...
О, се така утіха райова,
Що за її благословімте бога.
Що те життя? Оман і втрат стяга!
Так оддамо ж його без ремства, сестри,
За рідний край!

Странник

О дщере над усі!
В твоїх устах глаголи неба чую:
Тобі моє благословення!

Благословля, Мар'яна пада навколішки.

Жонота

Так!
Правдива річ! Корімся божій волі!

Навколішки.

Всі

Поляжем всі за край наш!

Теж навколішки.

Странник *(здіймаючи руки)*

О, блажен
Сей день і час, блаженні всі ви! Небо
Розверзлося, і янголи несуть
Предвічному сердець ваших офіру,—
Готують там, в надзо́ряних краях,
Де вік віків хвали лунають богу,
Де ні турбот, ні сліз земних нема,—
Готують там оселі злотосяйні
Для ваших душ... О, ниспошли ж, благий,

Рабам твоїм нещасним опрощення,—
Зане ідуть на славну, чесну смерть,
Віддаючи за друзі свої душі!
(Благословля і заходить у церкву).

ЯВА VII

Ті ж без странника.

Сотник

Так слухайте ж моєї ради!

Всі

Згода!

Сотник

Твердиню сю підзамче огорта,
Поуз його не досягти до неї.
Отож кажу: потуги всі метне
І ворог наш, конешне, на підзамче,
І наколи знесе його, тоді
Вже візьметься до мурів замкових;
Так треба нам всі сили з'єдинити,
Щоб затримать підзамче якомога,
Бо сі мури продержаться й самі.
Ось мій наказ: аби усе вояцтво —
І юнаки, й левенці, і старі —
Підзамче йшли грудима боронить,
А в замку тут лишиться хай жонота
Та немощні, каліки і діди:
Із башт вони здолають одсіч дати.

Вояки

Так, батьку наш!

Жонота

Не пустим ворогів!

Мар'яна

Ми смерть прийнять зуміємо, як браття,
І помстою сі руки насталим!

Шрам

Ой, любо!

В е р н и г о р а

Бий мене нечиста сила,—
Нема ніде таких, як в нас, орлиць!

Х о р у н ж и й

Під їх крилом на смерть іти — утіха!

В с і

Ну й задамо ж ми чосу ворогам!!

С в и р и д и х а

А я таки в підзамче з вами, друзі,—
Там враз нап'юсь ворожої крові!

В е р н и г о р а

То що ж, нехай!

Ш р а м

А що, як янголина
Душа її розчулить нас украй,—
То й битися не схочем!..

Д р у г і

О, то правда!
Ха-ха-ха-ха!!

С в и р и д и х а

Побачите!

С о т н и к

Ще й те:
Хто ж в замку тут ота́маншею буде?
Я думав би — Свиридиха?..

С в и р и д и х а

Ні, ні!
За ватажка найспри́тніша — Мар'яна!

О д н і ж і н к и

І розумом, і звагою за всі!

Д р у г і ж і н к и

О, кращої ота́манші не треба —
І лицарів за пояса заткне!

В с і

Всі волимо Мар'яну Сотниківну!!

Мар'яна

Велика честь! Спасибі, сестри, вам,
І вам, брати, і лицарям — спасибі!
Чи стане лиш в мене, слабої, сил?
То єсть святий, великий обов'язок!
Але у нас одна надія — бог!
Нема часу відпрохуватись тричі,
Як звичаї батьків наших велять,
І я корюсь і вам, і божій волі!
Будь свідком же ти, сонце пресвяте,
Що свій повин я справлю святобливо!

Сотник

О, вірю: бог тебе натхнув! *(Обніма).*

Всі *(шапки вгору)*

Хвала
І слава ввік Мар'яні Сотниківні!

Сотник

Ну, час рушать: вже ворог обляга,
Мов сарана...

Вернигора

А в сій частині муру
Ані гармат, ані стрільбиць нема.

Шрам

Озброїти.

Хорунжий

І зараз!

Сотник

Що ж, до праці:
Під баштою армати досить є!

Вернигора

Так, хлопці, гей! Ходім мерщій по неї!

Спільний рух. Здебільша пішли.

ЯВА VIII

Осібні купки.

Катря *(осторонь з хорунжим)*

З тобою я в підзамче: я клялась,
Що ні на крок не відступлю від тебе —

І битися ми будем попліч вдвох,
І умремо...

Х о р у н ж и й

Дружино моя люба!
Не упада ламати враз наказ
Преславного пан-сотника: за нами
Посунули б білоголові всі —
І матері, й малжонки, а сей замок
Лишився би на безбаш, без душі?
Хай кожен з нас свій обов'язок справить,
А битися ми будем на очах...

К а т р я

Щоразу я приноситиму страву
Й не розлучусь...

Х о р у н ж и й *(обніма)*

О моя доле зла!
Таке ясне, таке хороше щастя —
І прийдеться віддати за свій край...

К а т р я

З відрадістю! Тільки укупі, разом!

Тягнуть чотири чоловіки і чотири жінки плющиху.

В е р н и г о р а

У! Хай йому абищо! От важка!
А кажете — панянка?

П е р ш и й к о з а к

Хіба панна
Та не бува важкою?

В е р н и г о р а

Хе! Куди ж
Притнуть її?

С о т н и к

А от сюди ліворуч.
Коли вкінці підзамче упаде
І з'явиться по наших трупах ворог,
То панна ся гостинця піднесе.

В с і

Не одному постеле добру пóстіль.

Мар'яна *(журно)*

І влучить ще в Антося... О, невже,
Невже він там?.. Зняло б се в пеклі регіт,
Сказилась би нечиста сила... Ні!..
Се все брехня! Не вірю!.. А як правда?..
То улучай, гармато: ворог він,
А ворогу нема, нема ощади!

Мелася *(на другім боці)*

Чи на окіп, чи з нами?

Унук

Вже ж туди!

Мелася

Чого ж то так?

Унук

Не чула? Ми ж — лицарство.

Мелася

Ет, хвалиться! Та буду там і я,
Бо охітніш, ніж за мурами, тута.

Унук

А як прогонять?

Мелася

Хто?

Унук

Не хто, а й я!

Мелася

Овва! Мене?

Унук

Атож!

Мелася

Цур дурня!
Ще заревеш, аби зосталась...

Унук

Ні!

Мелася

Побачимо! Ну ж, одступись. Піду ще
Допоможу гарматі...

Унук (*за нею*)

Стій! Куди?

Мелася

Де радісно...

Унук (*доганяючи*)

Підірвешся ще часом!

Забігли.

Друга купа людей тягне велику гармату.

Шрам

Гей, набік всі! Гармата-баба!

Жінка 1-а

Ху!

Не̏ чую й рук.

Козак 1-й

А ви не дуже, тітко,
Натужуйтесь, щоб часом...

Жінка 2-а

Ой, нога!

Шрам

Гей, обачніш: задавить баба бабу!

Хорунжий

Як притисне́ в обіймах...

Козак

Або ще
Як брехоне, як гавкне!

Шрам

Пелька в неї —
Свиридисі не вступить...

Одні

Де там, ні!
Ковтне, либонь, і цілу гарбузяку...

Другі

Чи гарця два залізних галушок.

Сотник

Так становіть в середину брехуху,
Щоб стерегла до башти сеї шлях.

Ш р а м

Оце гаразд! Бо по шляху як плюне,
То й цуценя не пробіжить...

Д е х т о

Авжеж!

Приладновують весело.
У третій купі.

Ж і н к а 1-а *(Палажці)*

Цих діточок, бабусю, приголубте,
Бо вже мені нема часу до них...

П а л а ж к а

О, як своїх! Там їх, сиріт, чимало,
І напою, і нагодую...

Ж і н к а

Ох,
Ховай вас бог за вашу ласку щиру!
Всім мати ви!

П а л а ж к а

Ех, на малий лиш час!

У н у к *(таска з Меласею зоружжя)*

Куди осі стрільбиці й гаківниці,
Вельможний наш пан сотнику?

С о т н и к

Сюди!
Стрільбиці всі до башти, бо з там-відтіль
По мурах сих їм прискати з руки,
Коли на них полізе лютий ворог;
А гаківниць чіпляйте на гаки!

Меласся і унук озброюють.

Ш р а м

Ну, добувать під приском рай несмачно:
І як тепер дістатись до жінок?

В е р н и г о р а

Ге, мають чим зальотників вітати!

Ж і н к и

Учадіють од ласки!

Шрам

Що й казать:
Українки — найпривітніші в світі!

Молодиця

З того ж до нас насунуло й гостей.

Вернигора

Чи ба, якраз! А ми й не догадались!..

Молодиця

Так ради нас вітайте ж гойно їх!

Свиридиха

Піднесемо червоного їм пива!

Меласся (*радісно*)

Ой, завдамо!

Унук

Ти б заспівала ще!

Меласся

А ти гадав, що плакати я буду?..
Не діждешся!

Унук

Та вже й часу нема!

Сотник

Здається, все уже готово, друзі?

Всі

Озброєно.

Сотник

У лави всі шикуйсь!

Шикуються.

Ну, час настав... Обнімемось же, друзі,
Й на вчин святий себе благословім,
Як на той шлюб почесний... Божа воля,
Так з радістю чинім її!

Мар'яна

Скріпи
Нам, боже, дух і серце настали нам!

Другі

І ризою укрий нас всіх!

Сотник *(благословля і дає знак рушати)*

Амінь!

Всі прощаються хутко, хапливо і мовчки рушають через браму в підзамче. Не чути ні стогону, ні сліз. На обличчях сувора звага. Лунає сумний дзвін.

ЯВА IX

Сотник і Мар'яна.

Сотник *(обнімає дочку)*

Ну, може, ще побачимось?..

Мар'яна *(на небо рукою)*

Там, тату!

Сотник

Не дайся ж но на муки...

Мар'яна

Певен будь!

Всі вийшли. Жонота стоїть. На мурі два вартових і Катря; деякі теж зійшли, дивляться.

ЯВА X

Мар'яна і жінки

Мар'яна *(каменем стоїть осторонь. Пауза)*

Невже той бог, якому я молилась,
Став ідолом, став гемоном лихим?
Невже б він зміг у бруд, в багно вваляти
Клятьби усі, свій заповіт святий,
І молитви, і серце моє бідне?
То був би глум над богом!.. О, не дай
Господь дожить мені до тії муки,
Не дай господь! Такої кари я
І не знесла б: її вага задавить!
Ні, щирий він... шляхетний з юнаків...
Освічений... нездатний на мерзоту...
Даремно я себе гризу... А що,

Коли, бува... Ой, далі!.. Кожна хвиля
Нам дорога, а я марную час!

(Хутко й жваво повертається до жоноти).

Коханії і подруги, і сестри,
І матері, і ветхі деньми, й всі!
Голосить дзвін і всіх нас покликає
Забуть себе і злить всі почуття
В одно лише велике, неомірне —
До матері Украї́ни! Вона
Тепер кона в тяжкій, пекельній скруті
І поклика, благає до дітей...
Невже ж то ми ганебно й похопливо
Відсахнемось од неньчиних благань?
О, зроду ні! Будь проклят, хто й подума!
Ми мусимо умерти без жалю,
Без розпачі, без ремства, без докору,
А радісно, з одвагою в очах
І з вірою, що наша славна страта
Спромогу дасть преславним воякам
Злучитися і ворога відкинуть...

Ж о н о т а

Всі жалощі, всі радощі до ніг
Ми зложимо нещасній Україні!

М а р'я н а

Сторожею ж скрізь станьте по мурах
І по черзі зміняйтесь, а старіші
Хай страву лиш готують задля всіх.
Та начиніть набоями гармати!

К а т р я

А покажіть нам, діду, як і що?

Д і д

Був гармашем, то стану у пригоді.

Набивають гармати.

М а р'я н а *(одійшла на передкін і замислилась)*

Спокійна я... Все заніміло... Годі
Вагатися з цим серцем; а життя
Не жаль мені: зів'яло в злій пригоді!
Всьому кінець!.. Немає вороття!..
Ну, смерте, йди! Тобі я навіть рада,

Поміряюсь і в вічі зазирну;
Не віджахне твоя страшна порада!
І чую я в сю хвилю чарівну
У персах тут таку звитяжну силу,
Яка злама на смертному шляху
Навіть твою незважену пиху
Й переживе німу, тісну могилу!

ЯВА XI

Ті ж і вартовий.

Вартовий *(виходить на мурі з-за башти)*

Під'їхав ген під башту лях...

Катря *(придивляється в бійницю)*

Магнат
Якийсь, либонь, із почтом.

Мар'яна

Гей, пильнуйте!

Мелася

Якраз під стріл з гармати...

Мар'яна

Націляй,
Наводь мерщій!

Дід і жінка

Готово!

Катря

Стій на хвилю!
Здається, що... Так, так; конешне, він!

Мар'яна

Хто він?

Катря

Та наш, їй-богу!

Мар'яна *(нетерпляче)*

Хто ж то?

Катря

Антось!

М а р'я н а

Антось?! Антось?! Не може буть!
(Збігає на підмурок).

К а т р я

Та глянь сюди! Коханий же? Пізнала?

М а р'я н а

Пізнала!.. Ха, коханий?! Лжа і лжа!
Дурив, манив... Ой, боляче!.. Все пада!
Де ж гонор, де?! На баб меча гострив!
У шатах змій... злий ворог... Зрада, зрада!
Нема жалю!.. Пали!

Розлігся постріл.

К а т р я *(сплеснула руками)*

Ай!.. Впало три!!

М а р'я н а, одвернувшись од муру, стоїть каменем.

З а в і с а

ДІЯ П'ЯТА

Картина 1

Декорація та ж. Ніч. Дві свіжих могили.

ЯВА І

Дід і сотник.

Дід *(до сотника, що вилазить з потайника)*

Хто там? Пильнуй!

Сотник *(виходить)*

Се я.

Дід

Пан сотник?

Сотник

Дійсне.

Дід

Що ж там, гаразд?

Сотник

Три дні уже пройшло,
А ворог наш не роздобув і п'яді.
Чарнецький-кат всі сили нацькував —
І татарву, й драгонію, й кварцяних,—
З усіх усюд метать їх став на нас;
Не раз, не два, а десять раз на добу
Пекельний гвалт нас огортав, разив —
І п'яна смерть з косою скаженіла!

Дід

Ми бачили, як ті нальоти злі

Йно пригорща завзятців оджахала,
Як без гармат, на груди лиш свої
Приймали ви розсатанілі хвилі
І як вони, немов од грізних скель,
На дрібен дощ, на піну розбивались.

Сотник

Півдня тільки було у нас гармат,
А то їх всі на по́кидьки розбили
Й пішли на гвалт, та з'їли гарбуза:
Об нас собі пополамали зуби!
Ще з тиждень би прийшлось їм сатаніть,
Коли б лихий не накладав з Чарнецьким:
Придумали удвох спустити став,
Що захищав від нападу нам спину,
А се мороз ще дно глейке скріпив,—
Ну, вдосвіта й нарине по ставиську
Тьма-тьмуща їх... Що ж, ляжемо гуртом,
А за́мок ще устоїть хоч півдо́би —
І те гаразд: Богдан прибув у Бар
І злучиться...

Дід

Не надарма́ сконання!

Сотник

А лицарство, яке вже полягло
І засягло якої слави! Боже,
Не одхили од лона їхніх душ!
Чортополох прокрався попід греблю
Й перевернув гармату їхню в став;
Паливода з окопища сам кинувсь,
Щоб збить кількох... Хорунжий мій Денис,
Щоб заманути ляхів зірватись з скелі,
Навтеки вдавсь, за ним притьмом вони
І разом всі шелеснули в провалля...
Палій... Колій... Ех, добрі козаки,
Аж тут щемить!

Дід

Земля пером над ними!
І в нас уже налинуло у рай
Чимало душ... Та ось в нову могилу,
Либонь, несуть нових ще пожильців!

На кону проходить похоронна процесія. Дід, знявши шапку, мовчки за нею пішов. Сотник зняв шапку, перехрестивсь і довго стоїть нерухомо.

ЯВА II

Сотник сам.

Сотник

Ох, тяжко як, нудьга здавила груди...
Нема кінця братерській цій різні,
Нема кінця та, мабуть, і не буде!
Хоч би на мить призволив бог мені
Зирнуть, яку судив Вкраїні долю?
Гей, рідная матусю, краю мій!
Широко ти розкинулась по долу,
В далекій млі втопила берег свій,
Прибралася садочками, ланами,
Старим Дніпром підперезала стан,
Обперлася аж об Карпат плечами
Та й простяглась до моря за Лиман...
Всім наділив, скрасив тебе всевишній,
Тілько не дав ні долі, ні путтяі
Чи кара то за гріх тяжкий колишній,
Чи на тобі лежить лихе кляття?
Бездольна ти, бездольні й твої діти!
Під зорями ясними, в сім краю
Синам твоїм брататись би, радіти,
Розкошувать та господа хвалити
І жити так, як в божому раю!
Так сатана ж позаздрив чоловіку
І звів собі в Україні кубло.
Посіяв скрізь ненависть, заздрість дику,
Користь, пиху, звіроцтво, люте зло...
Де мав буть рай, там пекло має втіху,—
І знову кров та крик з усіх усюд!
Коли ж кінець сьому тяжкому лиху,
Коли зітхне на волі кревний люд?..

ЯВА III

Ті ж та кобзар з поводарем.

Кобзар

Чи вже світа?

Поводар

На світ благословиться.

Кобзар

А в лагері ворожому чи сплять?

Поводар

Ворушаться.

Кобзар

То проведи до башти —
Звідтіль видніш прудкої смерті льот...

Проходять. Кобзар сідає. Поводар відходить і приходить.

Сотник

Години дві — й підзамче, вмите кров'ю,
Руйновищем, пожарищем впаде,
А за добу і замок... Ворог лютий
Скрізь потоптом перейде... і кінець,
Кінець всьому і забуття! А доня?
Орлицею знялася догори,
Уквітчана вінком гучної слави,—
І нагла смерть! Ох, як дитини жаль!..
Не нажилась, розкошів не зазнала —
І на цвіту — мороз... Що ж, божий звол!
Але що смерть? Суть гірші катування;
Не дай господь, як куля чи стріла
Її мине,— і насміється ворог...
Публікою дитину затаврить?
О пекло, ні!.. Не дам на поквил доні,
Не попущу, щоб назнущався кат...
А сам її навіки заспокою... *(Добуває запоясник)*.
Тепера спить, і в сні її душа
Полине в рай... Але хапатись треба,
Бо кожна мить зближа неситий гвалт,
Її ж життя не спинить його льоту...
Ох, як піднять... на доню... Боже мій!
Пробач сей гріх — повстання проти тебе!
Його зрива незміряна любов...

ЯВА IV

Сотник і Мар'яна.

Сотник *(забачивши дочку)*

Вона... іде... *(Впустив запоясник)*.

Мар'яна *(якось розвіяно)*
Чи він живий, чи вбитий?..

Сотник *(глухо)*
Бліда якась...

Мар'яна *(здригнулась)*
Хто?.. Тато?..

Сотник *(глухо)*
Я! А що?

Мар'яна *(придивляється)*
Ой! Ранено?

Сотник
Та то пусте!.. Дурниця!
Сьогодні всіх нас жде один кінець!

Мар'яна
Коли б мерщій! Я жду його пекуче!

Сотник *(здригнувсь)*
Ти смерті ждеш?

Мар'яна
Як щастя!

Сотник *(вагається, кладе руку на пістоль)*
Щастя... рай...
Так, донечко... Смерть — хвильова́ лиш мука;
Життя несе нещастя, поквил, глум
І ворогів нечувані знущання...

Мар'яна
О, краще смерть!

Сотник *(витягає потай пістоль)*
І ти?.. Так... Мить одна...
І наколи зненацька... то...

Мар'яна *(безжурно, не помічаючи)*
Знай, тату:
Ми поклялись одна одну добить,
Коли на мур полізуть харцизяки.

Сотник
Ви поклялись? *(Кида пістоль).*
Спасителю благий!

(Пада навколішки).
Ти визволив! Безмірне милосердя!
Дитя моє! *(Пригорта Мар'яну, ридаючи).*

Мар'яна *(зрушена. Обніма)*

Мій тату дорогий,
Єдиная в останні хвилі втіха! *(Підніма).*

Сотник

Тебе прийшов на смерть благословить,
Тебе, мою орлицю... але годі:
Бо з сих очей ледачих ще сльоза
Покотиться й оберне силу в неміч...
А час, пора!.. *(Одвертається).*

Мар'яна *(обнімає палко)*

Прощай навіки!

Сотник *(хапливо)*

Стій!
Коли впаде зруйноване підзамче
І вороги озвірені шугнуть
Через мури́ й затоплять замковище,
То, доню, знай: під церквою є склеп,
А в тих льохах — все порох...

Мар'яна

А! Розкішно —
І славний згин, і помста!

Сотник

Квіте мій!
Благослови тебе господь в дорогу!

(Благословля).

Нена́довго... У батюшки ключі...
Ну, час! *(Обніма).*

Мар'яна *(показує на небо)*

Ох... там!

Сотник *(одірвавсь і знову)*

На хвилю... Ще на хвилю
Дай глянути на тебе!.. А!.. Прощай!!

(Хутко пішов).

ЯВА V

Мар'яна сама.

Мар'яна *(по паузі)*

Щемить, болить ще гірше наостанку!..
(Пауза).
Чи він живий, чи вбитий?.. Ох, умер!
Напевно так! А то б з'явивсь за три дні...
І він поліг од осії руки,
І я сама згубила скарб найліпший?
Ой, мусила... Я сповнила повин!..
Чого ж коли других на смерть вражала,
То серце се не нило від жалю?
Й він — ворог же, а серце замирає,
Запроданець, а серце, ох, болить!..
Перевертень, бо за розкоші панські
Продав сім'ю, що нарекла його
Годованцем і рідним сином, мало,—
Що двічі ще у смерті відняла,—
І насміявсь... А серце ж все німіє!..
Як говорив, як запевняв мене,
Що дбатиме про Україну-неньку,
Що за наш люд стоятиме! Ха-ха!..
Де ж слово те шляхетне, гонорове?
На кволих баб і на малих дітей
Підняв меча! Ой княже уродзоний,
Яка то честь!.. А душу рве в шматки,
І сил нема той образ затлумити
І вирвать геть... болить, болить, болить!
(Прудко, ламаючи руки, відходить).

ЯВА VI

Унук, Шрам, Вернигора, дід, молодиці, Мар'яна.
Світає. Унук перестріває Мар'яну коло брами.

Унук. Пан сотник прислав сюди до вельможної панни кілька поранених, щоб дали їм раду...

Мар'яна *(нервово вельми)*. Де ж вони? Сюди, сюди їх: поки не порвалося дихання — їм всі турботи!

Вернигора *(підходить)*. Та ми не які ще й поранені... В мене дряпанина абияка, а в Шрама на нозі цяцька...

Шрам *(його ведуть під руки дві молодиці)*. Та й ловко ще поцяцькували!..

Вернигора. А то ж хіба ні? Лівої руки не було, а ніг пара, ну тепер як зайву втяли, то якраз до ладу й буде.

Шрам. А що ти думаєш? Се, певно, й постаравсь якийсь приятель лях — для порядку!

Надходять дід і баба. Мар'яна метушиться коло слабих.

Дід. Ану, покажіть свої забавки.

Вернигора. Та ось... Тільки не подумайте, що ми гоїтись будемо... а де там! Се — дурниця! А ми сюди прийшли до помочі: мовляв, до доброго гурту, бо в гурті й каша їсться.

Шрам. Та ще в пишному гурті? Далебі, і в ямі з такими красунями поруч лягти — втіха!

Баба. Та не йорзайся...

Шрам. Е, бабуню, не з вами...

Дід *(Вернигорі)*. Ну, брате, рука у тебе пропаща: кілька-но клаптиків та кісточок... а решти нема.

Вернигора. Порозкидалось... не хтілося збирати... та то дарма, цур їм! Ви, діду, одрубайте краще от поти, то я й цурпалком ще штурхону кому в пику.

Дід. Маєш рацію: іди ж он туди до колоди, положиш на неї руку, то я, націлившись сокирою, й одітну.

Вернигора. А так, на колоді зручніше.

Дід *(Шраму)*. Ну, твоя нога теж до нічого: хіба на милиці ув'язать, то ще скакатимеш.

Шрам. Хі, хвацько! То ще ми з бабусею й потанцюємо...

Баба. Тпху! Три чисниці до смерті, а він ще танцювати збирається... Ач, кривиться, а туди ж!

Шрам. Бо трохи лоскотно, як оддираєте шкуру...

Баба. Лоскотно?.. Беріть його під руки та ведіть до замку: там теплою водою одмочимо.

Шрам. Та навіщо ті забобони? Одтяли б і мені...

Дід. Не витребенькуй!

Мар'яна *(упадає коло всіх)*. Підведіть поки Шрама! А ти, хлопче, поможи сим двом: теж — до замку! І ви туди йдіть до баби Палажки, бо їй — і сюди, і туди... *(До других, що надійшли)*. Вважайте! Подвійну сторожу на мури! Сьогодні ждати нáпаду... Пильнуйте добре! Обіду готовити не треба: не до їжі буде — часу

не стане!.. А замість того грійте в казанах і в золійниках смолу, окріп... та стягайте на підмурки колоди й камінь, щоб було чим привітати гостей. Хапайтеся ж! Оповістіть усіх!

Купи розходяться.

ЯВА VII

Мар'яна, Свиридиха й Катря.

Свиридиха

Заледве ось я відтягла її...
(Держить Катрю; та борсається).

Катря

Я все їдно... з бійниці кинусь...
(Виривається).

Свиридиха *(удержує)*

Годі!

Мар'яна

Чого ж то? Ой, що сталось?..

Свиридиха

Та унук...
А ся дурна, як тільки-но почула,
Що чоловік розбивсь, та ну й собі...

Катря

Умру!.. Ніхто!..

Свиридиха

Не борсайсь, не пручайся!

Катря

Не встережеш! Де він, там буду й я!

Мар'яна

Не рви себе, моя голубко!

Катря

З милим
Ніхто, ніхто мене не роз'єдна!

Мар'яна

Не бійся: всі сьогодні будем вкупі...

М. Заньковецька в ролі Єлени в п'єсі М. Старицького «Богдан Хмельницький»

Свиридиха

А бенкет-но дамо насамперед!..

Мар'яна

О, справимо!

Катря

Мені вже не до свята!

Мар'яна

Хто ляже тут за діло пресвяте,
Того жде рай, а самогубця — пекло!
Невже ж тобі ще хочеться і там
Розраятись навік-віків з Денисом?

Катря

Ой, пробі! Ні!..

Мар'яна

Так затримай життя
На ниньки лиш: прийшов час слушний
помсти!

Катря

До помсти — так! Всі сили й почуття!

Мар'яна

На згин катів!

Свиридиха *(аж заплакала)*

Орлиці ви мої!
Лебедоньки! Ой радість! Ой утіха!
(Обніма обох).
Аж п'яна я! До помсти ж!

Катря і Мар'яна *(відходячи, разом)*

Без жалю!

ЯВА VIII

Кобзар і поводар. Зносять каміння, колоди; казани гріють.

Кобзар. А глянь, що то гуде? Немов море заграло.

Поводар. То вороги... наближаються з усіх боків чорною хмарою: от-от на підзамче ударять.

Кобзар. Ага, уже? Так задзвони ж, моя кобзо, востаннє!

Співа войовничу думу, поки гріють казани, набивають гармати, стягають колоди, каміння. Рух великий. З'являються на мурах оружні жінки.

Впродовж сії пісні галас окольний зростає; наприкінці уже близькі викрики й замиготіли стріли. Одна влучила на останнім акорді в перса кобзареві.

Ох, мітко!.. Прощавайте, друзі!.. Хай лунає наша слава... аж до бога! *(Умирає).*

ЯВА IX

Ті ж і Шрам та Вернигора.

Вернигора. Ну й замашно ж осією головешкою садонути... а правиця шаблюкою ще!

Шрам. Та й у мене правиця статкує, а от на милиці що розмахнусь, то й сторчака.

Вернигора. А ти не рипайсь: під муром стань, обіприся спиною та й локши!

Шрам. Ага, я під баштою... і порядок даватиму. *(Підходить до кобзаря).* А, старець божий... Згадай там і нас!

Постріли у підзамчі. Галас бойовий. На мурах збільшується люду.

Вартовий 1-й. По болоту пішли... Уже хмарою вкрили підзамче... Ой, гине все!

Вартовий 2-й. І до нас ринуть... Гей, з того боку пильнуй!

Шрам. Готуйте ковші з смолою! До каміння і до колод!

Вернигора. З гармати бий!

Випалюють з гармати й з гаківниць.

ЯВА X

Ті ж і Мар'яна з військом.

Мар'яна *(вибіга на чолі жіночого війська, з стягом)*

На ворога! До зброї, мої сестри!
Ген за муро́м батьки наші й брати
За рідний край вмирають славно, чесно;
Так докажім, що кров у нас одна
І серце теж! Геть на́бік чулість, сльози!

Насталимо одвагою наш дух,
Всі сили ми напружимо до бою...
Хай відають, хай знають вороги,
Що умирать українки уміють!

Всі

Веди нас в бій! Всі ляжем до ноги,
І вороги від жаху поніміють!

Кидаються направо. Гвалт січі.

Вернигора. Ух, славно!.. Орлиця, орлиця! Блискавкою вдаряє з місця на місце... а за нею й білоголові!

Шрам. Фу, пишно як! Шкереберть, шкереберть покотились! Ай та жонота! А списами та шаблями як!

Свиридиха. Так їх! Так їм! Тельбухи випускай!.. Ой!.. Мар'яна вхопилась за драбину... щоб не стягли її?! Ні, зіпхнула, зіпхнула! Гепнули всі у провалля... Ой, весело! Трам-та-та-та, трам-та-та! *(Приспівує)*.

Унук. Гей, пильнуй! Сюди лізуть!

Показуються де-не-де голови.

Свиридиха *(до Меласі, що коло казана)*. Поливай їх! Поливай смолою! Отак, отак! Ха-ха-ха!.. Корчаться!.. А що?.. Смачно?.. Пекли моїх дітей і онуків,— так ось же вам! Поливай, поливай!

Мелася. Сюди, сюди! Га, якраз! А, он ще де лізуть! *(Біжить, вивертає ковші)*.

Деякі вергають колоди.

Шрам. А куди? *(Б'є шаблею двох, що виткнулись)*. А ось і тобі! *(Потягся до третього та й упав з милиці на мур)*. Чортова милиця!

Його проткнули списом.

Отуди к бісу!

Молодиця *(проткнула й ворога списом)*. Здихай, собако!

Мелася *(б'є одного кинджалом)*. Куди лізеш?

Свиридиха *(одскакує)*. Смоли! Смоли сюди!

Унук *(накинутий арканом)*. У! Каторжні! *(Борсається)*.

Мелася *(кидається)*. Стій! Затримайсь! *(Перетяла аркан, але, проте, унук за мур падає)*. Ай! На списи впав... Так і я за тобою! *(Кидається)*.

Всі. Ой господи, прийми їх душі!

Свиридиха *(зовсім збожеволівши)*. Ха! Й остан-

ній впав! Тепер я вільна! Крила маю, пазури маю і ось як хапаю! *(Вхопила якусь свитку чи кунтуш і починає на йому танцювати й дико співати)*. Ха-ха-ха! Піймавсь, як риба щука! Сюди, сюди! А я пóтоптом!

Ой свято, ой свято в облозі,—
Топчу я вороги під нозі!!..
(Падає від кулі).

На мурах показуються рясніше татарські голови. Підзамче палає. Вернигора з жонотою віджахає напад.

ЯВА XI

Ті ж і Мар'яна з військом.

Мар'яна. За мною, гей! На мури! Бий їх! Ані жалю, ані ощади!

Жонота. На погибель! *(Кидаються)*.

Жорстока січа; ворог відступає від мурів.

Мар'яна *(рукою здіймає стяг)*. Звитяга!

Вернигора. Хвала, хвала Сотниківні! Слава!

Всі. Слава Сотниківні вовіки!

Мар'яна. Не мені, а богові!

Катря. Ворог відступа... Сурмить на суремках... Білий стяг замаяв!

Мар'яна. А, одпочинок... Передихніть!

Катря. А трупи?

Вернигора. Нема часу! Тут спільне кладовище!

Мар'яна. Оглядіть всі мури, всі бійниці. Набийте гармати, нагостріть шаблі! А вартові пильнуй!

Всі розходяться. Катря на варті.

ЯВА XII

Мар'яна, Катря й вартовий.

Мар'яна

Звитяга! Ох, солодкий згук на мить,
В огидлому житті остання втіха...
Чого ж нічим це серце не щемить,
Чи неживе, чи скам'яніло з лиха?
Мов море зле, гуде ворожий стан
І топчеться по рідних трупах люто...
Мене ж немов у теляги закуто —
Тут камінь, лід, а в голові туман,—

І не займа вогнем живущим слава,
А давить ще затри́мане життя...
Хутчій лети ж, остання мить кривава,
Хутчій настань, довічне забуття!

Катря *(по паузі)*

Стріла вп'ялась, на їй шматок паперу!
Мар'яно, глянь!

Мар'яна

Давай мерщій сюди!

Катря з муру кидає. Мар'яна розгорта, тремтить.

Антось живий?!. Він пише! Ой, вгамуйся!
(Хапається за серце).
Які слова... Вогнем займають кров!
(Цілує лист).
Мій голубе!.. Що я?.. Він ворог лютий...
Але блага, щоб бачитись на мить.
Зрадецтво то... не треба, ні.... навіки!
Але посол... він має перека́з:
Умови нам або і пільгу, волю...
Клянеться всім, що з місця не зійде́,
Бодай би враз гармати розірвали...
Ой, що чинить?.. Я потураю?.. Ні,—
То задля них! Ой боже, му́ка, му́ка!!
(Йде до брами).
Впустіть посла!.. Ну, серце, занімій!..

ЯВА XIII

Мар'яна і Антось на передконі, Катря на мурі.

Антось *(його вводять беззбройно, з зав'язаними очима. Знявши хустку)*

Прости!.. Я вмер в твоєму серці...

Мар'яна *(суворо)*

Годі!

Що хоче князь?

Антось

Одно — умерти тут,
Край ніг твоїх, від рідної правиці...

Мар'яна

У ворога тут рідного нема!

Антось

Не ворог я!

Мар'яна

А приятель?!. Ой княже!

Антось

Не добивай: я не вояк — посол...
Свого меча не забруднив я крів'ю
Братів моїх! О, пекло тут ношу!
З того часу, як залишив тебе я,
Мене поняв рій лютих катувань,
Яких ніхто не зміг би перебути...
Ох, правду ти казала, ще й яку!.
Туманом все пішло, чадною млою...
Погас вогонь, надія одцвіла —
І попелом взялися мої мрії...
Тепер уже і корінця нема,
Який мене в'язав би до шляхетства:
Ти — все мені!

Мар'яна

Мій брате, друже мій!
Як тільки жаль, що час уже урвався,
Що ми його не маєм сил вернуть!
Як жаль тебе, як шкода того раю!

Антось

Не згибло все... ще змога є...

Мар'яна

Одна —
Зостатися тут з нами...

Антось

Тут же пекло,
А за моря́ геть далі...

Мар'яна

Знов? О ні!
Тут гетьман я й повин свій сповню свято!
Ми поклялись кістками полягти
За рідний край, за його люту долю —
І ляжем всі без ремства, без жалю...

В нещасті я шукала з ними смерті,
Так в щасті теж не зраджу їх повік!
Та хоч би я, забувши честь і сором,
І утекла, як зрадниця, як шпиг,
То чи змогла б найти в неславі щастя?
Від серця нам нікуди не втекти,
А в серці лиш — бездолля України.

Антось

О боже мій! (*Ламає руки*).

Мар'яна

Чарнецький править що?

Антось мовчки подає умови.

(*Глянувши гордо*)

Не згоджусь я! Збереться зараз рада!
Коли на мир — замає білий стяг,
Коли на смерть, то захвилює чорний.

Антось

І згинеш ти?

Мар'яна

У рідному гурті.

Антось

Ні, не кажи! Не може сього бути!
Без тебе смерть... Я твій тепер цілком,
Мій світоньку, моє життя й дихання!

Мар'яна

Ох, рай який, нарешті!.. Любий мій,
Коли тобі без мене нудно в світі,
Коли усі надії одцвіли,—
Приходь тоді в байрак, що біля брами:
Там ляда єсть в тернині... Ось ключі...
Се таї́на, але тобі я вірю...

Антось (*кинувся до неї*)

Ох, щастя! Я стеряюся украй:
Розкоші ті гвалтовні для людини!

Мар'яна (*спинила*)

Пильнують нас... За дві, за три години
Я буду там... Єдина мить — і рай!

Антосю зав'язують по знаку очі, віддають зброю і виводять з осторогою за браму.

ЯВА XIV

Мар'яна і молодиця.

Мар'яна

Ударить в склик!

Молодиця

І в дзвони?

Мар'яна

Бий на раду!

Збираються всі: Вернигора, Палажка, странник і жонота.

Странник

Приспє нам час...

Мар'яна *(подає умови)*

Чарнецького наказ,—
Ось на яких дає умовах пільгу:
Щоб зараз же всю зброю віддали
Та щоб мерщій поодчиняли брами,—
Тоді тільки дарує він життя!

Странник

Ох, і на хлів поверне храм господень...

Вернигора

І живота не дасть — все збреше!

Палажка

Так!
Увірилась вже нам омана панська!

Мар'яна *(глумливо)*

У по́руки він гонор свій дає...

Більшість

Не віримо!

Мар'яна

Яка ж но ваша рада?

Катря

Смерть, смерть усім — і нам, і во́рогам!
Щоб не ввійшов з них жоден у сей замок!
Навіщо нам мізерне се життя?
Кому воно тепер потрібне?

Мар'яна й другі

Правда!

Странник

Претерпимо ж ми, діти, до кінця,
На судьбище до бога всі предстанем!

Мар'яна *(показує на церкву)*

То нам труна і помста ворогам!

Всі

Хай буде так!

Странник *(Мар'яні)*

Тебе благословляю
На вчин святий! А вас в останню мить
Поклúкую в сей храм на панахиду.
Мужайтеся!.. Господь нам доручив
Оборонить братів і сю святиню...
Нам, немощним, знесиленим, сліпим,
Покинутим значнúми шахварями!
Не відаю, чи сповнили як слід
Ми божий звол, але ми чисті душі
Вознесемо до праведних небес,—
Не знаджені оманою мирською,
Розкошами неситого життя,
Не злякані тортурами і смертю...
Най судить їх Христос! Простимся ж ми
І сотворім останнє цілування!

Всі обнімаються і благословляються у странника. На ближній горі з'являються татаре.

ЯВА XV

Ті ж і Чарнецький та сотник.

Кликун

Чи згода, гей? Регіментар великий
Не буде ждать.

Вернигора

Що ж, просим йогомосць
До нас хутчій: ми маєм чим вітати.

Чарнецький *(входить)*

У, бидло, цить! Коли ввійду, то вже

І кошенят не ощаджу, а муки
Завдам такі, що й сатані у див!
(До сотника).
Промов же ти хоч слово, пес лукавий,
До навісних твоїх собак...

Катря *(до Мар'яни)*

Ой, гвалт!
То батько твій поранений!..

Мар'яна *(збігає на підмурок)*

Мій тато?!
Іще живий?! Але увесь в крові...
(Сплеснула руками).
Орел — в сильці, у путах — сяйво наше!

Всі

Нещасний!

Чарнецький

Гей, ватажнице, чувай!
Як не здаси ти зараз сього замку,
То сотника велю замордувать
Тут на очах...

Всі

Прийми його, царице!

Сотник

Дитя моє, чи чуєш?..

Мар'яна

Чую все!

Сотник

Так не звертай, молю тебе, уваги
На їх грозьбу́, на мої муки: мить
Одна лиш їх, душа моя в дорозі...
Не попусти, щоб мене ради ви
Схилилися під канчуки ганебно:
За волю ми боролись і вмремо,
Як лицарству вмирати подобає!

Мар'яна

Так, тату мій, не схибим!

Катря і всі

Як батьки,
Поляжемо!

Сотник

До скорої зустрічі!

Чарнецький

Ну що ж ви, пси?

Всі

Не згода!

Чарнецький

Так на палю
Старого пса!

Кинулись там брати.

Вернигора

Товариша на глум
Не попущу! *(Стріляє, сотник упав)*.

Всі

Ой боже! Вічна пам'ять!

Мар'яна

Прощай, прощай! *(До вартового)*.
Здіймайте чорний стяг!

Всі стають навколішки. Странник здійма руки до неба. Чорний стяг тихо звивається вгору.

Завіса

Картина 2

Підземний склеп. Один вихід по сходах — прямо; другий потайний — збоку; суть і другі ходи в склепіння. Посередині шаплик з порохом; по кутках — бочки.

ЯВА XVI

Мар'яна і Катря.
Проводять штопіни від шаплика з порохом до бочок.

Мар'яна

Тут все гаразд — і гніт, і порох... Тільки
Оцей смоляк геть однеси в куток,
Щоб не вчинив до часу спал...

Катря

Крий боже!
Хай зійдуться на замчищі кати
До на́товпу, та отоді й послати
Їх всіх до хмар!

Мар'яна

А догляди, щоб спал
Поняв умить і три наріжні башти.

Катря

А конче всі; злучила я гноти
З кутків сюди до шаплика.

Мар'яна

Присип ще
І рівчаки ті порохом ущерть...

Катря

Я огляджу і справлю все як треба.

ЯВА XVII

Мар'яна сама.

Мар'яна

Над нами там зібрались в церкві всі,
І мушу я скінчить їм муки... Доля
Воліла так, щоб катом стала я...
Сам батюшка благословив на вчинок,
Але чи бог благословить?.. За що ж
Би він судив? Чи за любов до люду?
Вона ж одна керує серцем сим!

ЯВА XVIII

Мар'яна і Катря.

Катря

Зробила все... тепер безпечно; іскра
Одна лишень — і пекло розсвіне...
Ой, весело летіти буде вкупі!

Мар'яна

Вже швидко час...

Катря

Нічого ще не чуть —
Ні лементу, ні стогону, ні крику...

Мар'яна

Може, кінець? Здобули все?

Катря

Ой, ні!..

Мар'яна

Проте біжи і стань вгорі на чатах:
Коли злетить давно жадана мить,
Ти гасло дай!

Катря *(пішла)*

Не схиблю і на цяту!

ЯВА XIX

Мар'яна сама.

Мар'яна

Ось тихеє пристанище — мій склеп!
Ну, і кінець всьому, всьому — і мукам,
І радощам, і втіхам, і журбі...
От зараз ще тріпоче в персах серце,
А в голові — сполохані думки...
Я бачу все, я чую,— а за хвилю —
Невідомо, яка поймé пітьма?..

Чути дзвін і похоронні співи.

Ой, що там, що?.. *(Слуха).*
А, дзвін загув... раз, двічі...
Мов стогне хто далеко, а земля
Відгукує журливо на той стóгін...
А ось і спів... востаннє він луна!
То правиться по нас всіх панахида...

(Проказує молитовно під звуки хоралу).

Прийми, спокой своїх рабів
В оселях праведників боже,
Де несть ні слів, де гасне гнів,
Де зло труїть жалом не може;
Де правди світлі вівтарі,
Де лиш любов та всепрощення...

Пробач же наші прогрішення
І пам'ять вічну сотвори!
(Стає на коліна).

ЯВА XX

Мар'яна і Катря.

Катря *(вбіга)*

У церкві всі... Мури опорожніли...

Мар'яна *(схоплюється)*

Так я умить! *(До походні).*

Катря

Стій! Ворог ще трива
Біля мурів, не зважується лізти...
Готова будь, а я дам гасло... *(Вагається).* Ми
Напевне вже... Прощай! *(Обніма).*

Мар'яна

Прощай навіки!

ЯВА XXI

Мар'яна сама.

Мар'яна

Готова я... життя поквитовала!
Все там в землі... Але навіщо я
Закликала Антося в сю могилу?
Він щастя жде, а я готую смерть!..
Омана зла!.. Та він чи й прийде навіть?
О, як його кохаю, як люблю,
Як жду його на чарівну пораду!
Але не чуть... невже він заблудивсь?
(Прислухається. Пауза. З запалом).
Ні, знáйде він — і знов хвилина щастя,
Але одна, єдина... Боже мій!
(Пауза).
Знов тихо як, немов у домовині,—
Та це й вона... Життя десь там, у млі...
Пройшло, як сон, в нудливій самотині...
Квітки мої, не цвівши, одцвіли...
І от вже смерть,— і серцю супокій:

І все те, чим воно боліє нині,
Потоне враз у темряві німій,
Розвіється в надзоряній пустині...
Чого ж щемить це серце навісне,
Чого йому в цім руйновищі шкода?!.
Чи тим болить, що марне згине врода
І без утіх життя се промайне?..
Ні, не вража його моя пригода,
Не жаль мені понівечених мрій,
А серцем я за край болію свій,
За доленьку нещасного народу!

ЯВА XXII

Мар'яна і Антось.

Мар'яна *(зачувши стук)*
Ой, він!.. Хто там?

Антось *(за дверима)*
Я, я, Антось! *(Входить).*

Мар'яна *(кидається, обніма його)*
Мій раю!..

Антось
Єдиная!

Заніміли.

Мар'яна
Коханий, любий мій,
Ти знову тут, зі мною?!. Ох, і щастя ж!..
Стеряюсь я...

Антось
О, раювання!

Мар'яна
Ай,
Не тямлюсь я... а щось страшне... Мій боже,
Тікай мерщій: тут смерть, тут пекло! Я
Тебе сюди... щоб вкупі... нам...

Антось
Мар'яно,
Моя красо, мій променю святий,
Мене ніхто від тебе не одірве!
Намучився розлукою вкінець,

Натерпівся пекельної дратівлі...
Але тепер я твій цілком — і рай
Чекає нас, моє пекуче щастя!

Мар'яна

Ох, рай... Хіба ж... життя тобі не жаль?

Антось

Без тебе — ні: без тебе скрізь — могила,
Сумна, страшна, як непрозора ніч...
Та що про те,— тепер скрізь сонце сяє,
Веселкою у серці виграє
І гріє так, як тепла ласка неньки...
(Показує на двері).
Я знов молю,— спішім туди, у рай!

Мар'яна

Ріднесенький! Там — холод, мла, омана,
Гризот і чвар незміряна стягá,
Надій і мрій улюблених розрада
І плач тяжкий окривджених людей!..

Антось

Що нам до них? Всяк бореться за щастя...
Кохаємось — і цілий світ у нас!

Мар'яна

Коханий мій порадниче і друже,
Де стогін, крик,— там щастя нам нема...

Антось

Ой, не кажи!.. Слова твої, як стріли,
Пронизують сі перса боляче,
Лунає з них холодна безнадія...

Мар'яна

Ні, квіте мій, надія чарівна...
Родились ми з тобою в злу годину,
Між двох мечів — і долі нам нема!
Твій люд і мій в братерній січі гине;
Твій рід і мій — запеклі вороги;
Твій храм і мій — ненáвисні між себе...
Не нам, не нам ті свари погодить —
І щастя тут знайшли б ми лиш на зраді,—

Так на її ж нездатні ми були!
Тут, на землі, нас розлучила доля.

(Показує на небо).

А там нема ні особистих вір,
Ні ворожби, ні боротьби за право —
Там рівні всі, там всіх єдна любов,
І наше там в оселях вічних щастя!

Антось

Коли б то так... невідання жахáє...
Але, проте, з тобою й в бéзвість ринусь...
Візьми сей меч і серце пронижи!

Мар'яна

То ти рішив зі мною вкупі вмерти?

Антось

З тобою, так — і муки, й смерть, і рай!

Мар'яна

Мій соколе, мій орле сизокрилий!
Кохаю я тебе над все життя!
Здавен іще твій образ зрісся з серцем;
Як цінний скарб ховала я його,
Він був мені єдиною зорею —
І був, і єсть, і буде довіку́...
Всі розпачі, всі невимовні муки
Не мали сил затемрити його,
Ані снаги кохання подолати —
Воно росло...

Антось *(обніма)*

Мій квіте чарівний!
Сп'янів цілком... Це сон... Це пишна мрія...
Чад чарівний, а не життя... Нема
Й не може буть такого щастя в світі!!

Хорал з початку діалога йшов тихесенько, при кінці зростає до forte.

Мар'яна

Стій! Чуєш там? То смерть уже летить...
(Дочувши, здригнулася й одкинулась).
Від крил її гуде й буяє буря,
Від подиху холоне в жилах кров...

Ще хвиля є тобі втекти від неї,
Ще мить — твоя!.. Подумай!

А н т о с ь

Годі дум!

В тобі вони!

М а р'я н а *(палко обнімає, пригортає, милує)*

О щастя необмежне!
О раю мій!.. Так осьде, осьде він!
Коханий мій, моя яскрава мріє,
Мій місяцю, мій сону золотий.

Обнімаються.

Справдивсь, справдивсь: твоя тепер навіки!..

А н т о с ь

Моя, моя!.. О надзвичайна мить
Не пережить такого поривання —
Воно вбива...

М а р'я н а

Не зводь з мене очей,
Хороший мій, улюблений!.. Кохаю
Тебе таким жертовним я вогнем,
Який спаля́ всі почуття...

ЯВА XXIII

Т і ж і К а т р я.

К а т р я *(вбігає)*

Готові?
Там церкву вже підпалюють!

М а р'я н а *(хапа походню)*

Ідем!

А н т о с ь

З тобою враз! *(Пригорта)*.

М а р'я н а *(з смоляком у руці)*

До правди, до любові!
(Кида вогонь у шаплики).

Пекельний вибух, грім; все зникло під руйновищем.

З а в і с а

[*1899 р.*]

Присвята
вельмишановній та любій
Лорі О'Коннор

Остання ніч

Історична драма
в двох картинах

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

Степан Братковський — підчаший львівський; молодий ще, але жовтий, худий і знеможений; оброслий бородою, посивівшою строха. В арештанськім халаті; в'язень.

Інстигатор — тодішній осудник; остаркуватий, сивенький; жовчна і злобна фігура. Поляк.

Сторож — добрячий, сердешний дід, з сивими навислими бровами, а від того й з суворим виразом.

Бургграбя — замковий і тюремний комендант, середніх літ; поляк.

Ксьондз — худий і блідий.

Остап — товариш Степана; молодий.

Тася Братковська — жінка Степанова; у сні вона удає і панну, і молодичку. У сні тільки вона жива, рум'яна, а так — змарніла, бліда.

Мати Степана — тінь старої покійниці.

Голоси хлоп'ячі, чоловічі і жіночі.

Вартові.

Діється в місті Луцьку в 1702 році; за панування Польщі.

Сюжетом для цієї драми послужила дійсна історична подія. В кінці XVII в. був собі шляхтич руський Братковський; мав він маєток на Волинщині, а проживав часто у Львові; Братковський був чоловік освічений, талановитий, напрямку социніанського, але руської віри, великий патріота і на диво великий народовець. В ті часи шляхта уже була вкоренилася і дбала про заневолення селян; а Братковський, навпаки, пішов проти шляхти за голоту; він знався і з гуртом правобережних лицарів — Палієм, Самусем, Іскрою,— які тягли до Лівобережної України і хотіли одбитись од Польщі і злучитись з Правобережною Україною. Братковський хотів піднять на Волині повстання селян; його піймали з маніфестаціями і покарали на горло в Луцьку 1702 року. Жону і єдиного сина не допустили навіть до побачення.

Автор

Картина 1

Середина тюремного покою. Направо від актора ліжко, соломою вкрите; наліво — широке і високе вікно з дрібними гратами, які з тилу, а самі шибки вікна чимсь замазані — прозорі лиш верхні; просто — залізні двері, з кругленьким вікном посередині. Стіни в покої чорні, облупані; павутиння торочками висить по стелі. З меблів — стіл за ліжком і табурет під вікном. На столі — кухоль води і окраєць хліба. Вечір. Сонце грає ще на верхніх шибках у вікні і по стелі; внизу сутінь.

ЯВА I

В'язень сам.

Степан Братковський *(сидить на ліжку; ліва рука прикута йому до стіни ланцюгом; у правій він держить якийсь аркуш. Читає поволі)*

«Належить він, ув'язаний при зброї,
Як зрадник злий, як бунтарів ватаг,
Тяжкій вині, а ще найтяжчій карі...»

(Говорить).

Обре́хи й лжа! Не бунтарі ми, ні,
А вірні лиш сини свого народу!
Напасник — ти, наш вороже лихий!
Ти гвалтом край осуджуєш в неволю
І нападом катуєш рідний люд,
Ламаючи і право наше, й волю...
«При зброї був»! Та сонного взяли,
А Тасю ще... мою дружину любу...
Ох, і згадать... холоне в жилах кров...
Де ж, де вона? Невже закатували?

(Пауза).

І хижий гвалт зовуть іще судом?!

О моцарі, о двоязичні змії,
Ви мир кільцем гадючим обвели...
Де ж правда, де?!

(Сіпає рукою; залізо в'їдається ще більше, до крові).

Залізо в'їлось в рану,—
Так рви ж, шматуй нездатну руку сю,
Що й відплатить не зважилась катюзі!
Ай! А!!

(Пауза).

Ну, й кров... Коли ж останній час,
Коли кінець? Коли б вже швидше кара!
«Найтяжча»? Ха! Тортури приганя,
Щоб чули ми і смакували смертю!

(Пауза).

Все в голові змішалось, і думки
У цім льоху вільготнім розлетілись,
А серце — геть одубло... Тіло все
Скандзюбилось і нечуственним стало...
Минають дні і ночі у пітьмі,
І скільки їх пірнуло у безодню —
Не розберу: лист жовк, зривався з віт,
Їх па́морозь вбирала в срібні шати,
І знов на них пишав розкішний цвіт...
А я сиджу... прикутий, стражду тілом...
А в серці — гад... і душу рве нудьга...
Хоч би зирнуть на жінку, на дитину!
Що з ними там? Де друзі, де брати?

(Пауза).

Але над все — людське поспільне горе,—
Ярмо і бич голоти!.. Тяжко! Ох,
Як боляче! Як душу шарпа туга!
Знать, відати, що море сліз, крові
Геть поняло наш гордий дух і волю,
Принижену до рабства,— й не здолать
Відпомстити, а гнить на ланцюзі тут!

(Сіпає).

Шматуй, кривав!.. Коли б вже правий суд...
Ха-ха-ха-ха!

Брязкіт.

Ідуть?.. Сюди... До мене?!

ЯВА II

Ті ж та інстигатор, комендант замковий, та сторож, та ще одна людина, яка ховається поза плечі.

Сторож відсовує на середину столик, подає інстигатору табурет і відходить до дверей; в руках у його ключі.

Інстигатор *(озирає в'язня, що встав; розкладає на столі папери; по паузі)*

Пан одібрав осудний лист?

Братковський *(поглядає спокійно, трохи згорда)*

Давно.

Інстигатор

У в'язня кров... Для чого ця жорстокість?
(До коменданта).
Знять кайдани!

Сторож кидається, здіймає.

Братковський *(мовби до себе)*

Як, знять? Щó то за знак?

Інстигатор

Сподіванка на милосердя зверхнє.
І я прийшов його оповістить:
А коли пан по щирості відповідь
На зáпити мої подасть, то вмить
З ції тюрми на світ він вийде вільним
В обіймища коханої сім'ї,
До вогнища...

Братковський *(зрушений)*

До кревних? Боже милий!
А чи живі ж жона і немовля?

Інстигатор

Живі, живі! Я випустив на волю.

Братковський

Жона... дитя... і воля! Ах, яка
Спокуса то!.. Мій пане... Бог відплате!
Тобі я все... Не скривджу словом...

Інстигатор

Так,
Я віру йму; ми будемо друзями...

Братковський

Друзями? Ех!.. що хоче пан?

Інстигатор

А ось:
Учинки злі, на котрих пана взято,
Ти вйзнаєш: несила їх зректись!

Братковський

І так, і ні! Помилки суть чималі.

(Показує на папір).

Тут зрадником зовусь я, бунтарем...
Хіба ж любить отчизну свою — зрада?
Хіба ж стоять за кревних — вчин лихий?
Та все ж мене учили навіть в школі,
Щоб не щадив за рідний люд життя!
Та сам Христос, розіп'ятий катами,
Прорік, що несть любові більш над ту,
Яка віддасть за друзі свою душу...

Інстигатор

А друзі хто?

Братковський *(гордовито)*

Ті, що й були... Чого ж
Любить своїх — тепера лиходійство?

Інстигатор

Де влада й міць — там мусить бути й рід.
За нами міць, так ми тепера й друзі.

(Дражливо).

Наш стан і меч — отчизна вам!

Братковський *(усміхається гірко)*

Ха-ха!
Так, знать, кулак — єдиний батько в світі,
Тяжке ярмо — єдина благодать.

(З більшим запалом).

Різки й канчук — єдиная святиня?!
І силі тій сліпій лишень молись?
А люд, братів, отчизну, навіть бога
Ваалу кинь під ноги?

Інстигатор *(розлютовано тупає ногою)*

Цить! Мовчи!!

Ти гордий зух! Запеклий суповстанець!
У! Я тебе!

Братковський *(спокійно)*

Що ж, панська воля! Хтів
По щирості, чого бажав добродій...

Інстигатор

По щирості? Ти був за ватажка?

Братковський

Велика честь; ще ми не шикувались...

Інстигатор

Ще ні? А хто ж там керував?

Братковський

Усі!

Інстигатор *(нетерпляче)*

Ну, хто ж та хто?

Братковський

Товаришів не видам.

Інстигатор

Але ж у тім рятунок твій!

Братковський *(гірко)*

Невже?
В продайності, у клятьболомстві, зраді?
Як його мосць мене не поважа!
Іудою не був: за жодну ціну
Ні вірності, ні честі не продам.

Інстигатор

Коли життя, і смерть, і всі тортури
У тій ціні?

Братковський

Хоч пекло навіть все!

Інстигатор

Чого-чого, а пекла ти скуштуєш!
Нам відомо, що в зв'язку єси був
Із Іскрою, із Палієм-псявіром,
З Мазепою, з Москвою злитись хтів,
Підбурював все бидло...

Братковський (*усміхається*)

Коли звісно
Усеє вам, то нічого й питать.

Інстигатор (*скажено*)

Ну, почекай! На кутні засмієшся,
Не те співать на дибі станеш ти
Чи на жару...

Братковський (*з презирством*)

Вельможний пан осудник
Шанує ж честь, і гонор, і повин...

Інстигатор

У шляхти-но!

Братковський

То нащо вам мерзота?
Хто здатен пак своїх братів продать,
То той і вас...

Інстигатор

О, певен я!.. Одначе
Нам треба знать, хто наші вороги...
(*По паузі*).
Щоб примирить з новим їх берлом...

Братковський

Пане!
І довгий час тих ран не заживить!

Інстигатор

Так думаєш?
(*Встав і пройшовся. Далі підійшов і щось тихо шепоче коменданту, одвівши його вбік*).
Упертий пес, звірюка!

Комендант

Схизмат лихий.

Інстигатор

Хоч би в однім попавсь!
(*Хутко сідає; до в'язня*).
Нам хтілося б, щоб всяк підданець наш
Припав чолом до стоп святого папи;

Не для того, що кращий наш костьол,
Бо бог єдин і віри всі хороші,
А для того, що релігійна різнь
Лиш появля злобу та свару в панстві,
І певність єсть лиш в одновірцях...

Братковський

Ні,
У гвалті пак над вірою розрада...
І я прошу про віру залишить:
Коли братів, родини і отчизни
Не зраджу я, то віри вже й повік!

Інстигатор

Ну й овшем. *(Тихо)*. Ет тварюка безнадійна!
Ти бунтував нарід, озбройно бивсь,
Коли взяли?

Братковський

Чи не в одній сорочці...

Інстигатор

Єсть свідок тут, що в'язневі ствердить.

Братковський

Запроданець?

Інстигатор

Ні, приятель найперший!

Братковський

Не може буть!

Інстигатор

Але напевно так!
(До свідка).
Одкрийся, пан, і вияви!

Свідок виступив і зараз змішався.

Братковський *(сплеснув руками, глянувши)*

Мій боже!
Остап? Мій друг? Надія наша вся?
Орел-козак? Палке, завзяте серце,
Величний ум... незрáдлива душа...
І ти, і ти запродався? Чи зрікся
Святих думок?

Свідок за кожним словом проймається мукою.

Інстигатор *(б'є по столу кулаком)*

Ні слова!.. Ну, свідкуй!

Братковський *(з несамовитим палом; чути в голосі сльози)*

Свідкуй скоріш!.. Лобзай!.. А ви, катове,
Рвіть серце се!.. О, муки ваші всі —
Ніщо, ніщо перед таким стражданням!
Для чого я дожив сього часу?
Що станеться з тобою, Україно,
Коли тебе найкращії сини —
Ради страху, ради мамони — зрадять?
Над всім святим то регіт, глум...

Інстигатор *(аж посинів, затупав ногами)*

Мовчи!

(До свідка).

Чекаю я!

Свідок *(ламає руки)*

Не можу!.. Він безвинний!
Карай мене!

Інстигатор *(скажено)*

В заліза взять!

Сторож *(бере свідка за руку)*

В ту ж мить!

Разом виходять.

ЯВА III

Інстигатор, Братковський і комендант.

Інстигатор

Упертий ти!.. Завзятий, але щирий...
Одно лиш жаль, що впертість навісна...
(Пауза. Зміняє тон на м'який).
Кує нам зло... Ну, може, милосердя
Розтопить лід ворожої душі
Й тепло її огріє нас. *(Коменданту).*
Як в'язень
Себе тримав? Не гвалтував?

Комендант

Ні, ні!

Був мовчазний та тихий...

Інстигатор

От і любо!

(Двозначно).

До завтрього лиш тут він... Певен я,
Що ранком жде його широка воля.
Як вільному — і страву, й все...

Комендант *(зітхає)*

Гаразд!

Інстигатор

За ласку цю, сподіюсь, пан оддячить?

(Підкреслює).

Бажалося б нам другом пана мать,—
То є ще час...

Братковський *(зрушено й радісно)*

Пан інстигатор бачить
Всього мене: не криюсь я ні в чім
І не мінюсь... а за добро я вдячен.

Інстигатор

Подумай ще! Зваж ро-зу-мом!

Комендант *(виразно, значно)*

Змір-куй!!

Інстигатор з паперами, а комендант за ним виходять. Чути, як замикають засовом двері.

ЯВА IV

Братковський сам.

Братковський

Надію дав... Пророчить милосердя...
Все обіця — і волю, й втіху, й рай,
Щоб спокусить... Запроданців чимало...
Всіх знаджує і золото, і страх!
Напасник наш гнітить і душу, й розум,
Зневагою отруює борців,

І множаться перевертні... Що ж, дума
Й мене купить?..
(Пауза. Показує на двері).
Не зложиш ти ціни,
І всі твої спокуси розпадуться!
(Пройшовся).
Я їм на щось потрібен... і мене
Хотять вони пустить на волю... Може,
Щоб більш піймать зі мною? Байдуже!
Поборемось, аби тільки свобода!
Ох, солодко як слово це дзвенить!
Знов вільний рух... окрилені надії...
Сім'я моя... брати мої, народ...

ЯВА V

Братковський і сторож.

Сторож *(приносить страву і малу шклянку вина)*
Вечеря ось! *(Відходить і журно погляда).*

Братковський *(оглянувши)*
Ой, ой, які розкоші!
І каша, й борщ, печеня і вино!
Півроку був на хлібі та цибулі,
То й боязко цю страву поживать...
Щó визнача ця ласка?

Сторож *(одвертається з зітханням)*
Милосердя...
Тут звичай є: хто покида тюрму,—
В останню ніч того вітають гóйно...

Братковський *(хутко)*
Так в склепі цім моя остання ніч?

Сторож
Либонь, що так...
(Змахує рукою щось з вій).
Але я пану раджу,—
Не гребати бажанням їх...

Братковський *(починає вечеряти)*
О ні!
Бажання їх — шельмовство! Зроду-віку

Не зраджу я України!.. Ти сам,
Здається, наш по крові і по вірі?

Сторож

З Подолії.

Братковський

Я й думав, що земляк...
А тут давно?

Сторож

Та, може, літ за двадцять.
Приставили... несила...

Братковський

Але все ж
Ти не забув ні мови, ні родини?
І рідний край ти любиш?

Сторож

О, ще й як!
Одно тільки мені і сниться завжди:
Веселий край — степи, гаї, садки,
Білесенькі та чепурні хатини,
Нив золотих хвилясті килимú,
Ясні річки, окутані лугами,
Братерський люд, і мова голосна,
І чарівна та чула наша пісня...
Ох, любий край, дорожчий ти за все!

Братковський

Дідуню мій, коханий та хороший!
(Обніма).
Ох, цей віщун *(на серце)* давно тебе пізнав,
Бо душі в нас коханням і прихилом
Одним горять... І як же радив ти —
Продати рай, від неньки одцуратись?

Сторож *(замішаний)*

Ох, боляче... Але життя... Хто зна...
Прикинутись... а потім... вже на волі
Їх одурить... Бо вірить тим катам
Не можна, ні!

Братковський

Але ж оці всі пільги
Віщують...

Сторож

Ех! Не можу... Так, добро;
Але проте вірніше збутись ласки,
Приспать злодюг і в Київ утекти...
Я б сам поміг.

Братковський *(кидається, обніма)*

Мій голубе, спасибі!
Я й не гадав, щоб пильний вартовий
Мав золоте, прихильне, щире серце:
Ти все мовчав, на слово не вважав
І лиш проймав з-під сивих брів очима.

Сторож

Хотів усіх злобою ошукать,
Щоб виждать час, дать способи на втеки...
Ще не пора... Ех, лихо навісне...
Так зразу!.. Ох, як жалко тебе, пане!
Прикинься, молю — і визволю... О, дай
Лиш час мені, відсунь пекельну хвилю...
Прикинься, згодись!

Братковський

Але того не варт...
Паскудитись не хочеться і словом...
Проте невже у них на думці смерть?

Сторож

Крий господи... може, й свобода...

Братковський *(кладе йому на плечі руку)*

Бачиш,
Як випустять, то я їм натякну,
Що їх думки зміркую на дозвіллі...

(П'є вино).

Ох і вино ж! Аж стукнуло в чоло.
Ну, та й обід! По голоду — се учта
Крулевська,— ні, пишніша!

Сторож *(хита головою)*

Краще все ж...
На свій талан покластись...

Братковський

Друже любий!
Як визволюсь, і ти до нас спіши —

До плес ясних, до зор яскраво-тихих...
Моя сім'я тебе полюбить...

Сторож

Ох,
Прикиньсь поки...

Братковський *(сміється)*

Ти все своє, мій діду?

Сторож

Як прийде хто, то ніби здайсь... А то
Спочинь, засни й свою страждену душу
На божий звол, на милость його зваж...
(Богобійно зложивши руки).
Дай, господи, яви незмірну ласку,
Ховай його від лиха!

(Забира хутко і хапливо посуд, щоб заховать свою сльозу).

Братковський *(лишає собі шклянку з вином)*

Діду, стій!
Вікно мені це відчини, благаю:
Я ж грат отих зубами не вгризу,
А лиш нап'юсь повітря...

Сторож *(одхиливши вид)*

Можна, зараз!

(Одсовує чи одчиняє вікно і хутко виходить).

ЯВА VI

Братковський сам.

Братковський *(приник до вікна, не надихається)*

Як хороше! М'яке повітря... дух...
Життя струмком гарячим лине в перса,
Їх втіхою колишньою сповня.
Ох, дихаю і не надхнусь... мов п'яний...
Весна, весна! Як красен божий світ,
Як сонечко відрадісно мигоче
І променем надію окриля!
Ген квіточка, і ластівка як жваво
Купається в повітрі, то зника:

Ох, вільно їй і весело в просторі!
Життя і рух!.. А тут могильний склеп...
Он — чорно як: яскраве пасмо світла
Не подола тут мороку... Труна!
Коли б на світ! Хоч би поглянуть зверху
На вулицю, на бідолашний люд,
Що від нужди, від праці аж зігнувся...
А б'ється все ж за знищене життя...

Хоче піднятись на гратах вгору, але зривається — рука скалічена; пробує присунути стіл, але чує пісню і знов припадає до грат. Хор за лаштунками зближається, дужча і поволі стиха.

Хор

Ой у полі два явори,
Третій зелененький;
Занедужав у дорозі
Козак молоденький.
    Лежить козак під явором,
    З силоньки знемігся;
    Над ним коник вороненький
    Тяжко засмутився...
Один собі, без дружини,
Без отця, без неньки...
Тільки степ його вкриває,
Та крюки чорненькі.

Братковський *(схиля голову на грати і слуха)*

Натомлені, намучені з надсади,
А все-таки співають: горе й скрут
Дзвенять, гучать у звуках тих чудових...
Ох, як давно вже чув я рідний спів,—
Ще в матері покійної моєї...
Всі спо́гади, всі бо́лещі душі
Прокинулись у серці і їдко́ю
Гризотою видавлюють сльозу...

(Втирає очі. Пауза).

Рідненька моя матусю! Сина
Лишила ти нести тяженний хрест,—
Сама ж давно спокоїлась в могилі...
Устань, поглянь, на що він перевівсь!
Чи схожий він на те хлоп'я веселе,
Якому ти співала все пісень
Палких, сумних? Якому ти змивала

Не раз, не два дрібними шовк волос,
Якого ти учила мужньо битись
З напасником, з гвалтовником лихим
За рідний люд, за правду і за волю...
Ну, от і бивсь, добився... *(Гірко)*. Ха-ха-ха!!
Меткий борець у путах, у темниці,
Знесилений, скалічений зовсім!

(Підходить до столу, сіда і схиля голову на сперті на стіл руки. Пауза).

Хор *(співа pianissimo)*

Умер козак без дружини,
Без сестри, без брата,
Лиш зостались на поминки
Степові орлята.
А над трупом буйний вітер
Застогнав помалу,
Заплакав дощ, та хижий звір
Збігся на поталу...

Братковський *(за першим куплетом підводе голову, а за другим знов підходить до вікна і приника до грат)*

Умер... Один... без брата, без дружини;
На похорон злетілися орли;
Заголосив над трупом буйний вітер,
Та дрібен дощ зросив його слізьми́...
І зникло все, чим трудне серце билось!
Так і мені... якеєсь пречуття
Гадюкою ворушиться у персах...
І любий дід щось натяка, зітха...
Ой, як би ще хотілося пожити!
Я радощів лиш краплю скуштував...
Прикинутись?.. Благає навіть сторож

(починає ходити)

Мали́зною їм поступитись?.. Так —
І одурить... Але це все ж шельмовство?

(Стає).

Ну, в боротьбі... *(Вагається, знов іде).*
І розум дозволя...
Без хитрощів і січі не буває...

(Зупинивсь. Глянув у вікно).

Як пишно там: радіє всяка твар,
Все радістю втішається... Ой, знада!
Ну що ж? Піддамсь?.. Жона і син живі,—
Для них я теж потрібен... Мамо, мамо!
З'ясуй мені, чи не збрудню я стяг,
Чи не куплю утіхи я за зраду?
А ти, а ти що скажеш, сину мій?
Що ти мені порадиш, зірко Тасю?
Ох, тяжко як! Та я б же хтів пожить
Не для своїх потіх, а задля миру:
Хоч труд який лишити для сліпих,
Чи їм віддать життя мізерне в січі,
Стинаючи гартовані мечі,
А не в льоху, як тут... Ой боже правий,
Як я ослаб, знемігся і зомлів!

(Припадає головою на стіл; видко, що ридає).

ЯВА VII

Голоси за вікном і на дворищі.

Голос перший *(віддаля)*. Гей! Кликніть там хто пана коменданта!

Голос другий *(під вікном)*. А нащо?

Голос перший. Поклич, коли кажуть, та й цить!

Голос другий. Чи ба! Парсона! Пан комендант спочива, не велів турбувати.

Голос перший. А ти потурбуй, бо прибула якась пані з пропускним листом від пана старости.

Голос другий. Ось ця мені скаже, де пан? Гапко, куди-бо ти?

Голос жіночий. Геть к бісу!

Голос перший. Держи її!

Голос жіночий. Отже ляпаса дам!

Голос другий. Та не пручайся!

Голос жіночий. На ж тобі!

Чути ляск.

Голос перший. Ловко!

Регіт. Далі жіночий писк. Вигуки.

Голос жіночий. Їй-богу, зараз до пана!

Голос перший *(кричить)*. Збуди, збуди пана коменданта: треба!

Регіт і гомін стихли, чути брязкіт рушниць.

Голос третій *(ближче)*. Слово?

Голос четвертий *(далі)*. Луцьк!

Голос третій. Гасло?

Голос четвертий. Звитяга!

Голос третій. Тут вартувати до світу; а по зміні дві лави міліції на майдан!

Голос четвертий. Чого?

Голос третій. По потребі гродського суду.

Голоси стихли. Брязкіт помалу зникає. В'язень нічого мов і не чув; нарешті, підводить байдуже голову і потирає чоло рукою. За вікном, чути, наближається весільна музика і співи.

Братковський *(до вікна)*

Весілля? Так: і князь, і поїжджани.

Хор *(чоловічий)*

Хвала, хвала матусі,
Що встерегла Марусю;
Добру її учила,
Красою наділила.

Хор *(жіночий)*

Ой казали воріженьки-люде,
Що Маруся недобрая буде,
А вона добра, добрісенька,
Як рожа повнісенька!

Хор *(спільний з музикою)*

Ой гоп, та помалу,
Лізе батько до причалу,
А матуся не пуска,
Бо човнина, бач, хистка...
Ой гоп, таки так!.. *і т. д.*

Чути: музику — бубон, танці, вигуки, гомін.

Голоси *(близько)*. Чи ба! З червоною корогвою! В червоних квітках! А садить як козак! Гля! Гля!..

Голос жіночий. Авжеж, краще, ніж ви, лежні!

Голос другий. А, й ти тут?

Голос жіночий. Не лізь! Помиримось! Ставай до танців!

Сміх.

Голос другий. А що ж? Давай!

Голоси *(близько)*. Ловко! Присяйбі! Аж матнею мете. А Горпина? Так і дрижить все, аж намисто підскакує!

Голоси жіночі. Ану ще котора! Даром музика!

Голоси чоловічі. Сади! Ріж!

Регіт і крик.

Го-го-го!

Музика стихає помалу.

Братковський *(як стих на дворищі гомін, а музика оддалеки ледве луна)*

Солодка мить людського щастя-чаду,—
Між хмар нудьги, між моря сліз гірких,
Крик радісний від п'яної отрути,—
Між лементу з-під канчуків, бичів...
А що ж, і мить утіхи — нам за щастя,
Її лови,— не вернеться назад!

Голос коменданта *(під вікном)*. Яка там наглість?

Голос перший. Ось пані з декретом.

Голос коменданта *(відходячи далі)*. Яка там ще пані? Вже пробили восьму годину.

Голос пані *(дальше)*. На милосердя, пане!

Братковський *(стріпонувся, вхопившись руками за голову)*. Голос, голос знайомий... Вогнем пройняв серце... Хто то? *(Піднімається на грати, але не вдержується)*.

Голос коменданта. Сьогодні неможливо... закон: після восьмої години в'язнів не випускають... а завтра; тільки рано... на світанні.

Голос пані. Я цілу ніч тут простою. Мене все не пускали зі Львова... Насилу вирвалась...

Голос коменданта. Кохана моя пані... прошу до мене.

Голос пані *(близько)*. Господь оддячить пану! Я так намучилась!

Стихають ступні.

ЯВА VIII

Братковський сам.

Братковський

Вона! Вона! Моя єдина Тася!
Ох, серце се розірветься в шматки,
Не витрима такого щастя-втіхи!
Удосвіта мені настане рай...
А я, сліпець, ще ремствував на бога!

(Згортає руки).

Пробач, прости!.. *(Пауза).*

Ні, смуток геть тепер,
І пречуття під ноги! Знов надія!
Знов сила гра, ширіє знов душа!
Тепер уже напевно визволення!

(Ходить).

Ох, закипить робота ж! Ще знайду
Товаришів і велетнів по духу...
Не вмер іще ти, краю мій! О ні!!

(Пауза).

Почув її, мою голубку тиху,—
І ожило у мене все, і знов
Ключем кипить моя юнацька сила
І сяє світ... Он — промінь той упав,—
І золотом взялася павутина,
А зникне він — і сумно стане враз,
Жалобою укриється вся стеля...

(Пауза).

Зловить би ще прощальний промінь той...

(Пробує піднятись на гратах, але марно; підносить стіл, злазить на його і спинається на найвищі грати).

Ах, осьде він, червоний та яскравий,
І сонця край... мов крапля крив'яна...
Прощай, прощай до завтрього, до ранку!
Устань же знов і привітай мене,
Озолоти хвилину визволення!

Голос *(під вікном)*

Гей, в'язню, гей! Назад мені з вікна!

Братковський

На хвилоньку, поки он сонце зайде!

Голос

Назад, кажу! Не то уб'ю!

Братковський *(зскакує)*

О звір!
Чого гарчиш і вищиряєш зуби?
У, наймити, запроданці! Свої ж,
А з ворогом знущатись навіть раді
Над браттями!

ЯВА IX

Ті ж і комендант із сторожем.

Комендант

Не вільно на вікно
Спинатись тут!
(Сторожу).
Вмить зачини наглухо!

Сторож зачиняє; відносить стіл. Зразу — тиша й темінь.

Вже почекай до ранку!

Братковський

Тут жона?

Комендант

Побачиш сам... Ти помолись, спокайся...
Ось книжку я приніс...

Братковський *(хутко бере)*

Святе письмо?!
(Цілує її).

Комендант

Так. Сподівайсь на ласку... Ну, до ранку!
(Виходить із сторожем).

ЯВА X

Братковський сам.

Братковський *(стоїть який час, притуливши книжку до лона)*

Ти подаси з небес, моя матусю,
Свій глас мені оцим святим письмом.

Починається за лаштунками тихий молитовний хор. Він тягнеться впродовж монолога.

(Переходить з книжкою до столу, що стоїть біля ліжка на передкону. Читає тихо. По паузі).

Святі слова... наказ мені... з-за зор...
Так, в стра́жданні за правду є звитяга
І часом смерть сильніша за життя...
(Читає тихо. По паузі).

Високий стяг за рідний люд, за правду
Підняти слід на очі й ворогам,
А не ховать його від миру пóтай.
Борись за люд, погинь за люд і тим
Звитяж других і засмути деспóтів!
І я вагавсь? Ще мить була боріння?
Життя мене спокусою взяло
І чарами сп'янила світня втіха...
О, знади пріч! Що б тут не сталось, ні,
Не поступлюсь ні кроком, ані п'яддю...

(Пада на коліна).

Пробач мені, благий, всесильний боже,
Пробач вину лукавому рабу:
Душею я знемігся; довгі муки
Знесилили і волю мою, й міць...

(Припада головою до столу).

Завіса

Картина 2

Декорація та ж, тільки на кону темно, а світиться лише одно кругленьке у дверях вікно, мов око сови. Столик по сей бік ліжка.

ЯВА I

Братковський сам.

Братковський *(лежить на ліжку головою до зрителів; повертається, прийма найпридобнішу позу)*

Спокійний я... зневір'я геть пройшло,
Я свій повин святий не занехаю
І донесу на рáменях свій хрест...
Як тихо скрізь!.. За муром тільки мірно
Побрязкує безсонний вартовий...
На серці теж — і лáгода, і тиша...

(Пауза).

Півроку я все, скорчившись, лежав,
Та й то ланцюг і тіло рвав, і муляв;
А от тепер аж чудно, що без пут;
Так солодко на ліжку простягтися,

Мов на царській перині... О, за пух —
Солома ця! І всі турботи... всі... *(Засипає).*

Останні слова говорить сонно. Ледве скінчив їх, починається тиха мелодична музика на народних мотивах, тільки прокидаються у їй і збурені поривання; на самім прикінці знову тиха музика, мов тиша перед бурею,— вводить в нову картину.

На задній стіні, що проти зрителя, з'являються хмари; за ними стіна зникає. Коли розходяться хмари, то уявляється така картина: байрак глибокий, окритий з усіх боків скелями і навислими деревами; вглибині видко — чорніє якась печера. Ясна місячна ніч. Дія діється і в байраці, і в кімнаті, аж до ліжка.

ЯВА II

Тася сама.

Тася *(вбігає).* Я перша... Ще нікого нема!.. Попередила й Остапа... А чи тут же зібрання?..

ЯВА III

Панна Тася і Степан Братковський.

Степан *(той же в'язень, тільки молодий, без бороди, з маненькими усами).* І ти тут, Тасю? Сама прийшла у таку пущу вночі? То шаленість!

Панна Тася. Я не сама; я з Остапом.

Степан. А де ж він?

Панна Тася. Пішов дозором.

Степан. Але все ж необачно, моя люба: тут спілка мужніх, бойових сил, а для тендітних створінь вона небезпечна; жоно́ті тут не місце!

Панна Тася. Коли річ іде про долю народу, про зборону отчизни, то й тендітні створіння мусять віддати свої сили... тут не може бути ні пань, ні панянок; тут всі рівні! І всі понесемо ми життя за роди́ну! А коли ще на те покликає Степан, то й пекло мені — не забара!

Степан. Єдина моя! *(Стискає їй руку).*

ЯВА IV

Ті ж і Остап та другі бунтарі.

З усіх боків тихо з'являються різні люде — і молоді й старі; більше міщане, прості люде, де-не-де видко й козаків.

Степан. Що, всі зібралися, братове?

Голоси. Всі, всі!

Степан. І всі свої, вірні? Іуди якого нема?

Голоси *(передні)*. Здається.

Голоси *(дальні)*. А хто його зна!

Десь віддалі чути сміх.

Степан. А вартових поставлено?

Остап. Стоять. Я сам обходив.

Хтось *(здалеку)*. Стоять. Ха-ха!

Усі переглянулись. Пауза.

Степан. Ну, братове, ви відаєте, чого ми зібрались? Останній скрут: знемагає народ у тяжкій праці, затягло рабське ярмо ваші шиї, під кормигою гине отчизна!

Голоси. Гине!

Лунає смутно: «Гине». Сова десь загоготала. Усі здригнулись.

Степан

Напасник в нас пограбував цілком
Добро, права, всі вольності і працю;
Запріг в ярмо, як бидло, і дере
З рабів своїх нікчемних по три шкури...
І то не все: ще душу відбира,
Напа́стує, щоб ми зреклись роди́ни,
Минулого всеславного, батьків
Могил чесних і предківської віри;
Гвалтує враз, щоб зацурали ми
І мову, й рід, звичаї й обича́ї,
Щоб стали всі безправними, як пси,
Й пошилися в ворожу, хижу шкуру.

Селяне *(більшина)*

Так, правда: скрізь напасть, сваволя, гвалт!

Міщане *(меншина)*

Ох, тільки як побореш оту силу?

Остап

Проти ножа підняти треба ніж!

Козаки

Ніж! Ніж! Ого!

Селяне *(одні)*

На ніж пак треба й сили,
Бо вирвуть з рук...

Селяне *(другі)*

Та нас і полоснуть!

Селяне *(треті)*

А де її ти візьмеш?

Міщане *(одні)*

Яку горстку
Роздавлять враз, а хмари не збереш...

Міщане *(другі)*

Після таких-от жартів і збивали
Вкінець права...

Луна (здалека): «Вкінець! Вкінець! Вкінець!»

Остап

Про те-то й річ, що ми робили опір
Загонами малими — там та сям,
А не збивали їх в велику силу!

Козаки

Нам треба всім злучитись у одно!

Сова з лісу: «Го-го!»

Селяне

Згромадитись... так, так!

Міщане

А може б, теє...
Їм попустить там що-не-що... і тим
У ворога щось виторгувать...

Степан *(сплеснув руками)*

Боже!
Та чим же нам ще поступитись, чим?
Здається, вже усім ми поступились:
І батьківське насліддя віддали,
І землі в нас відібрані панами,
І надбане мозолями добро,
І вільності, і сила наша, й праця,—
Так чим же ще вклонитися чолом?
Віддать дітей собакам на поталу?
Чи пхнуть жінок і сéстер псам на глум?
Чи вирвати на поквил їм і душу?

Та хоч би й все на ласку віддали,
Хоч би лягли й кістками їм під ноги,
Над немічним не змилується кат:
Лиш силою відбити можна волю,
Придбать права, завоювать буття...
Так скрізь велось і буде так довіку!

Г о л о с и *(спочатку поодиночні, а далі гуртом)*

Так! Правда! Так!.. Дрючком лиш од вовків...
Лежачого й татаре б'ють... Всім встати!!

Кін темнішає, чути віддалі глухий гуркіт грому.

С т е п а н

Суть, братіє, загальні нужди всім —
І людові, й немовлючому звіру,—
Потреби то і шкури, і нутра:
Немилі всім і канчуки, й неволя,
І холод злий, і голод, і вогонь,
Та на катів тяжка, невпинна праця...
Те чує всяк і під'яремний віл;
А суть права ще вищі за ті нужди —
Права душі — дар божий всіх людей
І кожного ще племені надання,—
То як же нам душі не боронить,
Коли у їй єдиний образ божий?
Збруднить його — то значить звірем стать,
Ні, гірше ще... того-то й прагне ворог!

Г у р т

Не буть цьому! Душі не продамо!
Поляжемо кістками за святиню!

Д е х т о з м і щ а н

Поляжемо, а не добудем прав,
Бо в ворога непереможні сили!

С е л я н е *(більшина)*

Вам страшно, а? Запроданці лихі!
Ви за живіт, за ласощі — до зради?
Як гинути, то гинути гуртом!

О с т а п

Або добуть права собі і волю,
Або всім смерть!

Степан

Ганеба гірш за все!
Яке життя — під канчуком, в кормизі?

Гурт

Всім за ножі! Степан за ватажка.

Всі

Степан! Степан!!

Щось завило. Блискавка. Грім. По лісу пролунав регіт.

Степан

Клянусь, брати, що ні скарби численні,
Ні любощів ненаситимий пал,
Ані прихил до кревних і до друзів,
Ані погроз, ні мук смертельних жах
Мене з шляху думок моїх не звернуть
І зрадою душі не забруднять!
Клянусь віддать усе життя за благо
Окривджених і знищених людей!

Всі

Степанові вовіки слава, слава!

Степан

Кляніться й ви!

Всі *(виймають ножі)*

На гострих сих ножах!
Або нам смерть, або загине ворог!
Хай зраднику ніж горло перетне!
Всі клянемось!

Степан *(виймає ніж)*

За волю, за свободу!

Страшний вибух грому, блискавиця. Всі жахнулись.

Голоси *(з лісу)*

Нас обійшли: рятуйся, хто здолає!

Всі кинулись, зникли. Степан з Тасею теж бігли за всіма; але скелі й дерева заступають їм вихід. Їх розпачливі рухи. Темінь страшна; тільки ріжуть її блискавиці, та чорна печера починає світитись.

Степан

У пастці! А! Нас злапають.

Тася

Байдуже!
Укупі вдвох вмирати охвітніш!

Степан

Дай руку!

Тася

Ось! І на життя, й на страту!

Страшенний грім, блискавиця; з глибини печери вибухає полум'я, і в йому з'являється якесь страшидло.

ЯВА V

Музика проводить появу страшидла; за ним співає хор басів, мовби виє страшидло.

Страшидло

Я — злото;
Вся цнота
У дзвоні моїм;
І волю,
І долю,
І міць куплю ним!

Я — сила,
Могила
І волі, й життя;
Єдиний
Людині
Закон на буття!

Я — влада;
Все пада
Владарству до ніг;
Клейноди
Міцноти —
Ярмо та батіг!

Всі ваші
Натхнення
Й добутки наук
Мені — на зміцнення,
А вам —
Задля мук!

Грім — і все зникло; знов мур і двері. Останній куплет співається ще раз і по зникненню картини.

ЯВА VI

Братковський сам.

Братковський

А, що се? Сон? Чи наяву все бачив?
Минуле знов вернулось?.. Ні, тюрма...
І ніч, і тьма... і ген совине око...
Ох, і який же лиховісний сон!
Страшидло! Бр-р-р!! Князь світу — темна
сила
І все трощить... Невже ж знаття і світ,
Невже любов, братерське поєднання
Не перетнуть ту силу навісну,
Що гвалтом скрізь гнітить і волю, й розум,
Грабуючи в труждениих щастя?.. Ні,
Не може буть, не може того статись!
Єсть правда там! *(На небо)*. Творцеві вірю я!
Господь сей світ створив не на знущання,
Не на користь зажерливих катів,—
А на добро, на щастя всьому люду...
Колись же ти бездольців захистиш
І виметеш озвірену мерзоту,—
Приіде-бо і царствіє твоє!

(Замислився богобійно).

Ах, і вона, моя зоря єдина,
Мов тут була; немовби ще луна
Між мурів сих її сріблистий голос,
Мов чую ще стис теплої руки.
Ой, тут ти, тут! І ранком я побачу
Тебе, мою незрівняну красу...
Як по тобі я занудивсь пекельно!
Коли б ся ніч пролинула мерщій!

ЯВА VII

Братковський, ксьондз і сторож.
Сторож входить із свічкою, ставить її на стіл; за ним ксьондз.

Сторож *(набік)*

Нещасний, ох! *(Пішов за двері)*.

Ксьондз

Благословення й мир!
Чуваєш все? Не спиш?

Братковський

Велебний ксьондже,

Чим заслужив...

Ксьондз

Що я сюди прийшов?

Тим, що і ти, нещасний в'язень...

Братковський

Але

Я ж вам схизмат?

Ксьондз

Перед святим отцем

Всі рівні ми — і вірні, і заблудлі.

Братковський

Так я ж себе й заблудлим не лічу,
І єгомосць даремне час прогаїть,
Коли мене задума навертать
На праведну великопанську віру.

Ксьондз

Я знаю, ти освічених думок
І Соція науку поважаєш:
Вона ж жене нена́тлий фанатизм,
А лагоду провадить між народів...

Братковський

Так, наш псалом — всі віри поважать,
Не запрягать в ярмо душі живої,
Не гвалтувать над розумом чужим,
Не нищити у люду його волі
І не творить з братів собі рабів...

Ксьондз

Що ж, сину мій, коли всі віри ціниш,
То ту прийми, яка сильніш за всі,
Яка тебе зрятує від напасті
І владу дасть творити всім добро,
Виховувать свої питимі мрії,
Кохатися в улюбленій сім'ї,
Радіти, жить...

Братковський

Спокушуєш, панотче...

Латинство йде проти моїх засáд
І зроду їх провадить не попустить;
Але чим більш принади наддаси,
Тим більш вона в душі огиду зірве;
Як у чужих шаную я думки́,
Так і свої шаную непохибно:
Не торгував я ними й не продам
Своїх святинь за жодні блага в світі!

Ксьондз

Не продаж то, коли задля други́х
Мализною поступишся, мій друже!
У боротьбі з напасником не честь,
А розум всім керує...

Братковський

Розумію:
Для друзів все — і серце, і життя!
Для других я віддам себе в офіру,
Для себе ж — ні, не поступлюсь на крок!

Ксьондз

Стій, вислухай мою пораду, сину.
Я знав тебе раніше і ціню
В твоїй душі добрóти незлічимі;
Ти віруєш у правду пресвяту,
А правдою самою не посунеш
Між кривдою у панстві гвалту й лжі,—
Боротись з злом тра хитро, мудро, потай,
Не гребати середком ніяким,
Аби мети своєї досягнути:
В тім розум єсть звитяги в боротьбі!
Я католик і зверху — раб покірний,
Але тії деспотії не чту:
Я прагнув би щобільше прав і волі
Для розуму, для серця, для душі;
Проте кричать по стогнищах не стану,
Бо і мене, й думки мої уряд
Задáвить враз,— його ще перевага!
Я вірним лиш признаюсь крадькома,
Щоб ширити мої думки потиху...
Ти галас зняв зарано, сину мій,
І хибу ту тобі поправить треба.

(Пауза).

Хоч і послав мене сюди уряд,
Але прийшов я з щирим, теплим серцем,
Клянуся всім,— хоч вір, а хоч не вір!
Не для себе поступишся, для других:
Без пастиря ж погинуть вівці всі...
Себе зрятуй, то тим і їх зрятуєш!

Братковський

Для чого ж їм той зрадник? Іще гірш
Розпудиться зневажена громада,
Як гетьман сам збруднить, злама свій стяг.
Але скажи по правді, отче любий:
За зраду лиш мені дають життя,
За вірність же мене жде смерть?

Ксьондз

Не знаю...
Вони, либонь, тебе пустити хтять,
Але на їх я не звіряюсь слово,
Бо в боротьбі слів гонору нема,
А єсть одна омана й ошуканство.
Тут — хто кого. Одна мета у всіх —
Противця вбить і роздавить п'ятою!
Тобі хотять пожаловать життя,
Щоб ласкою тебе цілком купити,
Вважаючи, що ти лишень один
Поспольство враз здолаєш угнобити:
Я певен в тім, що за тобою вслід
Товаришів всіх випустять на волю;
Уряд бажа схилить вас на свій бік,
А не карать на голову, бо страта
Часами ще підбурює думки...
А віру ти... на час...

Братковський

Велебний ксьондже,
Прорік єси ти правду пресвяту,
Що кара, смерть підбурює повстання.

Ксьондз

Але й знища найкращі сили теж.
З тобою я одвертий, любий сину,
І лиш любов та лагідний прихил
Примусили мене піти до тебе...

Не в вірі річ: для влади байдуже,
Яким хрестом ти славиш свого бога;
Для неї лиш покора дорога,
Вона цінить твоє слух'янство...

Братковський

Мало:
Вона бажа принизити мене,
Зламать вніветь мої переконання,
Оганьбити величний наш псалом,
Оплямити на очі нашу правду!

Ксьондз

Але за те — життя і пільга всім,
А цим добром скористуватись можна...
Я б відплатив вет за́ вет владі тій:
Коли вона примусом вимагає,—
Піймав би я на гак її саму...

Братковський

І ти б мені, найпревелебний отче,
Порадив що?

Ксьондз

Прикинутись, а потім... вільний шлях.

Братковський *(з ухмилкою)*

Прикинугись? Це й сторож мені радив...

Ксьондз

Вони тобі все, все дадуть,— клянусь!
Подумай! Ет, аби з тюрми за двері!
Чекає там подружжя дороге
З малим синком... По карі — й їм покута...

Братковський

Жона! Дитя!.. Знов запеклося тут!

(Вхопився за серце, встав і почав ходити).

Як боляче... як шкода серцю любих!
Що станеться без мене з ними! Ох,
В моїх руках і мій, і їх рятунок...

(Зупиняється збоку).

Як порива привабами життя!..

(Ламає руки).

Від полум'я у мене сохне мозок...
І в'яне міць.

(Пауза. Видко страждання. Осмілився і підходить швидко до ксьондза).

Ні, краще нагла смерть,
Аніж життя, зганоблене шельмовством.
Я радощів безчестям не куплю!
Неправдою не оброниш правди,
Оманою тільки послужиш лжі,
А лжа єсть князь ненависті і гвалту,
Який весь люд опріг в тяжке ярмо,
Кайданами скував і руки, й розум
І вільний дух принизив...

Ксьондз

Сину мій!
Ясна душа у тебе й серце чисте;
Святий вогонь любові гріє їх,—
Високе то надання бога слави...
Побережи ж посудину драгу,
В якій лежать предвічного клейноди.
О, вороги ненатлі і сліпі,
Вони її не пошанують!

Братковський

Отче!
За правду смерть — се правди торжество,
Святих думок над темністю звитяга!

Ксьондз

О сину мій! Ти переміг мене,
Твоїй душі величній я вклоняюсь...
Лукавити не можу: так, борець
За грішний мир, навчитель найсвятіший,
Поніс на хрест за нас свою любов!

Братковський

Твої слова мастять єлеєм рани
І серце се воложать...

Ксьондз *(палко)*

Ні, не вмреш!
Іду благать... Надіюся на бога!
Ти все святе порушив в серці сім...
Як жаль тебе!.. Як я... моя дитино,
Тебе люблю!.. Повір,— бажав добра!..

Братковський

О, вірю я! *(Кидається, цілує йому руку).*

Ксьондз *(обніма)*

Мій друже, мій коханий!
За тебе хай заступиться господь
І ризою небесною окриє!
Ох, що за міць — незміряна любов!
Коли б вона опанувала миром,
То віри всі собою б поняла
Й посіяла б на цілім світі щастя...
Благослови ж бездольця, всеблагий!

В'язень стає навколішки.

Скрепи йому і серце, й волю; душу ж
Прийми в свої оселища ясні!
Мужайсь,— іду... і визволю... Сподійся!

Братковський *(обніма)*

Мій батьку... мій єдиний...

Ксьондз *(зрушений до сліз, показує на небо)*

Бог єдин!

(Виходить).

Сторож бере свічку і хутко зачиня двері.

ЯВА VIII

Братковський сам.

Братковський *(по паузі)*

Кінець всьому: вже вороття немає,
Що суджено, те й збудеться... Я рад,
Що переміг себе й палку спокусу...
Ах, далі все!.. *(Пауза).*
Жде кара й смерть... Нехай!
Лукавлять ті, що волю обіцяють...

(Пройшовся хитаючись і сів коло столу, де й склянка з вином).

Мов силу хто у мене одібрав,
І голова мов туманом повита...
А! Ось вино... Доп'ю і підкріплюсь,
Та ляжу ще, щоб ніч сю перебути...

(Лягає).

Ах, ксьондз який... про волю мою дба...
Таких ксьондзів не бачив... Я спокійно
На його здамсь... Ох, ноги, руки й все
Мов оливом налите... Годі ж, годі
Бентежитись... Аби ця ніч пройшла,
А доля ще нам посприя... Я певен...

(Тихо засипа).

Починається провідна музика.

ЯВА IX

Знову з'являються на тюремній стіні хмари; стіна під ними зникає і замість неї виникає друга картина: небагата, але чиста кімната, мов спальня; ліжко, коло його колиска, багато книжок, жіночі роботи; все охайливо, привітно вбрато.
Пані Тася сама.

Тася-мати *(що була в першій картині панною, колише свою дитину й співа)*

Люлі, люлі, люлі!
Спи, мій синку любий,
Поки не мав згуби,
Поки лиха не зазнав
І бездольців не вбачав!
    Люлі, люлі, дитино!
    Моя зірко єдина!
Пройдуть хутко дні ясні
У рожевім тихім сні
    І настануть нудні,
    Повні праці будні;
Станеш, синку, підростать —
Будеш долю проклинать...
    Люлі, люлі, дитино,
    Моя зірко єдина!
Як зростеш, мій сину,
Полюби Вкраїну,
    Бийся за голоту,
    Що несе скорботу.
Поки пекло скрізь, не дбай
Про свій власний, тихий рай!
    Люлі, люлі, дитино,
    Моя зірко єдина!

ЯВА X

Ті ж і Степан.

Степан *(входить)*

Голубонько, воркота моя тиха!
Втомився я: все квапивсь покінчить,
Щоб тут уже, в раю своїм, спочити...
(Обніма її).

Тася *(обніма)*

Ти трудишся надміру, любий мій,
Тра обачніш: надірвеш швидко сили.
(Лащиться).

Степан

Ще молоді, хай постаткують...

Тася

Ой,
А як впадуть, то лихо нас осяде...

Степан

Хай спить воно, до нас не зазира,
Поки в моїй господі сяє сонце...
А що синок?

Тася

Всміхається уже —
Либонь, йому райські садочки сняться.

Степан

Всміхається? Е, знати, вже юнак!..
Дай я візьму на руки... *(До колиски)*.

Тася *(попереджа)*

Жаль, розбудиш...
Не виспалось; хай краще спочива
Та набира краси, здоров'я, сили...

Степан

Нехай, нехай; я полюбую й так.
(Зазира).
Любесенький!.. Ой, трудно утриматись,—
Не чмокнути в рожеві вустоньки,
Не ущипнуть пампушечок біленьких,
Не погойдать...

Т а с я *(цілує Степана)*

Коханий, любий мій!
А придивись,— та то ж твоє *обличчя:*
І ніс такий, і брови, й вустоньки,
І весь оклад... та навіть і ухмилка
Твоя, твоя! Я тим його люблю
Ще запальніш; бо як тебе немає,
То на своє дивлюся немовля,
І в рисах тих вбачаю його батька,
Єдиную дружиноньку мою! *(Обніма).*

С т е п а н

Єдинеє ти щастя!

Т а с я *(похопившись)*

Добре щастя!
Базікаю, а в думку й не візьму,
Що чоловік спрацьований, голодний,—
Вечеряти б...

С т е п а н

Та не турбуйсь: мені
Не хочеться і їсти,— все б дивився
На вас обох...

Т а с я *(порається)*

Ха-ха! Обридли б так!..
Ти не вважай, що я б то не хазяйка:
У мене все готово,— я сама
Вже пораюсь без наймичо́к і служок.
Ти тим здивуй...

С т е п а н *(скида жупан)*

О серце дороге!
Але, на жаль, змозолиш рученята...

Т а с я

Ні, не на жаль: так треба, бо німі
Без діл слова; а ми повинні з людом
Зрівнятися у праці... Приклад той
Підніме нас і нашу думку братства
Поширить враз...

С т е п а н

Голівко золота!
Дивуюся й вклоняюсь твоїй силі:
Перемогла й надання родове!

Т а с я

Ой, не хвали, ще перехвалиш...

С т е п а н

Зроду!

Т а с я *(жартливо)*

А все ж таки ти гребаєш... Не ймеш
Моїм рукам, смаку моєму віри...
А я і мед зварила...

С т е п а н

Ну, давай,
Скуштуємо!..

Т а с я *(подає на таці)*

Тільки не гримай дуже,
Коли невлад!..

С т е п а н *(сміється)*

Я невпросимий...

Т а с я *(налива в кубок)*

Ой?!
Ну, пий... Куштуй! *(Ставить кубок)*.

С т е п а н *(п'є)*

Чудовий! Нектар з неба!
З тобою — рай!

Т а с я *(весело)*

Як рада я!

С т е п а н

А я
Не знаю й як! Без міри!
(Раптом обнімає жінку).

Т а с я

Ой, помалу,
Аж налякав! *(Цілує його)*.
Ось і тобі ж! *(Підлива)*.
Ну ж, пий!
Нам бог послав таке надмірне щастя,
Що аж боюсь...

С т е п а н

Не бійсь!
Не зламлеться!

Т а с я *(любує на нього. Пауза)*

А справа як?

С т е п а н

Росте, росте й перемагає темінь.
Прокинулась гордота у рабів:
Хай нам Палій подасть лиш гасло — разом
Ми почнемо святую боротьбу.

Т а с я

Коли б скоріш!

С т е п а н

Ще зачекати треба,
Поки на світ розвидниться.

Т а с я

Хіба ж
Напасники дадуть діждатись днини?

С т е п а н

Е, сплять вони, вважаючи всіх нас
За немічне, якесь мізерне бидло...
Я маю вже палких товаришів,
Які думки громади розповсюдять
І сили всім бездольцям насталять.

Т а с я

О, ти всьому і голова, і серце,
Моя пихо, моя гордото! Як
Тебе люблю, кохаю і молюся
Твоїй святій, проясненій душі!

С т е п а н *(обніма)*

Ти — мій клейнод, твоя підмога — сила!

Т а с я

Тривай, либонь, прокинулось дитя. *(Підбіга)*.

С т е п а н *(за нею)*

Сміється? Гей, сюди давай хлопчину!..
Посадимо на ногу верхи...

Т а с я *(нахилилась над колискою)*

Стій!
Впорядимось... О, потягусі-гусі!

ЯВА XI

Ті ж і Остап.

О с т а п *(вбіга)*

Там гвалт вчинивсь; накрили вже кількох...
Всі ждуть тебе... твоєї хочуть ради:
Чи утікать, ховатись по кутках,
Чи виступать проти катів?

С т е п а н *(стоїть хвилину, остовпівши)*

Як зразу
Затемрився мій ясний день; знялась
Негадано розсатаніла буря
І все знесе!

О с т а п

Так краще почекать,—
Не побороть нам ворога тепера!

С т е п а н

А тих, що вже узято до тюрми,
Лишити там на згубу?

О с т а п

Що ж ми вчиним?

С т е п а н

А справу як? Втоптати у багно?

О с т а п

На час... поки своїх і сім'ї...

С т е п а н *(палко)*

Сóром
Про себе дбать, коли братів-борців
На терези положена вже доля!

Т а с я

Так, милий мій! Не буде щастя нам,
Коли наш брат конатиме в неволі...
Ти всіх будив, так будь же на чолі:
Іди туди, куди повинність кличе!

Степан

В твоїх очах горить вогонь святий,
В твоїх устах пророче слово чую...
Іду! Прощай... Але як ви самі
Зостанетесь серед лихої бурі?
Холоне кров... і серце замира...
Хто захистить?

Тася

Той, хто керує світом!
Йому дитя я доручу своє,
Сама ж піду, з тобою поплі́ч стану...

Степан

Єдиная!

Остап

Орлице наша!

Степан

Ти
Розправила крило мені; знов чую
Одвагу й міць...

Тася

На бога уповай
І не тужи за нами: всі тепера
Одна сім'я, зневажена сім'я!

Остап

Сюди ідуть... Я чую брязкіт шабель...
То вороги!

Степан

Вперед! Не подавайсь!!

Зразу темрява; картина зникає, музика, що трошки раніш почалась, проводить тривогу, бій бара́бана, гвалт і лемент, а далі проводить, в тім же настрої, монолог Степана; а він уже устиг непримітно лягти знов на ліжко.

ЯВА XII

Братковський сам.

Братковський *(схоплюється з ліжка, не прокидаючись, а ніби в забутті, в кошмарі)*. Держи!.. Тримай двері!.. Ламають... Ой, упали!.. Стійте! *(Кидається по*

хаті). Там дитя!.. Гей, собаки, бузувіри! На одного?.. Її ж за що?.. На бога! Не руште!.. Мене... я винен... Ай! За косу тягнуть!.. Пробі!.. Об одвірок голова її вдарилась... Звірі... Кров... несила... Ох, смерть!

При кінці монолога натикається на ліжко, падає головою вже до акторів і стогне; потім помалу затихає; музика теж з бурної переходить в небесну гармонію і проводить монолог матері Степана до появи коменданта.

ЯВА XIII

З'являється ніби на хмарах постать матері в'язня. Вона сходить з хмар і наближається до сина, кладе йому руку на чоло і промовляє під музику.

Мати

Настав твій час, мій сину дорогий,
І разом ти забудеш усі муки;
Натерпівся до станньої снаги
І натрудив свої мозольні руки...
Так відпочинь, голівку прихили
До матері незрадливого лона:
Тобі воно і там буде заслона,
Де богові складаються хвали...
Засни ж, засни, позбудься того лиха,
Присплю тебе і приголублю стиха.

Не нарікай, що ламлеться життя,
Що мало втіх зажив на цьому світі,—
Ти вип'єш ківш завчасний забуття,
Не сплямивши ясного щастя й миті.
Не нарікай, що марно твої дні
Яскравою стягою промайнули:
Твоя любов розбуркала знебулих,
А смерть твоя скріпить ряди рясні,
Й замає стяг братерства, правди, волі...
Засни ж, спочинь,— ти потрудивсь доволі.

Хмари розходяться, і уявляється райська, чудова глибінь.

Дитя моє, коханий раю мій!
Все, що здолав, ти учинив, мій сину;
Тебе я в край надзоряний, ясний
На хмарах цих знесу до одпочину...

Звідтіль, з ясних незміряних глибінь,
На землю ми зорітимем щохвилі,
Болітимем за наших друзів милих,
Благатимем і щастя, й долі їм...
Засни ж, спочинь на материнім лоні,—
Настраждавсь ти в братерній обороні!

Барабан — і все зникає; знов тюремна стіна. У вікно раніше ще світало, а тепер занявсь перший промінь.

ЯВА XIV

Ті ж і комендант, ксьондз, сторож та два вартових.

Сторож *(увійшов)*

Спить тихо як!

(Одвертається з плачем).

Комендант зупинивсь нерішуче; два вартових стали на дверях; за дверима далі видко двох катів. Раптовий грім барабанів.

Братковський *(схоплюється)*

Що се? Зоря і ранок?!

Ксьондз

Мужайся!

(Показує на небо).

Там єсть милосердний суд,
А тут лихих не ублагаєш, сину!

Комендант

Готовсь! Прощайсь! Кати ждуть...

Братковський *(притискає святе письмо до лона)*

Боже мій!

(Скам'янів).

В двері з нелюдським лементом вривається пані Тася і припадає до ніг в'язня.

Завіса

Чарівний сон

Святковий жарт в одну дію

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Леся — молода панночка, сирота.
Кость Романчук — молодий чоловік, колишній студент.
Марина — стара бабуся, нянька панночки.

Король — остаркуватий. Королева — огрядна, пишна. Мажордом — підтоптаний князь.	На всіх убрання, подібне до малюнків на картах.
Ханенко. Німецький принц. Невідомий лицар.	Всі три — юнаки.

Катря — подруга панночки-королівни.
Придворна старша пані — та ж няня.
Сім придворних панночок.
Джура 1-й і 2-й — хлопці-підлітки.

Придворні, драбанти, сурмачі й кати.

Діється в наші часи *.

---

* Останні роки минулого століття.

Проста порожня кімната. З меблів тільки стіл та кріселко. На стіні висить кобза. Ніч.

ВИХІД I

Леся сама.
Входить з свічкою, ставить її на стіл, а потім і другу, незапалену; кладе ще й дзеркало; одягнена у зверхню довгу одіж — ротонду абощо.

Леся

Бр-р! Холодно... Не топлять... Е, дарма!
Ах, як давно була тут! Кладовищем
І пусткою без його хата ся...
І кобза тут? Забавиться... тра зняти...

(Здійма й пригравє).

Як він на їй чудово колись грав!
О, задзвеніть ви, струни мої, стиха
І донесіть до його вдалину
Мої жалі, мою нудьгу-гризоту!..

(Гра. Пауза).

Не слухають сі струни рук моїх...
А як йому ласкаво промовляли...
Як він співав сю пісню чарівну!

(Починає тихо співати, далі голосніш).

Ой не цвіти, жовтий крине,
Ні вдень, ані вно́чі...
Ой де ж то мій милесенький,—
Не бачу на очі?
Ой не шуми, діброво́нько,
Кучерявий гаю;
Упустила голубонька
Та вже й не піймаю!

ВИХІД II

Леся і няня.

Няня *(в очіпку й старомоднім халаті до землі)*

О, так і єсть!.. У пустці... Лихо тяжке!
Та ще вночі! Тут образів нема,
А як нема, то й нечиста сила
Кубло завести може...

Леся

Не боюсь.

Няня

Ой, не кажи: укусить не укусить,
А наляка... Та що се? Слізоньки
На очах?.. Все ти журишся...

Леся

Ох, няню,
Нащо мені життя?

Няня

Та схаменись
І не верзи такого! Не цвіла —
І хоче в'ять... Гай, гай! Нащо ті хмари
Напровесні? То божа благодать:
Окропить дощ пахучий, теплий землю —
І все за ним враз оживе,— оттак
Точнісінько і твоє горе...

Леся

Ні!
Мого жалю не зміриш, не зміркуєш!

Няня

Та що ти! Ох, було колись — пройшло.
Як одружився тато твій удруге...
Покійничок... ну, мачуха й дала
Себе всім знать! Тебе недолюбляла...
Все кривдила... Але минулось зле —
І в тітці бог послав тобі матусю.

Леся

Сирітство я оплакала своє
І жаль по нім у серці заховала.

Няня

Що ж, журишся за Костем?

Леся

Ох, журюсь.
І не всміхнусь до самої могили...

Няня

Ховай Христос! Та з чого ж та напасть?
Адже ж тебе любив він...

Леся *(зворушено)*

І покинув!

Няня

Не може буть, кохав він гаряче.
Було прийду — то й мови що про тебе.

Леся

Ой нянечко, ріднесенька!..

(Припада до няні й плаче).

Няня

Та що ж
Там сталося?

Леся

Замовк і не озвався,—
Півроку вже минуло...

Няня *(хита головою)*

Он-то що!

Леся

Умер вже, може, або й гірше...

Няня *(махає рукою)*

Годі!
Не знати що: вже б звістку подали,
Бо він п'ять літ тут мéшкав, наче родич...

Леся

А може, й то... Він признававсь мені,
Що над життя... А я з стида на жарти
Звернула все і зацурала річ...

Няня

То не гаразд... Образився, напевно?

Леся

Образився... І зацурав мене!
Напевно, вже пожених авсь з другою?!

Няня

То й цур йому! Більш світу за вікном.
А ти і подруг якось залишила...
Поїхала б до Катрі...

Леся

Хоч вона
І подруга найщирша, а не хочу...

Няня

Ну, то ходім: вже й спатоньки пора...
Я покладу тебе на ліжко, вкрию,
Благословлю і казку розкажу,
Як перш було: от про царя й царівну,
Про мачуху, що думала звести
Красуноньку, щоб їй, бач, не мішала
Пишатися, що хтіла жениха
Закатувать...

Леся *(цілуючи няню)*

Ні, я не хочу спати,
Зостануся і погадаю тут...

Няня

Ой лишечко! Тут наляка нечиста...

Леся

Ні, байдуже. Я хочу конче знать
Свою судьбу... Його побачить хочу...

Няня

Вигадуєш! Душі в мене нема...
Ся пустка геть на о́дшибі, в садочку...

Леся

Голубонько!..
(Припада до няні й приголублюється).

Няня

Ну що ж! Сиди, сиди...
Я навкруги вже пантрувати стану.
(Поблагословивши, пішла).

ВИХІД III

Леся сама.

Леся *(запалює свічки, ставить просто себе дзеркало й сідає)*

Ой боженьку! Що з ним? Яка пригода?
Хоч би узнать, довідатись... А то
Невідання, непевність палять серце...
Гризота, смерть! Ні вістоньки! Коли б
Здолала я хоч прозирнуть до його,
Хоч здалека побачити у млі!

(Замислюється).

Або зла смерть, або розрада!.. Серце
В його було до всього запальне,—
Ну, й завело!..

(Пауза).

Зайшло моє вже сонце,
І ніч лягла, холодна, глупа ніч!
Як всю мене немов тягар той клонить...

(Потягається, схиляє голову і промовля дедалі тихше й тихше).

З'явись мені, мій соколе прудкий!
З'ясуй мені, чого ти нас покинув?

(Пауза. Далі невиразно, немов крізь сон).

Якісь страхи... Хтось... має... роз-лучить...

Починається тиха музика. Панну клонить дрімота, вона вагається, але нарешті схиляється на стіл і звалює одну свічку, потім і другу. На кону темно, як в льоху. По короткій паузі підіймається задня завіса і з'являється фантастична картина. Розкішний сад, квітки, водомети, статуї. Віддаля величний палац. Ліворуч мармуровий амвон з балдахином і гарними сходами; вгорі на амвоні — два пишні крісла, а трохи нижче — ще одно. Місячна ніч.

Сон.

ВИХІД IV

Катря (придворною панною), а потім Леся (королівною).

Катря *(озираючись назад)*

Найпишніша панно!

Леся *(з-за дерев)*

Вмить,
Ось здійму-но оксамит,
Бо аж душно...

Катря

Слушна річ —
Чарівна та пишна ніч!

(Зупиняється перед статуєю Венери і жартівливо співа).

О моя Кіпрідо!
Вчуй мої благання:
Лий за милим слідом
Чари закохання!

Леся *(входячи)*

Вже й співаєш?

Катря

Що ж зітхати?
Не повернеш тим утрати!

Леся

Сядьмо тут.

Сідають.

Катрусю люба,
Як же з лицарем Сабком
Учинилась тобі згуба?

Катря

Що ж, кохались ми ладком...
Тобто він кохав шалене,—
Я ж сміялась; він до мене
Припадав і умлівав,
Руки, сукню цілував,—
Я ж сміялась; в його сльози,
А мені то байдуже —
Привабляла, та й уже...
Раз, як стали вже морози,
Він прийшов та так і впав
На коліна й заблагав,
Щоб я вмить йому призналась:
Чи він любий, а чи ні?
Вже й хотілося мені
Обійнять його, й вагалась...
Вередливий маєш жарт...
Ох, того було не варт!
Я пішла мов королівна...
Він поблід, підвівся гнівно
Й не вернувсь...

Леся

Ой леле! Ну?

Катря

Зацурав мене, дурну,
І з другою поєднався.

Леся

Світе, боже правий, зглянься!

Катря

Що ж, я винна, а не він;
Вийми серце — змовкне дзвін!

Леся

Ах, нещасна моя доля,—
Зацурала й я соболя
З-за нікчемного стида,
А тепер він пропада...
Чи за жарти, за наругу
Закохався, може, в другу...
Ой, пропаща я цілком!

Катря

Де ж було се?

Леся

Де мій дом...

Катря

Як твій дом? Ти ж у чертозі,
Короля єси дочка;
Твоя мова наляка
Всіх у нас... О, знову сльози?..
(Голубить її).

Леся

Я заледви і жива!

Катря

Що ж там? Може, голова
Заболіла?

Леся

Ой-мі, туга...
Коли щира ти подруга,
То втечім...

Катря

Куди?

Леся

Туди —
За моря, за сині гори,
Де лежать степів простори...
Там мій красень, моє горе!
Я знайду його, знайду,
Перетну лиху біду
І покрикну: «Ясен раю,
Я давно тебе кохаю!»

Катря

Кинь і спогади тих мрій,—
Тут лицарства цілий рій,
І для тебе ж воно зване...

Леся

Моє серце ниє, в'яне...
Всі вони чужі, чужі!
Лиш учувсь один-но голос,
Наче рідний, приязний...

Катря

О? І хто ж воно такий?

Леся

Моє серце на ножі...
Той же стан і русий волос...
Але то одна мана!
Ой, минуле все зрина...

Катря

Ет, кинь об землю примари.
Я покличу подружок! *(Ляскає в долоні)*.

ВИХІД V

Ті ж і придворні панни.
Панни в білих сукнях і трояндах вибігають з двох боків; Катря їм щось шепоче.

Катря

Що ж, побавимось в танок
І розвіємо їй хмари.

П а н н и *(до Лесі)*

Слава ясній королівні!
Ми готові до послуг.

Л е с я

Ви мені всі за подруг...
Вас люблю я... Всі ми рівні.

К а т р я

Погуляймо в горидуба!

П а н н а 1-а

Самим скучно, моя люба,—
Хоч би джур...

П а н н а 2-а

А то й князька!

К а т р я

Ой, вигадниця яка,—
Він магнат...

П а н н а 2-а

До всіх принад!
З нами бавитися рад!

К а т р я

Онде старша наша пані,
Поховаємось зарані!

Всі ховаються поза кущами й деревами.

ВИХІД VI

Т і ж і с т а р ш а п а н і (Лесина ж няня, але пишно вбрана).

С т а р ш а п а н і

Де ти, красо моя?.. От дивно...
Де ж ти поділась? Озовись!
Вбиратись час не як колись,
А в пишне сяйво, королівно,
Бо місяць зійде до зорі...
Та де ж ти? Тут чи угорі,
В своїх світлицях?

Г о л о с и

Ось я! Тута!

С т а р ш а п а н і

Та де ж?

Голос Катрі

Я вмить!.. Трен ноги плута...

Старша пані

Моя ясніша, час, пора:
Із королівського двора
Всі рушили на шану щиру
Величним лицарям турніру...
Ходім!

Голоси

Агов! А-а! Хі-хі!

Старша пані

Та де ж ти? *(Оглядається)*.

Ґолос з гурту

Тут!

Старша пані *(кидається і туди й сюди)*

Де тут?

Голос Катрі

Ось Леся!

Старша пані

Що за мана́? Пождіть, лихі!
Поскаржусь... Ну, вже попадешся
Ти, дзиго! Ось я, ось я вас!
Ей, годі з жартами, не в час!

Голоси *(з реготом)*

Агов, агов!..

Старша пані *(прожогом до них)*

Я ж вас!..

Голоси

Ой, пробі! *(Тікають)*.

Леся *(виходячи)*

Не гнівайсь, люба пані...

Старша пані *(засапавшись, сідає)*

Ай,
Нема на їх, лихих, хвороби!
Так наманіжилась! Тривай!..

Чому не йдеш ти до скарбниці?
Там ждуть своеї чарівниці
Шмарагди, перли, туркоси...

Леся

Не стямлюсь я... Чудні часи...
А то з якої б то причини?
Мене, єдиної дитини,
Дочки ясного короля,
Усі тримались оддаля,
Лякаючись нової мами...
Росла я потай, за замками,
Як служка вбрана...

Старша пані

Те пройшло;
І оченяток твоїх скло
Вже не затемриться сльозою.

Леся

Смієшся, пані, наді мною!
Хіба ж та мачуха не звір?
Мене ненавидить! Повір,
Її голублення лякають
Мене ще більш, аніж лайки.
Оці закликані святки,
Напевно, зле щось провіщають.

Старша пані

Нема причин твоїй гризоті;
У пишнім сяйві, в яснім злоті
Зійшло вже сонечко весни
І всі хмарки твої прогнало.

Леся

Зронила я гірких чимало
З непереможного жалю...
Ох, як я панію люблю,—
Здається, більш од мами-тьоті...
Тільки у пишнім сім охвоті
Вельможна пані холодніш,
Аніж у простому, раніш...
Тепер боюся якось пані,
А то б призналась... душу всю б...

Старша пані

О вустоньки мої кохані,
Настане свято, коли шлюб
Розв'яже Лесі вільно руки...

Леся

Не завдавайте серцю муки:
Не вийду заміж я... ні, ні!
Нема тут доленьки мені,
Бо той...

Старша пані

Хто той?

Леся

Не можу, пані...
Е, що й казать!.. Та у жупані
Сюди і приступу нема...

Старша пані

Ет, кров шаліє... та дарма...
Он королева...

Леся (*подалася вперед*)

Ох, мій кате!..

ВИХІД VII

Ті ж і королева.

Королева зупинила старшу пані, нишком розмовляє з нею.

Леся

То, може, дико, може, й гріх,
А я не можу подолати
Жаху — бодай то й моя мати,—
В її очах їдких та злих
Гадючих жал велика сила...

(*Пауза довга*).

Проте я ниньки мов в гаю...
Сама себе не пізнаю —
Немов зросли у мене крила...
Ой, голос, голос аж дзвенить
В моєму серці милим співом;
Його почула лиш на мить

І захопилась отим дивом!..
Невже то він? Ой, боже мій!
(Замислюється).
Ні, то гірка омана мрій...

Королева *(наближається і згорда дивиться на Лесю; та кланяється, цілує руку і відходить, спустивши очі)*

Як ніч! Хто я?

Леся *(непевно)*

Ваше величчя,
Ви королю-отцю жона...

Королева

А вам?

Леся

Ох, мати... *(Набік).* Сатана!..

Королева

Ну, добре. Що ж своє обличчя
Ви одвертаєте?

Леся

З страху...
Мені ви...

Королева

Ні, то ти лиху
До мене душу завжди мала...
А слід би мачуху й любить!

Леся *(чуло)*

Я ласки, мамо, не зазнала...

Королева

Ну, ось! *(Холодно цілує)*

Леся *(здригнулась)*

Чи ж вірить мені?

Королева *(ласкаво і жартливо)*

Цить!
Тебе я маю за дитину,
До тебе серцем щирим лину
І дбаю все про твій талан...

Леся

Ох, у очах мені туман...
Не стямлюсь я...

Королева *(ніяково)*

Ну, перше, так,
Тебе цуралась я, а нині
Я чуюсь матір'ю дитині...

Леся

Ой леле! Як я рада, як...
Нехай посвідчать оці сльози,
Що правда се...

Королева *(голубить її)*

Ну, от морози
Й минули вже, і літо в нас...
Але не гай ти, доню, час
І засліпи усіх красою...

Леся

Що перед вами, мамо, я?
Нікчемна тінь...

Королева *(ехидно)*

Ти наді мною
Смієшся?

Леся *(щиро)*

Ненечко моя,
Їй-богу!..

Королева *(розкриває руки)*

Ну, піди на лоно! *(Пестить її)*.
Сьогодні жереб твій. Сюди
Могут-юнáків пишне гроно
Увійде зараз, так гляди:
Хто буде кращий з них борець,
Той візьме твій собі вінець!

Леся *(припада)*

Ой зглянътесь, мамо,— того шлюбу
Не хочу... се ж на смерть, на згубу!
Мені ще воля дорога,
Ще не натішилась в кубельці,
Ще не прокинулась жага

В моїм дівочім, чистім серці...
Й за вами жаль...

Королева

О, то пусте!
Та й чим знадне дівоцтво те?
Хе, заспіваєш інші співи,
Коли розкоші чарівливі
Тебе огорнуть і сп'янять...
О, раювання того стать
Така зваблива! Милування,
Обійми, пестощі, стискання...
Гориш і млієш на вогні...
Над все — те щастя на землі!

Леся

Ох, лихо тяжке! Та правицю
Віддати можна лиш тому,
До кого серце...

Королева

Ет, дурницю
Верзеш ти: в шлюбі одному
Й розтопиш палом його броню.

Леся *(плаче)*

Ой мамо, мамо! Хто не люб,
То з тим труною буде шлюб!

Королева

То королівська воля, доню.
Не плач! Я, може, й обороню,
Коли лихий буде жених,—
Візьму на себе отой гріх;
Але за теє поклянися,
Що без моєї волі ти
Ні з ким дружитись не згодишся,
Хоча б жених був до мети!

Леся

Клянусь, клянусь! Тут, на чужині,
Не може буть мені дружини!

Королева

То жарти... Ох, їм швидко край...
Ну, прибиратись поспішай!

Леся виходить.

ВИХІД VIII

Королева *(сама-одна)*

Ні, вийдеш заміж безперечно,
І стане тут мені безпечно,
Коли хто кралю загребе...
Таки я здихаюсь тебе!

(Пауза).

При їй краса моя — брудота,
При їй ховатись мені тра...
Й ніщо не сплямить того злота —
Ні біс, ні знахарка стара!
Ще кращою стає щоднини...
Ой, я ненавиджу її
І збудусь підлої дитини!
Так, шлюб... На вигадки твої
Ми з королем і не завважим
І до вінця тебе ще зв'яжем!

(Пауза).

Але ж мені пригода й тут:
Ну що, як той, кого жадаю,
Їй жереб,— я ж рішуся раю?
О, смерть тоді! Всьому капут!
До нього серце прикипіло
І занялося моє тіло
Вогнем жерущим. Віддала
Я за корону свій віночок,
І ось марніє мій видочок:
З старим все серденько звела!
З ним — зараз в'януть поривання,
Палка, жадібна моя хіть
Не будить діда і на мить,
А виклика лиш позіхання...
А ласки! Бир-р-р... Бодай не знать!
Я хочу жити і кохать!

(З скаженим запалом).

До вас вдаюсь, пекельні сили,
Щоб ніж до помсти насталили!
Не дам його, не попущу,—
Себе і їх занапащу!

Чути сурми.

Король вернувсь... Стрічати треба...
(Пішла була і зупинилась).
О, жду тепер я пекла й неба!
(Хутко вийшла геть).

ВИХІД IX

Леся й панни.

Леся в короні й діамантах, а панни в вінках, з довгими поясами.

Панна 1-а

Чудо, чудо! Пишно! Ах!

Панна 2-а

Певно, всіх обійме страх
Від блискучої краси!

Катря

О, богиня ти єси!

Панни *(оточують Лесю)*

Наша красна королівна
Сонцю праведному рівна,
Ліпша ясної зорі,
Що блискоче угорі!

Леся

Ви, подруги мої щирі,
Помиляєтеся в мирі,
Вихваляючи мене...

Катря

Тебе щастя не мине,—
От вернулись уже з поля
Пишні гості...

Панна 1-а

Твоя доля!

Леся

Вам віддати рада всіх!..

Панна 2-а

Не зречуся!

К а т р я

От на сміх
Закохаються в нас зайві,
І зігріємось в їх сяйві.

П а н н и

Дай-но, боже,— то не гріх
Нам зажити ті розкоші,—
А чи ж ми пак не хороші?

Л е с я

Всі звабливі і стрункі,
Мої пишні квітоньки!

К а т р я

Ну, тепера звеличаймо
Ясноможну молоду...

Л е с я

Ви накличете біду!..

П а н н а 1-а

Ну, так в коло погуляймо!

Всі оточують Лесю; то звивають, то розвивають над нею серпанкові пояси і, легесенько вигинаючись, ведуть танок.

П а н н и *(співають)*

Ой настала вже пора —
Місяць з неба визира,
Грає з синяви долин,
Сріблить китиці маслин.
Розкриваються квітки,
Прокидаються мавки,
І в блакиті цілий рій
Чарівних, хвилястих мрій!

Тиха струнна музика і танок.

(Співають).

Всюди сяйво і краса,
Зорить перлами роса,
Лист шепоче таїну
Про нагірную луну,
Котить хвиля від лугів
Соловейка любий спів...

Змовк, замислившися, гай,—
Вабить щастям тихий рай!

Фантастична музика. Панни сплітаються і розплітаються в колі. Квітки привітно кивають, і весь сад засвітився казковим сяйвом, а над Лесею проміння аж грає.

ВИХІД X

Ті ж та два джури.

Джури

Ясніший круль!

Катря *(набік)*

Соломи куль!

Панни *(до джур)*

Ходіть сюди
Ви, молоді!
Ну, скік та скок —
Ведіть танок!

(Хапають їх і тягнуть за руки в коло).

Джура 1-й

Ой, пробі!

Джура 2-й

Гвалт!
Не в час той жарт!
Ой плаче мій
По паннах кій!

Панна 1-а

Погрози? Га?
Стривай, черга
Й за нами буде на хлоп'ят:
Не занести від нас їм п'ят!

Катря

О, їх химер
Не ощажать;
Ми і тепер
Дамося знать,
Як нас, красунь, зневажать!

Панна 1-а

Нам'яти боки їм ущерть!

П а н н а 2-а

Зацілувати їх на смерть!

В с і *(накидаючись)*

Лови! Хапай!

Д ж у р и *(тікають)*

Кати! Ай-ай!

Панни їх ловлять і починають цілувати. Гвалт. Сміх.

ВИХІД XI

Т і ж і м а ж о р д о м.

М а ж о р д о м

Ой, содома і гоморра!
Чинить бунт оця дітвóра!
Гу-гу-гу! Мої цяцяні!

(Ганяється за ними).

Ошаліли а чи п'яні?
Е, за сеє вам джа-джа!

(Чмокає губами, ніби цілує).

П а н н и

Що за півень походжа?
Гей, тепера
Ми обсмичем йому пера!

(Шарпають його).

М а ж о р д о м *(одбиваючись)*

Ну, ну, годі!
Вас на шкоді
  Я піймав,
То дивіться,
Схаменіться,
  Щоб мовчав!
Бунтівничі
Ваші річі.
  І хто зна?
Може, скрита
У вас справа
  Погрізна?

Панна 1-а

Ох, цікава
Наша справа,
Але зась!
Хоч заплаче,
Не побаче
Її князь!

Мажордом

Що се?

Панна 2-а

Шарфа.

Мажордом

Ну, а там же що?

Панна 2-а

На, на!
Одступіться, то вже наша таїна.

Мажордом

Але то небезпеченство?

Панна 1-а

Ще й знадне:
Дідугана у могилу зажене!

Панни

Ха-ха-ха, хі-хі! *(Обсмикують його, крутять і таке інше).*

Мажордом

Ой, годі!

Катря

Ха-ха-ха!
Наберешся з вами, княже, ще гріха!

ВИХІД XII

Ті ж і король, драбанти і сурми.

Сурми. Драбанти стають коло трону. Всі одразу стихли, стали шпалерами. З боків появилась шляхта. Панни стали легурно по сходах. При появі короля всі низько кланяються і стають півколом.

Король

Вітаю всіх!

Всі

Вік довгий!

Король *(до мажордома)*

Як?

Мажордом

Все благоденствує!

Король *(потирає руки)*

От любо!

(Тихо). А гроші?

Мажордом

Всіх оціпив ляк...

Король

Застав хоч закроми...

Мажордом

Сугубо?

Гаразд. *(Набік)*. В заставі все зерно!

Король *(до нього)*

Тра підмастити нам стерно...

(Підходить до Лесі).

Ну, зірочко? Моя зозулько сива!
Настав твій час, і сповниться судьба.

Леся

Ох, отче мій, короно святоблива!
Про щастя ж він своєї доні дба?

Король *(голублячи її)*

Авжеж, авжеж...

Леся *(палко)*

Продовжи, боже, літа
Його величності отця і короля!

Король

О, в мене ти! Вся розумом повита,
І хоч дочка, а правда дозволя
Сказати всім: нема ніде картини,
Подібної до нашої дитини!
Чоло — як лід, а кучері — як дим,

А оченьки — то блискавки і грім...
Перлина ти в моїй ясній короні!

Королева

Та годі вам плести хвали для доні,
Бо святу час... До трону вже ходім!

Король

Іду, іду... не помилюсь... я знаю.
(Іде і сідає на троні; королева теж).

Королева *(сідаючи)*

Всіх сповістіть по давньому звичаю.

Король

Ага, наказ!.. *(Голосно)*. По божій благодаті
Ми волимо, щоб і в дворці, і в хаті
Всі відали: хто в справі сій згола
Суборців всіх на слові подола,
Тому в жінки оддам я королівну
І наших дібр ще половину рівну!

Всі

Хвала, хвала! Ото наказ,—
За його й битися якра́з!

Грають в сурми.

Мажордом

По божій милості і ласці короля,
Хто в справі сій суборців подола,—
Тому віддасть король цю королівну,
А в посаг дібр ще половину рівну!

Всі

Хвала, хвала! Усім в тямки.
Тепер сталіть-но язики!

Поруч з Лесею стоять: справа мажордом, а зліва старша пані; над мажордомом королева, а нижче Катря; панни по обіруч по сходах до самого долу.

Хор *(співа)*

Слава, слава королю
За дочку його, зорю!
Слава! Слава!

Мажордом *(до Катрі)*

А мені дай жвавих днів,
Щоб я з панною шалів!

Катря

Щоб попав з колоди в рів!

(Враз з приспівом — «Слава».)

ВИХІД XIII

Ті ж і суборці: ханенко, принц і лицар. Стають суборці по черзі, але лицар так, що його не видко поки що Лесі.

Мажордом *(королю)*

А мови як? Чи допустить приватні?

Король

Про мене...

Мажордом

Гм!.. А скажуть, що заштатні...
Підпсюрники?

Король

Які?

Мажордом

Хоч і мудрець?

Король

Як знаєш... Ох, коли на їх кінець!

Тиша. Король подає знак рукою. Мажордом щось шепоче кожному суборцеві.

Ханенко *(виходить вперед першим і, пригаючи стиха на зурні, поводить очима на королівну)*

Там, де місяць повив в срібні шати млу пишних долин
І знялось із садів-вертоградів пахуче дихання,
Що здурманило кров чарівною красою хвилин,—
Там родилась жага і злилася з захватом кохання...
Чи ти знаєш той край, де голубиться збещений Ніл
До розпалених скель і шепоче про ласиво п'яне?
Де шаріє смоква і дим в'ється з нагірних кадил
Та в блакиті ясній під промінням леліє і тане?
О, розкоші там скрізь... Але ти над усі чарівна!
Срібношатий — Ліван, а біліш твоє чоло Лівана;

Палкий — колір троянд, вабить всіх та краса
запашна,
Але вуст твоїх пал — запашніший троянд
Дагестана;
Ой там зорі ясні і пиша з-між них місяць блідий,
Але очі твої за ті зорі яскраві ясніші...
У пустині палкій тішать душу джерела води,—
Але перса твої солодощів і втіхи повніші...
Огрядна і струнка мліє пальма на злоті піску,
Але їй не достать до приваб твого дивного стану;
Повен лотос таїн між лататтям в прозорім ставку,
А в твоїх таїнах більше ваб, і жаги, і дурману!
Ти — богиня краси, ще якої не бачив Едем!
У обіймах твоїх і зростають, і гинуть пориви...
Будь моєю ханим і прилинь в мій баєчний харем:
Нап'ємося ми чар і замрем у розкошах, щасливі!

Король

Ху, пишно як!

Королева

Чудово! Захватливо!
Я аж тремчу...

Король

Наділа б хустку...

Королева

Ай,
Хоч не дратуй, нікчемо!

Мажордом

Палко, живо!
От в очах мов всіх ваб жіночих рай:
І рученьки, і вустоньки, і цяці...
Ух, жижа!

Катря

Вам усе тепер за лід!

Король

Пресвітлому за його славні праці,
За пишну річ ясу воздати слід!

Мажордом *(махає)*

Слава!

Сурми грають.

Всі *(співають)*

Слава пишному ханенку,
Слава, слава на весь світ!
Хай живе й пиша у ханстві
Всім на втіху сотні літ!

Король подає знак рукою, і виступає принц.

Принц *(промовля під струни лютні)*

Ні, не захват солодкого зомління,
Не пестощів пекучая жага
З'ясують нам ті чарівні боління,
Які любов від серця вимага...

Кохання — спів, зальот душі, не тіла,
Зоря з-за хмар, веселка дощова:
Вона ростить у нас незримі крила
І до країн безкраїх порива.

Душа болить в холодній самотині,
Рвучись щомить з земних важких заліз...
Вона жада поради і дружини,
Жада розкош в багатті спільних сліз...

Зі мною ти, моя красо богине!
Що мовити? Душа у нас одна —
І цілий світ у нашім оці гине,
І світ новий, баєчний вирина.

О пишна ніч! Ти появляєш мрії
І неземні краси в прозорій млі...
Як чарівно ген промені блідії
Мереживом сріблятьcя по землі...

В обіймища сплелись сутіней зграї,
Отрутою пашать нічні квітки,
І шепотять про втіхи в темнім гаї
До місяця закохані мавки.

Все повно чар і виростає з міри...
Минулеє з прийдешнім ізлилось,—
Душа зорить в дитиннім сяйві віри,
Бажається незбутнього чогось...

Зріднили нас незмислені хвилини
І захвати розкошів неземних;
Вчуваються нам співи янголині
І тихий дзвін струн легких, золотих.

Моя красо, моє святе кохання!
З тобою я зіллю своє життя,
Тобі віддам усі свої бажання,
В тобі знайду весь світ і всі чуття!

Король

Ох, солодко! Душа аж лине в рай!

Королева

Коли б хутчій!

Мажордом

Мавки? Гм! Теж картини:
Стискання душ... бажання через край...
Щось запальне...

Катря

Утріть-но, княже, слини!

Мажордом

О, навісна!..

Король

Гей, принцові ясу!

Мажордом

За душі... ніч і за мавок красу!

(Махає хусткою).

Сурми грають.

Всі *(хор)*

Слава принцові-могуті,
Слава, слава на весь світ!
Хай пиша в німецькім панстві
Всім на втіху сотні літ!

Король подає знак — виступає лицар.

Леся *(зобачивши його, тихо)*

Ой боже, він! Мій друг, моє життя!..

Старша пані

Не гомони! Он зорить королиха!

Леся

Я з радощів загину... без пуття!..

Старша пані

Е, з радощів того не буде лиха!

Лицар *(приграючи на кобзі, промовляє).*

Ні, ні, не те! Любові сила
Необорима і міцна.
Вона весь божий світ скрасила
І ним орудує вона!
Вона є промінь веселковий,
Що благу спільному сприя:
Кохання тане в тій любові,
Любов в коханні тім буя!
А ваша втіха — заздрість, рвія,
Химерна хіть і гвалт ножа;
Вона себе лиш поважа,
А інший світ їй зайва мрія...
Хоч завались, хоч пропади —
Коханцям мало в тім біди!

. .

Моя ж любов є зовсім друга:
Прихил до люду, до бідах,
Яких призначення — наруга,
Нужда, страждання, праця, страх,
Які добра повік не мають,
Які від голоду конають,
Для ситих все віддаючи,
Навіть спочинок уночі,
Яких бліді, нужденні діти
Не знають забавок, сміху
І в'януть в хліві чи в льоху,
Мов під серпом поникли квіти,
Які-но чули день у день
Прокльони й сльози своїх нень!
Моя любов втішає муки
Борцям і в місті, і в селі —
За благо всіх, за світ науки,
За спільне щастя на землі...
Он глянь... При лампі у кімнаті
Сидить, немов з хреста ізнятий,

Химерний труженъ; голова
Йому схилилась, і слова
Лягають кров'ю на папері...
У грудях клекіт, стогін, хрип...
І чується жіночий хлип —
Хтось плаче, вийшовши за двері...
Йому ж байдужий смерті жах,
А сльози щастя на очах!
А ген — віщуля красномова
Братерства близької зорі.
Вона несе бездольцям слово,
Що гвалту згаснуть вівтарі...
А ті бездольці темні, дикі
Її ж волочать до владики
І, мов буруни навісні,
Ревуть: «Розпни її, розпни!»
І жаром вогнище палає...
І стогне всюди темний брат...
Невже ж до сліз його, до втрат
У нас і жалощів немає?
О ні! Людині взагалі
Ми віддамо свої жалі!

. . .

Нехай же зіллється кохання
З любов'ю в спілці лагідній
На вірне, дружнє побратання,
На зв'язок чесний та святий!
Нехай душа твоя, крулівно,
Примусить нас любить всіх рівно
Й віддати щиру ту любов
За рідний край, за рідну кров!
О, в спілці тій є творча сила:
Вона зжене неправду пріч,
Вона розвіє темну ніч
І всім дасть волі й щастя крила...
Бо та любов є світ у млі
І одслід бога на землі!

Всі в захваті. Чутно тихо: «Слава, слава...

Король *(в сльозах)*.

Звитяжець-лицар мій коханий.
Найбільше слави йому й шани!

Всі *(хор)*

Слава вік йому лунай!
Жде звитяжця нагорода,
Жде пошана, щастя й рай...
Слава, слава!

Король встав і підійшов до дочки. Королева лютує; до неї підходить мажордом і про щось шепоче. Тим часом музика грає на привіт. Лицар припада навколішки перед Лесею; та надіва йому лавровий вінок.

Леся

О мій суджений, мій раю!

Король

Вас, дітки, благословляю!

Леся теж стає навколішки.

Всі *(спільним гуртом)*

Боже всесильний,
Розжени їм хмари,
Даруй вік щасливий
Для нової пари —
Їм на втіху,
Нам на радість.
Слава, слава!

Королева *(зривається)*

Не дозволю, зроду ні —
Їй дістатись сатані!

Король

Що ж гвалтуєш ти наново?
Я ж подав крулівське слово!

Мажордом

То пусте: мінять наказ
Ваша воля хоч сто раз!

Король

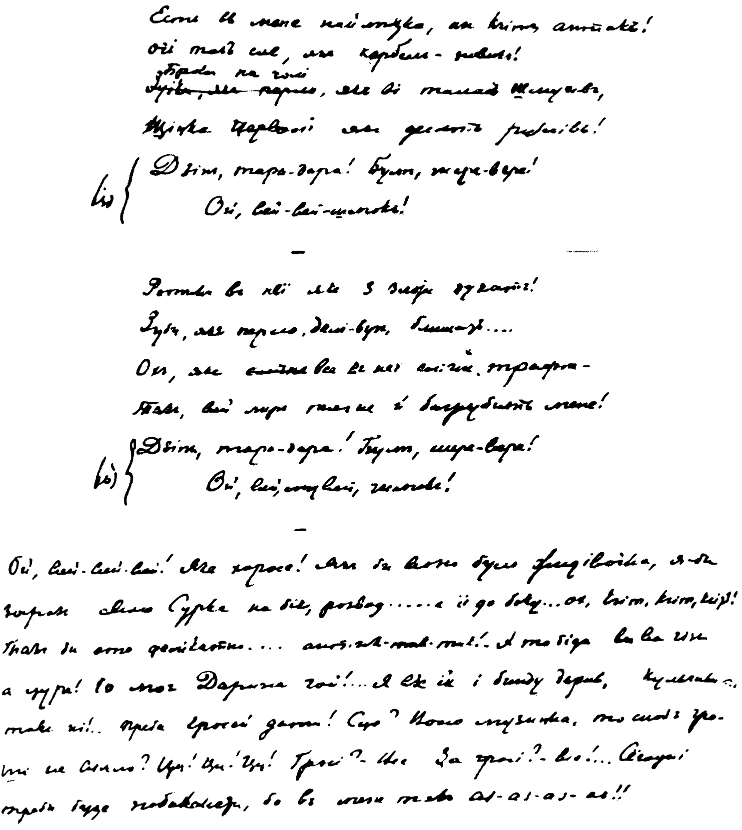
Але в чім же тут причина?

Королева

Лицар ваш є зла личина!

Леся

Мамо, зглянься! Твоя ж дитина!
Без його я зараз вмру...

Сторінка автографа п'єси М. Старицького «Тарас Бульба»

К о р о л е в а

Чули байку цю стару.
(До Лесі). Одсахнись!

Л е с я

Ой, зглянься, мамо!

К о р о л ь

Хто ж він є?

К о р о л е в а

Злочинець прямо!
Рвань бунтує на панів...
Адже чули його спів?

К о р о л ь

Так, слова якісь понурі...

М а ж о р д о м

Не були вони в цензурі!

К о р о л е в а

Він убити нас хотів!

К о р о л ь

Гвалт! На бога!

Л и ц а р

Марний гнів!
Ваша ясність, запевняю,—
Я покірніший з синів.

Л е с я

О, я душу його знаю!

В с і

Молим всі ми короля,
Найяснішого могуту!

С т а р ш а п а н і

Хай карать не дозволя.

К о р о л е в а *(до Лесі)*

Одсахнись, кажу! Ой скруту
Я завдам!.. *(Голосно).* Та що там? Він
З бунтарів бунтар один!

К о р о л ь

Ай!

Мажордом

Ой!

Королева

Ей, кажу востаннє,—
Кинь! Не то — закатування!

Леся

Ні, несила!

Мажордом

Ох-ох-ох!
Треба зараз, щоб він здох!

Король

Гей, катів!..

Мажордом

Вони в чертозі.

Леся

Тату мій! Поглянься на сльози!
(Стає навколішки).

Старша пані

Ради неньки, що в землі!

Королева

Катувать його вели!

Леся

Тату! Чесний він!

Мажордом

Підданці
Найстрашніш такі!

Король

Уранці
Йому суд!..

Королева

Ні, смерть в ту ж мить!

Мажордом

Я в тім можу пособить.

Всі

Ой, нема його вини!
Люту кару зупини!

Королева

Чуєш,— бунт!? Катуй, рубай!

Леся *(кидається)*

Тату, тату! Постривай!
Вбий мене! Не дам я! Ай!..

Страшний грім, блискавка. Вся картина зникла. Темно. Знов перша кімната. Леся в сні жахається і стогне. Мелодрама.

ВИХІД XIV

Леся, няня, а потім Кость.

Няня *(одчиня тихо двері. Входить з свічкою в руці)*

Ой боже мій! Свічки вже долі... страх!
От і покинь: ще сталася б пожежа,
А їй дарма,— безпечно собі спить!

Кость *(визира з-за няньки)*

Та освітіть, хоч гляну я на квітку!
Так занудивсь, що аж зотлів.

Няня *(освічує Лесю; вона жахається у сні)*

Ох, ох!
От і вона з нудьги та із гризоти
Звелась на тінь...

Кость *(наблизившись)*

Так не зреклась мене?
Ой нянечко, яка ж вона хороша!
Мов ясний світ ранкової зорі,
Мов марево небесної блакиті,
Мов сяєво веселки чарівне!..

Няня *(всміхаючись)*

Уже й почав! Такий же...

Кость

О, навіки!

Няня

Я розбуджу... Мов стогне уві сні...

Кость

Тривайте... я... он кобза коло ніжок...
Заграю я... і піснею збуджу.

Няня

Ну, ну, дзвони! Митець ти, се я знаю...
Вигадники обоє — сміх і гріх!

Кость *(піднімає кобзу, пригарє і стиха співає Лесину ж пісню).*

Ой затьохкав соловейко,
Як зайшло вже сонце —
То ж прилинув твій миленький,
Стука у віконце!
Вставай, вставай, дівчинонько,
А чи ж ти не рада?
Вже нас щастя огортає,
Минулась розрада!

Леся *(помалу прокидається і раптом спросоння кидається на груди Костя)*

Не дам, не дам! Мене карай на смерть,
А не його!.. Ой, пережить несила!
Його люблю, кохаю над життя,
Над цілий світ!

Кость *(обніма її палко)*

Мій боже, що я чую?
О чарівна ти, чудодивна мить,
О неземне, небесне раювання!
Від щастя я стеряюсь!..

Няня *(радіючи, б'є руками об поли).*

От і край!

Леся *(прочумавшись)*

Ой, що се, що? Не сон, а дійсна з'ява!
Ох, лишечко, що наказала я!
(Виривається).

Кость *(притискаючи її)*

Ні, не пущу, моя тепер навіки!

Няня *(з сміхом)*

Попалася!

К о с т ь *(палко)*

Дізнався правди я,
І щастя вже не випущу з правиці!
Тобою жить, тобою всіх любить,
Віддать життя нещасним ради тебе
І смерть прийнять, щоб жить тобою й там!

Л е с я *(обіймаючи його)*

О, як тебе безмірно я кохаю!

Н я н я *(зворушено)*

Благослови господь!

К о с т ь *(шалено)*

Моя, моя!!.

З а в і с а

Крест жизни

Драма в пяти действиях

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Наумова Марфа Сергеевна — старуха, суетлива, нервно-расстроенна, забывчива. Добрейшее, придавленное существо. Ходит в черном, по праздникам — в сером.

Владимир Константинович — старший сын её, лет 37, худой, в длинных волосах с проседью. Глубокая натура, сдержан.

Кирюшка, Кира — второй сын, студент; худосочный, истоптанный, с выражением тупой заносчивости и пресыщения жизнью. Усики вверх и маленькие бачки. Во всем вычурен.

Любочка — её дочь, лет 16. Наивна и беззаботна, как дитя.

Сумкевич Станислав Иванович — средних лет, хорошо сохранившийся; держит себя с достоинством и во всем корректен.

Славинская Нина Александровна — молодая красивая дама; богато одета. В манерах и аффектированном тоне заметно, что из актрис.

Барон Гольштейн Самуил Карлович — миллионер и меценат; любит растягивать иногда слова. В костюме и манерах проглядывает небрежность.

Рождественский Афиноген Андреевич — лысый, с брюшком и жирной улыбкой. Профессор-медик; жуир и поклонник прекрасного пола.

Руденко Тарас Прокофьевич — добродушная с красным носом физиономия; в бороде; нюхает табак. Помощник редактора местной газеты. В говоре заметен слегка малороссийский акцент.

Агриппина Михайловна — бывшая жена профессора, а теперь живет с Руденком. В коротких волосах, криклива, много курит.

Катя — её дочь от профессора. Тоже в коротких волосах, но завита баранчиком; подражает матери.

Няня — древняя старушка, чуть ли не ходившая еще за старой Наумовой; великоросска.

Гаврило Никитич Шкуратов — бывший приказчик Наумовых,— тоже великоросс; благообразный, теплый старик; носит бороду.

Стёпа — его сын; оканчивающий студент. Одет скромно в форму. В говоре слышится великорусский акцент; в манерах немного грубоват. Идеалист, горячего темперамента.

Жак — дальний племянник барона; выгнан недавно за безобразия из университета. Фат.

Прокурор — толстенький, низко остриженный, с проседью.

Молодой человек — из снобов.

Паша — горничная, миловидная.

Посыльный, официанты, прислуга.

Действие происходит в одном из университетских городов России в наши дни.

Между III и IV действиями проходит два месяца; между IV и V — две недели.

ДЕЙСТВИЕ ПЕРВОЕ

Небогатая зала. Справа трое окон; слева — две двери; ближайшая — в кабинет Кирюши, вторая — в столовую, против зрителей — две двери: направо — входная, налево от зрителей — в комнату старухи и Любочки. Мебель разнокалиберная, видно, что снесена отовсюду: и гнутая, и мягкая, и фантастическая; на авансцене — козетки, пуфы; в глубине — один угол убран по-китайски. На стенах — олеографии и две старинные гравюры из французской революции. На камине — бюсты Герцена и Михайловского. Вечер.

ЯВЛЕНИЕ I

Паша, няня, официанты, лакеи.

Суета. Официанты носят через зал в столовую посуду, ящики вин, коробки, фрукты; лакеи заправляют свет в канделябры, чистят мебель. Паша стоит на табуретке, сверх стула, и прикалывает гардину. Няня мрачно надсматривает за всеми.

Паша. Ой, шатко как! Тут и голову расшибешь... Разве это мое дело? Вон никак не достану... *(Тянется)*.

Няня. А ты брось... Охота!

Паша. Брось! А коли по голове тяпнет?

Няня. Нештó?

Официант *(с блюдом)*. Куда прикажете майонез ставить,— сюда, что ли?

Няня. Куда хошь... на пол, а то й на диван. *(Уходит)*.

Паша. Ха-ха-ха! Что вы, няня? Он ведь взаправду сунет на диван... В столовую несите, миленький,— вон дверь.

Официант. Шутить изволит старушка... Хе-хе! *(Уходит)*.

Паша. Ой, падаю!

ЯВЛЕНИЕ II

Кирюшка выходит из кабинета, а потом няня и лакей — из столовой.

Кирюшка *(выходит быстро из кабинета, без сюртука, в туфлях)*. Вот я тебя подхвачу! У-та-та!

Паша. Ой, Кирилл Константинович! Не троньте!

Кирюшка. Дурочка! Я помочь хочу!

Паша. Отойдите... *(Обхватывает руками юбки)*.

Кирюшка. Да ведь я только сниму...

Паша. Не подходите! Ай! На весь дом заору!

Кирюшка. Тс-с!.. Сумасшедшая!

Паша. Дайте лучше руку — я спрыгну.

Кирюшка. Скажи ласково, а то и табуретку толкну.

Паша. Ну, миленький, красавчик... помогите!

Кирюшка. Ну, вот так! У, шельменок! Та-та!..

Няня *(лакею)*. Где зажигать? А вон видишь — где свечи, там и зажигай... водить мне тебя, что ли? *(Паше)*. А ты чего ржешь? В спальне даже слышно...

Паша. Чуть не свалилась...

Няня. Скажи лучше — чуть не свалил!.. Эх, девушка! Подальше бы тебе от этого озорника: ведь у него только псятина на уме! *(Прошла в спальню барыни)*.

Кирюшка. Ну-ну, старая! Ты уже чересчур!..

Из комнаты Любы: «Паша!»

Паша. Сейчас! *(Бежит к Любе)*.

Кирюшка *(вслед)*. Принеси мне в кабинет штиблеты! *(По уходе Паши оглядывает залу)*. Недурно: канделябры, гардины, ковер, мебель... и сарай преобразился в приличную гостиную... Но то ли еще будет? Сестренка — что девятка в макао...* та-та! *(Завидя мать, уходит в кабинет)*.

ЯВЛЕНИЕ III

Наумова и няня выходят из спальни.

Няня. Уж ты, Марфа Сергеевна, сама давай лад непутевому скоморошеству; не под стать мне, старухе-то, путаться в богомерзкие игрища. Понанесли сюда в пост

---

* Макао — азартна карточна гра.

всякой скоромины. *(К проходящему официанту)*. Идите себе, молодцы, на кухню: понадобитесь — кликну. *(Нюхает)*.

Наумова. Ах, няня, няня! Разве у меня не обливается сердце кровью? Молчу только: уж наговорилась и наплакалась вдоволь... *(Идет, присматриваясь, словно ищет чего-то; садится на авансцене)*.

Няня. Ой, грехи, грехи! Для чего пированье-то? Куда они, коршуны, тянут голубку? В омут, в омут, Марфа Сергеевна,— даже вымолвить страшно... Ахти-ахти! Дитятко еще, благородное, нежное — и на позор эдакий!

Во время диалога Паша раза два выбегает от Любы и из средней двери несет юбки, коробки и проч.

Наумова. Няня, не терзай хоть ты меня: видишь — едва хожу... Что же мне делать? Все кругом кричат, что теперь умные люди без венца сходятся — мода такая...

Няня. Собачья мода, прости на слове,— собачья!

Наумова *(раздражаясь)*. Что же, по-твоему? Следовало мне плюнуть на Сумкевича, единственного преданного нам человека? Все время ведь под его крылом!

Няня. Грех слово молвить. Для чего ж он не берет Любашу-то по закону?

Наумова. Потому что у него в бумагах стоит, что женатый.

Няня. Пресвятая богородица! Так ему мало одной — две жены хочет?

Наумова. Нет, что ты! Первая у него из-под венца пропала, и десять лет про нее — ни слуху ни духу! Вот он и подал в полицию, чтобы разыскали жену.

Няня. Ну! *(Нюхает)*.

Наумова. Если еще два года пройдет и не объявится, то и венчаться ему можно...

Няня. Но и добро: жди! Любочка еще, почитай, дитя малое, несмышленное.

Наумова. Конечно... да он-то не может ждать...

Няня. Вестимо: пес есть пес!

Наумова. Не бранись хоть при мне... не язви ты меня, и без того потеряла память... Хожу и не знаю, зачем и куда? Вот ключи... где они? Пропали!.. И поговорить по душе не с кем: те наседают, та плачет, а ты бранишься...

Няня. Барынька, голубушка! Прости меня, глупую, нерассудливую.

Наумова. Да бог с тобой! Я ведь знаю, что ты от чистого сердца, что ты любишь нас, так мне и больно, коли ты видишь одно лишь худое. Станислав Иваныч резон говорит... Христос его знает — от души ли, а на словах — резон. Видишь ли, он уезжает за границу на три года и хочет там — в университет Любу... Боится ее оставить здесь на руках Кирюшки, Агриппины да Кати...

Няня. Ой, храни бог! Закружат, замотают!

Наумова. То-то. Вот Станислав Иваныч хочет вырвать Любу отсюда. Ну, и как же быть? Человек он хороший, с положением. Люба к нему привыкла, привязалась... а он души в ней не чает... Уйдет он от нас на три года, а я — не сегодня-завтра глаза закрою, что тогда станется с Любой?!

Няня. Эх, господь посетил! Истерзали соколика моего ясного, на чужбине сложил крылушки крепкие, покрыла ему глаза мать сыра земля!

Наумова. Няня! Кого ты мне напомнила? Сына моего, святого страдальца... *(Плачет)*. Десять лет, как простилась... и навек!

Няня. Опять растревожилась... Экая дура я, неотесанная!

Наумова. Платок мне... и ключи... Где-то их положила я и не помню... Ох, Володя, Володя! *(Уходит к себе)*.

ЯВЛЕНИЕ IV

Люба входит, а потом Кирюшка.
Люба выбегает из своей комнаты в белом платье, цветах, бриллиантах.
Паша оправляет ей платье и уходит в среднюю дверь.

Люба. Вот и я! *(Подбегает к зеркалу)*. Ах, какая прелесть! Восторг! Очарование! Мечта! И платье, и цветы, и бриллианты... Как мне идут — чудо, чудо! *(Бьет в ладоши)*.

Няня *(ворчливо)*. Чего вертишься? Кого тешишь?

Люба *(подбежав, обнимает)*. Няня, дуся! Зачем ты ворчишь? Мне так весело, так весело — во как! *(Целует)*.

Н я н я. Ох, попрыгунья ты, сиротка моя, касаточка, птенчик малый! Некому тебя на ум, на разум наставить: ветер еще в голове... а тут такое...

Л ю б а. Э, няня, брось! Мне и от моего Степы наставления да выговоры надоели...

Н я н я. Жаль, а он малый путящий, добрый и тебя любит.

Л ю б а. И я его люблю; только он все ворчит, вот как и ты; серьезный, скучный, не душится, не помадится... нет того, чтоб побегать, похохотать, подурачиться... А ты вот что скажи, моя бабунечка: правда, я хорошенькая?

Н я н я. Хороша ты, хороша, что цветик алый, что зорька ясная... Только...

Паша несет в кабинет ботинки.

Л ю б а. Только, только!.. Вот я тебя люблю, ворчуха, и только! Ха-ха-ха! Как весело!.. *(Припевает)*. Трам-та-та-та!

Слышен из кабинета крик: «Пустите! Заругаюсь!»

К и р ю ш к а *(выскакивает одетый)*. Трам-та-та-та! Трам-та-та-та! *(В дуэт Любе)*. Сестренка! Мазурку! Трам-та-та-та! Ты с шиком... Подбери перед... Ножку выставь! Трам-та-та-та! Молодцом! Из тебя прок выйдет! У-та-та!

Н я н я. Что ты вертишь ее, окаянный? Платье оборвешь... Шальной какой-то, право, шальной!

К и р ю ш к а. Но-но, старушенция!

Н я н я *(Любе)*. Уйди от него! Негоже тебе и слушать-то такого братца... Вот выдалось сокровище!

П а ш а *(проходя из кабинета)*. Ключи где?

Н я н я. Какие там ключи? А, чтоб вам пусто было! *(Пошла)*.

К и р ю ш к а. Ха-ха-ха-ха! Убралась карга... Терпеть не могу, везде сует свой нос в табачище...

Л ю б а. Ты ее дразнишь и обижаешь, а она что мать...

К и р ю ш к а. Да ну ее á quatre diables! * Стой, дай я на тебя погляжу: шельмочка, опьяняющая шельмочка!.. Та-та! Глазенки — отдай все, и мало!.. Чуть-чуть бы еще бюста...

---

* Під три чорти! *(Франц.)*

Люба *(топает ножкой)*. Кира!..

Кирюшка. Ай-ай! Стыдно! Фи! Это так старомодно и пахнет оливой... Ты скоро будешь дамочкой, женщиной... и поймешь весь транс, весь угар жизни... Блаженство любви, тайны Эрота — это, ma petite *, такое упоение, такое... У-та-та! 35-я кнопка! Буря, ураган, ад, небо, забвение...

Люба. Ты, верно, про какую-нибудь гадость?

Кирюшка. Ха-ха! Хороша гадость! Весь мир — в ней!

ЯВЛЕНИЕ V

Те же и Наумова, а потом Паша.

Наумова. Что же это такое? Пропали ключи... Нигде нет...

Кирюшка. Ха-ха-ха!.. Ты просто опереточная мамхен! Ключи у тебя на платке, а платок за кушаком... А она ищет! C'est délicieux! ** *(Целует у нее руку)*.

Наумова. Ах, и в самом деле...

Люба. Мамочка! Родненькая! *(Бросается на шею)*.

Наумова *(гладя по голове)*. Любочка, дитя мое! Я бы хотела поговорить с тобой по душам... Вот садись сюда. *(Садится)*.

Люба *(испуганно)*. Что, мама?

Наумова. А вот... *(Утирает платком глаза, вздыхает)*.

Кирюшка *(закуривает папиросу. Подмигнув Любе, уходит в столовую. Декламирует)*.

И сидит она, жертва послушная,
Голос старческий жутко хрипит...

Наумова. Видишь ли, ты еще очень молода: ни людей, ни жизни не знаешь... а я клонюсь к земле...

Люба. Мама... Мне страшно... о чем ты?

Наумова. Да все о том же, моя любимая. Ты делаешь такой шаг в жизни, от которого нет возврата назад...

Люба. Мамочка! Да ведь об этом толковали; ты спорила, а потом согласилась.

---

* Моя крихітко *(франц.)*.
** Це чудово! *(Франц.)*.

Н а у м о в а. Какое согласилась? Замолчала, потому что затурчали мне голову... Няня-то, вот простой человек, а сердцем чует, что грех и позор...

Л ю б а *(нервно)*. Какой грех и позор?! Что же это? Опять назад? Скандал на весь город?! Я уже мечтала, что сижу в вагоне и лечу за границу: новые города, море, Везувий, магазины...

Н а у м о в а. Вот видишь, не дитя ли ты? Тебя и занимает все детское — вагоны да магазины... А подумала ли ты, что навек себя связываешь? Что Станислав Иванович для тебя стар?

Л ю б а. Нег, нет! Он гораздо живее Степы: танцует, дурачится, смешит... А в волан * как играет — чудо!

Н а у м о в а. Да что волан? Пройдет шесть, десять лет — ты будешь в самом цвету, а его ревматизм скорчит, задышка изведет... заляжет — и будешь сиделкой торчать.

Л ю б а. Сиделкой? Фи! Если мне с ним станет скучно, так я уйду.

Н а у м о в а. Куда? К кому?

Л ю б а. К кому?.. Да так, вообще... К тому, где веселей.

Н а у м о в а. Что ты, Любочка? Да с тобой и толковать трудно: не понимаешь ты ничего...

Л ю б а. Ну, мне Катя многое рассказала... Да вот и m-me Agrippine тоже так сделала: надоел профессор, она — к редактору!

Н а у м о в а. Господи, что она говорит! Да если бы ты поняла по-настоящему свои слова, так ты бы сгорела от стыда, окаменела бы от ужаса... Боже, боже! В каком бурьяне ты росла!.. А все Кирюшка! Горе мое, обида горькая! Того ли я ждала? А вот ударил гром, скосила молния вашего старшего брата, надежду мою, отраду несчастных,— и остались вы сиротами без друга, без наставника...

Л ю б а. Почему это меня всегда пугают и докоряют покойным братом? Чем он был так страшен?

Н а у м о в а. Володя мой страшен? Да он был ангел душой и для других готов был отдать последнюю рубаху... Он, он говорил всегда, что жизнь не свистопляс-

---

* В о л а н — гра, різновидність теніса.

ка, а крест, который каждый из нас должен честно нести до могилы...

Люба. Коли брат был такой добрый... и славный, то за что же его сослали?

Наумова. Не было вины на нем, он чужую вину взял на себя... за други положил живот свой...

ЯВЛЕНИЕ VI

Те же и Степа, входит.

Степа *(входя быстро, возбужденный)*. Что это? Неужели правда? Да... суета... парад... Люба в подвенечном наряде... Готовится, значит, действительно вакханалия и жертва Ваалу?

Наумова. Ты знаешь, Степа, как я протестовала; но все насели, Люба просто с ума сошла... вскружили ей голову...

Люба слушает надменно.

Степа. Эх, отравили молодую душу! Систематическое растление духа, и это шло на моих и на ваших глазах...

Люба. Мама! Что он говорит?

Наумова. Правду.

Степа. Любовь Константиновна, Любочка! Разве вы можете постичь? Ужас стоит перед вами! Вы висите над бездной, а вас желают столкнуть... обморочить гнусным обманом...

Люба. Как вы можете так ругать других, которых уважают самые знатные люди? Не воображайте, что только вы все понимаете, а я ничего! Станислав Иванович меня любит, не бранит, не попрекает, как вы, а подарки дарит и доставляет всякие удовольствия...

Степа. Ой, Любушка, касатка моя! Я не спорю: вы ему нравитесь, но нравитесь нехорошо, обидно; он не любит вас высокой, святой любовью... Куда там! Он не уважает вас. Коли б уважал, то не грязнил бы вас, не растравлял...

Люба. Разве я... Как вы смеете... за мою к вам... так обижать меня!..

Степа. Поймите же, что вы так молоды, так наивны — дитя!

Люба. Я не дитя, не дитя! Мне надоело слушать от

вас это обидное слово... Вы меня всегда так обижали; начнешь с вами говорить, как взрослая... от сердца, а вы все свысока, как к ребенку: ни подурачиться, ни пококетничать, ни поинтимничать... а я не дитя, не дитя! *(Уходит с капризным, обиженным настроением)*.

Наумова. Вот как видишь: начнешь ей говорить — сейчас слезы, обиды... А все другие руку ее держат. Что же я могу? Слабая я, расстроенная, нервная... За меня-то в семье некому стать: прибрал господь старшего, а теперь я лишняя среди них — сирота!

Степа *(дрогнувшим голосом)*. Марфа Сергеевна! Ведь я вас больше матери... ведь я за вас и за Любочку на каторгу готов... Ой боже, как мне жаль Любу! Как у меня по горлинке сердце болит: под ножом ведь трепещется... Да он же туманит вас насчет заграницы и университета: все это ерунда... Одна гнусная цель... Поверьте мне — вернется и не повенчается. Что тогда будет?! Внебрачное сожительство по нашим законам именуется блудом, и девице, при известных подлостях, могут выдать желтый билет...

Наумова. Царица небесная! Отведи и помилуй! Что ж это? За что ж это?

ЯВЛЕНИЕ VII

Те же и Кирюшка, а потом Люба.

Кирюшка. Что ты его слушаешь, мамхен? Он тебя всяким вздором пугает, а ты и уши развесила.

Наумова. Молчи! Не смей так говорить! Ты рад бы продать свою сестру...

Кирюшка. Tu m'offense; mais qu'importe! * Мне интересно знать, по какому праву эта фигура смеет вмешиваться в интересы чужой и недосягаемой для него семьи? Потому ли, что состоит сыном нашего бывшего хама?

Наумова. Кирюшка!

Степа. Марфа Сергеевна, не тревожьтесь: я сам за себя. Во-первых, в настоящее время только пошлое ничтожество может кичиться своим родом...

Кирюшка. Но, но! Без дерзостей!

---

* Ти мене ображаєш, та байдуже! *(Франц.)*

Степа. Ха! С форсом! Так почему я вмешиваюсь?

Кирюшка. Любопытно.

Степа. Потому, что глубоко и беззаветно предан вашей матери и вашей сестре; унаследовал эту любовь от хама-отца, отдавшего сиротам последние свои заработки...

Наумова. Да, да, это истинная правда.

Кирюшка. Сестра в этой любви не нуждается.

Люба. Кира! Не то... неправда!

Степа. Это первое, а второе — всякий честный гражданин должен защищать слабых от насилий...

Кирюшка. Ха-ха! Защитник угнетенных, рыцарь без страха и упрека. C'est jolie!.. * Но кто же, по-вашему, мы?

Степа. Вы-то? Вообще — ничто; но на сестре мните построить свое благополучие...

ЯВЛЕНИЕ VIII

Те же и Сумкевич.

Кирюшка. Послушай, Станислав, как честит здесь нас этот... аристократ... а особенно твою милость. Мы, по его словам, бесчестные, отъявленные мошенники!

Сумкевич *(поцеловал руку Наумовой и мрачно к Степе)*. На каком основании?

Степа. На том, что вы морочите Марфу Сергеевну заграницей, а задумали лишь гадость...

Сумкевич. Милостивый государь!

Степа. Я и прежде был убежден, а теперь в руках у меня... того... доказательства...

Люба. Мамочка! *(Жмется к Наумовой)*.

Сумкевич *(бледный)*. Интересно!

Степа. Ваши розыски безвестно пропавшей жены — миф, это раз, а второе — на них нельзя положиться.

Сумкевич. А если мне досконально известно, что жена не объявится?

Степа. Ха! Стало быть, вы сознательно уклоняетесь от прямого пути к браку, прикрываясь вымыслом... *(Наумовой)*. Простите: я вас убиваю словами, но лучше

* Це цікаво... *(Франц.)*

знать всю правду, особенно в такой страшный момент... Станиславу Иванычу не к чему было и наводить справки: господину Сумкевичу известно, что жена его умерла четыре года назад.

Сумкевич сначала захохотал, а потом пошатнулся и ухватился за стул.

Н а у м о в а. Ай! Что же это?.. Господи...

С у м к е в и ч *(после большой паузы)*. Успокойтесь, Марфа Сергеевна! *(Овладев собой и напавши на мысль)*. Да!.. Не знаю, насколько талантливым оказался новый сыщик...

С т е п а. Вы забываетесь!

С у м к е в и ч. Нисколько. Называю факты их настоящим именем: роль, которую вы взяли на себя, называется сыскной... Но не в том дело... У меня сейчас и без этих дальних розысков устранены препятствия к браку, и я спешу воспользоваться этой счастливой возможностью... если, конечно, обожаемая моя невеста и моя вторая мать, Марфа Сергеевна, не отступят от своего согласия...

С т е п а *(растерянно)*. Что это? Передержка?

К и р ю ш к а *(победно)*. Voilà! * Та-та!

Л ю б а. Мама! Видишь?

Н а у м о в а. Ничего не соображу... Ничего не понимаю...

С у м к е в и ч. Да очень просто... *(Изворачиваясь)*. Я списался со знакомым мне настоятелем православной церкви в Дрездене — и получил от него согласие повенчать меня...

Н а у м о в а. Простите, что я усомнилась; но вы в первый раз говорите так определенно и о Дрездене... Прежде все вы стояли за гражданский брак...

С у м к е в и ч. Теоретически: где он утвержден властью... Определенно же говорить, до получения ответа от отца Василия, я не мог; только теперь я могу объявить нашим общим друзьям эту новость... Итак, Любочка, моя радость и мое счастье, отправится в Дрезден для вступления со мной в законнейший брак, и отправится не сама, а в сопровождении Нины Александровны и родного своего брата... Значит, и с этой стороны декорум приличий будет соблюден.

---

* От! *(Франц.)*

Кирюшка *(подпрыгнув и ударив в ладоши)*. Ура!.. Сальто-мортале!

Люба. Вы — хороший! *(Движение)*.

Наумова. Вы просто меня воскресили! Простите и меня, и его: ведь он заступился из-за сильной любви к нам... Привязан ведь, как родной...

Сумкевич. Само собой разумеется, это служит для молодого человека смягчающим вину обстоятельством: иначе бы я на обиду ответил не так.

Степа. Не могу опомниться... Это фокус-покус! Нет, у меня здесь *(на сердце)* кричит, что это новый обман... Вся махинация с Любочкой неказиста: отвлечение ее от труда, совращение сердца побрякушками, одурение мозга сомнительными развлечениями, приучение к праздности, к пустоте, к распущенности фантазии... и вдруг,— на тебе — университет!.. Тут ратовали все за свободное сожительство и вдруг — законный брак, в таинственной дали, с мифическим попом, при сомнительных свидетелях. Нет, не могу, не могу верить: я вижу в овечьей шкуре волка!

Сумкевич. Довольно! Мне на ваше доверие...

Кирюшка. Cracher? * Но прости ему: причиной его исступления — ревность... та-та! Сынок нашего бывшего дворецкого втюрился в мою сестренку... ха-ха!

Сумкевич *(насмешливо)*. А-а!

Степа *(задыхаясь)*. Я не позволю вам своим изгаженным языком касаться моих чувств к вашей матери и к вашей сестре... Слышите, не позволю по-хамски! *(Движение)*.

Наумова. Степа! Оставь!

Кирюшка *(отступая)*. Mais c'est un brigand! ** Извозчик!

Степа. Простите за мою выходку, Марфа Сергеевна, и вы, Любовь Константиновна... Я действительно ошалел, не владею собой: торжествующая наглость помутила мой мозг... а сердце измаялось... Простите! Дай бог, Люба, вам долголетнее счастье и охрани господь от осквернения вашу чистую душу! Ваше счастье для меня — все, дороже всего на свете! Я с радостью готов остаться лжецом, корыстным смутьяном, зазнавшимся

---

* Плювати? *(Франц.)*

** Та це ж розбійник! *(Франц.)*

хамом... чем хотите, лишь бы вы были счастливы! *(Уходит)*.

Л ю б а *(порываясь)*. Степа, не уходите!

К и р ю ш к а. Воспламенела?

Л ю б а. Молчи! Все это так гадко!

Н а у м о в а. Этот сынок убьет меня... Сердце не выдержит. *(Уходит)*.

С у м к е в и ч. Ты действительно невозможен... *(Отходя)*. Эх, жизнь!

К и р ю ш к а. Ну, пардон, не мешаюсь... Черт с ним!

ЯВЛЕНИЕ IX

Т е ж е и Н и н а А л е к с а н д р о в н а.

Н и н а *(входя весело)*. Ну, Любочка, моя дорогая крошка, поздравляю тебя и вас! *(Целует и жмет руку)*. Ах, какая ты прелесть! *(Целует)*. Да он не стоит тебя! Ты должна быть грезой поэта.

К и р ю ш к а. Не сбивайте, ma dilicieuse *, сестренки поэтами; ее и без вас чуть было не совратил пионер хамской культуры.

Л ю б а. Кира!

К и р ю ш к а. Молчу. Нем, как рыба!

С у м к е в и ч. И относительно меня вы не милостивы!

Н и н а. Особенно после новой победы над безоружным... *(Иронически)*. Ведь он своим величием тебя ослепляет?

Л ю б а. Не знаю... Но мое светлое настроение изломано... мне грустно...

С у м к е в и ч. Как это больно!

Н и н а. Э, ранней весной дождики — благодать, после них еще ярче и ласковей светит солнце... то уже в наше осеннее время как зарядит дождь, так и не переждешь его до самой зимы.

К и р ю ш к а. Хороша осень! Только начало лета... да какого? Знойного, кипятящего кровь, пепелящего...

Н и н а. Одним словом — кратер Этны? Так подальше ж! *(К Любе)*. Ну, еще раз! *(Целует)*. От души желаю всего, всего хорошего, побольше веселья, чаду, утех

---

* Моя чарівна *(франц.)*.

и поменьше — раздумья над жизнью; смотри со смехом вперед и не оглядывайся назад; гони разъедающие сомнения, не давай особенной цены ничему и никому, иначе тебя изведут разочарования!

Сумкевич отводит Кирюшку в глубину и там интимно беседует.

Люба. Это грустно.

Нина. Но верно. А где же мама?

Люба. У нее мигрень... расстроилась немного.

Нина. Да что тут произошло?

Люба. Все обо мне шла речь. Станислав Иванович хотя и успокаивает, что повенчается в Дрездене...

Нина. Да?!

Люба. Разве не знаете? Вы же едете с нами?

Нина. Я? Еду? С вами? *(Поражена, потом спохватилась)*. Да, да... они — сюрприз... Но это очень мило и ново...

Люба. Так вот, несмотря даже на это, у меня со дна души поднялась горечь и смутила покой... Тут был Степа и говорил так, что у меня сердце обливалось кровью...

Нина. Это чистое сердце и светлый ум!

Люба. Ах, Степа такой добрый! Мама так огорчена всем этим... Нина, голубушка, какое ваше мнение о моей судьбе... о моей партии? Скажите откровенно!

Нина *(смущенно)*. Моя крохотка! Что же я скажу? Тут ведь главный вопрос в твоем сердце: проверь его!

Люба. Мне он очень нравится: балует, забавляет... вот везет за границу... А мама говорит, что наша жизнь не для пустых удовольствий, а для высших идеалов, для серьезных задач.

Нина *(нервно)*. Ах, так-то так; только лучше не знать этих идеалов, не веровать в высокие цели: раз познакомишься с ними, так они и в чаду веселья будут будить совесть и не дадут сладкого забвенья страданий. Все в жизни непрочно, изменчиво: честное и лучшее топчется осквернителями под ноги; люди, великие духом, гибнут на кресте или под крестом.

Люба. Ничего, ничего не понимаю... Чувствую только, что здесь что-то болит... Вот и мама тоже, что покойный брат говорил. будто каждому нужно нести свой крест жизни... Вы хорошо знали Володю?

Нина. Ах, не спрашивай! Ты не знаешь еще этой боли! *(Закрыла лицо руками)*. Это святое имя... его грязными устами произносить нельзя! *(Уходит, взволнованная, к Наумовой)*.

ЯВЛЕНИЕ X

Люба и Сумкевич.

Сумкевич *(подходит к Любе, а Кира — за Ниной)*. Вы спрашивали, моя радость, кажется, про Владимира у Нины?

Люба. Да, мне хотелось расспросить...

Сумкевич. Это-то ее и расстроило; она была его невестой.

Люба. Нина?

Сумкевич. Да... и, очевидно, этого не может забыть никогда. Я знал хорошо Владимира; это был лучший мой друг... И если б он взглянул теперь на меня... даже страшно подумать... так калечит нас время... Ох, Люба! Такие люди, как он,— подвижники за слабых и угнетенных, борцы с мрачными силами мира... Такие люди родятся в века!

Люба. И брат умер?

Сумкевич. Наверное — неизвестно; но мы не получаем четыре года от него писем... Я разыскиваю... Официального извещения о смерти нет, но мать думает...

Люба. Спасибо, спасибо, что вы так заботитесь о брате и не забываете... Как я люблю, когда вы так говорите! Я хотя и глупенькая, а все же не такая пустышка, и сердце у меня так отрадно щемит, когда слышу такие речи... Вот было Степа... а его так обидели!

Сумкевич. Мой ангел небесный! Будьте же справедливы! Ведь он-то пришел сюда нанести мне обиду... Теперь я ему охотно протяну руку, потому что он славный и честный малый.

Люба. Ах, какой вы хороший, добрый и справедливый! Мне даже веселее стало...

Сумкевич. Счастлив, как боги! *(Целует у ней руки)*.

ЯВЛЕНИЕ XI

Те же и барон Гольштейн.

Барон. А, восхитительный и завидный tête-a-tête! * Счастливцы! Ну, поздравляю вас, adorable ** Любочка!.. Простите, что так именую,— по привычке и по сердечному влечению.

Люба. Мне это очень приятно.

Барон. Merci! *** Так поздравляю с несомненным счастьем: в моем друге вы приобретаете такого покровителя, с которым ваша жизнь будет катиться как по маслу... Да, c'est un homme posé **** и... чего?.. с большим будущим... Итак, блаженствуйте, а в воспоминание про бедного воздыхателя имейте от меня эту безделушку. *(Подает коробочку).*

Люба *(взглянув)*. Ах, какая прелесть! Очарование... Мечта!..

Сумкевич. Ого! Это пахнет тысячью... Барон, вы очень добры! *(Жмет руку).*

Люба. Восторг! Восторг! Вы такой, барон, такой, что я и не знаю!.. Только мне совестно, что вы для меня разорились...

Барон. Pas trop! ***** O, mein Herz ******, на булки к чаю еще у меня останется... Ха-ха!

Люба *(любуясь)*. Право, совестно... и весело... и рада я... и совестно...

Барон. Как она мила!

ЯВЛЕНИЕ XII

Те же и Наумова с Ниной.

Барон *(жмет Наумовой руку)*. От души, от души рад и поздравляю! Ваша дочь будет прекрасно пристроена и монтирована.

Люба обнимает Нину и показывает подарок.

Наумова. Я не знаю, как и благодарить вас, барон, что вы принимаете такое участие в Любочке. Меня

---

* Один на один *(франц.).*
** Чарівна *(франц.).*
*** Дякую! *(Франц.)*
**** Це людина з поважним становищем *(франц.).*
***** Не дуже! *(Франц.)*
****** О моє серце *(нім.).*

сегодня и Станислав Иваныч так утешил: венчается в Дрездене с Любочкой.

Барон. Wirklich? *

Сумкевич. Да... я получил... благоприятные известия.

Люба показывает матери подарок.

Нина. Еще сюрприз: я тоже уезжаю вместе с Любой!

Барон. Как?! Donnerwetter! ** Это что за Шехерезада?

ЯВЛЕНИЕ XIII

Те же, Кирюшка, а потом Жак.

Кирюшка. И я качу! *(Барону, подобострастно)*. Вашему блистательному баронству!

Барон *(холодно)*. Bonjour! *** *(Нине)*. Но я все-таки изумлен... Что это вы от меня скрыли?

Нина. Да потому, что сейчас только сама узнала... Надо же помочь Любочке!

Барон. Но мне без вас, meine liebe ****, будет скучно...

Нина. Тем выгодней для меня. Будьте паинькой!

Жак *(поднося Любе бýкет)*. Je vous félicite!.. ***** Ворох счастья и море наслаждений!

Люба. Merci!

Жак *(Наумовой, целуя руку)*. Mes hommages! ****** *(Сумкевичу)*. Вас тоже поздравляю! *(Нине)*. Ma déesse! ******* *(Кире жмет руку)*. Кира, друг!

Кирюшка. А знаешь, камрад, я еду за границу!

Жак. Н-ну?

Кирюшка. Parole d'honneur! ******** Выпросись, брат, и ты. Вот закутим! Сейчас же — на bal mobile ********* финесы наслаждений... Та-та!

---

* Справді? *(Нім.)*

** Достобіса! *(Нім.;* дослівно: гроза).

*** Добридень! *(Франц.)*

**** Моя люба *(нім.)*.

***** Я вас вітаю... *(Франц.)*

****** Моє шанування! *(Франц.)*

******* Моя богине! *(Франц.)*

******** Слово честі! *(Франц.)*

********* Розкішний бал *(франц.)*.

Жак. Это идея!

Барон *(после раздумья)*. Знаете, мои друзья, что? И я двину с вами мои старые кости... Это будет маленькая partie de plaisir... * Устроим Любочкин Гименей... Призовем к новобрачным на помощь Леля и Эрота... И сами при этом настроении поднимемся hoch ** духом... N'est-ce pas? ***

Нина. Не выдержал.

Сумкевич. Великолепно! *(Жмет руку)*.
Кирюшка. Восторг! Та-та!
Люба. Как весело! Все вместе!
Наумова. Спасибо... И я за них рада...
(Быстро, почти вместе)

Кирюшка делает мимические знаки Жаку и уходит с ним быстро в столовую к буфету, потом возвращаются. Так проделывают до занавеса раза 3—4.

ЯВЛЕНИЕ XIV

Те же и профессор Рождественский.

Профессор *(входя)*. Мир вам! Милейший барон! *(Жмет руку)*. А-а! Ждущая восторгов чета! *(К Сумкевичу)*. Ну, Стась, коллега,— поздравляю! *(Целует)*. Что ж бы тебе пожелать? А вот, чтобы сегодняшнее настроение жило долгие и долгие годы, не ослабляясь в энергии...

Сумкевич. Твоими, дружище, молитвами...

Профессор *(Любе)*. А вам, славная барышенька, возжелаю, дабы никогда не теряли вкуса к жизни... Фу ты, как она хороша — до воспаления мозга, до паралича сердца! Ручки позвольте *(целует)* и мягкие, нежные длани... *(Целует)*.

Люба *(конфузясь)*. Что вы, профессор?

Профессор. Не могу... сами виноваты... Как же мне не быть психически расстроенным, коли ежели с этой прелестью форм и внешних покровов вы соединили еще передовой ум, не засоренный традиционной белибердой, свободный от предрассудков!.. *(К Наумовой)*. А! Марфа Сергеевна! Многострадальная и счастливая мать! Приветствую и молю богов, да ниспошлют вам

---

* Подорож для розваги *(франц.)*.
** Високо *(нім.)*.
*** Чи не так? *(Франц.)*

утешение и мирный покой на закате дней ваших при созерцании блаженства восхитительной дщери. *(Целует руку)*.

Наумова. Спасибо вам, дорогой Афиноген Андреевич, за добрые пожелания. Дал бы бог им здоровья в пути: ведь едут прямо в Дрезден — венчаться в православной церкви.

Профессор. Это что за новость? Неужели?

Сумкевич. Гм! Списался с тамошним священником...

Профессор. Не одобряю. Опять елейная чепуха, а женщина связана по рукам и ногам — рабыня! Да когда же, наконец, дорастет наше общество до свободных брачных отношений? Ха-ха! Срамовище-то какое! Переползли в двадцатое столетие, а все еще от старой заплесневелой кабалы отрешиться не можем! Да что такое есть брачный союз? Подбор особей для физиологических процессов, имеющих конечной целью поддержание вида... Естественно, что такой подбор для правильного отправления своей функции должен быть свободен и ничем не стеснен.

Аплодируют.

Кирюшка *(в дверях)*. И я за свободный подбор! Та-та!

Жак. С учащенным опытом!

ЯВЛЕНИЕ XV

Те же и Агриппина с Катей.

Агриппина *(вбегая)*. О чем это? О чем? Ну, видишь, Като, мы опоздали! Уже церемониал был? Ах, мне так хотелось увидеть ритуал нового, прогрессивного брака, придуманный остроумно бароном: без декорума невозможен никакой культ! А все через тебя, Като: вздумала завиваться!

Катя. Да, мамка! Если волос не подвить,— лезут в глаза.

Агриппина. Остриги!

Катя. Как же еще! По-солдатски прикажешь!

Агриппина. Раз мы эмансипированы от привычек рабынь и хотим завоевать себе права мужчин, так должны бросить к черту все увертки, придуманные для

приманки самцов... Ах, я заболталась; поздороваться и поздравить же нужно!

Смех.

Простите, господа! Мой привет вам! А, Марфа Сергеевна, Любочка... *(Летит к Нине)*.

Катя, поздоровавшись, бросается к Любе и что-то ей шепчет. Агриппина, Нина — возле матери. Профессор ухаживает за Ниной. Молодежь возле девушек. На авансцене барон и Сумкевич.

Барон. Послушайте, mon cher *, вам действительно пришла в голову блажь закрепить свою прихоть... и... чего!.. браком? Или это только... Zauberflöte? **

Сумкевич. Конечно, при моем положении связать себя окончательно было бы глупо...

Барон. Mais certainement! *** Но как же вы обойдете теперь девочку?

Сумкевич. Очень просто. Священник, конечно, не согласится венчать... Я в отчаянии... Предложу возвратиться домой... На помощь придут друзья... Любочка мягкого, доброго характера... Конечно, я на обиду прямую не пойду... Я деточку очень люблю; но эта-то любовь и подсказывает мне не стеснять ее свободы...

Барон. Браво! Хе-хе! Заговорило вот что! *(Треплет его по левой стороне груди)*. Значит — finita la commedia ****.

Профессор *(Нине)*. Да смотрите проще, пошлее на эти вещи.

Нина. И на вас тоже!

Катя *(отскакивая от Любы)*. Что-о! Венчаться будешь?! Настоящим образом, в церкви?

Люба. Да, в Дрездене.

Катя. Это позор! Ты буржуйка! Мамка, слышишь, какой скандал? Они венчаются!

Агриппина. Как венчаются?

Катя. Да так, как все обскурантки, вокруг аналоя!

Агриппина *(вскипела)*. Это измена! Это нивелирование всех принципов, добытых азбукой социальных наук, физиологией брака и культурой... нежных отношений...

Катя. Возмутительно! *(Жаку)*. Папироску!

---

* Мій дорогий *(франц.)*.
** Чарівна флейта? *(Нім.)*
*** Та звичайно! *(Франц.)*
**** Комедія скінчилася *(італ.)*.

Агриппина. И кто же придумал такую пошлость?

Сумкевич (*торжественно*). Я!

Катя (*тихо Кире*). Этуй! Раб общественной глупости!

Кирюшка. Ха-ха! Этуй! C'est superbe! *

Агриппина. Я так и думала... Конечно, мужчине удобно, опираясь на заскорузлую дурость овец и на полицейский участок, держать нас в кабале; но как женщинам не восстать против подобного рода насилий? (*Кате*). Смотри, еще ты не вздумай быть перебежчицей!

Катя. Я? Никогда! Я — за гражданку! **

Кирюшка. О, m-lle Като — наша!

Барон. Какая прелесть!

Агриппина. Помилуйте, что за малодушие! Неужели нам быть горничными передовых идей? Поймите — мы женщины XX века!

Профессор. Я, господа, должен тоже вступиться за экс-супругу и реку: женщина XX столетия должна быть действительно интеллигентна, пикантна и без предрассудков в сфере наслаждений... Она должна быть владычицей экстазов жизни, а не мы... (*Нине*). Обмозгуйте это, мамочка, обмозгуйте...

Агриппина. Жму руку. Я вас всегда считала умным человеком.

Барон. С каждой минутой вы меня очаровываете больше и больше.

Катя (*подбегая*). Мой бывший папка, ты мил!

ЯВЛЕНИЕ XVI

Те же и Руденко.

Руденко. Ге! Все-то оно добре... Вот только про детей как будто забыли...

Агриппина. Ах, ты вечно с этими детьми и так некстати...

Сумкевич. Теперь усыновление и образование равняют всех.

Руденко. Ха-ха! Мягко стелешь...

---

* Це чудово! (*Франц.*)

** Цивільний шлюб.

Нина. Правда: на словах-то гладко, а на деле,— так либо кровью плюют, либо в омуте ищут развязки... Э, довольно! Собрались попировать, забыться в веселье,— так долой все эти жгучие вопросы и скорее к вину...

Молодежь. Ур-р-ра!

Сумкевич (*Кире*). Позови мать!

ЯВЛЕНИЕ XVII

Те же и Наумова, а за ней няня.

Сумкевич (*торжественно*). Глубокоуважаемая Марфа Сергеевна! Будучи верен памяти безвременно погибшего моего друга, я с молодости привык в вас видеть вторую мать, а в семье вашей — свою. Я полюбил Любу и поставил целью своей жизни стать ей законным супругом...

Агриппина (*тихо Жаку*). Безобразие!

Сумкевич. А поэтому, на основании вышесказанного, я прошу торжественно руки вашей дочери.

Люба. Я... согласна...

Сумкевич целует ей руку.

Наумова. В этом вопросе ее голос решающий. Я же знаю вас... как преданного нам, благородного человека... которому мы все... так обязаны... Так не обидьте ж ее: она ведь беззащитный ребенок...

Сумкевич (*целует руку; тронут*). Клянусь творцом! (*Громко*). Мы теперь, значит, как условились, едем для венца за границу.

Катя (*тихо Кире*). Идиоты!

Сумкевич. В обеспечение же всяких случайностей я оставляю вам, Марфа Сергеевна, безыменный чек на сумму пятнадцать тысяч рублей... Вот! (*Подает*). Нина Александровна, вручите!

Наумова. Деньги?! За что? Я не возьму их...

Сумкевич. Эти деньги принадлежат Любовь Константиновне, а свою жену я могу обеспечить... хотя бы на случай моей скоропостижной смерти...

Барон. Великолепно и предусмотрительно...

Руденко. Хе-хе! Будущее прикрытие...

Наумова. Все-таки меня эти деньги коробят...

Няня. Словно бы плата...

Руденко. Не отказывайтесь, Марфа Сергеевна: серебреники обставлены прилично, а презренный металл во всяких сюрпризах жизни удобен.

Нина. Конец! *(Передает деньги)*.

Кирюшка. Ге, официанты! Шампанского!

ЯВЛЕНИЕ XVIII

Те же, официанты, лакеи и Паша.
Все гости разбирают бокалы. Сумкевич с Любой становятся на авансцене, спиной к зрителям; остальные полукругом — лицом. Наумова с няней в глубине.

Паша *(вбегая)*. Кто-то требует, чтобы его впустили.

Сумкевич. Кто там еще?

Паша. Не знаю... Бедно одетый... в заплатах... Верно, нищий...

Кирюшка. В шею!

Наумова. Нет, нет... Зови... Теперь всякий гость дорог.

Все в недоумении.

ЯВЛЕНИЕ XIX

Те же и неизвестный.
Неизвестный входит, останавливается в центре и молча обводит всех взором.

Наумова *(двинувшись, робко)*. Чем... могу... вам служить?

Неизвестный *(вздрогнув)*. Не узнаешь меня?

Наумова *(отшатнувшись в ужасе)*. Ай! Голос!

Неизвестный. Мама!

Наумова *(всматривается. С нечеловеческим криком)*. Сын мой! *(Бросается к нему на грудь)*.

Няня *(в ужасе)*. Володя! Страшный суд!

Владимир порывисто прижимает их к сердцу. Нина подбежала и с криком роняет бокал. Сумкевич, бросив Любу, застыл в движении к Владимиру. Все гости окаменели в движении ужаса; а также и прислуга в дверях.

Занавес тихо падает

ДЕЙСТВИЕ ВТОРОЕ

Декорация первого действия. Утро.

ЯВЛЕНИЕ I

Сумкевич и Кирюшка.
Сумкевич мрачно сидит, закрыв лицо руками; Кирюшка нервно бегает, курит, иногда останавливается.

Кирюшка. Черт знает что! Перебесились все: бегают, как шальные, ругаются... плачут,— белены словно облопались! А этот сибирный... братец... drôle de choses *, неженка! Истерическая женщина! Ему наврали, а он — в обморок... Тьфу! Даже противно!

Сумкевич. Кто наврал?

Кирюшка. Да ведьма же эта, няня... а в придачу приволокли еще и холуя Степку...

Сумкевич. И Владимир им поверил всецело, а моим вчерашним объяснениям не дал цены?! О!.. *(Тяжело вздыхает)*.

Кирюшка. Еще бы! Он хамью, конечно, поверит скорее, чем благородным... С хамьем-то он постоянно и якшался, а теперь, благодаря милостивому манифесту,— к нам на голову!.. Но я одного не понимаю: мамхен ревет — ну, это в порядке вещей,— и сын воскрес, и глаза у нее на мокром месте; сестренка плачет, ну, дура, а может быть, и от досады, что поездка расстроена... Но почему ты встревожен? Теряюсь... Что тебе Гекуба? Плюнь и разотри!

Сумкевич. Замолчи! Ты опошлел!

Кирюшка. Ну вот, ругаешься...

Сумкевич. А то как же? Все потрясены, убиты,

---

* Кумедна річ *(франц.)*.

а ты и понять не можешь настроения, а со своим гаерством...

Кирюшка *(горячо)*. Хорошее гаерство! Та-та! Да разве я сам не убит? Разорван, как бомба! Сегодня бы летел уже на крыльях радости в мир чудес, в приюты наслаждений, в циклоны страстей... И вдруг, вместо этой волшебной сказки,— разбитое корыто! *(Берет папиросу огнем в рот)*. Ай! Тьфу! Тьфу! Черт!

Сумкевич *(встрепенулся)*. Что там еще?

Кирюшка Папироской губы ожег... Тьфу! Вот как расстроен и зол, как собака!

ЯВЛЕНИЕ II

Те же и Паша.

Паша входит, берет графин и уходит; глаза заплаканы.

Сумкевич. Что там? Лучше приезжему барину? Можно войти?

Паша *(на ходу)*. Не знаю... запершись... Кажись — ничего...

Кирюшка *(догнав у двери)*. Чего же ты... глазенки? Обойдется.

Паша. Отстаньте! *(Уходит)*.

Кирюшка за ней.

Сумкевич *(тоже двинулся к двери)*. Паша! А ты бы сказала... *(Заглядывает)*. Ушла! *(Прислушивается у Любиной двери)*. Плачут... Ах, как отвратительно здесь! *(Бьет кулаком в грудь)*. Не-вы-но-си-мо! *(Подходит к окну и долго барабанит пальцами)*. Ха! Арестант перед судебным следователем!.. *(Отошел)*. Фу ты, как, однако, больно! *(Бросается в кресло и ерошит руками волосы)*.

ЯВЛЕНИЕ III

Сумкевич и Люба.

Люба *(вбегает в слезах)*. Паша! Где же вы? Воды! *(Остановилась)*.

Сумкевич *(схватывается)*. Я побегу за ней! *(Берет стакан)*. Я принесу.

Люба *(увидев)*. Ах!

Сумкевич. Но, ради бога, дорогая, скажите, что там? Как Володя? Опасность прошла?

Люба. Не знаю... Меня выслали, как профессор приехал... Мама как будто спокойнее. *(Зарыдав)*. Ах, это я убила его!

Сумкевич. Что вы, Любочка?

Люба. Я, я... и мама говорит...

ЯВЛЕНИЕ IV

Те же и няня.

Няня. Где же вода? Кто не побежит — и сядет... Ахти-ахти! *(Любе)*. Подь туда, сердешная, к маме-то, я сама сбегаю... *(Сумкевичу)*. А и ты бы, батюшка, дал ей покой: не до скалозубства теперь!.. Ох, грехи, грехи! Дай-но стакан... я сама схожу... А ты, Любаша, подь: негоже тебе здесь! *(Уходит)*.

Сумкевич *(удерживая Любу)*. Да объясните же мне... Голова кругом идет... Боитесь вы меня? Ненавистен я стал, что ли?

Люба. Ой, нет!.. Не знаю... Оставьте только... Я не могу: я убила его! *(Зарыдала)*.

ЯВЛЕНИЕ V

Те же и Нина, а потом няня, Паша.

Нина *(влетая, растерянно)*. А! Убила! Поздно лекарство?.. Он умер?

В руках у нее сверточек.

Люба *(к ней)*. Нет, Ниночка... Это я... так...

Уходят.

Сумкевич. Бегут все, как от зачумленного.

Няня идет с водой.

Няня! Да скажите же мне...

Няня. Бегу, батюшка,— видишь... воду-то?

Сумкевич. Да мне одно слово — как Володя?

Няня. Не добили еще.

Паша проходит с графином.

А ты где запропастилась? Нашла время!

Паша. Чем же я виновата? Лезут!

Няня. У, идол! *(Паше)*. На и стакан!

Паша уходит.

ЯВЛЕНИЕ VI

Те же и Кирюшка.

Няня *(Кирюшке)*. Стыдобушка!.. Брат при смерти, а у тебя и страху божьего нет!

Кирюшка *(виновато)*. Тоже лезет... со страхом... Не сплетничала б, так и брата б не скарючило...

Няня *(всплеснув руками)*. Пресвятая богородица! Я же виновата? За правду-то? Спасибо! Вон за собаку пришел хозяин, требует денег... убил ведь из озорства!

Кирюшка *(сконфуженный)*. Пусть не пускает в наш двор...

Сумкевич. Это возмутительно! Сколько он хочет?

Няня. За живодерство? Десять рублев!

Сумкевич. Передайте! *(Дает деньги)*. Да, вы совершенно правы, нянюшка, и за него, и за Любу; вы не хотели зла, а от доброго сердца...

Няня. Вот за это благодарствую.

Кирюшка. Mercі! И перед этой... старой... *(Уходит обиженный)*.

Сумкевич. Вы, няня, потом переуверитесь...

Няня уходит.

ЯВЛЕНИЕ VII

Сумкевич и Степа с Ниной.

Степа *(Нине)*. Не тревожьтесь... Слава богу! А что, сейчас нельзя к нему, так чтоб... того... чтоб совсем успокоились нервы.

Сумкевич злобно смотрит на Степу и закуривает папиросу.

Нина. Но опасность прошла?

Степа. Прошла, минула... Теперь только спокойствие, а потом — развлечь... потом — хорошо.

Нина. Боже! Как я рада! Кажется, расцеловала б вас!

Степа. Ой ли? Вы просто славная... А он-то какой! Вот!.. Кабы только его пощадили... Эх, человек!

Н и н а *(обернувшись)*. Станислав Иваныч! Я вас не заметила... Простите! *(Жмет руку)*. Мне нужно с вами поговорить.

С у м к е в и ч. К вашим услугам.

Н и н а *(осматриваясь)*. Только где бы? Пойдемте в столовую; там никого нет.

С у м к е в и ч. Охотно. *(Проходит, как бы не замечая Степы)*.

ЯВЛЕНИЕ VIII

С т е п а, Л ю б а, а потом Н а у м о в а.

Л ю б а. Степочка, скажите, брат не умрет?

С т е п а. Да что вы, родненькая? У него и не было ничего смертельного: припадок от огорчения... спазмы в груди... Истощен. Ну, нервы и... того... ослабели... теперь прокатило...

Л ю б а. Значит, я не убила его?

С т е п а. Да что вам пришло в голову? При чем тут вы?

Л ю б а. Ах, я так рада теперь!

С т е п а. Сердце у вас чистое... вот что! Да и чуткое... Сразу прильнуло к хорошему... жалостью тронулось... А коли жалко, так и больно... вот и кажется, что сам виноват! При чем тут вы? Опять разгневаетесь...

Л ю б а. Нет, не рассержусь, не рассержусь: говорите!

С т е п а. Да то, что и говорил: дитя вы еще и ясно не могли видеть. Другие, конечно... Вы ему верили — вот! Я не умею так говорить, а он — орел!

Л ю б а. Ах, как я верила! Да неужели же? *(Плачет)*.

С т е п а. Не плачьте! У меня сердце за вас болит!

Н а у м о в а *(входя)*. Кажется, лучше немного... После капель сразу легче стал дышать... Господи, спаси его! Яви нам свою милость! Что я выстрадала — умереть легче...

С т е п а. Успокойтесь, Марфа Сергеевна,— все хорошо.

Н а у м о в а. Ах, Степа, ужас-то какой! Только что воскрес, и вдруг своими руками в могилу...

Л ю б а. Мамочка! *(Бросается к ней)*.

Наумова. Дитятко мое! И ты встревожилась... Вот видишь, я говорила...

Степа. Эх, будет, Марфа Сергеевна! Присядьте,— вы едва на ногах стоите... А я к нему. *(Уходит).*

ЯВЛЕНИЕ IX

Наумова, Люба, Нина и Сумкевич.

Нина *(подходя, быстро).* Ну что, легче?

Наумова. Легче, дорогая моя... слава богу! Только вот... что-то... *(Трет рукой лоб).* Уж как и благодарить вас... Бегала, тревожилась... Сама бледная, а глаза такие испуганные... большие... Дайте я глаза ваши расцелую! Люблю-то я вас, вот как и ее... Право!

Нина *(стремительно).* Мама! *(Целует ей руки).*

Наумова. Ох, настрадались мы... Дал бы бог... А вот только забыла... Что-то важное... нужное... и забыла... Господи! Память-то отшибло... Что-то важное... *(Бьет руками по карманам).*

Сумкевич *(вдали стоял, а потом нерешительно подходит).* Марфа Сергеевна! Простите, если я невольно... если... хотя по грустному недоразумению... я причинил кому-либо огорчение... Клянусь вам: вы, и Люба, и Володя для меня дороги...

Наумова. Ах, Станислав Иваныч! Разве... и мы вас, как родного! Ведь оттого и больно!

Сумкевич. Протяните же мне руку... Я докажу вам, что был и буду до могилы родным! *(Целует протянутую руку).*

Наумова. Ах, дай бог! Срослись мы... *(Вытерев глаза).* Если б вы видели, какой он... Каково ему!.. Ах, вот еще деньги... Ради бога, возьмите!

Сумкевич *(берет).* Хорошо... И этому, значит, придано обидное значение...

Наумова. Это его больше всего... Ох, не помню, а что-то... Вот словно всадили нож ему в грудь и ворочают...

Сумкевич. Кому же эта пытка понадобилась? Для какого зверства били его ножом?

Наумова. Сам начал догадываться... мучился... хотел правды...

Сумкевич *(горько).* Конечно: все зависит от

освещения. Можно так осветить факт, что и мел станет углем...

Наумова. Да вот еще... Господи, забыла!.. Шла-то вам передать что-то страшное... просить... а вот... или это ключи? *(Ищет)*. Так и есть... А там в шкафу гофманские... Ой, вспомнила!.. *(Почти кричит)*. Он уйдет!

Нина *(с ужасом)*. Как уйдет? Куда?!

Люба. Мамочка, не пускайте!

Сумкевич. Почему же это?

Наумова. Уйду, говорит, уйду! Здесь я лишний!.. Здесь я бельмо! Все, говорит, стали чужие — уйду!

Нина. Возмездие! *(Закрывает руками лицо)*.

Наумова. Спасите! Остановите! *(Ломает руки)*. Профессор уговаривает, а он одно: уйду!

Сумкевич. Успокойтесь, Марфа Сергеевна,— это от огорчения... Вас же он боготворит и не бросит... Наконец, мы употребим все усилия...

Наумова. Ох, спасибо вам: я на вас только и надеюсь... Вы своим умом... все сможете... Ох, пойду к нему... Люба, где платок?

Люба *(догоняя)*. Вот, мама.

Выходят.

ЯВЛЕНИЕ X

Нина и Сумкевич.

Нина. Станислав Иваныч! Нужно его успокоить. Слышите? И без того терзалась его душа долго... Так не добивать же ее!

Сумкевич. Мне самому это нелегко... вдвойне тяжело... Но как поправить? Разуверить, успокоить?.. Я на все готов...

Нина. Лишь бы оставить его здесь! Ах, чтобы... Как бы?

Сумкевич. Конечно, в этом-то и вопрос... Чтобы сгоряча он не решился... А там уже придет к нам на помощь и время, и дружба, и ласки родных... и вы, Нина Александровна... На вас у меня большой расчет...

Нина. Что я теперь?.. Ни слова об этом, ни звука!.. Просить, умолять... нет, и то кощунство... Главное вы: в вас он видит обиду, оскорбление идеалов...

Сумкевич. Да, по всей вероятности... Он та-

кой же идеалист... Как и был, и так же не приспособлен к борьбе с жизнью.

Нина *(горячо)*. Он святой души человек!

Сумкевич. Верю; но земля — не небо... А кто хочет на грешных влиять, тот должен знать и грехи их... Но я со своей стороны употреблю все... и когда успокоится, то я ему в городе даже службу найду...

Нина. Возможно ли?

Сумкевич. Казенная служба, конечно, для него закрыта и частная, положим, затруднена. Но у барона я его пристроить смогу... и вы поможете...

Нина. Ах, конечно! Если бы только он согласился...

Сумкевич. Уговорим, лишь бы успокоился... А потом комфорт и радости жизни... его привяжут к нам, присосут...

Нина *(иронически)*. К нашему болоту? Эх, мало вы его уважаете! Разве можно и пожелать ему такой нравственной смерти? Мы трупы заразные — вот что! Нет, этого с ним не станется, и ложью его не подкупят!

Сумкевич *(смущенно)*. Значит, по-вашему, и хлопотать нечего?

Нина *(испуганно)*. Что вы? Откуда? Все усилия, все, что от нас зависит... Я — ваша союзница!

ЯВЛЕНИЕ XI

Те же и Агриппина, а потом Кирюшка.

Агриппина *(влетает)*. А, bonjour! * Здравствуйте, здравствуйте! *(Жмет руки)*.

Нина и Сумкевич расходятся.

Ну, как же? Что? Так торопилась... Здесь, вероятно, много интересного... но никак не могла раньше! Ах, у передовой женщины такая масса дел... Везде просят, везде нужно быть... Успела уже забежать в Общество призрения падших женщин, прошлась на базаре в пользу улучшений куриной породы, заглянула в велосипедный клуб и в редакцию, к своему бутору... *(По направлению к передней)*. Като! Что ты там возишься?

Катя *(за сценой)*. У меня корсет разъехался...

---

* Добридень! *(Франц.)*

А г р и п п и н а. Охота тебе таскать эту глупую коробку!

К и р ю ш к а *(выскакивая торопливо)*. Mes hommages! * *(Жмет руку)*. К вашим услугам. *(На ходу к передней)*. Что там?

К а т я *(за кулисами)*. Не нужно!

Кира — туда.

А г р и п п и н а. Остатки вандализма! Фу, устала, однако... *(Садится)*. Огня у вас нет?

Сумкевич зажигает спичку.

Что же вы молчите, а? Виновник-то торжества! А вы, Ниночка, словно не рады? Впрочем... понятно...

Н и н а *(поднимаясь)*. Что вы хотите сказать?

А г р и п п и н а. Ничего... успокойтесь! Вы очень расстроены... пугливы... настороже всё...

Н и н а. Я бы вас просила не касаться моих настроений. *(Отошла)*.

А г р и п п и н а. Ах, pardon! *(К Сумкевичу)*. И вы так же нервны?

С у м к е в и ч. Да, не расположен к пустомельству...

А г р и п п и н а. Скажите! Странно! Какая-то черная кошка вас с колеи сбила...

За кулисами слышен крик и смех Кати.

Като! Что ты там?

ЯВЛЕНИЕ XII

Т е ж е и К а т я с К и р ю ш к о й.

К а т я. Противный, гадкий! Я вам уши выдеру!

К и р ю ш к а. Mea culpa! ** Дерите! *(Подставляет ухо)*. Право — нечаянно! Вот, если не будете сердиться, так расскажу много интересного.

К а т я. Ну, идет!

А г р и п п и н а. Хоть вы расскажите: здесь слова не добьешься. Я думала — застану шумный завтрак, спешила... и вдруг — гробовая тишина, лица факельщиков...

К и р ю ш к а. Да, здесь черт знает что! Все вверх дном!

* Моє шанування! *(Франц.)*
** Моя провина *(лат.)*

Сумкевич *(грозно)*. Кира!

Кирюшка *(закрывая себе рот)*. Нем, как могила!

Агриппина. Что за таинственность?

Катя *(ему тихо)*. Вы мне расскажете?

Кирюшка. Après...* если не будете так строги...

Агриппина *(Сумкевичу)*. Да скажите же хоть что-нибудь о Вольдемаре? Или вам прищемил язык этот болид?

Сумкевич. У вас, вероятно, есть еще общества?

Агриппина. Конечно: я за жизнь и движение... Но мне интересно узнать о моем бывшем друге... *(Нине)*. Помните? Ах, когда мы были чище и свежей...

Нина. Мне трудно припомнить, когда вы были чище...

Агриппина *(побагровев)*. Конечно, каждой о себе лучше знать...

Катя *(прыскает со смеха)*. Перестаньте! Это армейская острота!

Кирюшка. Но какой восторг... упоение!

Катя. Будто бы?

Кирюшка. Клянусь Кипридой!

Агриппина. Като, allons! ** Здесь мы, кажется, помешали...

Сумкевич. Да, действительно; здесь больной в доме, и потому все и расстроены... Оттого и тишина... и завтрака нет...

Агриппина. Болен? Кто? Этот несчастный? Но отчего? Что-нибудь случилось? Что-нибудь поразило его?

Сумкевич. Болен от переутомления... истощение сил... страдает грудью...

Агриппина *(бросает на Сумкевича и Нину пытливые взгляды)*. От истощения? Грудью... то есть — сердцем?.. Хорошо... увидим! Ах, бедный он!.. Что застал! Като! Идем! Adieu! ***

Катя. Ха-ха-ха-ха! Прощайте!

Кирюшка. Я провожу вас.

Уходят.

---

* Потім.. *(Франц.)*
** Ходім! *(Франц.)*
*** Прощавайте! *(Франц.)*

ЯВЛЕНИЕ XIII

Те же и Рождественский, Наумова и Степа.

Сумкевич. Убралась, наконец! Терпеть не могу этого пустого пузыря с горохом.

Нина. Сплетница... а яду-то сколько! Удивляюсь Руденке!

Сумкевич. И еще этот Кирюшка!

Наумова *(профессору)*. Как же, голубчик, Афиноген Андреевич, вы находите?

Рождественский. Ничего же: организм у него крепкий, хороший... Ну, теперь поисчерпан немного... так это суета сует! Главное — кровеносные и дыхательные пути не тронуты, а остальное приложится...

Сумкевич. Но что, собственно, у Владимира было?

Рождественский. Нечто вроде angina pectoris *, но на чисто нервной почве: переволновался, перерадовался, а потом переогорчился... Ну, столкновение таких эмоций и вызвало невроз. *(Степе)*. Строфанту больше не надо, а валериану с convallaria majalis ** можно еще дать... раза два до вечера... Но главное, больше воздуху и развлечения: там ужасно тесно и душно... Ну, так, так, коллега! *(Треплет по плечу Степу)*. Славный вы студент и человечина! Идите же к больному.

Наумова. Так нет опасности?

Рождественский. Ни малейшей.

Наумова. Господи, услыхал еси!.. Так и я к сыну... Спасибо! *(Уходит)*.

Рождественский *(Сумкевичу)*. Меня только вот что обеспокаивает... его настроение: какая-то неподвижность мысли, придавленность, апатия... сказал бы — психический ступор ***.

Нина. Так он, значит, болен... опасно?

Рождественский. Нет, полагаю, что это временное... до первого подъема духа... Но, во всяком случае, нужно противодействовать, не допускать задумываться...

---

* Грудна жаба *(лат.)*.

** Convallaria *(лат.)* — складова частина ліків від певних серцевих хвороб.

*** Stupor *(лат.)* — заціпеніння.

Нина. Что же вы посоветуете?

Рождественский. Ну, паче всего — отдых и доброкачественная пища; из питий — портвейн, малага, марсала... даже рюмка зубровки или листовки во благовремении пользительна. Далее — свежий воздух, моцион и хорошее расположение духа. Все это поднимет обмен веществ и укрепит нервы... А потом весьма полезны и сердечные эмоции и возбуждение мозжечка... Гм! Ergo *, за физическим уходом следи ты *(Сумкевичу)*, а для нравственного ухода требуются уже более нежные руки... *(Нине)*. Так-то, барынька моя, мамочка... против себя даже действую! Ишь, покраснела! Ну, addio! ** *(Жмет руки, уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ XIV

Нина, Сумкевич, Люба, Степа, Наумова, няня и Владимир.

Люба *(вбегая, Нине)*. Брат идет! *(Движение)*.

Степа *(подходит быстро к Нине и Сумкевичу)*. Только, пожалуйста... одно приятное: слаб пока.

Сумкевич. Да, да, конечно.

Няня и Наумова ведут под руки Владимира; он очень бледен, глаза печальны и малоподвижны.

Наумова. Вот сюда, родненький, в кресло...

Нина. Я еще подушечку под спину... *(Прилаживает)*.

Люба подносит скамеечку под ноги, а сама садится у ног. Разместились так: в центре на кресле — Владимир, справа — на авансцене — Наумова, у ног — Люба, слева — Нина; за креслом справа — няня, в центре — Степа, слева поодаль — Сумкевич.

Владимир. Спасибо! Хорошо!

Нина *(порывисто)*. Воло... Владимир Константинович, как вы себя чувствуете?

Владимир. Лучше... петли нет на шее... *(Тон безучастный)*.

Няня. А теперь котлетку поешь: вот сейчас сделаю. *(Уходит)*.

---

* Отже *(лат.)*.

** Прощавайте! *(Iтал.)*

Степа. Не рано ли встали?

Владимир. Так нужно... *(Смотрит горько на Сумкевича, тот не выдерживает)*.

Тяжелая пауза.

(Переводя глаза на Нину). Вам столько беспокойств...

Нина. Э, что я! Лишь бы вы!

Владимир *(всматриваясь)*. Такая же... Нет, совершеннее... прозрачнее... в глазах душа светится...

Нина. Не говорите так... я еще расплачусь, а здесь не место слезам! Радость и светлое настроение должны согнать печаль с наших лиц и зажечь надеждой и восторгом сердца...

Наумова. Так, Ниночка, дорогое дитя мое!

Люба *(прижимаясь)*. Голубчик наш!

Владимир *(теплее)*. Ах, как здесь... *(на сердце)* и хорошо и больно! *(Целует Любу, мать, жмет руку Нине, обводит всех печальным взглядом)*. Станислав!.. Ты не решаешься ко мне подойти?

Сумкевич. Да, после всего, что на меня насказали... Но я стою перед тобой прямо, убежденный в своей чистоте и в твоем правосудном сердце, я верю, что ты, выслушав меня, протянешь сам ко мне руки.

Владимир. Станислав, Станислав! *(Качает укоризненно головой и опускает ее на грудь)*.

Сумкевич. Владимир, слушай!

Степа и Наумова. После, не теперь!

Нина. Ради бога!

Владимир. Тебе жаль меня?

Сумкевич. Бесконечно! Но я не могу переносить этого немого укора... у меня разрывается грудь... или я уйду, или буду говорить!

Владимир *(на общее движение)*. Пусть! Я окреп... Мне нужно его выслушать...

Сумкевич *(несколько деланно)*. Владимир! Сегодня нас разлучили не преступные факты, а недоразумения и кривые толки... Вчера я передал тебе бегло мои намерения относительно сестры твоей Любочки: я ее безумно люблю... и был по крайней мере любим; согласие матери имелось, и мы намерены были ехать в Дрезден венчаться; почему — ты знаешь: я был связан фиктивным браком, плодом незрелых увлечений... Теперь, говорят, и это препятствие устранено. Быть может,

тебе показался проект наш легковесным, неудобным, шатким — я не знаю,— ты мне не возразил ничего. Но явились другие докладчики, которые заочно сплели на меня обвинения, и ты усомнился в товарище, а им внял легковерно. Ты даже не предъявил обвиняемому взведенных на него изветов, обвиняемому, считавшемуся другом... Где же, скажи, есть на свете такое правосудие, какое бы, без предъявления подсудимому обвинительных пунктов, произнесло бы над ним ужаснейший приговор? Нет такого нигде!..

Владимир (*медленно поднимая опущенную голову; говорит с паузами, разгораясь тихо*). Станислав! Я действительно испытал потрясение, всмотревшись во все окружающее, взвесив в своем уме факты... но приговора над тобой не произносил... и веры... пока еще... в тебя не терял... Ведь я вышел, едва оправившись, чтобы говорить с тобой... потому что замалчивание меня бы истерзало. Говори же: твое возмущенное слово меня радует, и если я останусь перед тобой кругом виноватым,— боже, как буду я счастлив!

Сумкевич. Спасибо! И я буду говорить тебе, подняв голову и смотря прямо в глаза. В чем меня обвиняют? В том, что прежде было предположение... да и то — навязанное нашими друзьями,— заключить с Любой гражданский брак... временный, конечно... года на два, пока не выйдет срок безвестному отсутствию моей неведомой супруги...

Владимир (*смотрит на него зорко, подавшись вперед*). Это.... в России?

Сумкевич. Нет... я же знаю, что в России гражданских браков не существует... а за границей... (*Начинает терять апломб*).

Владимир. Сомневаюсь: и Люба и ты — подданые другого государства.

Сумкевич (*мешаясь*). Брачный договор за границей — простой нотариальный акт. Конечно, он в России не имел бы значения; но мы возвратились бы сюда, повенчавшись, т. е. дождавшись там этого права.

Владимир. А если бы фиктивная жена объявилась?

Сумкевич. Это предположить было трудно... Я потому решился выехать за границу лишь тогда, когда получил уверенность, что там повенчают...

Владимир. Так ли это?

Сумкевич. Ты сомневаешься?

Владимир. Наши священники и за границей руководствуются православным каноническим правом и русскими законами....

Сумкевич *(растерянно)*. Да... но там не такие формалисты...

Владимир *(качая грустно головой)*. Станислав, Станислав!

Сумкевич *(обиженно)*. Ты мне не веришь, когда я могу данными...

Владимир. Я ищу не юридической казуистики, а стучусь в твое сердце... Неужели оно не может откликнуться на мой призыв? Что формальная сторона? Дело не в формализме: совершенно взрослые и развитые люди могут устраивать свою жизнь как хотят, но здесь эксперименты производились над безответственной личностью, и она должна была за них поплатиться бесчеловечно... Да разве она одна? Я говорю не о себе... Я был похоронен... Я говорю о моей матери... несчастной, прибитой горем; ведь убийство Любочки ее бы убило... И столько жертв из-за низменной прихоти!

Сумкевич *(теряя голову)*. Нет, я люблю безумно твою сестру!

Владимир. Станислав! Разве так любят? Разве можно было в угоду оскорбительному желанию торопить даже законнейший брак? Ведь Люба — дитя, еще и физически не сложившееся, а нравственно — полный младенец; она не знает ни света, ни задач жизни, ни значения брака... Она оценить не может даже чувств твоих и стремлений. Разве можно опираться на согласие ребенка, задержанного еще в развитии, как на правовые данные? Кому же, как не тебе, юристу, не знать, что женщина при незаконном сожительстве подвергается страшнейшему риску? Да еще эти деньги... Эх, Станислав, Станислав!

Сумкевич *(приходя в волнение и чем дальше — в отчаяние)*. Мне больно... Слова твои жгут! Но я хотел вырвать Любу отсюда, из этой среды, которая влияла на нее отвратительно... Я хотел дать твоей сестре за границей полное образование, а чтоб уберечь ее имя от злословий, я обязан был прикрыть его браком.

Владимир *(приподнимаясь)*. И это правда?

Сумкевич. Слово чести!

Владимир *(надвигаясь)*. И ты все это... говоришь мне в глаза?

Сумкевич *(с усилием)*. Да, смотря прямо... *(Отчаянное движение)*. Вот!

Владимир *(строго)*. И подтвердишь...

Сумкевич. Какой угодно клятвой!

Владимир. Ну, так поклянись же мне моими страданиями, моим крестом, взятым за друга!

Сумкевич *(мучительно борясь)*. Кля... *(С отчаянием)*. Нет! Не могу... не могу. Ты раздавил меня!.. *(Ухватился за волосы руками и опустил голову)*.

Владимир *(отшатнулся)*. О-о!.. *(Опускается со стоном в кресло)*.

Люба. Мама! *(Припадает с рыданием)*.

Наумова. Господь спас!

Нина. А мы-то все! *(Закрывает лицо руками)*.

Степа. А! *(Заломил руки)*.

(Почти вместе при общем движении)

Владимир *(после долгой паузы)*. Ах, Станислав, Станислав! Что я застал здесь? Упование наше — осмеянным, веру нашу — в грязи... и лучшего моего друга искалеченным компромиссами... Так: поддался одному компромиссу — подскочил другой, а потом третий,— и ты покатился по наклонной плоскости! Ты заглянул теперь внутрь себя и сам ужаснулся опустошений, какие произвели там уступки жизни...

Сумкевич *(искренно, горько, со слезами в голосе, оживляясь все больше и больше)*. Да, ужаснулся... Совесть не только жжет мою грудь, но и смеется в глаза!.. Когда осталась твоя мать, убитая горем, без средств, с малыми детьми, я был отрешен от всех должностей и поклялся тебе, подвижнику за мой грех, защитить ее от нужды,— меня охватил ужас... Что мне было делать? Блюсти ли чистоту своего «я» или, забыв его, спасать их? У меня сердце обливалось кровью, и я побежал искать работы, продавать на базаре свой труд... Одна мысль, одно желание было — избавить семью хоть от лишений...

Наумова. Для нас он себя забывал!

Сумкевич. О, это был первый компромисс, повлекший меня к падению... Да, я поступил легкомысленно!

Владимир *(в сильном волнении, берется рукой за грудь)*. Станислав!

Сумкевич. Но зарабатываемые мною средства были ничтожны и не могли дать необходимого комфорта моей единой семье, и Люба, крошка еще, заболела... Доктора приговаривали ее к смерти, если не будут улучшены условия жизни... а Марфа Сергеевна ломала в отчаянии руки... Тогда я обезумел и готов был пойти на преступление, лишь бы спасти ее... Я продал себя дельцу... и мы переехали в этот город...

Владимир. Ты еще мне высылал...

Сумкевич. О, это был второй компромисс: он спас Любу от смерти, утешил мать... *(Волнение захватывает ему дыхание)*.

Наумова. Спас, спас! Вечно бога молю!

Люба порывается к Сумкевичу, но попадает в объятия Нины.

Сумкевич. Но меня этот компромисс пустил по наклонной плоскости... Да, я поступил возмутительно!

Владимир. Станислав! *(Силится подняться, но снова падает в кресло)*.

Сумкевич *(возбужденным голосом)*. Разбитый от несимпатичных трудов, я приходил в эту мою родную семью и находил в ней единственное утешение, единственную отраду; я всем сердцем к ней привязался и мечтал, вместе с мамой, перебраться семьей к тебе в Сибирь... Но так как на переезд понадобилось скопить нужный капиталец, то я перенес свою службу к банкиру... и пошел на третий компромисс... Да, я поступил преступно! А раз уже компромиссами я был искалечен, то где же мне было сдержать беззаветную любовь мою к Любе? В моей истрепанной жизни она была лишь единым сокровищем, понятно, что я стремился, быть может, и нечистыми средствами,— каюсь,— но стремился завладеть им... Ведь годы мои уходили и другой, молодой, мог похитить у меня последнюю радость... Страх и ослепил меня... ну, и покатился в пропасть... Да, заслужил беспощадную кару: все отнято — и любовь, и привязанность, и дружба, и честь... *(Бьет в грудь кулаком)*. Здесь теперь действительно опустошение,— пустыня!

Владимир *(наконец встает, дрожит и быстро подходит)*. Станислав, прости меня! Я был слеп и легко-

мыслен... Я не заметил великой силы, которую сохранил ты в борьбе. Сила эта — любовь! А если она жива, то нет и калечества... Да и поступки твои из-за высокой любви являются подвигами... Прости же меня, мой друг и товарищ!

Сумкевич *(обнимает его со слезами)*. Владимир...

Наумова *(обнимает Сумкевича, а тот ловит ее руку)*. Простите!

Люба. Станислав Иваныч! *(Занемела)*.

Степа. Простите и меня! У вас сердце... *(Вытирает кулаком глаза)*. Эх, черт возьми! Я ведь тоже из-за этого места... *(Показывает на сердце)*.

Сумкевич его обнимает. Нина плачет.

Сумкевич. Да, совесть проснулась... и жжет... Но мне сладко и хорошо... Снова звучат в моем сердце те струны, которые давно уже были покрыты ржавчиной и молчали... Звучат и будят уснувшее прошлое...

Владимир *(вытирает глаза)*. Ах, здесь захватило *(на грудь);* но это от радости... Станислав, брат мой, друг мой! *(Жмет ему руку)*. За такую минуту можно втрое больше вынести страданий. А когда продлили мне срок и перевели в трущобу, куда не доходили письма,— сколько раз мне стучала в голову страшная мысль — покончить с собой... Я перестал вам писать... но внутренний голос шептал: «Терпи — твои страдания искупятся». И вот час искупления настал.

Все с порывом к Владимиру. Слышны возгласы: «Сын мой!», «Сокол ясный!», «Брат», «Надежда наша!»

Люба *(пожав руку Сумкевичу и Степе, бросается брату на шею)*. Ах, как хорошо!

Нина *(хотела обнять, но ухватила лишь руку)*. Боже! Не могу... *(Поцеловала руку украдкой и отскочила)*.

ЯВЛЕНИЕ XV

Те же и старый Шкуратов.

Гаврило *(входит, Паша у двери показывает ему Владимира)*. Ой, родименький, солнышко красное! *(Плачет)*. Глаза инда запорошило... и панихиды прави-

ли... и за упокой на часточку... а вот — у бога все готово!

Владимир. Голубчик мой! *(Обнимает)*. Дедка сивый! Нет, у меня от радости сердце выскочит...

Степа подбегает, щупает пульс, но Владимир его обнимает.

Сумкевич *(обнимает Шкуратова)*. Дедушка мой!

Гаврило *(оторопев)*. Ой, Станислав Иванович! *(Обратясь поскорее к Наумовой)*. Матушка моя, барыня! *(Целует руку)*. А я рыбки принес... любишь ведь... и не чуял ни сном ни духом такой радости... Что это? Вновь помутилось в глазах... *(Протирает глаза)*. Барышенька моя, цветик алый!

Люба подскакивает и обнимает.

Нина *(подходит)*. И со мной, дед, обнимемся!

Гаврило. Обнимемся... Все такая же писаная кралечка... Вот и опять свел господь! *(Целуется)*. А Володя... то бишь, Владимир Константинович... захирел... подлинял маленько... Эх-эх! Неволя — не свой брат!

Владимир. Да называй меня Володей... по-прежнему, по-старому. Помнишь, старостой был в нашей артели? А как мы работали дружно, как жили по-братски, а?

Гаврило. Ой, хорошо было, душевно! И работа кипела, и слово теплое грело душу... и артель братала всех нас в одну семью!

Нина. А при отдыхе как было весело! Не будет уже никогда таких радостей...

Владимир. Я не могу прийти в себя, не могу оторвать от всех глаз... Или это сон, или прошлое вернулось и пахнуло в мое сердце теплом.

Сумкевич. Вернулось, клянусь,— и ты сотворил это чудо! Твоя сила вдохнула нам жизнь. Смотри, с какой радостью, с какой бодрой надеждой устремлены на тебя наши глаза, какой восторг любви охватил нас!

Владимир. Да, я чувствую, как растут у меня крылья, как вера вливает бодрость в мое усталое сердце.

Сумкевич. Ты нас не кинешь... теперь вместе и неразлучно! Нас помяла жизнь, истомила борьба, но зато дала опыт и боевой закал,— так разве с таким вождем, как ты, мы не оснастим снова баркаса и не поплывем на всех парусах?

Владимир. О, как хороша эта минута! Мама, не плачь! При воскресенье ликуют...

Наумова. Володя! Сын мой! Нет счастливее матери на земле!

Владимир. Ближе, друзья! Тесней! Соединим руки и наши сердца... На дружеский союз, на борьбу с тьмой и на общее благо!

Степа. Эх, размахнись, рука! Раз мать родила!

Люба. Степа, Станислав Иваныч! Какой восторг!

Нина. Светоч наш!

Наумова. Родненький!

Вместе

Все протягивают руки.

Владимир. Вперед же, друзья! На свет, на солнце из этого смрадного мрака! Под знамя братства и правды!

Занавес

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЬЕ

Роскошный кабинет барона. Библиотечные шкафы, оттоманки, письменный стол, конторка, два бюро и круглый стол с книгами, несгораемая касса, кресла, козетки. Много бронзы, бюстов... Видны картины и статуэтки из интимных похождений богов. Вообще пестро; строгости нет. Видна претензия на показную ученость и деловитость, из-за которой смеются обнаженные женщины.

ЯВЛЕНИЕ I

Барон и Сумкевич.

Барон. Понимаю, понимаю, mon cher *, и сочувствую... Этакая неприятная метаморфоза: вместо chocolat mignon **, вдруг раздавить на зубах какую-то гадость... паука, что ли. Ха-ха-ха!

Сумкевич. Что я пережил? Ах, бог мой!

Барон. Воображаю... Coup d'État! *** Но... чего это вас особенно убивает? Разве воскресший так страшен, что нельзя его свалить?

Сумкевич. Да, это действительно человек страшной силы духа. Мать боготворит его... Люба, конечно, будет под его влиянием, а я... я обязан ему неоплатным нравственным долгом... так что на такую личность рука не подымется...

Барон. Шлехтес — гешефт! Гм!.. Не хотите ли сигару? Опробуйте, только что получил из Вены. *(Подает ящик)*. Но, pardon, я вот чего не понимаю: какой вам интерес, dites de grâce ****, этого неумолимого ригориста, который лег колодой на вашем пути, пригвоздить здесь?

* Мій дорогий *(франц.)*.
** Шоколад «Міньйон» *(франц.)*.
*** Державний переворот *(франц.)*.
**** Скажіть, будь ласка *(франц.)*.

Сумкевич. Теперь его выпустить невозможно, за ним уйдет мать с Любой... Напротив, хлопотами доставив ему место здесь, близ семьи, я расположу всех их к себе, устраню всякие подозрения, усыплю... А потом — все мы люди, все мы человеки — и комфорт да прелесть жизни всесильны...

Барон. So! So! * Сигара не дурна, n'est ce pas? **

Сумкевич. Восторг!.. Да, так я питаю надежду, что мы общими усилиями приручим дикаря, а со своим всякие счеты возможны.

Барон C'est brillant! *** Какая тонкая политика! Нет, мой друг, вам дипломатом быть: макиавеллевский ум!

Сумкевич. Барон, вы слишком добры; так я могу надеяться...

Барон. Вот моя рука! Только туда... в заводы... его пускать... чего?.. Это неудобно.

Сумкевич. Нет, я пока и сам не советую: он человек высочайшей честности, но энтузиаст и неопытен. Для него самое лучшее было бы место личного секретаря при вашей особе... спокойно, без возбуждений, без соблазнов... Вы приобретете во Владимире умнейшего, честнейшего человека...

Барон. Das ist eine Idée! **** Отлично! Мне такого человека и надо...

Сумкевич. Не знаю, как и благодарить вас! *(Жмет руку)*.

ЯВЛЕНИЕ II

Те же и Нина.

Барон *(радостно навстречу)*. Mia carissima! ***** Вы как солнечный луч: ворветесь в мою мрачную хижину — и все озарится улыбкой. *(Целует руки)*.

Нина передает ему перчатки, шляпу.

Нина *(идя мимо Сумкевича, тихо)*. Ну что?

Сумкевич *(тихо)*. Клюет.

---

* Так, так! *(Нім.)*

** Чи не так? *(Франц.)*

*** Це блискуче! *(Франц.)*

**** Це ідея! *(Нім.)*

***** Моя найдорожча! *(Італ.)*

Н и н а *(оборотясь, громко)*. Если я луч солнца, то, кроме света, должна вносить и тепло? *(Садится близко к барону)*.

Б а р о н. Natürlich! * Когда я смотрю на мою диву, то у меня сердце оттаивает от житейской коры и в нем, как сказал Гейне, расцветают розы...

Н и н а. И оно становится добрым, готовым пойти навстречу всякому горю, на помощь друзьям?

Б а р о н. Да, да! Vraiment! ** Готовым даже весь мир заключить в свои объятия...

Н и н а. Тогда я счастлива и ловлю моего драгоценнейшего барона — на слове... Надеюсь, что Нине вы не откажете?

Б а р о н. Все и весь я — у ног моей волшебной повелительницы...

Н и н а. Она таких жертв не требует, она просит лишь малого — чтобы дали место вернувшемуся Наумову.

Б а р о н. Я уже обещал.

Н и н а. Merci. Как я рада! У вас, барон, есть кое-что и хорошее...

Б а р о н. Но, чтобы уловить его, необходим... чего?.. микроскоп? N'est-ce pas? ***

Н и н а. Если хотите, чтобы это видели и простым глазом, то дайте Владимиру Константиновичу хорошее место...

Б а р о н. Значит, вашему протеже я буду обязан.

Н и н а. Без шуток. Дайте... Сделайте для меня... чтобы и мое ходатайство играло роль...

Б а р о н. Охотно... Только интересно знать, почему ma petite **** так заинтересована судьбой явившегося из дебрей санкюлота?

Н и н а *(побледнела, встала, едва сдерживаясь)*. Барон, мне этот тон не нравится... Если бы вы отказались от высокомерного презрительного отношения к людскому горю, вы были бы милее... а то ваше и доброе дело, да брошенное пренебрежительно, как подачка, теряет свою нравственную ценность.

---

* Звичайно! *(Нім.)*
** Справді! *(Франц.)*
*** Чи не так? *(Франц.)*
**** Моє малятко *(франц.)*.

Б а р о н. Au nom de ciel! * За что же?

Н и н а. Вы всегда иронизируете как-то грубо... обидно... И почему удивляет вас, что я хлопочу за Марфу Сергеевну? Она мне дорога, как родная мать...

Б а р о н. Да, да, это понятно... Но вы сегодня слишком не в духе... с развинченными нервами... Это меня поражает...

С у м к е в и ч *(перебивая)*. Позвольте, господа! В доброте и благородстве сердца нашего дорогого барона никто не сомневался... но с моим товарищем и другом чтобы не было возни...

Б а р о н. Вот как!

С у м к е в и ч. А потому, если я через час с ним здесь не буду, то спешите *(Нине)* к Наумовым... и влияйте. Adieu! *(Подает руку, уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ III

Б а р о н и Н и н а.

Б а р о н. Ну, чего мы, цыпонька, рассердились? Ведь я же лишь пошутил... *(Привлекает ее на соседнее кресло)*.

Н и н а. Меня и возмущают ваши шутки, они всегда со специфическим душком... У людей — горе, стоны, слезы, а вы со своим хихиканьем.

Б а р о н. Но в данном случае я не видел ни стонов, ни слез... Меня только поразило ваше возбуждение чересчур... чересчур enflammée... ** Ну, а если даже проскользнуло у меня чувство ревности,— разве это обидно? Ça prouve seulement ***, что мои чувства к котеночку *(целует ей руки)* растут и растут...

Н и н а *(смущенно)*. Нет, обидно. Во-первых, когда говорят о серьезных вещах, то вообще всякая шутка неуместна и показывает пренебрежение к собеседнику...

Б а р о н. Ну, ну. Mille excuses ****, моя радость! *(Целует руку)*.

Н и н а *(отстраняя руку)*. Во-вторых, легкая шутка, хотя бы в виде ревности, направленная ко мне,— жесто-

---

* В ім'я неба! *(Франц.)*
** Розпалені... *(Франц.)*
*** Це доводить тільки *(франц.)*.
**** Тисяча пробачень *(франц.)*.

ка, беспощадна... *(Встает. Горячо, нервно)*. Вы знаете, какой ценой... гнусной... Ведь я пала жертвой... а жизнь изломана...

Б а р о н. Ради бога!.. Au nom de dieu! * Ведь я же сам без ума был... Я вам и револьвер на себя подарил... но вы сжалились... Зачем же снова выпускаете когти?.. Чем же мне искупить?

Н и н а *(закусив губы)*. Хоть уважением... Ха-ха-ха! Правда, смешно? Смейтесь же, хихикайте!

Б а р о н. Grâce! **

Н и н а. Сжалилась ведь? И себя не прикончила? Даром подарок ношу... Предала забвению... примирилась?.. Ха-ха-ха! Ну, и отлично... Дайте воды! *(Облокачивается на конторку)*.

Б а р о н *(бросается и подает)*. Прости же! Я все готов...

Н и н а *(отпив, холодно)*. Хорошо... довольно! *(Овладевает собой)*.

Б а р о н. Ох, ох! В последние дни ты стала сторониться меня, не даришь минутой блаженства, не согреваешь лаской хладеющего, усталого сердца...

Н и н а *(топнув)*. Опять пошлости!

Б а р о н. Нина! Чего? За что? Какая пошлость? Коли я тебя страстно... follement... *** люблю, коли ласки твои для меня — бальзам жизни... коли без тебя эти раззолоченные покои — металлический гроб, могила, то нужно же и ко мне хоть крохотку... quoique un peu de pitié...**** Ведь иначе я стану камнем безответным, безучастным ко всем и ко всему... *(Последнее подчеркивает)*.

Нина вздрогнула. Барон подходит, хочет поцеловать ее в шейку; Нина со страшным угнетением подчиняется ласке, но вдруг все-таки вырывается и отталкивает.

Н и н а. Кто-то идет...

Б а р о н. Тебе показалось! Сюда никто не смеет войти...

Н и н а. Почему нет? Сегодня jour fixe...*****

---

* В ім'я бога! *(Франц.)*
** Зглянься! *(Франц.)*
*** Шалено *(франц.)*.
**** Хоч трохи жалю... *(Франц.)*
***** Прийомний день... *(Франц.)*

Б а р о н. Ты чересчур пуглива и щепетильна...

Н и н а. А ты хочешь меня афишировать? Так я тебя особенно, настоятельно прошу скрыть наши отношения.

Б а р о н. Для чего же это теперь понадобилось?

Н и н а. Для того, что стало невыносимо чувствовать себя постоянно в грязи... Дайте хоть забыться в самообмане!

Б а р о н. Я готов, но поверят ли?

Н и н а *(снова вспылив)*. Ха, конечно! Всякой мерзости-то поверят — и это вам льстит. Мое унижение, мой позор принесут вам почетную славу,— с легкой-де руки барона пошла, баронская...

Б а р о н *(серьезно)*. Нина! Вы просто больны: сразу без всяких авансов раздражаетесь... с такими оскорбительными предположениями... И такая перемена в два дня!.. Ma foi *, мне серьезно в голову лезет, что все это нервничанье... все это mépris ** находится в связи с новоприбывшим Наумовым... Но если при нем скопляется столько неприятностей, тогда бог с ним! Я полагал, что услугой завоюю себе несколько больше прав на ласку, а выходит наоборот... Excusez moi! ***

Н и н а *(спохватившись)*. Прости! Я действительно последние дни несколько нервна, все меня раздражает... жизнь кажется такой отвратительной...

Б а р о н. Mein Kätzchen ****, ты бы полечилась...

Н и н а. Да, чувствую — нужно...

Б а р о н *(лаская)*. Я приглашу к тебе нашу знаменитость... Расстроилась крохотка... и наговорила неприятностей...

Н и н а *(целуя вскользь)*. Прости! *(Желает отойти)*. Мир!

Б а р о н *(удерживая)*. И на мировой можно будет расписаться?

Нина вспыхнула.

Н и н а *(содрогаясь)*. Да подлечите же хоть меня! Барон!

Звонок. Нина отскочила и торопливо надела шляпу, взяла перчатки.

---

* Далебі *(франц.)*.
** Зневага *(франц.)*.
*** Пробачте мені! *(Франц.)*
**** Моя киценько *(нім.)*.

ЯВЛЕНИЕ IV

Те же и Руденко, Агриппина и Катя.

Руденко *(смешавшись)*. Ой, не помешал ли я семейному культу?

Нина *(резко)*. Вы, вероятно, поругались с редактором или Агриппиной Михайловной, что вам чудятся везде семейные сцены?

Руденко. Хе-хе! Правильно, определение верное.

Агриппина *(влетая)*. Устарелое! Bonjour, барон! Это в старых браках... Забрасывали двух зверей в клетку и клетку запирали, ну звери-то от неволи да от досады свирепели и грызлись... А теперь все двери отперты — уходи в любую...

Барон. Вы остроумны... Но здесь, к сожалению, ни старой, ни новой системы применить нельзя... Здесь неумолимая гордость, стужа... froid impotent...* и самые официальные отношения.

Нина бросает благодарный взгляд.

Катя *(вбегая)*. Cher ** барон!

Барон. Charmé! *** *(Жмет руку)*. Простите, Нина Александровна, за этот вопль души... Но отчаяние может извинить меня...

Нина. Отчаяние? Каприз... Но к чему болтливость? Кому интересны ваши внутренние процессы?

Барон. Вы правы; нам и стонать не позволено...

Агриппина. Черт знает что! Несут какой-то сумбур! Парадоксальные открытия! Никакой логики не подберешь!

Нина. Ха, напрасный труд для вас...

Руденко. Гм! Все, значит, пошло через пень колоду. *(Нюхает и предлагает барону, тот снисходительно берет щепотку)*.

Агриппина. Да, и у Нины Александровны был всегда мягкий, ровный, сдержанный характер, а теперь... внезапно...

Нина. Стал мрачным, бурным, демоническим? Успокойтесь — я еще не кусаюсь!.. Ну, Като, моя милая! А вы всегда в радужном настроении?

---

* Холодна байдужість... *(Франц.)*

** Дорогий *(франц.)*.

*** Дуже радий! *(Франц.)*

Катя. Большею частью, но бываю и в бурном; это когда мамка засядет читать Маркса, напустит на себя глубокомыслие, высокомерие... и кончает мигренью...

Барон. Хе-хе! И вы, mon ange *, увлекаетесь Марксом?

Катя. Пробовала; ничего не поняла и бросила...

Агриппина. Она еще не доросла до рабочего вопроса.

Руденко уходит, махнув рукой; Нина — за ним.

ЯВЛЕНИЕ V

Те же, без Нины и Руденко.

Агриппина *(вслед)*. Должно быть и ее смутил таинственный гость из тайги?

Катя. Ха?! Роман, во вкусе Габорио.

Агриппина. Главное — таинственность, неразгаданность...

Барон. А вы сгораете от любопытства?

Агриппина. От любознательности...

Барон. А-а!

Катя. Ах, бедная Люба! У дверей Киприды и так оплошать!

Барон. Но что бы вы сделали, моя крошка?

Катя. О, меня не остановили б никакие препятствия; ворвалась бы в храм и пала бы к ногам богини...

Барон. So?! ** Без боязни?

Катя. Нет, сначала, может быть, смутилась бы, струсила... Но вы, если бы были жрецом, то ободрили бы...

Барон. Mais elle est charmante! ***

Агриппина. А какое ваше мнение об этом инциденте? Расспрашивали Сумкевича?

Катя. Как вывернутся? Что будет дальше?

Агриппина. Какие предположения? Какой план?

Барон. Mesdames ****, пока только одно могу сказать: это маленькая пауза для усиления аппетита... Про-

* Мій янголе *(франц.)*.

** Так? *(Нім.)*

*** А вона приваблива! *(Франц.)*

**** Шановні пані *(франц.)*.

шу в гостиную; там уже кое-кто есть... Если пожелаете винтик или тетку — можно устроить.

Агриппина. Отлично. *(Уходит с Катей).*

ЯВЛЕНИЕ VI

Барон, лакей, потом Кирюшка.
Барон задерживается, звонит, потом прячет бумаги в бюро.

Лакей. Их превосходительство изволили прибыть.

Барон. Проси в гостиную... Стой! Если Станислав Иваныч приедет с новым гостем, то просить сюда и доложить мне, а для Нины Александровны чтобы был всегда готов экипаж.

Лакей. Слушаюсь. *(Уходит).*

Кирюшка *(влетает, оглядываясь).* А, барон? Я искал Катю.

Барон. Гм! Пикантна и свежа.

Кирюшка. Хотел заняться культурой, но девочка бредит вами...

Барон. О?

Кирюшка. Я могу доставить доказательства.

Барон *(прищурясь).* Обяжете.

Кирюшка *(спохватясь).* А!.. Je suis gêné *, но Стась в эти дни невозможен... поймать нельзя... De grâce **, снабдите меня pour un monent...*** Катей...

Барон. А вы часто, jeune homme ****, осаждаете такими просьбами Станислава? Хе-хе! Ну, я вас выручу: за Катю — катя! *****

Кирюшка. Mercі! *(Прячет).*

ЯВЛЕНИЕ VII

Те же и прокурор с Жаком.

Прокурор. Что же мы, Самуил Карлович, сразимся в шахматы?

* Я в скрутному становищі *(франц.).*
** Зробіть ласку *(франц.).*
*** На мить *(франц.).*
**** Юначе *(франц.).*
***** Гра слів. Катя — жіноче ім'я і катя — катеринка, царські гроші. *(Ред.).*

Барон. С наслаждением, только я с таким сильным игроком жалок.

Прокурор. Унижение паче гордости.

Жак. Не устроить ли, mon oncle *, маленьких танцев?

Барон. Bitte! ** *(Прокурору)*. Сигару не прикажете ли? *(Звонит)*.

Прокурор выбирает.

(Лакею). Приготовь шахматный столик в японском кабинете. *(Прокурору)*. Там будет покойнее.

Прокурор *(закуривая сигару, студентам)*. Что у вас, опять тревога?

Кирюшка. Я редко там бываю; поналезло разночинца, хамья... ну и мутят, доискиваются каких-то прав.

Жак. Конечно, бесправным это интересно, но привилегированным... скучно.

Прокурор. Ну, это вы, господа, напрасно: из дворян в последнее время мало работников — вот фланеры, как вы, а из разночинца поползли честные деятели. И вообще хороших юношей теперь сравнительно больше, да и не мутят они, а попадают лишь в печальные недоразумения... Эх, господа, если и в молодости не будете увлекаться вы честно, если у вас и в лучшую пору жизни не будет общественных идеалов, то что с вами станется, когда вас начнет трепать жизнь?

Барон. Voila! *** Краснейте, если можете. Ну, je suis a vos ordres! ****

Лакей. Их сиятельство.

Барон. Лечу. *(Уходит с прокурором)*.

Кирюшка *(вслед прокурору)*. Либерал! Но мимо,— та-та. Слушай: сцапал катеньку.

Жак. Радужную!

Кирюшка. Конечно. Так мы здесь повертимся немного, а потом и махнем... та-та!

Жак. Wo die Zitronen blühen? *****

Кирюшка. На мыс забвения.

Жак. Идет.

Уходят.

---

* Дядя *(франц.)*.

** Прошу! *(Нім.)*

*** От! *(Франц.)*

**** Я до ваших послуг! *(Франц.)*

***** Де цвітуть цитронові дерева? *(Нім.)*

ЯВЛЕНИЕ VIII

Лакей, а потом Нина с Любой.
Лакей входит, берет шахматный столик и уходит.
Люба и Нина выходят из боковых дверей.

Нина *(вслед лакею)*. Не говори, что мы здесь... Ну, сядем; мы одни... Так чего же тебе, крохотка моя, грустно?

Люба. Не знаю, ничего сообразить не могу; все у меня помутилось и кружится в глазах до дурноты, до боли... вот как с угара вышла на воздух... В голове снуют, словно длинные тени, новые неясные мысли... и чего-то жаль, чего-то совестно...

Нина. Бедняжка, дитятко мое славное!

Люба. Ах, если б вы могли понять, что со мной делается. Приезд брата поразил меня и ужасом, и восторгом... А когда он, огорченный, занемог, мне показалось, что я его убийца, что я его, исстрадавшегося, опять толкнула в могилу... *(Осматриваясь)*. Нина! Это такая была страшная мука!

Нина. Эта мука и доказывает, что у тебя еще чистое сердце; Владимиру ты сразу полюбилась.

Люба. Да, брат лаской и своими добрыми глазами приковал меня. Я плакала, прижимаясь к его груди... и мне становилось легче...

Нина. Как ты счастлива, что могла плакать у него на груди!

Люба. Ах, Володя такой хороший, такой...

Нина *(горячо)*. Да, да! И сестра такого брата должна быть безмерно счастлива! Такого человека нет другого на свете. Под его словом и взглядом все лучшие инстинкты нашей души ополчаются, просыпается вера в правду, в добро, воскресает любовь к несчастным, униженным силою и озаряется весь внутренний мир радугой общего счастья. Быть любимой, быть уважаемой таким человеком — это, Люба... это такое светлое счастье, такой рай, за который можно вытерпеть все пытки, придуманные человеком для брата.

Люба. Вы его любите?

Нина. Разве я смею?.. Боготворю... молюсь... Нет, нет! Об этом ни слова! Никогда, никогда! *(Меняя тон)*. У вас же теперь все успокоилось, пришло в гармонию...

Люба. Да, но не для меня! Для тех, кто Стани-

славу не верил, его исповедь была светлым порывом проснувшейся совести, а для меня... Я верила ему безусловно... Прежде Степины предостережения казались мне назойливыми нападками, а теперь они звенят в ушах и жгут вот здесь *(на сердце),* и не знаю сама я, почему мне самой себя стыдно... особенно когда встречаю Станислава Иваныча; мне и жаль его, и душа надрывается, и стыдно ему взглянуть в глаза, заговорить о прошлом... Ах, Нина, как скоро прошел этот праздник: «Облетели цветы, догорели огни...»

Нина. Ты счастлива, что проснулась рано, до нравственного разрушения, а вот ужас — когда проснешься при блеске солнца и увидишь себя всю в грязи, поруганной, выброшенной за борт! *(Закрывает лицо руками).*

Люба. Ниночка, голубушка, и вы несчастны?! *(Обнимает и целует).* А брат с такой нежной заботливостью расспрашивал о вас...

Нина. Люба! Замолчи! Больно... Орлицей парила... и вдруг — ха-ха!

Люба. Нина, перестаньте!.. Я лучше вам расскажу смешное про брата. Представьте себе, не хотел переменять платья... Да, да! Хотел непременно ходить в старом, в котором пришел: оно, говорит, заработано честным трудом, и я имею право им пользоваться; надеть же чужой труд на свои плечи я, говорит, считаю нарушением тех принципов, которым поклонялся всю жизнь... Насилу уломали, чтобы в кредит взял... до отработка...

Нина. Идеальная душа!

Люба. И много, много говорил он по поводу этого: и о братском труде, и о наших неоплатных долгах рабочему люду, и о другом, разном... и хорошо так! На душе у меня становилось светло, и теплым дождем падали на сердце слова...

Нина *(обнимает Любу).* Ах, Люба! Если бы ты знала!..

ЯВЛЕНИЕ IX

Те же и Рождественский.

Профессор. А, мои прелести! О чем заговор? Если две женщины секретничают, то непременно или перемывают косточки ближнего, или устраивают ему подвох... или ставят силок на неопытную душу.

Нина. Ни то, ни другое, ни третье...

Рождественский. А! Поучаете юную головку?

Нина. Скорее, вытравливаю ваши поучения.

Рождественский. Вы сегодня не в духе...

Нина. Полоса нашла... Я, вероятно, больна: мне вдруг все окружающие меня стали казаться пошляками, тунеядцами...

Рождественский. Да, это злокачественная болезнь... болотная... Ну, а вы, Любочка, здоровы?

Люба. Больна: заразилась, верно, от Нины...

Рождественский. Не заносная ли это бацилла?

ЯВЛЕНИЕ X

Те же и Жак с молодым человеком.

Жак *(Любе)*. Тур вальса.

Люба. Ах, не знаю...

Нина. Да покружись: это ведь моцион — не больше.

Молодой человек *(Нине)*. J'ai l'honneur...*

Нина. Grand merci...** Куда мне! Поглядеть разве...

Рождественский. И исповедаться...

Нина ему презрительно улыбается. Все уходят.

ЯВЛЕНИЕ XI

Владимир и Сумкевич.

Сумкевич. Подожди, я приведу его.

Владимир *(озираясь)*. Пойми, что это ужасное насилие... Ну, я чувствую его... Чувствую боль унижения...

Сумкевич. Ты чересчур мнителен... и горд...

Владимир. Да тут в принципе, в самом корне — фальшь... А при ложном основании не может быть правильных посылок... Тут логика, а не мнительность...

Слышно — играют на рояле вальс: мотив пошлый, веселый, то вспыхивает, то угасает.

---

* Маю честь... *(Франц.)*

** Велике спасибі... *(Франц.)*

Сумкевич. Да что же ты находишь здесь непреоборимым, вопиющим? Серьезно, я в толк не возьму...

Владимир. Странно. Ведь я же исповедывал и проповедывал, что капитализм есть зло, что он отслужил уже свою многолетнюю службу культуре, обогатил немногих и обнищил миллионы, и вдруг ты меня заставляешь служить капитализму? Разве это не злая насмешка над моим катехизисом?

Сумкевич. Но ведь ты можешь служить совершенно с другими, противоположными целями.

Владимир. Противоположными? То есть чему? Честному отношению к своим обязанностям, к запроданному труду? И ты, ты предлагаешь мне это?

Сумкевич. Боже, как ты подозрителен! Ничего подобного я и не смел бы тебе предложить... Я знаю твою непорочную душу и абсолютную честность...

Владимир делает оскорбленное движение.

Видишь ли, у тебя много априорных решений — и ты словно боишься выслушать другую сторону... По твоей нравсгвенной силище в каждом столкновении победа останется за тобой...

Владимир *(горько)*. Ха-ха! Хороши были мои победы!

Сумкевич. Я говорю о победе духа, а не участка. Постой! Тебе предлагают место личного секретаря, то есть поверенного, советчика, разъяснителя. Представь себе, если твой патрон не Минотавр, а человек с сердцем и умом, то ты его подчинишь своей идее...

Владимир. Эх, на богача надейся! Да он если и благотворит, то из тщеславия, с расчетцем, ради перспективы... Вернее свой труд применить на крохотном, да честном, независимом деле...

Сумкевич. Да ведь это муравьиная работа; пусть ее мелкие, слабые и берут, а титанам тратить свою мощь на мизерию — обидно: они должны стать у руля.

Владимир. У самого руля нас не поставят; а для того, чтобы добиться доверия, нужно пойти на компромиссы и в конце концов изменить даже знамени.

Сумкевич. Но если не потребуется и компромиссов? *(К входящей Нине)*. Повлияйте... ускользает. *(Уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ XII

Нина и Владимир.

Нина *(подбегая, радостно)*. Благодарю, благодарю... Я знаю, что атмосфера этой роскоши вам тяжела, но вы побороли в себе неприятное чувство и ради нас, ради наших теплых просьб пришли... Спасибо!

Владимир. Вот вы с двух слов меня понимаете, и я вас... А это так отрадно, коли и время было бессильно разрушить духовную связь...

Нина. Ах, время! Оно жестоко, беспощадно... Ну, садитесь же вот здесь, потолкуем... Что вас смущает? Говорите смело: звуки не пробьют здесь штофа, ковров...

Владимир *(садясь)*. Да видите ли... Вы и сами понимаете, что здесь мой труд не ко двору...

Нина. О, вы тысячу раз правы! Но я могу только вот что пояснить: барон — бесконечно мягок и даже добр, высказывает большое пристрастие к либеральным идеям и жаждет быть новатором чего-либо прогрессивного... именует себя неомарксистом...

Владимир *(с иронией)*. Неужели?

Нина. Да, да! Я не знаю, как все это укладывается в баронской голове, а знаю лишь то, что умный человек мог бы воспользоваться его либеральной слабостью и направить ее на свою линию...

Владимир. Вы меня вашим бароном заинтриговали... Нет, опять повторю, что я вас понимаю... А вот Станислав... точно мы с ним на двух языках говорим...

Нина. Станислава Иваныча тоже судить строго нельзя; он сам так искренне сознает, что рано попал под колесо жизни... О, эта жизнь... это сознание... эти пытки! *(Вздрагивает и закрывает лицо руками)*.

Доносятся минорные звуки вальса «Невозвратное» — до конца сцены.

Владимир. Знаете ли, такую чуткую и отзывчивую душу можно встретить лишь у ребенка... Нам не удалось еще и поговорить с вами по душе... а ведь прошло почти полжизни в разлуке... Как сохранили вы всю свежесть, весь аромат улетевшей юности?

Нина. Ай, нет! Не хвалите меня!.. Лучше считайте меня гадкой, отвратительной...

Владимир (*улыбаясь*). Ну, хорошо, хорошо, гадкая деточка... Это как прежде... по-старому... помните?

Нина (*испугано*). Ради бога! Не нужно о прошлом!

Владимир (*опустил голову*). Неужели оно оставило один лишь ужас?

Нина. О! В этом далеком прошлом было радужное, сверкнувшее райским дыханием утро, но там уже поднялся и ужас, когда солнце погасло... Ух! Ни человека, ни друга вблизи... а на жалобный стон лишь скверно смеялись...

Владимир. Бедное дитя мое... А Станислав же как?

Нина. Я здесь не была. Бросилась за вами в Москву и очнулась уже в госпитале... Там лежала актриса... Нашла, что у меня есть голос... Явилась меценатка-покровительница... Я писала вам, вашей матери... Все одобрили... Ну, я и поступила в школу, консерваторию... потом на сцену... У меня была одна мечта — завоевать положение, средства и — в Сибирь... Ваши письма для меня были все, но они оборвались... Ах, что дальше? Не нужно, не нужно!.. Два года назад я попала в родной город... Но так как там вашей семьи уже не было, то я сюда...

Владимир. Вот и причина... Нуте, нуте!

Нина. Эх, вспоминать нечего! Тупая тоска, да кошмары, да ряд унижений... Ой, будет! Довольно!

Владимир. Да, вам не сладко жилось... Понимаю: нужно было отвоевывать от сытых горький кусок... Пожалуй, вам выпал тоже свой крест.

Нина. Не сравнивайте со своим!

Владимир. Славная вы, такая же экзальтированная... Я так давно, так давно вас не видел, что не могу оторвать теперь глаз... Вы простите друга за эту нескромность, но вот словно читаешь полную светлых и чистых радостей книгу... Говорите же, говорите!

Нина. Ой, нечего мне больше рассказывать... не нужно! О себе лучше говорите... да, да! А обо мне не стоит... Что прошло, того не воротишь!.. Набросим полог на прошлое! Мы встретились, живем настоящей минутой, так будем ею и интересоваться...

Владимир. И это хорошо, да так хорошо, что вот черная полоса моего изгнания бледнеет и расплывается в каком-то теплом тумане... будто далекий, ласковый

ветерок весны долетел и своим дыханием источил снежную кору сердца...

Нина (*схватившись руками за голову, встает*). Ах, бог мой, какая пытка! (*Прошлась*). Неужели?.. (*Прошлась*). Нет. (*Подходит решительно*). Не будем касаться таких настроений... они жгут... за ними — бездна! Будемте друзьями: вы — моим светочем, а я — покаянной работницей...

Владимир глубоко вздыхает и опускает голову.

(*Чтобы перебить настроение*). Так вот, к делу. Вы примите место секретаря у барона...

Владимир. Ох, с неба — да в грязь!

Нина. Ради бога, поступайте, как ваше чувство укажет... Мы ведь подкуплены: желание вас видеть среди нас, вас слушать, у вас учиться — так велико, что к нему нужно иметь снисхождение...

Владимир. Если я колеблюсь, так вы знаете мою душу, и мне только больно, что забыл ее Стась. Не труд меня пугает и не уколы моему самолюбию. Я труд высоко ценю: он, только он дает право на жизнь... Только честным трудом добытые средства справедливы; но и труд и сама жизнь оправдываются лишь тогда, когда идут на благо другим, нуждающимся, и в этом благе чуют свое счастье. Разве же может честный гражданин продать свой труд эксплуататору, и не на благо нуждающимся, а на зло? Ведь это одна из отвратительнейших продаж,— это продажа тела, нет, хуже — это продажа духа!

Нина (*как ужаленная, схватывается, дрожит и, шатаясь, шепчет*). Ужасно!.. Невыносимо!..

Владимир. Вы возмущены! Чистая ваша душа содрогнулась...

Нина. Да... Это большое недоразумение... обидное, режущее... (*Схватилась за конторку рукой*).

ЯВЛЕНИЕ XIII

Те же и барон с Сумкевичем.
Нина хватается рукой за сердце; ей почти дурно.

Владимир. Что с вами? Это я... на ваше дружеское желание так резко...

Нина (*стараясь овладеть собой*). Нет, нет!

Сумкевич спешит к Владимиру, барон — к Нине.

Барон (*тихо*). Вы расстроены? Чего?

Нина. Да, чуть не расплакалась; он рассказал один ужасный эпизод из его жизни в Сибири... (*Спешит уйти, закрыв глаза платком*).

Барон. А-а!

Сумкевич (*подводя Владимира*). Вот мой лучший друг и лучший из людей...

Владимир. Чрезмерная похвала — близка к насмешке.

Барон (*жмет руку*). Нет, я за Станислава Иваныча... Весьма рад, что вижу вас у себя. Мы тогда мельком познакомились в суматохе, при чрезвычайных, soi-disant *, сказочных обстоятельствах... Садитесь же, будьте дорогим гостем!

Владимир. Вы меня, барон, совсем сконфузили...

Барон. Простите, сказал de tout mon coeur... **

Сумкевич. Барона в неискренности упрекнуть нельзя.

Барон. Нет, к нам действительно трудно иметь доверие: вся наша жизнь построена на условных приличиях, на фальшивых любезностях, на изысканной лжи...

Владимир. Так вы в искренности составляете действительно исключение.

Барон. Bien obligé! *** Вы простите, что я путаю иностранщину: привычка. Шляешься постоянно по заграницам, и все языки перемешались... какой-то волапюк вышел...

Сумкевич. Я часто спорил с бароном; он уверяет, что положение западноевропейского рабочего хуже нашего...

Владимир. Нет, наш рабочий в худшем положении — и по развитию, и по минимуму потребностей, и по труду. Западноевропейский рабочий спит на кровати, под одеялом, ходит в удобной блузе, пьет кофе, пиво, ест мясо и читает газеты, а наш — спит на сырой земле, ходит полунагой, пьет из луж воду, ест тюрю да хлеб, как уголь, и неграмотен... А в праздник от переутомления и тоски напивается до бесчувствия...

Барон. Яркая параллель. Вы хорошо знакомы с этим вопросом. Вот я сколько раз хотел у себя на за-

---

* Так би мовити (*франц.*).

** Від усього мого серця... (*Франц.*)

*** Дуже вдячний (*франц.*).

водах произвести реформу по последним требованиям науки, завести на европейский лад ménage *, внушить рабочим культурные привычки... И что же? Рабочие первые протестовали и делали неприятности. Очевидно, культура им не нужна...

Сумкевич. Были даже по этому поводу судебные преследования конкурентов...

Владимир. Но улучшение быта рабочих,— например: вспомогательные кассы, школы, больницы, приюты для калек и престарелых? В этот вопрос ведь конкуренты вмешиваться не смеют?

Барон. Да, да — все это желательно... в перспективе; но для этого нужно иметь у себя верных, хорошо развитых помощников, а наши миллионы привлекают лишь низкопоклонных хищников...

Владимир. Мне казалось, что в призыве и выборе людей капитал вооружен наибольшей возможностью...

Сумкевич. Во-первых, истинно честные люди уклоняются... Возьми себя в пример...

Барон. Во-вторых, где этих честных людей найти? Нужно с фонарем Диогена бродить, да и то не здесь, а далеко за Уралом...

ЯВЛЕНИЕ XIV

Те же и Кирюшка.

Барон. А то еще нам шлют и такую литературу... *(Подходит к бюро, вынимает бумаги).*

Владимир приближается, читает.

Кирюшка *(делает знаки в двери)*. Станислав, тебя дамы просят.

Сумкевич *(подходя к нему)*. Что такое?

Кирюшка. Желают тетку, что ли... *(Тихо)*. Par amitie **, Катерин... В макао садятся...

Сумкевич. Жирно! Надоел!

Кирюшка. Ну, хоть о шести девах бумажку...

Сумкевич. А!.. Сдачу же... *(Вынимает сторублевую)*. Нет, лучше сам разменяю... *(Громко)*. Я к дамам!

Кирюшка. Merci! Та-та!

Уходят.

---

* Господарство *(франц.)*.

** Заради дружби *(франц.)*.

ЯВЛЕНИЕ XV

Барон и Владимир.

Владимир. Что ж, это в порядке вещей! Ничто в природе не уступает своего места без борьбы.

Барон *(пряча бумаги)*. Так-то, дорогой Владимир Константинович. Ничего не поделаешь,— такой строй нашего общества...

Владимир. Капитализм, на горе себе, его разрушит; он ведь имеет свойство привлекать и поглощать в себе средние состояния и истощать до нищенства низшие слои. Социальное строение современного общества подобно пирамиде: широкое основание — неимущие рабочие классы, суживающийся цоколь — средние классы, обеспеченные, а заостренная вершина — капитализм,— там-то и сосредоточилась вся тяжесть золота, то есть вся сумма народного труда. Очевидно, эта пирамида тогда только будет устойчива, когда основание будет крепко и вся тяжесть будет распределена правильно; но если основание превратится в песок, а цоколь выветрится, то тяжелая верхушка неминуемо рухнет и похоронится в песке.

Барон. Поразительно! Épatant! * Ярко и сильно... Ах, эта пирамида — так остроумно... Можно бы в таком роде потрясающую статью... Я имею ходы... А то проект... Я вам покажу, там у меня тоже спрятаны разные наброски, планы... Нет, я удивительно рад *(жмет руку)* вас видеть, с вами сойтись, у вас поучиться, дружно работать... Ведь вы не откажетесь?

Владимир *(неопределенно)*. Весьма тронут.

Барон. Так я вас не выпущу... Вы, значит, наш! Я вам предлагаю место моего личного секретаря: служба здесь, в городе, квартира и полное содержание... жалованья в год пять тысяч...

Владимир *(вздрогнув)*. Ах, служба... личная...

Барон. Будет заключаться в проверке отчетностей, в составлении проектов преобразований, улучшений, в придумывании учреждений, в корреспонденции, наконец, в советах мне и дружеской помощи... Но, храни бог, ни в каких личных услугах... Ваш светлый ум и ваша этика будут моим светочем.

---

* Надзвичайно! *(Франц.)*

Владимир Я очень благодарен за такое доверие... и рад быть полезен... Но ведь отстал и в этом неопытен...

Барон. Да здесь не требуется какой-либо специальности, а ваш умственный багаж даже слишком велик.

Владимир. А я его считаю слишком малым... Притом такое несоответственное, чрезмерное вознаграждение...

Барон. Pardon! Разве гонорар за умственный труд можно сравнить с ценой на мускулы! Нет, Je vous supplie *, не будьте мнительны и верьте, что моя просьба — искренна!

Владимир. Благодарю сердечно... *(Жмет руку)*. Но нужно обмыслить все это: настроения в деле вредят... В деле мысль должна быть суха, без подогреваний...

ЯВЛЕНИЕ XVI

Те же и Нина с Любой.

Барон *(к ним)*. Да уломайте же, mesdames **, хотя вы упорного народника... Я жажду его приобресть, а он все колеблется... Неужели я monstre? ***

Люба *(подбежав и обнимая)*. Дорогой Володя, согласись! И маме, и мне, и всем такое счастье быть вместе... Сколько лет оплакивали!

Нина. Пусть сам решит... что мы?!

Владимир *(окинув их взглядом)*. Вот эта... святая эмоция сердца... это такая сила, перед которой и железная воля и гордый ум гнутся...

Барон. Он наш! Кончено!.. Какое для меня счастье!

Нина. Да, счастье: по сердцу, по благородству и по высокой чести — нет ему равного!

Барон *(достав деньги, жмет руку Владимиру и оставляет в ней пачку)*. Ну, дело сделано.

Владимир *(вздрогнув)*. Что это? Деньги? За что?

Барон. Утвержденный веками обычай: договор за-

---

* Я вас благаю *(франц.)*.
** Мої дами *(франц.)*.
*** Страховище? *(Франц.)*

ключен — задаток, скрепа *. Да не смущайтесь же! Это не подарок, не взятка, а аванс вашего гонорара... Ну, о делах довольно! Идемте в гостиную, там встретите своих бывших друзей, коллег — прокурора, редактора, профессора,— сольетесь опять, и заживем... А Нина Александровна нам споет... Прошу! Mesdames, ayez la bonté! ** *(Открывает дверь и предлагает руку)*.

Уходят.

ЯВЛЕНИЕ XVII

Владимир один.

Владимир *(стоит некоторое время, как в столбняке, с зажатыми в левой руке деньгами)*. Что это? Деньги!.. Они жгут... Сжалось сердце... Не тридцать ли серебреников держу я?.. Не цена ли это?..

Доносится пение Нины: минорный романс 80-х годов — «В вечерний час пурпурного заката» или другой ad libitum ***.

А!.. Голос... звуки... знакомые... давние... *(Потянулся к ним, словно повинуясь магнитному притяжению; остановился у высокого бюро, заслушавшись)*. Все прошлое... невозвратимое... *(Судорожно прижимает платок к глазам)*.

Занавес

---

* Підпис, яким скріпляють документ.
** Будьте ласкаві! *(Франц.)*
*** На вибір *(лат.)*.

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Парк при вилле барона. На авансцене: направо — грот, налево — беседка, посредине — цветник со статуями и фонтаном; дорожки — вокруг цветника, а за ним — параллельно рампе и в глубь парка. Сквозь прорезные деревья виден вдали пруд. Вечер. При начале — луна вырезывается из-за ветвей, а потом поднимается выше до полного лунного освещения. Везде расставлена мраморная и садовая мебель; за цветником — тоже. Развешаны фонарики.

ЯВЛЕНИЕ I

В гроте сидят за столом: Руденко, Владимир, Сумкевич, Рождественский и прокурор, приготовляют жженку*. По дальней поперечной аллее, справа налево, проходит публика; некоторые идут прямо, другие поворачивают вглубь. Вообще, в продолжение всего действия, до 17-го явления, кроме проходящей разговаривающей публики, проходят и безмолвные, останавливаются, отдыхают на дальних скамьях и расходятся то налево, то вглубь. К 12-му явлению их собирается наибольше, а после ухода генерала сцена пустеет, и после 18-го явления — совершенно. Иногда во время действия проходит суетливо прислуга с наполненными подносами, горничные, мальчишки. При поднятии занавеса вдали играет тихо элегическую вещицу оркестр.

Проходят справа налево группы.

Граф *(идя под руку с дамой)*. Лукулловские пиры задает наш барон. Именины его сегодня, что ли?

Дама. Да. И представьте, граф, при таком колоссальном богатстве...

Граф *(наклоняясь)*. Нажитом сомнительными средствами.

Дама. Certainement... **Так, несмотря на эти шалые деньги, во всем здесь проглядывает мещанство; он не

---

* Напій, який готують з рому (або коньяку) з цукром, фруктами й прянощами; його запалюють, а потім п'ють.

** Звичайно... *(Франц.)*

умеет дать высшего настроения, поднять диапазон души...

Граф. Вы очень требовательны...

Дама. Правда, у него теперь сердечная передряга, психический момент...

Проходят.

Руденко. Лей бенедектину побольше: в нем, брат, сила.

Рождественский. Ты смягчи ее фруктами, ананасами, а то что же — одна долбня!

Руденко (*презрительно*). Неженка!

Прокурор. А как поэтичен зыбкий огонек в этом темном гроте.

Владимир. Поэзия не в нем, а в чудной, плывущей по небу ночи, в полутенях, окутывающих дымкой лес, и в нежном, ароматном дыхании, навевающем покой на усталое сердце... И как разят все эти мишурные украшения, как они ничтожны перед величественной природой: в них — ложь и фальшь, а вон, во всем том, что над ними,— и красота, и правда! Да, правда и красота направляли всегда жизнь и будут направлять ее вечно.

Прокурор. Вы ко всему и поэт, Владимир Константинович.

Владимир вздохнул и поник головой. Все призадумались. Доносятся лишь минорные звуки оркестра.

ЯВЛЕНИЕ II

Те же и Катя, за ней Агриппина.

Катя вбегает справа, осматривается и направляется вглубь.

Агриппина (*вслед за ней, запыхавшись*). Като! Не убегай ты от меня, ради бога! Завела в тупой угол: здесь никого нет... Като!

Рождественский (*тихо Руденко*). Мой бывший гриппик!

Руденко. Молчи, ради Бахуса! Замрите все! Ибо если супруга ворвется, то все настроение сгубит!

ЯВЛЕНИЕ III

Те же и гости.

Графиня *(проходит справа)*. Сказочные сюрпризы... *(Лорнирует)*. Феерические превращения мещан в набобов...

Молодой человек. Миллионы должны совершать свое победоносное шествие...

Напевают из Фауста.

«Это он — кумир златой...»

Внучка графа. Ах, эти лементации* на капитализм — избитое клише!

Проходят.

Агриппина *(осматривает кругом)*. Като! Да где же ты? Като!

Катя *(возвращаясь)*. Что ты, мамхен, кричишь? Не украдут!

Агриппина. Так ты сама сбежишь. Я вижу, кого ты ищешь: этого глупого бездельника, этого нищенку — Киру!

Катя. Ты жалкая, трусливая невольница, возвращающаяся постоянно к прописям...

Агриппина. А ты не хочешь понять выгод своего положения: вакансия освобождается... ты возбудила настроение.

Катя. Мамхен, я не глупа!

Проходят.

Прокурор. Простите, что я еще возвращусь к вашему рассказу... Даже Тарас Прокофьевич своей импровизированной жженкой не мог разрушить настроения, погрузившего нас, каждого, в свое былое...

Сумкевич. Ах, это прошлое!

Владимир. Невозвратное! Жизнь ничего не повторяет, а если и приносит новые радости, то они становятся все бледней и бледней...

Прокурор. Но за что, собственно, вы пострадали... и так жестоко?

Оркестр переходит на светлую тему.

Владимир. Мы были энтузиасты; общественные интересы нас охватывали всецело; капитализм мы счи-

* Від франц.: lamentation — лементування.

тали величайшим злом и для борьбы с ним стремились выдвинуть ассоциации мелких сумм и труда. Приятель мой, увлеченный горячим сердцем и идеей общего блага, был неосторожен...

Прокурор. Хо-хо! Понимаю. Приятеля, конечно, накрыли, арестовали, да и самую общину, не разрешенную правительством, причли к обществам противозаконным.

Владимир *(иронически)*. Архиверно. Мы, по легкомыслию, и не подумали о разрешении.

Прокурор. Но почему же попали под колесо вы?

Сумкевич. А потому, что он — увы! — посчитал товарища своего, заправителя, более важным для общины, чем себя,— и взял все его улики, весь грех на свои плечи...

Прокурор. Возможно ли? Неслыханное самоотвержение! Катакомбный подвиг! Ведь вы пожертвовали всей молодой жизнью.

Владимир. Не пожертвовал, а с радостью отдал... убежденно.

Прокурор. И кто же этот товарищ, согласившийся...

Сумкевич *(взволнованно)*. Да что же тут скрывать?.. Товарищ этот...

Владимир *(быстро)*. Ты его не выдашь: nomina odiosa sunt! *

Прокурор. Простите — и я зарвался... привычка к допросам.

Владимир. Молодость и свобода, пожалуй, принесли бы мне здесь больше страданий: пришлось бы переживать насилия жизни над святостью идеалов, видеть шатание собратьев в борьбе с ней, чувствовать поражения и разочарования... Вот хоть и брат мой... даже говорить со мной не желает... О, эти страдания тяжелее физических! Там, вдали, я все-таки жил своим прошлым: оно светилось и грело душу надеждой... Одно только было пятнышко в нем — это иезуитское правило, что цель оправдывает средства... Нет, не оправдывает! Я и тогда так думал, а теперь еще больше в том убедился: чистое дело требует чистых средств, а поднявший меч от меча и погибнет!

---

* Не будемо називати імен! *(Лат.)*

Руденко. Эх, Володя, горька жизнь... то есть, чтоб черт ее побрал, как горька! Так зальем хоть на миг этим нектаром ее горечь!

Владимир. Не всякое горе зальешь. Вот мы здесь эпикурействуем благодушно, а там, на баронских копях, плач стоит стоном, трупы, быть может, откапывают...

Прокурор. Неужели так серьезно?

Рождественский. Телеграмма неопределенная...

Владимир. Читайте между строк... Я ведь вчера должен был лететь туда, а вот позволил себя уговорить...

Сумкевич. Тебя остерегала горячая, дружеская любовь...

Владимир. И кроме того... Эх, что и толковать!

Руденко *(наливая стаканы)*. Ну-с, вкушайте и цените мое остроумие!

Рождественский. А я вам сообщу один скандальчик с бароном.

Руденко. Только шепотом: публика вон фланирует.

Все наклонились, слушают, пьют. Владимир в стороне — задумчив.

ЯВЛЕНИЕ IV

Те же и Степа с Любой проходят справа.

Люба. Я сначала в школе боялась: покраснею — и слова не смогу вымолвить. А теперь свыклась. Детишки полюбили меня, и мне так весело с ними заниматься.

Степа. Как я рад! Я боялся, что вам труд покажется скучным... вообще... того... после рассеянной жизни... а вот... это значит, что у вас чудное сердце и светлая головка!

Садятся.

Люба. Степа! Вы меня захвалите... Прежде все бранили, а теперь...

Степа. Голубушка, когда же я вас бранил?

Люба. А когда я думала создать себе счастье.

Степа. Всяк творец своего счастья... Только нужно основать его не на кусках чужого тела, не на крови дру-

гих, не на крике раздавленных... Я вот и огорчался дурным влиянием...

Люба (*игриво*). И дулся, когда я заговаривала ласково.

Степа. Ладно! (*Пауза, замешательство*). А знаете,— кого дети любят, тот непременно... того... чудный человек...

Люба. О?!

Степа. Да... Дети инстинктом распознают... Да, кого дети,— тот, значит... за того можно и жизнь отдать...

Люба. Будто?

Степа Верно. Когда понадобится вам моя жизнь, скажете — и возьмете...

Люба (*тепло*). Степочка!

ЯВЛЕНИЕ V

Те же и барон.

Барон (*входя из глубины*). Не встречали ли вы, mes amis *, Владимира Константиныча или... кого-нибудь из наших?

Люба. Нет.

Степа. Я поищу, коли желаете.

Барон. Grand merci **, много обяжете.

Степа уходит.

А Нина Александровна где?

Люба. После обеда я ее не видала.

Барон. Wirklich? *** Странно! Вообще как-то она... прячется от людей, что ли? Я уже не говорю о себе... но ее искал генерал... спрашивала графиня...

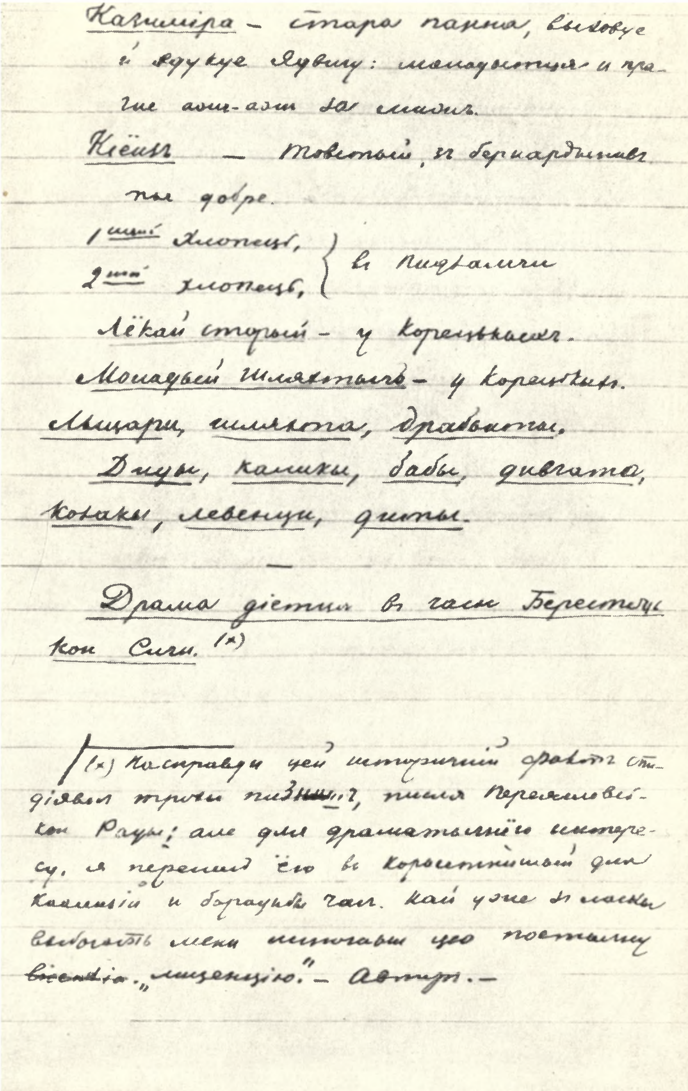
Люба. Нина в последнее время как-то больна... изменилась...

Барон. Н-да, изменилась... Разные бывают болезни... (*Переменив тон*). Но вы, ma foi ****, с каждым днем хорошеете, моя крошка.

Люба. Теперь уже не заставите меня покраснеть; я знаю, что это лишь изысканная ваша любезность.

---

* Друзі мої (*франц.*).
** Дуже дякую (*франц.*).
*** Справді? (*Нім.*)
**** Присягаюсь (*франц.*).

Казимира — стара панна, виховує й муштрує Ядвигу: молодиться и прагне аби-аби за мужа.

Ксёндз — товстый, из бернардинов, пье добре.

1ший хлопець, } в Пидгайчи
2ший хлопець, }

Лёкай старый — у Корецькаго.

Молодый Шляхтычъ — у Корецкаго.

Лицари, шляхта, драбанты.

Диды, калики, бабы, дивчата,

Козаки, левенцы, диты.

—

Драма діется в часи Берестецкой Сичи. (*)

(*) По справди цей историчний факт стався трохи пизнише, писля Переяславськой Рады; але для драматичного интересу, я перенис його в Корсунщину для Казаків и барацьких час. Кой уже и маски вибачить мени читачи цю поэтичну вольность „лицензію." — Автор.—

Сторінка автографа п'єси М. Старицького «Оборона Буші»

Барон. Но, parole d'honneur *, я говорю от чистого сердца.

Люба. Ну, рассудите: три месяца тому назад вы говорили, что я очаровательна; теперь утверждаете, что я с каждым днем хорошею, значит, за девяносто дней моя красота и очарование должны были достичь колоссальных размеров... Ха-ха-ха!

Барон. Клянусь, что ко всем прелестям вы стали еще и остроумны.

Люба. А прежде была дурочкой? Merci. Ха-ха-ха! А, вон вдали мелькнуло, кажется, платье Нины... Хотите, я ее догоню? *(Убегает)*.

Барон *(вдогонку)*. Ради бога... И попросите сюда, ко мне!

ЯВЛЕНИЕ VI

Барон и Агриппина.

Агриппина *(выходя слева)*. Напрасно она там станет искать Нину Александровну.

Барон. Почему же?

Агриппина. Да потому... Скажите, милейший и дорогой наш барон, где Владимир Константиныч?

Барон. Sapristi! ** Какая же здесь связь?

Агриппина. А вот какая: если его нет, то и она отсутствует.

Барон. Вы уверены? Или это ваша злобная догадка?

Агриппина. Пойдемте — и тогда решите, кто ваши истинные друзья!

Уходят. Слуги начинают зажигать ближайшие и дальние фонарики. Оркестр смолкает.

ЯВЛЕНИЕ VII

Люба с Ниной (приближаются из глубины к кругу).

Нина. Ты еще дитя, всего не можешь постичь... но я тебе проще скажу... скажу, что... с некоторых пор... барон мне стал противен... ненавистен... и это чувство

---

* Слово честі *(франц.)*.

** «Сто чортів!», «Хай йому чорт!» тощо, лайливий вираз *(франц.)*.

охватило, как осьминог, мое сердце; я не могу больше сдержать себя... У меня на эту борьбу ушли последние силы...

Люба. Да, вы похудели, побледнели... глаза как-то странно горят...

Нина (*мрачно*). Все горит...

Люба. Что же с вами, родненькая? Для всех нас воскресло счастье, словно напились мы живой воды, а вы... вы тоже были в восторге... а вдруг потом стали задумываться, нервничать и хиреть...

Нина. Для чистых душ этот источник — во исцеление, а для... других — во осуждение... (*Быстро*). Но не в том дело: я чересчур понадеялась на свою волю, а она оказалась ничтожной и сковать душу не смогла; из тайников ее поднялись властные чувства, могучие настроения и изломали меня вконец!

В гроте раздается взрыв хохота и восклицания: «Браво, профессор!», «Славно!», «За ваше открытие!»

Люба (*взглянув*). Вон где они! И брат там!

Нина. Где, где?

Люба. Вон, в том гроте.

Нина. Так пойдем скорее!

Люба. Я предупрежу только Степу, чтобы не искал. (*Убегает*).

ЯВЛЕНИЕ VIII

Те же, без Любы.

Руденко (*увидев*). А, Нина Александровна, голубушка!

Рождественский. Обворожительнейшая прелесть!

Прокурор. Божественная дива!

Сумкевич. Дорогой друг!

Нина. Однако, господа, у вас приподнятое настроение! То-то они скрылись и благодушествуют!

Рождественский (*указывая на Руденко*). Это его интуиция и изобретательность.

Сумкевич. В минуту жизни трудную он всегда прибегает к этому средству...

Руденко. Надежное, брат.

Владимир. Но не всесильное...

Н и н а. Я тоже того мнения.

Р у д е н к о. А вот испейте-ка сей мальвазии олимпийских богов — и восчувствуете блаженное состояние бессмертных.

Н и н а. Давайте, с радостью! И если ваше снадобье хоть на миг воскресит мою душу, то я вас облобызаю — клянусь!

Р у д е н к о. Тогда я сдохну от счастья, а вот сей эпикуриец *(на Рождественского)* от горя повесится, ибо после трупа моего получит обратно наследие — свою Агриппину с Като.

В л а д и м и р. Возможно: это такие несимпатичные вороны в павлиньих перьях.

С у м к е в и ч. Ха-ха-ха-ха! Именно!

Р о ж д е с т в е н с к и й. Ой! Руденко, остановись! Не давай мальвазии диве, не покушайся на преступление! *(Шутливо)*. Господин прокурор, протестую!

П р о к у р о р *(трагически)*. Именем закона!

Н и н а. Не признаю: ваши законы не дают отрады душе, не защищают ее от горя! Жизнь — кошмар, полный удушья, обмана, насилий... Так хоть за минуту свободного вздоха и хорошего счастья! *(Залпом выпивает)*.

В с е. Браво! Богиня наша! *(Пьют)*.

Н и н а. А мне бы хотелось чего-нибудь такого, чтобы захватило меня до самозабвения, до равнодушия к личному счастью... Но нет!

В л а д и м и р. Да, Нина Александровна, я верую в альтруизм, но он никогда не уничтожит личности, и жажда хотя минуты личного счастья будет всегда сушить душу...

Н и н а *(горячо)*. Владимир Константиныч! Голуб... *(Схватывается за голову)*. Однако у меня голова кружится... Я выпила чересчур крепкое... бьет в виски...

В л а д и м и р. Вам дурно? Дайте руку, я вас выведу из этой душной пещеры... вон туда, на свежий воздух...

Нина склоняет голову ему на плечо и идет, пошатываясь, к беседке.

Р о ж д е с т в е н с к и й *(Руденко)*. Как же ты долбонул ей целый стакан? Вот и возись теперь!

Р у д е н к о. Да ты, эскулапище, сядь: он лучше уврачует. *(Наливает снова стаканы)*.

На дальних скамьях начинает постепенно рассаживаться фланирующая публика.

В л а д и м и р *(идя и наклонясь к Нине)*. Если вы себя дурно чувствуете, я побегу принесу воды...

Н и н а. Нет... не нужно... останьтесь! В голову стучит... но мне хорошо... так хорошо!

В л а д и м и р. Выпили бы содовой или сельтерской — сразу освежит.

Н и н а. Ах, не надо... мне так сладко... Словно воскресло давнее дивное настроение... светлое... ароматное... Словно я невинный ребенок и приклонилась головой к моей матери...

В л а д и м и р. Родненькая моя...

Н и н а. А на самом-то деле... я... ха-ха! *(Истерически хохочет до слез)*.

В л а д и м и р *(растерявшись)*. Господи! Что с вами? Успокойтесь! *(Садит ее)*. Ах, этот Руденко! Можно ли! Поднести стакан спирту! Он и взбудоражил ваши нервы... Успокойтесь, моя хорошая, чистая... не то я кликну Рождественского.

Н и н а *(вздрогнув)*. Боже сохрани! Это не спирт смеется, а разбитая жизнь... За меня не тревожьтесь: мой организм живуч... я возьму себя в руки... *(Удерживает смех и слезы, всхлипывая иногда, как дитя)*. Вот видите, я уже и смеюсь... Я привыкла... не к пьянству, нет, а к страданиям... Чистая... Ха-ха-ха!

В л а д и м и р. Нет, ваши нервы меня тревожат: не заболели бы вы... А тут мне ехать...

Н и н а *(встрепенувшись)*. Вы все-таки собираетесь туда?

В л а д и м и р. Разве возможно не ехать? Там, должно быть, страшное несчастье, а я вот второй день рвусь и не двигаюсь с места... Да и кроме всего, я чувствую, друг мой, что здесь, при этом бароне, болтающем лишь о либерализме, пребывание мое унизительно... да к тому еще... личное одиночество и неотступная тоска... Нет, мне нужно ехать туда, к этим несчастным труженикам, окунуться в их горе и потопить в нем свое... Мне нужно свежего воздуха — иначе я задохнусь.

Н и н а. Да, да... нужно отсюда... прочь... дальше... Но не теперь! Я боюсь, чтоб вам не устроили подвоха: каждое слово ваше будет занесено в охранительные скрижали, преувеличено, искажено... Я страшусь... Я трепещу за вашу свободу... Не знаю, почему именно,

но меня охватывает ужас, когда я подумаю, что вы в бурю прямо несетесь на рифы...

Владимир. А разве капитан смеет в минуту опасности бросить корабль?

Нина. Но вы своим рискованным вмешательством не отведете зла, а накличете на себя лишь беду...

Владимир. Кто знает...

Нина. Да ведь порвется две жизни, если упадет с вашей головы хоть один волос!

Владимир. Да, да, да... страдание — тоже сила... Ох, эти противоречия сердца с мыслью, эти острые протесты личности! *(Закрывает лицо)*.

Нина *(тихо и нежно)*. Вы не поедете теперь, дорогой мой, пожалеете... нас!

ЯВЛЕНИЕ IX

Те же и барон с Агриппиной.

Барон *(возвращаясь к Агриппине)*. Однако ваши предположения не оправдались.

Агриппина. Еще неизвестно... *(Увидев Нину)*. А вон взгляните и уверитесь, что Агриппина не ошибается... *(Победоносно прошла)*.

Барон. Tausend Teufels! * Она права. Так вот почему такая неприступность! Между голубками дело слажено, а я в дураках... Но — нет! *(Направляется к Нине)*.

ЯВЛЕНИЕ X

Те же и Жак.

Жак *(догоняя барона)*. Mon oncle! ** Я распорядился фейерверк жечь на острове, а берега осветить бенгальским... Gut? ***

Барон. Хорошо, хорошо. Поставь еще там песельников.

Жак. Лечу.

Барон *(подходит)*. Где это вы скрываетесь, дива? Вас ищут...

Нина вздрагивает и отворачивается.

---

* Тисяча чортів! *(Нім.)*
** Дядюшко! *(Франц.)*
*** Добре? *(Нім.)*

Владимир. Нине Александровне дурно: Руденко угостил ее стаканом жженки...

Барон. Mein Gott! * Стакан руденковской микстуры — это смертоубийство! Нужно сейчас нашатырного спирту... гофманских капель... наконец, профессора...

Нина. Пожалуйста, без манифестаций! Уж коли прежде не издохла, так и теперь сойдет... Двужильная! Прикажите лучше отвезти меня поскорее домой!

Начинает понемногу надвигаться сидевшая вдали публика.

Барон. Что вы? Весь мой палаццо к вашим услугам.

Нина. Вместе с обворожительным настроением и бескорыстным гостеприимством?

Барон. Juste ciel! ** Вы в таком состоянии, а тут масса посторонних глаз... Генерал и все вас ищут... *(Владимиру)*. Уговорите, ради бога, Нину Александровну, принять что-нибудь для успокоения: нужно же sauver les apparences ***, ее должны видеть...

Владимир быстро направляется к гроту.

Нина *(нервно)*. Ах, да, да! Я и забыла: ведь я должна еще увеселять почетных гостей... украшать баронское пиршество... и вдруг такой скандал... безобразие!.. Ха-ха-ха-ха!.. Давайте сюда лекарства — нашатырного спирту и чего еще? Чтоб окаменело сердце и затуманился мозг! Барон! Вы с таким снадобьем знакомы... Барон, вы специалист в этом, так помогите!

Барон. Donnerwetter! **** Она бредит...

Нина. А то — ужин с генералами да титулованными... и без дессерта, без дивы! Ха-ха-ха! Ведь это не тонко, это просто преступно!

ЯВЛЕНИЕ XI

Те же, Сумкевич и Рождественский.

Сумкевич *(подходя)*. Успокойтесь, Нина Александровна!

Рождественский. Позвольте! *(Пробует пульс. В другой руке у него кубок)*.

---

* Мій боже! *(Нім.)*
** Праведне небо! *(Франц.)*
*** Додержати звичайності *(франц.)*.
**** Чорт побери! *(Нім.)*

Нина. А! Поклонник свободы наслаждений!

Барон *(Сумкевичу)*. Она вне себя... может устроить форменный скандал... и как вы допустили.

Сумкевич. Все это случилось внезапно.

Рождественский. Прилечь и холодные компрессы...

Владимир зачерпывает воду из фонтана.

ЯВЛЕНИЕ XII

Те же и генерал, появляется слева и останавливается в глубине.

Нина. Нет, я не могу лечь... я обязана увеселять гостей, у каждого должен быть свой долг и своя честь! Да мне уже лучше... весело даже, когда я гляжу на барона: он так боится, чтоб я не скомпрометировала его банкета, не нарушила величавого тона! Успокойтесь: я свою роль знаю... на зубок... без суфлера и при освещенной рампе отдаюсь вся искусству и вдохновению...

Владимир подает воду Нине. Генерал приближается.

Барон *(перерезывает дорогу)*. Простите, ваше превосходительство... Наша дива немножко... un peu grise *...

Генерал *(снисходительно)*. Ничего, ничего... Еще, пожалуй, обворожительнее...

Все сидевшие вдали приближаются почтительно.

Нина *(Владимиру и Сумкевичу)*. Хотя здесь в груди... щемит и жжет рана, но я зажму ее... и в забытье... *(К барону)*. Ха-ха!.. Подниму чашу за ваше веселье! *(Выступает порывисто вперед)*.

Скорей, скорей топи средь диких волн разврата
　　Огонь души, вопль сердца, светоч дум,
Насмейся надо всем, что так казалось свято,
　　И жизнь растрать на пир, на пьяный шум...
Смелей ко мне, властители, набобы,
　　Губящие все в жизни за гроши
Для низменных страстей пресыщенной утробы,
　　Для прихотей отравленной души!
Что значит вам слеза, рабы скотских желаний?
　　Вам нужен смех ее, бесстыдство... и ужель

* Трошки напідпитку, під чаркою.. *(Франц.)*

Смутят когда-нибудь вас судорги страданий?
На оргии крик жертвы — новый хмель!
Сюда, сюда бокал с играющею влагой!

(Вырывает кубок у Рождественского).

За золото — цвет жизни пропадай,
И песней, дышащей разгульною отвагой,
Его, губителя, вакханка, ублажай!
И все забудь, все, все — в угаре вакханалий
Все струны тонкие из сердца оборви,
Разбей у ног своих заветные скрижали
И потопи в грязи сияние любви...
Твоих манящих ласк постыдное искусство
Одно нужно для жаждущих гостей...
Но если у тебя ко мне проснется чувство,
Мелькнет лучом картина прежних дней,—
Тогда конец!

(Роняет кубок).

Смерть — лучше пробужденья!
И если тот, кого любила ты,
Увидя твой позор, с гадливостью презренья
Отступит от твоей поблекшей красоты
И в ужасе прошепчет лишь: «Уйдите!» —
О-о!

(Прерывает истерикой).

Взрыв аплодисментов.

Владимир подхватывает Нину.

Сумкевич *(порывисто к ней)*. Несчастная!

Рождественский. Ловко выбрала... не в бровь, а в глаз! *(Поднимает стакан, поставленный Владимиром на скамью).*

Руденко *(в гроте)*. Эх, передохли б вы, жироеды! *(Бьет кулаком по столу).*

Рождественский подает Нине воду. Новый взрыв рукоплесканий, пока она отошла.

Генерал *(подходя)*. Прелестно, бесподобно! Такая сила экспрессии... и столько чувства! Немудрено, что это взволновало вас... Меня, старика, прошибла даже слеза... Вашу ручку, очаровательница наша! *(Целует).*

Нина. Благодарю вас, генерал, за теплое слово.

Генерал. Я вас искал везде...

Нина. Как я счастлива!.. Позвольте облокотиться на вашу руку?

Генерал (*бодрясь*). И даже на солдатскую грудь... хо, хо! (*Поворачиваясь небрежно к барону*). У вас так мило все... Vraiment... * Мы к пруду!

Уходят.

За генералом отхлынивает толпа. Рождественский с прокурором тоже уходят.

ЯВЛЕНИЕ XIII

Барон с Владимиром; Сумкевич проходит в грот к Руденко.

Барон. Фу, пронесло! Там она придет в себя...

Владимир. Как сильно! Как божественно!

Барон (*прищурясь*). Увлеклись?.. Да, вот что: я получил еще телеграмму и вижу, что в копях творится что-то скверное... Нужен верный глаз... Я вчера вас задерживал, ожидая новых известий, а сейчас... à présent... ** вижу, что вам нужно спешить...

Сумкевич (*Руденко*). Ты бы пошел отдохнуть.

Владимир. Я и рвусь, но только прошу полномочий, соответственных размерам несчастия.

Руденко. А Любочка, братец, ау! Раскусила благодетеля... ха! Ну, и убирайся ко всем чертям!

Сумкевич после некоторых увещаний уходит.

Барон. Я экстренной депешей дам вам полномочия. Конечно, вы на свой риск ничего не предпримите... Покажите даже до свидания со мной вид безучастный, чтобы все выведать... n'est-ce pas? *** При осложнениях прилетите на минутку сговориться, получить инструкции, а потом уже действовать.

Владимир (*борясь*). В таком случае нужно ехать.

Барон. И сегодня же, ночным поездом... Я велю приготовить лошадей...

Владимир. Сегодня же? Вдруг?.. Так мне нужно написать матери...

Барон (*смотря на часы*). Полчаса в вашем распоряжении.

---

* Справді... (*Франц.*)

** Тепер (*франц.*).

*** Чи не так? (*Франц.*)

В л а д и м и р. Я поспешу... вот бы Степу...

Б а р о н. Когда найдете, то передайте ему, что я получил извещение из Тагильских заводов, что за ним зачислено место врача.

В л а д и м и р. Спасибо, он будет в восторге. *(Уходит).*

ЯВЛЕНИЕ XIV

Т е ж е и м а л ь ч и к пробегает с колокольчиком вглубь. Взвились две-три ракеты... Слышны звонки.

С у м к е в и ч *(подходя).* Неужели вы Владимира отправляете туда, и в такую критическую минуту?

Б а р о н. Да, он слишком порядочен, чтобы мне там нагадить...

С у м к е в и ч. Но он может наскочить на нежелательные открытия.

Б а р о н. Не страшно.

С у м к е в и ч. Вам хочется его удалить отсюда?

Б а р о н. Как вам Степу, для которого мы так старались... So! *

С у м к е в и ч. Но будет ли польза?

Б а р о н. Мне вот это интересно бы знать и о Любе... *(Уходит).*

ЯВЛЕНИЕ XV

С у м к е в и ч, постояв мгновение, уходит; с л у г и, Р у д е н к о в гроте.

П е р в ы й г о л о с *(за гротом).* Почему фруктов не несете, черти астраханские?

В т о р о й г о л о с *(там же).* А вот погоди, наложим для господ.

М а л ь ч и к *(выбегая из глубины направо, с колокольчиком).* Пиротехника! Подавай пиротехника скорей!

П е р в ы й г о л о с. Куда прешь, леший!

Слышен крик.

Р у д е н к о *(поднимая голову).* Бьют, что ли? Ах вы,

* Так! *(Нім.)*

твари, собаки баронские! *(Оглядывается)*. Разошлись... Допить стакан и—ad patres! * *(Наливает, пьет)*. Бр-р-р!.. Омерзительно... То есть, какие мы все стали дряни — уму непостижимо! Если бы во время óно, когда Владимир был... среди нас... если бы тогда кто сказал мне, что я смогу дойти до сотрудничества в газете «Общественных обличений», до пированья в садах вампира, так я бы тому рожу исковырял... А вот дошел же до теперешних ситуаций... тряпкою сделала жизнь и еще наделила таким кладом, как Агриппина!.. У, твари! *(Пьет и стаканом бьет по столу)*. Так бы всех вдребезги! *(Со слезами)*. Эх, доля такая нам, что ли?.. Нет места честному труду... вольной мысли... нет света и воздуха!.. Смрадный мрак и удушье... кругом... давит, душит! *(Снимает галстук и расстегивает, разрывает ворот сорочки)*. Где же нашим зеленям расти и развивать колос? Только поднимутся от земли... сейчас под морозом... заглохнут!.. И еще смеют упрекать нас, что не колосимся, не даем зерна? Ха-ха! При таких условиях только бурьян, болиголов да репейник растут и приносят плоды... Примыкай к дельцам, к грабителям, к мерзавцам и получай объедки от их хищнических трапез... да... да!.. *(Рыдает, потом схватывается)*. Господи! Когда же мы узрим твой свет?.. Когда обрящем духа свята? *(Припадает к столу. После нескольких мгновений поднимает снова голову и трет ее руками)*. У!.. Барабан! А Владимир верит в их возрождение... Лгут, собаки, брешут!.. Вон только та... Магдалина скорбит и любит... Я слышал вопль ее разбитой души... А вы все — скоты... и я подлец! Эх, и подлец же! *(Вскакивает бешено)*. Вот пойду и если встречу теперь своего издателя — расшибу... расшибу мерзавца! *(Идет, качаясь, вглубь)*.

ЯВЛЕНИЕ XVI

Катя входит с Кирюшкой, потом барон.

Катя. Это как в «Прекрасной Елене»?

Кирюшка. Но если в союзе участвуют трое — та-та! Согласна?

Катя. Пожалуй... Это занимательно...

---

* До праотців! *(Лат.)*

Кирюшка. Конечно, жизнь разнообразнее, полнее... виртуозность впечатлений...

Катя. А барон... обеспечит благополучие?

Кирюшка. Обязательно! *(Напевает)*.

И будешь ты царицей мира,
Подруга первая моя!

Катя *(бьет его по плечу)*. У! Демон! *(Убегает)*.

Кирюшка. А вот догоню и будет — та-та! *(Тоже вдогонку)*.

Мальчик *(с колокольчиком)*. К пруду! Фейверок! Фейверок! Фейверок!

Слышен крик Кати: «Сумасшедший!»
Взлетают звездочки римских свечей. Оркестр играет галоп.

Барон *(входит мрачный)*. Никого нет... а может быть, в гроте? *(Заглядывает)*. Niemand... * Но куда она снова исчезла?

Кирюшка *(выбегает из-за куста)*. Ай, не буду! *(Увидав барона)*. Ах! Я говорил только что с Катей: она пламенеет к вам.

Барон. Будто? Charme! **

Кирюшка. Но тем не менее... все-таки не свободна от предрассудков, и, несмотря на то, что стояла, на словах, за гражданку, а на деле напал на нее формализм...

Барон. Что-о?

Кирюшка. Дело, впрочем, устраивается очень просто: я готов, барон, для вас, на все, на все...

Барон. Нуте, нуте. Voyons! ***

Кирюшка. Я женюсь для проформы, а супружеские права всецело уступлю вам... Конечно, для удобства и для людского глаза нужно, чтобы я поселился у вас... Для оправдания этого вы можете дать мне какое-либо место, хоть смотрителя штукатурки.

Барон. Великолепно! Гениально! Будете вторым секретарем... По рукам, вот и куртаж. *(Дает пачку денег)*.

Кирюшка *(целует в плечо)*. Благодетель мой!

Барон. И вот тебе первое поручение: проследи,

---

* Нікого... *Нім.)*
** Дуже радий! *(Франц.)*
*** Ну-ну! *(Франц.)*

когда Нина сойдется с твоим братцем... Вот-вот... И дай мне знать. *(Уходит)*.

Кирюшка *(вслед)*. Накроем! *(Убегает)*.

ЯВЛЕНИЕ XVII

Сумкевич с Любой приближаются. Вдали вспыхивают бенгальские огни. Луна заливает авансцену. Слышится тихо издали треск фейерверка.

Сумкевич. Все для вас... Я докажу, что преданнее меня вы не найдете человека... всего себя до самоотречения... до самозабвения... Ведь если и были у меня недочеты... то во всем этом виновата одна лишь беззаветная любовь... Не будьте жестоки к прошлому...

Люба. Не вспоминайте лучше: и вам, и мне тяжело...

Сумкевич. Не буду. Но не отнимайте у меня последнего — вашего прощения... Как милостыни прошу...

Люба. Даю от чистого сердца... Только...

Сумкевич. Я не позволю себе без вашего разрешения рта раскрыть... Всю жизнь посвящу добрым делам, ради вас...

Люба. Спасибо. Как это было бы хорошо!

Сумкевич. И для Степы я подавил себя... старался вам угодить... место в его вкусе... Только немного далеконько; но что значит теперь, при паре и электричестве, расстояния?

Люба. Где же это?

Сумкевич. На Тагильских заводах, на Урале...

Люба. На Урале? Боже мой, это на том свете! Впрочем... как он... а мне что же... Однако стало свежо... сыро... Будьте любезны, пришлите мне Пашу с накидкой...

Сумкевич. Хорошо. Вы подождете здесь?

Люба. Да.

Сумкевич уходит.

(Потирая руки, нервно ходит). Опять теребит старую рану... Нет... У меня все теперь ясно... Я... не та!

Оркестр умолк.

ЯВЛЕНИЕ XVIII

Люба и Степа.
Слышен хор песенников.

Степа *(проходя)*. Владимир Константинович! Здесь вы?

Люба. Здесь...

Степа *(подбегая)*. Ах, это вы, Любочка?

Люба. Я, я!.. Как вы кстати. Я вам сообщу новость — и хорошую, и ужасную... Идите сюда! *(К беседке)*.

Степа. Вероятно, про мое место; мне уже говорил о нем ваш брат: я вот по его просьбе искал и встретил...

Люба. Но что же вы о месте?

Степа. Расчудесное: масса рабочего люду, отдельная больница, со всеми приспособлениями, с хорошими средствами... независимость... добрый оклад...

Люба. Но на том свете!

Степа. Да, далеконько...

Люба. И вас это не ужасает! Ведь туда залететь — значит расстаться навеки!

Степа. Конечно, это тяжело, больно... я там буду сиротой... Но как быть-то?

Люба. Отказаться. Пусть найдут поближе!

Степа. Неудобно... да и что глядеть на меня! Терпел сызмала — притерпелся... а там рабочие: им нужна преданная, любящая душа, а не сухой формалист. Все мы в долгу перед народом: получаем привилегии ума за его счет, за его пот и кровь,— так и должны же... того... погашать ему хоть по частям тот долг...

Люба. Но это на том свете! Меня загрызет тоска... Неужели вам так легко расстаться со мною?

Степа. Господи! Да я не знаю бы что!.. Земли под собой не слышу, а здесь... *(на сердце)*. Эх, да разве я смею? *(Пауза)*. У меня к вам просьба, Любочка... Здесь есть двое сирот: кровельщик расшибся... в клинике умер... ну, и оставил... так я... того... взял этих сирот... жалко было... пропали бы... и содержу их... Товарищи помогают учить... Много теперь хороших, честных... Ей-богу! Так вот, теперь за этих сироток сердце щемит, на кого их покинуть, пока там устроюсь? Вот я и прошу... Нет другого ангела, кроме вас... Присмотрите за

ними, пригрейте! Они такие славные — мальчонка и девочка... все боятся чужих, жмутся друг к другу...

Люба *(восторженно)*. Уж какой ты славный... так вот! *(Целует и убегает)*.

Степа стоит ошеломленный.
Вдали минорный хор до 21-го явления.

ЯВЛЕНИЕ XIX

Степа и Владимир входит с другой стороны, торопливо.

Степа. Нина Александровна сейчас придет... встретил... Руденко искал издателя — и нашел ее у пруда: сидела по той стороне и тупо смотрела в воду.

Владимир. Боже! Не засела ль ей в голову ужасная мысль? У нее прорвалась здесь такая бездна скрытого горя... Догляди ее!

Степа. Доглядим, как зеницу ока, будьте покойны! А к батьке приехали кумовья из Степановки,— соседнее село с копями... Просят крестьяне, чтоб вы заступились: их обманули и ограбили... наняли, при подкупе старшины, земли их в долгосрочную аренду, а теперь расхищают скрытые в них миллионы... а крестьян даже в заработной плате обсчитывают...

Владимир. Это ужасно, возмутительно! Дневной грабеж! Я заставлю Сумкевича... *(Увидя Нину)*. А! Ты снеси письмо моей матери...

Степа уходит.

ЯВЛЕНИЕ XX

Владимир и Нина.

Нина *(бросается к Владимиру)*. Вы таки едете?

Владимир *(схватив ее за руку)*. Невозможно, дорогая моя, не ехать: там сплошной ужас! Я боялся не проститься с вами... остались минуты... Но вы дрожите... у вас лихорадочный озноб... Присядьте!

Нина. Возьмите меня с собой!

Владимир. Что вы? Разве это возможно? Поберегите себя! *(Греет ей руки)*.

Нина. Я здесь исстрадалась... Нет больше сил несть эту пытку, и я не хочу ее... будет! Меня и сегодня подмывало подвести ей итог...

Владимир. А меня за что бы вы обездолили? Неужели у вас не скользнуло бы и тени сожаления ко мне?

Нина. Боже! Да если бы вы заглянули сюда, в мою душу,— вы бы отскочили от ужаса...

Владимир. Я не знаю всего вашего горя, но оно беспредельно... И еще больше влечет меня к тебе... Прости! Я заговорил прежним языком и давним заветным правом... Этот завет только и поддерживал мои силы, только и грел мою душу в долгие годы терзаний. Твоей чистой душе я молился, в твоем образе, не тускневшем предо мной никогда, искал я упования!

Нина, откинувшись на спинку скамьи, рыдает.

Нина! Нина! Что с тобой? *(Хочет обнять)*.

Нина *(с ужасом)*. Не прикасайтесь ко мне! Вы загрязнитесь!

Владимир. Ты страшно расстроена... и ласки мои, видимо, вызывают у тебя... неприятное чувство... Ох, ты и в первый раз мое теплое слово обвеяла холодом и запретила даже вспоминать прошлое... Тяжело это, больно! Ты видишь мою безысходную тоску, ты знаешь мою беспредельную, беззаветную любовь и не откликнешься ни единым созвучием! Неужели все умерло... и я снова одинок: обречен сиротой тянуть лямку этой страдной, томительной жизни?

Нина *(ломая руки)*. Боже! Дай мне силы! Ведь я не могла... у меня сердце разрывалось от боли, а я не смела сказать тебе, что люблю... Святотатством для меня было это слово. Теперь я извелась вся от страданий... сил у меня не хватило дальше бороться и я с воплем... признаюсь, что люблю тебя... мучительно... невыносимо люблю!.. Убей меня... за эту дерзость... но я люблю! *(Припадает, рыдая, к его груди)*.

Владимир *(целуя и лаская)*. Мечта моя! Звездочка ненаглядная! Страдалица моя! Счастье мое!

Нина *(поднявшись, обхватила порывисто его шею руками)*. Не ласкай меня, а выслушай сначала, иначе твои ласки испепелят мое сердце... Я все, все скажу тебе... не утаю ничего, ничего!

Владимир. Не нужно мне твоих признаний — не нужно! Ты любишь меня — и весь мир в этом слове!

Сколько счастья! Дожил все-таки, выстрадал его... Теперь я подниму горы!

Нина. Владимир... Володя! Простишь ли ты меня? Ведь я...

Владимир *(зажимая рот поцелуем)*. Моя отрада и сила!

Нина. Свет мой, бог мой!.. *(Обнимает жгуче)*.

ЯВЛЕНИЕ XXI

Те же и барон.

Барон *(выходя из тени)*. Однако вы так... опоздаете? *(Смотрит на часы)*.

Владимир *(отскочив, смешался)*. Я вмиг... До свидания... Буду писать... телеграфировать... *(Уходит)*.

Барон *(смотрит на Нину с презрением)*. A ravir!.. * Ха-ха-ха! *(Смеется мефистофельски)*.

Нина *(выпрямилась)*. Подлец! Как вы низки!

Занавес

---

* Чудово! *(Франц.)*

ДЕЙСТВИЕ ПЯТОЕ

Комната первого действия, только вид более интеллигентный; шкафы с книгами, большой письменный стол, содержательные гравюры.

ЯВЛЕНИЕ I

Наумова за пасьянсом и няня.

Наумова. Семерку на шестерку, а туз червонный вон куда затесался... Ох, как быть-то?

Няня. А вот валета, сударыня, пропустили: сюда бы его...

Наумова. Да нет, что ты? Нельзя же мешать масти... Не выходит, да и все! *(Мешает карты)*. Четвертый раз раскладываю... Задумала на Володю — и не выходит... Ой, боюсь я, не стряслась бы беда!

Няня. Что ты, родимая, чего каркать-то? Володя наш поехал с Никитичем; писал, что здоров... Нина с антихристом расплевалась, к нам переехала, опять, стало быть, нашему соколику радость... Степа Любу берет — опять радость... так откуда же быть беде?

Наумова. Да, да... и Нина и Любочка... Я за дочурку мою так рада... А вот Володя намекал в письме, что там на заводах какие-то ужасы. Ну, у меня и души нет!

Няня. Христос с тобой! Все мы под богом, а Володю сохранит царица небесная...

ЯВЛЕНИЕ II

Те же и Люба входит.

Люба. Что ты так запечалилась, мама? *(Целует)*. Верно, опять не вышло?

Наумова. Не вышло, Любочка, не вышло! Забро-

сить эти карты, а то от них только уныние да тревога... А что Нина?

Люба. Ничего... только в последние дни молчит все: у нее какое-то затаенное горе или нервы развинтились вконец? То вдруг она загорится радостью, бросится целовать меня, говорит, что счастливее ее никого нет на свете, то вдруг побледнеет, задрожит вся, уставится в одну точку и шепчет: «Нет, он должен знать все, все... Хоть и отвернется, а должен».

Наумова. Ох, все это она, бедная, мучается прошедшим.

Няня. Душа у нее такая; вон, опомнясь, пораспродала свои вещи и на бедных много, много дала; Степиных сирот одела...

Люба. И положила на них еще в банк. Степа так рад!

ЯВЛЕНИЕ III

Те же и Кирюшка.

Кирюшка *(входит напевая)*. «Однажды некий Саладон... а динг-динг-дон!.. а динг-динг-дон!..» Ну, мамхен и Люба, addio! * Я удаляюсь от прекрасных здешних мест... Больше вас не буду смущать своим присутствием! Простите вы, поля, луга родные, Кирюши вам уж больше не видать: его влечет высокое призванье — создать семью, а с нею — состоянье!

Няня. Ой, уйтить лучше и не слушать охульных речей... Пьян, видно? *(Уходит)*.

Люба. Что ты ломаешься?

Кирюшка *(презрительно)*. Эх, хамка! Говорят тебе, что я получил место у барона и переезжаю к нему сейчас: вон и ливрейный лакей меня ждет... *(В дверь столовой)*. Пашка, собери мои вещи! *(Закуривает папиросу)*. И хотя мамхен будирует и не одобряет брака моего с Катей, но я тем не менее устрою свое благополучие получше и попрочнее хваленого братца...

Паша проходит в кабинет.

Наумова Уходи лучше, коли тебе родной порог так опротивел, а про брата и заикаться не смей!

---

* Прощайте! *(Итал.)*

Кирюшка. Скажите, какая святыня! Кололи мне [этим] донкихотом глаза, расписывали его ум и добродетели, а вышло на поверку, что этот упрямый фанатик, маньяк сразу поступил с бароном глупо, неблагодарно: с первого же письма обнаружились его черные намерения...

Наумова. Как ты смеешь!

Кирюшка. Да вот пойди и расспроси барона: он такое тебе запоет — та-та! Я получил братнее место, а Владимир — фью, фью!

Люба. Что ты маму расстраиваешь?

Кирюшка. А ты настрой! *(Уходит в свой кабинет).*

Наумова. Господи! За что ты меня им покарал! Что же это он на Владимира врет?!

Звонок. Люба бежит открыть дверь.

ЯВЛЕНИЕ IV

Те же и Агриппина влетает.

Агриппина. Владимира Константиновича нет здесь?

Наумова. Разве сын воротился?

Агриппина. Полагаю, хоть не видала. Но я, как преданная вам особа и будущая близкая родственница, сочла долгом предупредить...

Наумова. Боже мой! Что такое?

Агриппина. Владимир Константиныч чересчур экстравагантно и дерзко поступил там на копях... Я сама женщина либеральная, передовая, поклонница Маркса и стою за рабочий вопрос... но тем не менее в серьезных делах нужен такт... и осторожность: политика требует тонкого чутья, ловкости...

Люба. Да говорите же, Христа ради, в чем дело?

Наумова окаменела, дрожит.

Агриппина. А сын ваш — зря, с плеча — бунты и стачки... Барон поднял всю администрацию на ноги... сам в бешенстве... Заварилось ужасное дело, а Владимир рецидивист... Что ожидает его?

Наумова. Ах, ах! Пощадите!.. Убили... зарезали!.. *(Истерика).*

Люба. Мамочка, голубушка, успокойся! Это все

ложь, брат не мог ничего подобного сделать! *(Ухаживает за матерью).*

Агриппина. Какая-нибудь... с позволения сказать... девчонка и смеет уличать меня во лжи! Я зашла из родственного чувства... Барон, как близкий мне человек, сообщил откровенно, что из писем секретаря он усмотрел его недобросовестность, злоупотребление доверием... Конечно, нужно же иметь хоть элементарную порядочность!

ЯВЛЕНИЕ V

Те же и Нина вбегает из комнаты Любы; в конце — Кирюшка.

Нина. Владимир недобросовестен? У него нет элементарной порядочности? Да как вы смеете произносить своими лживыми, сплетничьими устами такие слова?! Это у вас нет и тени порядочности, это вы парадировали всегда своим либерализмом и под видом эмансипации делали всевозможные гадости! Вы теперь рыщете по домам в пользу барона за скандальный приют, обещанный вашей дочери...

Агриппина. А! Вы поплатитесь!.. Я вам этого не прощу: весь город будет знать, что вас выгнал барон, вышвырнул, как истоптанную туфлю... Это шипит у вас зависть... Посмотрим, что баронская... с Володей...

Нина. Еще одно слово... и... *(Движение).*

Агриппина. Она с ума сошла! *(Отступает).* Кира!

Люба. Оставьте нас, будьте добры: видите — с матерью дурно.

Кирюшка *(входя).* Бросьте, будущая мамхен, этих кликуш: экипаж у подъезда... Я сию минуту с вещами... *(Подает руку).*

Агриппина. Ноги моей больше не будет! Вот вам за добро — людская благодарность! *(Уходит гордо).*

ЯВЛЕНИЕ VI

Наумова, Люба, Нина и няня входит.

Няня. Барынька, сердечная моя! Да что ей верить? Она ведь облыжным языком своим, как сука, брешет...

Нина. Все нужно разузнать, и сейчас же!

Н а у м о в а *(встрепенувшись)*. Пойдем, пойдем, дитя мое! Неведение убьет меня... Что она тут наговорила?! Ой бог мой! Володя, значит, здесь, в городе?..

Л ю б а. Да, да! Когда б Степа!

Н а у м о в а. Может быть, сын уже арестован? *(Ломает руки)*.

Н и н а. Ай! От того подлеца все может статься... Я к генералу брошусь...

Н а у м о в а. А мы — к Станиславу. Нельзя и минуты терять...

Н я н я. Идите, идите! Так-то легче, чем взаперти, на черный только ход,— у парадного энта плетуха еще в экипаже сидит.

Все торопливо уходят.

ЯВЛЕНИЕ VII

К и р ю ш к а возвращается и П а ш а.

К и р ю ш к а *(в кабинет)*. Ну, что же вещи? Человек ждет.

П а ш а *(входит с чемоданом, узлом, в слезах)*. Вот! *(Передает в передней лакею и возвращается)*. Что ж это вы уезжаете... женитесь... а со мной как?

К и р ю ш к а. А что, понравилось?

П а ш а. Бессовестный! Насмеялся... погубил!.. *(Плачет)*. Куда же мне броситься теперь — в реку или в петлю? Ведь я...

К и р ю ш к а. Опять запела! Не возиться же мне век с тобой! Чего тебе? Говорил — в мамки иди: кормят до отвала, спи, сколько влезет... Да я бы сам сейчас в мамки пошел! Ну, а на больницу там и прочее... получай красненькую. *(Дает)*.

П а ш а *(скомкав, бросает ему в лицо)*. Подавись ею! *(Убегает, рыдая)*.

К и р ю ш к а. Дура! *(Вытирает лицо платком, поднимает бумажку, прячет)*. Честь предложена, а от убытка бог избавил! *(Уходит, напевая «La donna é mobile!» * на парадный ход)*.

---

* «Жінка-зрадлива... *(італ.)* — арія з опери «Ріголетто».

ЯВЛЕНИЕ VIII

Няня, входит с черного хода, а потом — Владимир, Степа и Гаврило.

Няня. Ахти-хти! Вот напасть! Защити нас, Никола святой!

Слышен стук отъезжающего экипажа.

Ишь, дверь настежь так и бросили! Еще вор влезет... и Пашка сбежала, плачет через этого живодера. *(Выходит в переднюю)*.

Владимир *(входя из столовой; за ним Степа и Гаврило)*.
Отец тебе подробно расскажет. Благодаря его указаниям, я разведал там всю подноготную, осмотрел смрадные трущобы и показные для начальства бараки, узнал от ободранных нищих, что добываемые бароном богатства — их собственность...

Няня *(входя)*. Голубчик, кормилец наш... откуда?

Владимир. Прошли черным ходом; у парадного баронский экипаж...

Няня *(обнимая)*. Солнышко мое красное! Здоров, жив?

Владимир. Слава богу... А наши где?

Няня. Прошли тоже черным... Как это вы не встретились? Тебя бросились искать; тут Агриппина такого наплела, а Нина за тебя ей и отчитала!.. Она... перешла сюда... так я побегу завернуть их... *(На ходу)*. Паша! Пашута!

Гаврило *(Степе)*. Там такое творится... Упаси господи! Трупов сколько!.. Одной галереи и не отрыли... А Владимир-то наш правильно... только смотрит да слушает... а словом чтобы проговориться — ни-ни!

Владимир *(осмотрев ящик в бюро)*. Вот что, Степа: деньги и документы баронские передашь ему от меня... Лично мне видеться с ним еще раз — излишне. Это отчаянный эксплуататор! Да! Нужно товарищей твоих удержать, чтоб они в это дело не впутались,— горячие головы и золотые сердца... а делу мы дадим официальный ход: чересчур вопиющее и с явными признаками преступления. Я сейчас пойду к Сумкевичу, чтобы взялся...

Гаврило. Ох, ох, ох! Навряд ли он супроти барона пойдет: уж оченно они... спутамшись.

Владимир. Если и за это святое дело Станислав не станет, тогда он для меня...

Звонок.

Кто-то идет... Степа, вот ключ; баронские бумаги, вероятно, в том бюро... правый ящик...

Степа забегает в переднюю, потом в столовую.

А вы, Гаврило, прикажите извозчику снести туда же мои вещи.

Гаврило уходит.

ЯВЛЕНИЕ IX

Владимир и Нина врывается.

Нина. Володя! Ты здесь, здоров? Свободен? Боже, как я исстрадалась!

Владимир *(обнимая)*. Радость моя, голубка! Натревожилась?

Нина. Ах, у меня голова кружится... Я издали узнала тебя и, не помня себя, летела... Володя, счастье мое! *(Порывисто обнимает и вдруг откидывается)*. Ой, что я! Я не могу... Я не смею...

Владимир. Что с тобой? Опять какие-то ужасы?

Нина. Да, ужасы и муки... страшные, нечеловеческие! Я тебе должна была сказать все, все... Ты не захотел слушать...

Владимир. Что такое? Не пугай: ты же меня любишь?

Нина. Люблю ли? Бог мой! Весь мир, вся жизнь — в тебе! Ты... ты один — все мое упование и спасение! Но слушай...

Владимир *(целуя)*. Не нужно мне признаний: все вычеркнуто... Жизнь началась с той минуты, когда ты сказала «люблю».

Нина. Нет, замалчивание меня задушит... оно терзало меня все эти дни бесчеловечными муками... Взгляни, что со мной сталось? *(Бросается в ноги)*. Владимир, я недостойна тебя... Я презренная тварь!.. Я бросила в грязь святые заветы, я сломала клятву, данную тебе — жениху... Я была любовницей... содержанкой барона...

Владимир *(хватаясь за голову)*. Барона?! О-о!!

Нина *(обнимая ноги Владимира)*. Он отравой

усыпил меня... а потом... я все-таки не убила ни себя, ни его... Ах, тебя не было на свете... Жизнь для меня была каторгой... Я стремилась сгореть скорее... в самозабвении... Прости!.. Нет, нет! Оттолкни меня, подлую, презренную!.. Растопчи ногами, как гадину! Довольно такой пытки... Нельзя дальше терпеть, нельзя!

Владимир *(поднимая ее)*. Встань, страдалица моя... *(со слезами)* бедная, истерзанная! Ты восприяла в свою душу всю жизненную злобу, весь смрад ее пошлости и преодолела эту накипь силой любви: огонь страданий очистил тебя!.. Все забыто, все смыто! Еще больше тебя я люблю... светлая, кроткая моя радость!

Нина *(рыдает на его груди)*. Вся душа... все... везде... умру!

После небольшой паузы звонок. Нина выбегает в комнату Любы.

ЯВЛЕНИЕ X

Владимир, Степа входит, потом Наумова и Люба.

Владимир. Нашел документы? Дай их и ключ: нужно собрать еще и деньги.

Степа. Вот! *(Дает и бежит в переднюю)*.

Владимир уходит в столовую.

Наумова *(в передней)*. Где Володя?

Степа. Здесь, здесь: здоров, невредим...

Люба. И опасности нет? Крови не пролил?

Степа. Что вы? Откуда это?

Люба *(в зале уже)*. Видишь, мама, все Агриппина врала.

Наумова. Где же он? Где?

Степа. В бывшей столовой, там!

Люба *(на ходу Степе)*. Где был? Вечность прошла! *(Проходит в столовую)*.

Степа. Касатка моя! *(Целует на лету руку)*. Сегодня же виделись?!

ЯВЛЕНИЕ XI

Те же и Руденко.

Руденко *(навеселе)*. Пришел вот.... тревожусь...

Слышны в столовой восклицания.

Там он?.. Что это плетут на Владимира? Неужели он так себя неосторожно запутал?

Степа. Ничего подобного: Владимир Константинович держал себя безупречно; он открыл мерзости — это верно... Оттого черти-то и взбесились.

Руденко. Ну, слава богу! Значит, врет баба!

ЯВЛЕНИЕ XII

Те же и Владимир.

Владимир. Так вот, Степа, нужно, на всякий случай, подыскивать нам честных адвокатов, а может быть, и профессора на совет?

Руденко. Не тронь этого оппортуниста: у него обросло сердце салом.

Владимир *(оглянувшись)*. А! Тарас? *(Обнимает)*.

Руденко. Перепугался за тебя... даже хватил чуточку со страху... А с редактором разругался в пух и свою идиотку турнул... Ну их к нечистой! Так уж они мне надоели, дружище, что не раз бритвы искал, да вот, на беду, не бреюсь! Дышать нечем, скверность заела... так я к тебе!

Владимир *(жмет руку)*. Тарас мой, милый, дорогой! Душа-то у тебя

Степа уходит в переднюю.

сказалась, и ржавчина не заела ее! Одно честное, живучее сердце заменит десять продажных...

Руденко. Куда хоч ткни меня, а не могу больше!

Владимир. Значит, ты — наш! *(Обнимает)*.

Степа *(вбегая из передней)*. Сумкевич пришел! А я вот сейчас сбегаю... по соседству... *(Уходит)*.

Руденко. Я, брат, мешать не буду? Я приткнусь в том углу...

Владимир. Сиди, сиди! *(Сам тоже садится)*.

ЯВЛЕНИЕ XIII

Те же и Сумкевич входит.

Сумкевич *(взволнованный)*. Что ты наделал, Владимир? Барон в бешенстве, а он сила: летает от начальства к начальству — предупредить твои изобличе-

ния: и свидетелей, и улики припас,— и все подтасовано!..

Владимир *(указывая холодно на стул)*. И ты меня вздумал пугать? Разве мое прошлое не доказало, что никакой страх не остановит меня стать за правду и осадить грабителя в его азарте? Нет, меня не смутишь... Да, кроме того, я и не верю, чтобы все суды и власти были продажны. Ты меня спрашиваешь, что я наделал? Еще ничего, ровно ничего... изложил лишь хозяину копей настоящее положение дел. Но твой барон от одного ужаса, что я могу ударить в набат, взбесился, позеленел... и, как змея, когда ей наступят на хвост, заметался из стороны в сторону...

Сумкевич. Владимир! Змей не дразнят... Благоразумные их обходят...

Владимир. Благоразумные — быть может; но честные вырывают для общей безопасности у змей ядовитые зубы... Вот я у тебя, как у честного *(иронически)*, и желаю спросить: известно ли тебе содержание арендного контракта степановских крестьян на свои земли с заводом?

Сумкевич. Я у соседнего владельца дел не веду.

Владимир. Но степановский контракт есть рабская копия таких же контрактов твоего мецената с крестьянами.

Сумкевич *(мешаясь)*. Я и с документами барона знакомлюсь тогда лишь, когда возникают по ним иски, протесты.

Владимир. А у барона с крестьянами по поводу арендных контрактов не было споров? Странно! *(Пауза)*. Ну, так вот что, между прочим, на этих контрактах изображено *(вынимает выписку)*: «Предоставляется арендатору право эксплуатировать крестьянские земли как угодно, по своему усмотрению, извлекать из них всевозможные доходы и выгоды, рыть колодцы везде, строить всякого рода заводы и приспособления...» Как ты полагаешь, можно ли из этих неопределенных выражений вывести заключение, что крестьяне сознательно передали арендатору право добывать из недр их земель минеральные богатства?

Сумкевич *(растерянно)*. Такие выражения, как эксплуатировать землю по своему усмотрению, рыть колодцы, строить заводы и извлекать из земли

всевозможные доходы, дают право на широкое толкование...

Владимир (*схватываясь*). Расширяй, как угодно, эти хитросплетения хищных душонок, а до скрытых в недрах земли богатств не дойдешь!

Сумкевич (*побледнев*). Ты не владеешь собой... не стесняешься в оскорбительных выражениях... При таком настроении трудно добиться истины...

Владимир. Да, да... Для истины нужно спокойствие, а у меня все эти пережитые ужасы нарушили душевное равновесие... (*Садится*). Но я буду холоден, как мрамор, и выслушаю тебя спокойно.

Сумкевич. Право извлекать из земли всякого рода выгоды не исключает ни каменного угля, ни руд: извлекать из... или добывать из... выкапывать из... грамматика!

Владимир. Го-го! Игривое остроумие! Извлекать выгоду из чего-либо равносильно выражению — получать выгоду от чего-либо; извлекать пользу из адвоката — значит иметь право пользоваться его советами, познаниями, но никогда это понятие не может быть расширено до права извлекать из адвоката внутренности!

Руденко. Ха-ха-ха! Великолепно!

Сумкевич. Парадокс...

Владимир (*схватывается*). Нет, строгая истина. Крестьяне отдали внаем свои земли — пахотные, сенокосные, пастбищные и неудобные, то есть верхний слой поверхности, с которого и дозволили извлекать выгоды, а «недр» земли они в аренду не отдавали... и этого-то словечка в ваших контрактах нет... Если бы они отдали вам и недра, то вы бы это слово в десяти местах вклеили.

ЯВЛЕНИЕ XIV

Те же и Люба, входит и приближается к Руденко.

Руденко. Само собою, тут плутовство... и они, на основании этой литературы, грабят...

Сумкевич. Так почему же крестьяне не протестовали?

Владимир (*схватывается*). Ха-ха! Не протестовали? Эти протесты представляли вы бунтами,— для этого даже держите наемных бунтовщиков! (*Ходит*).

Нет, не могу сохранить спокойствия... нет сил!.. У меня горит все внутри... *(Останавливается, всплеснув руками)*. Боже! До чего алчность корысти может извратить душу? До каких низостей можно дойти из-за денег?

Сумкевич. Ты скор на осуждение, а я осторожен и держусь правила: «Audiatur et altera pars» *.

Владимир. Ты одну «pars» ** видишь здесь ежедневно, откормленную, на бархатах, изнывающую от пресыщения; а вот, если хочешь услышать «altera pars» ***, так поезжай на копи: там увидишь зеленых, изнуренных, с воспаленными глазами и удушливым кашлем рабочих; они бьют уголь в воде, пропитаны черною пылью... Семьи их помещаются в землянках... Дети помогают теперь откапывать в обвалах трупы своих отцов... И эти оборванные, изможденные нищие — собственники миллионов, расхищаемых мошенническим образом налетевшими хищниками...

Руденко *(подошел ближе, сжимая кулаки)*. А-а! Каторжные!

Люба стремительно подбегает к брату.

Сумкевич. Из твоих слов выходит, что на глазах у всех, под щитом закона, совершаются возмутительные преступления?

Владимир. Клянусь, что я не преувеличил ни единой черты... Это сплошной стон!

Люба *(пылко)*. Станислав Иванович! Неужели ваше сердце не дрогнет? Неужели вы не заступитесь за несчастных, ограбленных?

Владимир. Вот он, крик честного, светлого сердца! И неужели прошлое...

Сумкевич. Любочка! Есть роковые законы... Жизнь так неумолима... Все взятое у нее с боя тяжело ей отдать...

ЯВЛЕНИЕ XV

Те же и лакей входит.

Лакей *(Сумкевичу)*. Их сиятельство ждут вашу милость в экипаже.

Сумкевич. Доложи, что я сейчас занят... не могу...

---

* «Слід вислухати й другу сторону» *(лат.)*.
** Сторону *(лат.)*.
*** Другу сторону *(лат.)*.

Лакей. Слушаю-с. *(Уходит).*

Владимир. У страха глаза велики: ты перепугался за свои выгоды?

Сумкевич. Ты своим гордым презрением топчешь товарища, который пришел тебя же спасти... Ты настаиваешь на процессе, а я утверждаю, что он шаток... И как мне пойти против доверителя? Ведь это своего рода измена, позор!

Руденко. Ворон ворону ока не выклюет!

Владимир. Для хорошего, доброго дела не страшен позор: я же не убоялся... за тебя... объявить себя...

Сумкевич *(хватается за голову).* Ах, эта жертва... этот долг!..

Люба. Станислав Иваныч! *(Видя, что он поник головой, отходит с презрением).*

Владимир. Помни, Станислав, что все в жизни ничтожно и пошло, одна лишь вера в высшую правду вечна!

ЯВЛЕНИЕ XVI

Те же и барон, потом Нина.

Барон *(Сумкевичу).* Mein Herr, was ist das? * Я вас ищу... Вы мне крайне нужны по этому бунтарскому делу... Такая черная неблагодарность! *(Увидя Владимира).* А-а?

Владимир. Вы, однако, сильно взволнованы, если забываете даже элементарную вежливость? Относительно же черной неблагодарности вопрос разрешается просто: получите обратно ваши бумаги и деньги,— задаток, жалованье,— к счастью, их не растратил... А ваше благодетельное гостеприимство, полагаю, с излишком оплачено моими литературными трудами, подписанными вашим знаменитым именем...

Барон. Я не желаю брать ваших денег!

В дверях Любиной комнаты показывается бледная Нина.

Владимир. Они мне тоже не нужны; от них пахнет человеческой кровью! *(Бросает бумаги и деньги к ногам барона).*

Барон. Donnerwetter! Это оскорбление!

---

* Добродію, що це таке? *(Нім.)*

Сумкевич. Господа! Поговорим лучше о деле: оно слишком серьезно, чтобы его разменивать на личные раздражения.

Барон. Не о деньгах речь: господин Наумов не оправдал моего доверия...

Владимир. Как?! В чем же заключается ваше доверие? Если в том, что я должен был открыть и выяснить правду, то это исполнил я честно; я изобразил вам печальное экономическое положение рабочих, ухудшенное еще грабительством ваших контор да принудительных лавочек и доведенное до голодного тифа; я представил вам, что причиной катастрофы с человеческими жертвами была преступная небрежность и скаредность заправителей; я вам указал, наконец, что эксплуатация крестьянских земель беззаконна и что протесты крестьян давились зверскими мерами... Но если вам, либеральный барон, желалось от меня низкопоклонной лжи, какая замазала бы все ваши гнусности, то в таком случае простите: я не оправдал ваших ожиданий...

ЯВЛЕНИЕ XVII

Те же и Наумова; Люба — к ней.

Барон. Monsieur! * Вы поплатитесь жестоко за ваши слова: против ваших клевет и бунтарских затей приняты мною меры... На заводах не только моих, но и соседних, произошли, по милости вашей... so!.. ** стачки рабочих, а ваши зловредные убеждения патентованы... So!

Наумова *(сыну)*. Боже мой! Что ж он на тебя возводит?

Люба *(со слезами)*. Голубчик! Неужели мы беззащитны?

Нина *(бледная, дрожит и медленно надвигается)*. Он не посмеет!

Владимир. Успокойтесь, мои друзья! Я не пошатнусь! *(Барону)*. Много уж вы надеетесь на свои награбленные богатства, на подкупы... Не сорвалось бы!

Руденко. Эх, хорошо, добре!

---

* Пане! *(Франц.)*
** Так *(нім.)*.

С у м к е в и ч *(тихо)*. Ради бога, барон!.. Игра рискованная... У нас есть слабые стороны!

Б а р о н. Mais il est enragé! * Он бешеный!

С у м к е в и ч. Владимир! Если тебе дороги интересы крестьян, то, заклинаю тебя, не поднимай официального дела — оно спорно... У рабочих не хватит средств на ведение процесса, а им ведь откажут и от работы... Войди лучше в соглашение с бароном: он вспыльчив, но мягок... может надбавить и цену аренды, уступить им какой-либо пай, улучшить положение...

Б а р о н. Конечно, если мирно... без оскорблений... sans scandales **, я воздержусь; но предупреждаю sérieusement ***, что ваша судьба на волоске — все улики вашего подговора... у меня в руках... Имея за спиной прошлое, можете сами судить... Но я готов... je suis prêt... **** прикрыть все и даже... предложить в ваше распоряжение тысяч двадцать пять...

В л а д и м и р. Ха, взятку?

Б а р о н. Нет, благотворительность... вообще... для нуждающихся, которые вам ближе...

В л а д и м и р. Прочь с вашими запугиваниями, с вашими подкупами, прикрытыми благотворительным фарисейством!

Н а у м о в а *(тихо)*. Володя, ради бога! Не лезь на нож!

Л ю б а. Пощади нас!

Н и н а. Владимир поступит так, как ему скажет долг!

В л а д и м и р *(им)*. Успокойтесь! *(Громко)*. Станислав! Если осталась хоть одна капля добра в твоем сердце, если твое раскаяние не было гнусной комедией, если ты не кощунствовал над моим символом веры, то ты возьмешься за дело крестьян и на их благополучии восстановишь свою честь!

Б а р о н. C'est ravissant! ***** На моих глазах подговаривать моего поверенного пойти против своего доверителя!

С у м к е в и ч. Это пытка!

---

* Та він оскаженів! *(Франц.)*

** Без розголосу, скандалів *(франц.)*.

*** Серйозно *(франц.)*.

**** Я готовий... *(Франц.)*

***** Чудово! *(Франц.)*

Б а р о н. Ну что ж, voyons! * Решайте: или к нему, или ко мне?

В л а д и м и р. Во имя бога и правды!

С у м к е в и ч. Что делать? Все — на карте! Владимир, пощади меня и себя: опомнись — ты затягиваешь петлю...

Б а р о н. Нет, он требует, чтобы вы подняли иск против самого же себя, так как в этом предприятии находятся и ваши паи.

В л а д и м и р. Так он... он... сохозяин?

С у м к е в и ч. А-а!

Б а р о н. И мой ближайший советчик!.. So!

В л а д и м и р. Так нет и не может быть больше сомнений: вам место рядом с ним... вы связаны неразрывно!

С у м к е в и ч *(с отчаянием порывается)*. Владимир!

Барон злорадно смеется.

Р у д е н к о. Недостает только лобзаний и преторов **.

С у м к е в и ч. Все погибло... конец неизбежен! *(Порывается к дверям, но еще последняя минута борьбы останавливает его на миг)*.

В л а д и м и р. Погибло и помни: награбленное добро не даст тебе счастья, а прошлое не даст забвения вовеки, и сам ты станешь презирать себя, как Каина, как Иуду!

Сумкевич убегает.

ЯВЛЕНИЕ XVIII

Т е ж е [без Сумкевича] и С т е п а.

Б а р о н. Трогательно... умилительно! Ха-ха-ха! *(Осторожно пятится к дверям)*.

В л а д и м и р *(барону)*. А вы — фарисей, грабитель! Ум мутится: до какой наглости может дойти упившийся человеческой кровью вампир? Но не торжествуйте: и помимо меня найдутся честные адвокаты.

---

* Побачимо! *(Франц.)*

** Лат. praetor. У стародавньому Римі — представник вищої судової влади.

С т е п а. О, найдутся! Я уже знаю двух молодых, честных, талантливых...

Р у д е н к о. А мы ударим в набат.

Б а р о н. Посмотрим, посмотрим! Это шайка социалистов, демагогов! *(Владимиру)*. Ваша слепая самоуверенность и безумное упорство губят вас окончательно... Никто и ничто не спасет вас: распрощайтесь со своей свободой навеки! Теперь вы зафурчите у меня на Сахалин!

Н а у м о в а. Ах, ах! Пощадите! Один он у меня... последняя радость!

В л а д и м и р. Мама! Что ты? Не унижайся перед гадиной! Это для меня оскорбление!

Н и н а *(выступает, бледная)*. Он на все способен... на всякие подлости... на преступления... но этого не сделает!

Б а р о н. Почему же? Warum? * Побоюсь выброшенной содержанки, что ли?

Н и н а. Потому что я... тебе, мерзавцу, размозжу сейчас голову! *(Поднимает револьвер)*.

В л а д и м и р *(бросается стремительно)*. Нина! Ради бога!

Нина роняет револьвер.

(Барону). Подите вон!

Б а р о н. Что-о?!

Р у д е н к о. Да их милость нужно просить честью — в загривок! *(Выталкивает)*.

ЯВЛЕНИЕ XIX

Т е ж е (без барона) и н я н я вбегает.

Н я н я. Владычица! Что тут?

Н а у м о в а. Бог мой!.. Спасите, спасите! Возьмут от меня сына... мою радость... мою жизнь! *(Рыдает)*.

Н я н я. Ох, останется он на чужбине один-одинешенек!

Н и н а. Нет, он не будет один! Я пойду с тобой на край света! Я разделю с тобой все страдания, все пытки... и жизнь и смерть!

В л а д и м и р. Дорогая моя! Никакой крест мне теперь не тяжел!

---

* Чому? *(Нім.)*

Руденко. Да чего вы тужите над живым? Ужели эта гадина так всесильна?

Степа. Он раздует все в покушение... Выскочил зверь зверем...

Наумова. Ой, чует душа моя горе... Сердце у меня разрывается... Володя, сын мой! Пожалей свою мать! Смирись: они поступятся...

Владимир. Мама!

Люба. Володя! Ангел! Такое блеснуло было всем нам теплое счастье... и вдруг опять холодная ночь!

Степа подбегает к Владимиру.

Няня (*падает на колени*). Дитятко мое! Не кидай нас!

Владимир (*в страшном волнении*). Няня! Что вы со мной делаете? Мама, и ты? А! (*Не допускает стать на колени*).

Наумова (*рыдая на груди сына*). Не нужно мне без тебя жизни... Не нужно...

Владимир. Пощадите меня! Это сверх моих сил... Я не могу продать крестьянского горя... и за их слезы купить у барона покой!

Руденко и Степа. За крестьянское дело не бойтесь!

Владимир. Мама, друзья мои! Вы знаете, что я вас бесконечно люблю и для вашего счастья готов все отдать... кроме святого долга. Не молите меня стать изменником самому себе... да и ваше унижение не тронуло бы зверя! Будем же лучше надеяться на торжество правды!

Все занемели.

Нина. Все плачут; но это слезы любви, а не слабости,— сквозь них лучится надежда... Знамя твое стоит высоко, и никакие бури его не сломят и не вырвут из твоих рук!..

Владимир (*после паузы обводит всех полными слез глазами, со счастливой улыбкой*). Как я счастлив! Какую мощь слышу в груди! (*Жмет ближайшим — Нине и матери — руки*). Не падайте духом, друзья! Я не согнусь, да и земля наша не безсудна!.. А если б даже распорядились со мной «по-отечески», то произволу не долго мутить наш ум, отравлять совесть! Владычество

лжи только во тьме, а взойдет солнце,— я вижу, уже заря занимается,— и потоками света откроет всем очи! Все увидят тогда, что ратующие якобы за отечество темные силы — враги его, гонители, ради личной корысти, света и добра, ненавистники нашего духовного роста, а что мнимые смутьяны, протестующие против кривд и насилий,— настоящие друзья спокойствия и общего блага, лучшие дети отчизны! *(С увлечением).* О, я верю в божественную силу человеческой души! Она восторжествует и над внутренним падением, и над внешним гнетом... Ударит час — и все честное, доброе, исполненное высоких стремлений, станет на челе и под ярким сиянием дня пойдет к торжеству любви, свободы и правды!..

Раздается резкий звонок. Все вздрогнули и занемели.

З а н а в е с

Киев, 17 апреля
1901 года

Примітки

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Історична драма «Богдан Хмельницький» у своїй першій редакції була написана ще 1887 року, але царська цензура, побачивши в п'єсі сцени «збуджуючого характеру», заборонила тоді виставляти і друкувати її. В наступні роки така ж доля спіткала й другу редакцію твору, а також його варіант російською мовою. Тільки в третій редакції, датованій 12 січня 1896 року, драма була дозволена до друку і постановки, та й то без епілога, в якому показувалась історична Переяславська рада.

У листі до І. Я. Франка від 9 вересня 1898 року М. П. Старицький писав: «Чи не зміг би надрукувати «Вісник» мій епілог до драми моєї «Богдан Хмельницький»? Цей епілог мені цілком заборонила цензура і дозволила надрукувати драму,— без епілога,— цілком приборкану. Тепер я боюсь, що цей епілог зовсім затасується і пропаде пропадом... Хоч би ради пам'ятки його надрукувати, а потім би можна й самого «Богдана» видати в Галичині без пропусків» («Радянське літературознавство», 1957, № 19, стор. 133).

Драматургові не довелось побачити видання свого твору «без пропусків».

Хоч і в «приборканому» вигляді, драма «Богдан Хмельницький», вперше надрукована в журналі «Киевская старина», №№ 4 і 5 за 1897 рік, все ж удостоїлась першої премії на конкурсі, проведеному трупою М. Л. Кропивницького, і з великим успіхом виставлялась за участю Садовського, Саксаганського, Карпенка-Карого, Заньковецької.

У нашому виданні драма подається за текстом першої публікації. Епілог друкується вперше за автографом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 15, № 71).

Переяславська рада — великі всенародні збори в м. Переяславі (тепер Переяслав-Хмельницький Київської області) 8(18) січня 1654 року, на яких прийняте історичне рішення про возз'єднання України з Росією, що було виявом вікових прагнень і сподівань українського народу і знаменувало поворотний етап в його житті.

Ініціатором і натхненником Переяславської ради виступив видатний державний діяч і полководець, керівник визвольної війни

(1648—1654 pp.) українського народу проти польських феодалів — гетьман Богдан Хмельницький. Переяславська рада була тріумфом далекозорої державної політики Хмельницького, який на протязі всього свого гетьманування в ході визвольної війни наполегливо боровся за возз'єднання України з Росією. Тож не випадково М. П. Старицький свою історичну драму «Богдан Хмельницький» завершує картиною, в якій показує головного героя твору під час Переяславської ради. Ця картина — «Епілог» (у першому варіанті він мав заголовок «Братський союз») — становить важливу складову частину драми. Без «Епілога» п'єса справляла враження незакінченої.

Зображення Переяславської ради в «Епілозі» має свої особливості, зумовлені ідейно-художньою позицією автора у відтворенні історичного минулого.

М. П. Старицький не прагне точно, у всіх деталях змалювати видатну історичну подію. Вірність історичній правді він зберігає в найістотнішому — в художньому розкритті головної суті Переяславської ради. Драматург правдиво показав далекосяжну державну мудрість Богдана Хмельницького, його глибоке розуміння історичної закономірності і життєвої необхідності возз'єднання українського народу з російським на основі братерської рівності. У своїх прагненнях Хмельницький спирається на народні маси. Завдяки одностайній підтримці народу (виразником народних настроїв у творі виступає бандурист) на Раді приймається рішення про возз'єднання України з Росією.

Історично правдиво розкрито в «Епілозі» підступні наміри Виговського й Тетері, цих агентів польської шляхти, які в час Переяславської ради ще не насмілювались виступити проти волі українського народу, але опісля відкрито зрадили йому.

Для створення драматичної колізії (без неї письменник не уявляв собі драматичного твору) Старицький широко застосовує в «Епілозі» право митця на художній домисел. Однак не всюди цей домисел історично оправданий. Зокрема вигадані драматичні ситуації, в яких показується негативне ставлення до «укладу» таких народних героїв, як Кривоніс і Богун, зовсім не узгоджуються з історичними фактами, суперечать їм.

Уже в часи Старицького було відомо, що Максим Кривоніс помер від чуми ще восени 1648 року, отже, на Переяславській раді він не був і не міг висловлювати будь-яких суджень про її рішення.

Не був учасником Переяславської ради й Іван Богун, який в цей час далеко від Переяслава охороняв кордони України. Той факт, що Богун у зв'язку з обставинами не зміг принести присяги цареві одночасно з Хмельницьким, польсько-шляхетські агенти використовували для поширення брехливих чуток про те, що Богун буцімто взагалі не погодився з рішенням Переяславської ради. Як свідчать історичні документи, від імені польського короля Богунові було надіслано листа з пропозицією прийняти підданство Речі Посполитої, за що обіцялись йому великі маєтки і навіть гетьманство на Україні. Народний герой з обуренням відкинув підступну пропозицію короля; одержаного листа він передав Хмельницькому і приніс присягу цареві. За виявлену стійкість і вірність цар Олексій Михайлович нагородив Богуна грамотою.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Задум написати драму про Марусю Богуславку за мотивами відомої народної думи у М. П. Старицького з'явився ще 1874 року, коли він допомагав М. В. Лисенку та І. С. Нечуєві-Левицькому розробляти детальний план лібретто до однойменної опери. Здійснення ж задуму припало тільки на 1897 рік.

«Маруся Богуславка» М. П. Старицького вперше надрукована в журналі «Киевская старина» №№ 11 і 12 за 1899 рік. Вона успішно виставлялась як в дожовтневі, так і в радянські часи.

Текст драми подається за першодруком.

ТАРАС БУЛЬБА

На основі славнозвісної повісті М. В. Гоголя «Тарас Бульба» М. П. Старицький створив 1880 року лібретто для однойменної опери М. В. Лисенка. Згодом, в 1893 році, була написана й драма «Тарас Бульба» («Під Дубном») на 5 дій, яку цензура, однак, не дозволила виставляти, побачивши в ній відтворення побуту вільного козацтва Запорозької Січі. 1897 року драматург повернувся до роботи над цією драмою і підготовив її нову редакцію вже на 7 дій. У новій редакції твір, дозволений до постановки в 1897 році, ввійшов в репертуар українського театру.

Драма «Тарас Бульба» вперше надрукована після смерті автора у виданні: М. П. Старицький, Драматичні твори, т. III, М., 1910.

Текст драми подається за цим першодруком.

ОБОРОНА БУШІ

1891 року М. П. Старицький написав і опублікував історичну повість російською мовою «Осада Буши». Український переклад цієї повісті під заголовком «Облога Буші» надруковано в львівському журналі «Зоря» за 1894—1895 роки. На тому ж історичному матеріалі письменник у 1898 році створив і драму, яка спочатку також мала назву «Облога Буші». У листі до Панаса Мирного від 13 червня 1898 року драматург повідомляв: «Я оце написав історичну драму «Облога Буші» (з часів Хмельницького: геройська оборона тверджі жінотою...). Написав її білими віршами, як Богдана і Марусю Богуславку; тепер обробляю, вивершую ..»

Добившись дозволу на друкування, письменник опублікував драму під назвою «Оборона Буші» в журналі «Киевская старина» №№ 3 і 4 за 1899 рік. Для постановки п'єси на сцені дозвіл було здобуто після тривалої тяганини в цензурі аж в 1902 році.

Текст драми подається за першодруком.

В Ірини Стешенко зберігається незакінчений автограф цієї п'єси, в якій дійовим особам даються ширші характеристики і дія п'єси відбувається в інший час:

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

З а в і с н и й М и х а й л о — сотник; старого віку, але при силі ще, запеклої вдачі; волосся напівсиве, підголене. Без міри кохає свою дочку Мар'яну, а ще більше — Україну.

В е р н и г о р а — здоровенний козарлюга; носить косу. Холодно завзятий, байдужий, мов кам'яний, не всміхається. Середнього віку.

Ш р а м — увесь покарбований, без лівої руки; жартівливий на всі вигадки, здатний реготатися й при сконанні; немолодий; пушкар.

Л о б о д а Д е н и с — хорунжий; молодий, стрункий.

З а в і с н а М а р'я н а — сотниківна, літ 22; щирого, глибокого серця й запеклої батьківської вдачі. Ходить більше у темному.

П а л а ж к а — ветха деньми баба Мар'яни; поважна бабуся, у стародавньому строї; живе при зятеві Михайлі.

С т е п а н и д а С в и р и д и х а — друга баба, молодша, суха; сива, але бадьора; мов трохи не при собі від горя... Заядла на ляхів і татар до божевілля.

К а т р я — бувша подруга Мар'яни, а тепер жінка хорунжого Лободи. Молода, але запекла.

М е л а с я — сестра її; жвавий підліток; весела, безжурна.

У н у к С в и р и д и ш и н — юнак.

Б а н д у р и с т а — старезний, сліпий.

Д і д — кволий.

С т р а н н и к — посланець з Печерської лаври, у довгій чернечій одежі; сивий, з бородою.

А н т о с ь, князь К о р е ц ь к и й — молодий завзятець, освічений; палкої вдачі, високих поривань. Спочатку — вихованець у сім'ї Завісного, а далі — знаний польський магнат.

С а п і г а — дядько його, магнат.

Г р у ш е ц ь к и й — пан підстаркуватий.

Я с к у л ь с ь к и й — молодий шляхтич; жвавий, брехун на всі заставки, похабний.

О п а ц ь к и й — дуже товстий пан, підстаркуватий, з гумором, веселий; комічна фігура.

Я с ь і С т а с ь — молоді паничі.

П р о б о щ — строга, поважна фігура.

Г р о х о л ь с ь к а — поважна, горда пані.

Ю л я — весела вдова.

Я д в і г а — дочка Грушецького, небога Грохольської; пишна панна, з пихою; кокетлива,— і до танців, і до жартів, і до співів... Здатна й до помсти.

Ч а р н е ц ь к и й — регіментар; ще молодий, сухий і лютий; запеклий фанатик.

П а н н и, п а н и ч і, д р а б а н т и, к о з а к и, х л о п ц і, м о л о д и ц і, ж і н к и, б а б и, д і т и, ч е л я д ь.

П р о х о ж и й. Д я к. С у р м а ч і. П о л я к и. Т а т а р е.

Драма діється в часи Берестецької Січі *.

---

* Насправді цей історичний факт сподіявся трохи пізніше, після Переяславської ради; але для драматичного інтересу я переніс його в корисніший для колізій і боротьби час. Най уже з ласки вибачать мені історики цю поетичну «ліценцію». *(М. Старицький)*

ОСТАННЯ НІЧ

В основу невеликої історичної драми «Остання ніч» покладена, як зазначає сам автор у примітці до твору, дійсна подія — повстання волинських селян проти польської шляхти в 1702 році. М. П. Старицький показав останню ніч перед стратою керівника цього повстання — Данила (за п'єсою Степана) Братковського.

Роботу над драмою завершено 1899 року, і того ж року твір було опубліковано в журналі «Киевская старина» № 10. Дозвіл на постановку драми одержано в листопаді 1902 року. Але драматургові не довелось побачити її на сцені. П'єсу вперше було поставлено театром Садовського 14 лютого 1908 року на вечорі, присвяченому пам'яті М. П. Старицького. Головні ролі виконували: І. О. Мар'яненко (Братковський), М. К. Заньковецька (Тася, дружина Братковського), М. М. Старицька (мати Братковського). Чудову музику до драми створив М. В. Лисенко; він же й керував оркестром під час першої вистави, яка пройшла з великим успіхом.

Текст драми подається за першодруком.

ЧАРІВНИЙ СОН

«Чарівний сон», «святковий жарт в одну дію», М. П. Старицький закінчив наприкінці 1899 року, маючи намір поставити його, в супроводі музики М. В. Лисенка, силами аматорів Київського літературно-артистичного товариства. Але здійсненню наміру драматурга перешкодила царська цензура. За зовні жартівливим змістом твору вона побачила в ньому небезпечну для існуючого ладу політичну тенденцію і через те заборонила виставляти його на сцені.

П'єса вперше надрукована в альманасі «З-над хмар і долин» (Одеса, 1903). До постановки її було дозволено тільки 1913 року, та й то в переробленому вигляді, під назвою «Чари ночі».

Текст подається за першодруком.

КРЕСТ ЖИЗНИ

Драма російською мовою «Крест жизни» — останній із завершених драматичних творів М. П. Старицького — написана, як зазначається наприкінці чистового автографа, 17 лютого — 17 квітня 1901 року. На титульній сторінці рукопису вказано, що це — «сочинение М. Старицкого и А. Тжаска». Під псевдонімом А. Тжаска виступив «некто Хржонщевский» (вислів М. Старицького), роль якого у створенні п'єси, виявляється, була невеликою: він тільки підказав драматургові фабулу для драми. Таке «співавторство» Хржонщевського завдало Старицькому чимало турбот. В листі від 20 квітня 1901 року до І. М. Кондратьєва, секретаря Товариства російських драматичних письменників та оперних композиторів, М. П. Старицький писав: «Посоветуйте мне, будьте обязательны, как поступить в следующем случае: некто Хржонщевский уступил мне придуманную им фабулу для драмы за половину гонорара от сценических представлений. Драма (русская) готова; но какую сделать на ней надпись? Поставить обе фамилии — крайне несправед-

ливо, так как вся литературная работа моя; поставить — сюжет такого-то — экономически обидно: значит, пиеса заимствованная, переделка,— а не оригинальная... Между тем, кроме голой фабулы, без обозначения характеров и типов,— я ничего не имел».

Через місяць в листі до того ж адресата Старицький знову повернувся до питання про співавторство Хржонщевського: «Благодарю Вас сердечно за совет,— ему я и последую, т. е. на экземплярах цензурованных будет стоять две фамилии, моя и Хржонщевского, а следоват[ельно], и в Ваши каталоги пиеса занесена будет как оригинальная, двух соавторов; но я имею от г. Хржонщевского письменное удостоверение, что ему принадлежит лишь фабула, а все литературное исполнение мне, Старицкому... вследствие чего думаю печатать эту пиесу (в журнале) под такой подписью: «Фабула Хржонщевского, исполнение Старицкого». Полагаю, что такое разъяснение на печатном экземпляре не может повредить значению цензурованного экземпляра, на котором будет стоять лишь две фамилии: вопрос, конечно, чтоб признана была пиеса оригинальною. Это можно? А то ведь обидно не разъяснить публике, что все в этой пиесе от А до Z принадлежит мне» *.

Наведені пояснення драматурга дали підставу дослідникам зробити справедливий висновок, що «Крест жизни» — оригінальний твір самого М. П. Старицького і на Хржонщевського, як співавтора, зважати не доводиться.

Драма чотири рази дозволялась цензурою до вистави (у 1901, 1903, 1905 і 1908 роках), однак відомостей про її постановку досі не виявлено.

Вперше твір надруковано 1908 року у маловідомому літографованому виданні: Крест жизни. Драма в 5 действиях М. Старицкого, Москва, издание С. Ф. Разсохина, литография театральной библиотеки С. Ф. Разсохина.

За радянських часів п'єса друкувалась двічі: Держлітвидав України видав «Крест жизни» 1956 року в оригіналі, а 1958 року — в перекладі Ірини Стешенко на українську мову.

Текст драми подається за автографом, що зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 83.

---

* Уривки з листів М. П. Старицького до І. М. Кондратьєва цитуємо за статтею В. У. Олійника «Про нові списки драми «Крест жизни» М. П. Старицького», «Радянське літературознавство», 1962, № 1, стор. 102—103.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

ЗМІСТ

Редактор *І. Ф. Лещенко*
Художник *В. І. Смородський*
Художній редактор *М. П. Вуєк*
Технічний редактор *Є. А. Зіскіндер*
Коректори *Л. Г. Зіневич, О. С. Смоляна*

Лінотипісти *В. О. Поляков, Є. Т. Морозова*
Друкарі *А. І. Макаревич, А. Т. Пузько*
Керівник палітурно-брошурувальних процесів *В. І. Волкова.*

МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ СТАРИЦКИЙ

Сочинения

Том 4

(На украинском языке)

•

Здано на виробництво 21/V 1964 р.
Підписано до друку 28/VIII 1964 р.
Формат паперу $84\times108^{1}/_{32}$. Фізичн. друк. арк. 22.
Умови. друк. арк. 36,08 + 8 вкл. Обліково-видавн. арк. 33,303.
Ціна 1 крб. 21 коп. Замовлення 649. Тираж 19 000.

•

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

•

Київська книжкова друкарня № 4
Державного комітету Ради Мі істрів Української РСР
по пресі,
Київ, пл. Калі іна, 2.